

Právněhistorické studie

Studia Historiae Iuris Pragensia

52/3

Redakční rada:

Předseda: prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Šéfredaktorka: JUDr. Petra Skřejpková, Ph.D.

Výkonná redaktorka: Mgr. Kamila Stloukalová, Ph.D.

Členové: JUDr. Lukáš Blažek, Ph.D., prof. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, Ph.D., LL.M., prof. Dr.

Ivan Halász, Ph.D., Dr hab. Maciej Jońca, prof. KUL, doc. JUDr. Vladimír Kindl, ks. prof. dr hab.

Franciszek Longchamps de Bériér, dr. h. c., doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D., doc. PhDr. Jan

Němeček, DrSc., Prof. Dr. Thomas Olechowski, prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc., doc. JUDr. Jiří

Šouša, Ph.D., prof. JUDr. PhDr. Michal Tomášek, DrSc., prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.

Čestný člen: prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., dr. h. c.

<https://www.karolinum.cz/journals/pravnehistoricke-studie>

Foto na obálce: Emmeline Pankhurst Memorial ve Victoria Tower Garden, Londýn,

Spojené Království Velké Británie a Severního Irska.

Zdroj: Wikipedia

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

Praha 2022

www.karolinum.cz

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

© Univerzita Karlova, 2022

ISSN 0079-4929 (Print)

ISSN 2464-689X (Online)

Obsah

Editorial.....	9–10
Studie – Téma: Proměny právního postavení ženy v průběhu historie	
<i>Konstantin Tanev</i> The Case of Lucretia – Symbolizing the Political Reality ..	11–23
<i>Radek Černocho</i> <i>Levitas animi a imbecillitas, infirmitas</i> či <i>fragilitas sexus</i> jakožto důvod odlišného postavení žen	25–33
<i>Petr Nohel</i> Role ženy a její vývoj v evropském nástupnickém právu	35–48
<i>Emese von Bóné</i> The Marriage Legislation in the French and Dutch Civil Code	49–54
<i>Ondřej Horák</i> Od „posledního“ k „nejbližšímu“ dědici? K vývoji postavení manželky v česko-rakouském a československém dědickém právu	55–70
<i>Vendulka Valentová</i> Studium práv a profesní uplatnění žen ve vybraných státech Evropy a USA od konce 19. století do 30. let 20. století	71–84
Studie – Varia	
<i>Alexandra Letková</i> Atentáty v československých dějinách	85–115
<i>Jan Beránek</i> Charkovský proces 1943 a jeho ohlasy ve světě	117–129
Studentské práce	
<i>Eva Bažantová</i> Počátky hnutí za získání ženského volebního práva ve Velké Británii v druhé polovině 60. let 19. století	131–141
<i>Jaroslav Ženíšek</i> Prvý oddíl čtrnáctého dodatku Ústavy Spojených států: původní význam a výklad	143–163
<i>Milán Töreki</i> Anteroom to the Forint: Monetary Law Aspects of the Temporary Period of Issuing Money in Hungary under the Supervision of the Temporary National Government (1944–1945)	165–176
<i>Jan Machala</i> Vývoj právní úpravy dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr	177–194
Recenze, zprávy	
BERÁNEK, J. <i>Procesy s nacistickými zločinci v okupačních zónách</i> <i>Německa a jejich vliv na československou retribuci</i> (A. Csukás)	195–198

GREGOR, M. <i>Historiografia rímskeho práva na Slovensku</i> (A. Csukás)	199–201
Právnické vzdělávání za socialismu. Kolokvium s pamětníky přibližující fungování Právnické fakulty UJEP v Brně v období socialismu (J. Kabát)	203–204
Římskoprávní Moot Court 2022 (J. Kabát)	205–206

Contents

Editorial.....	9–10
Research papers – Topic: Changes of the Legal Status of Women over the Course of History	
<i>Konstantin Tanev</i> The Case of Lucretia – Symbolizing the Political Reality ..	11–23
<i>Radek Černoch</i> <i>Levitas animi, imbecillitas, infirmitas, and fragilitas sexus</i> as Ground for Different Position of Women	25–33
<i>Petr Nohel</i> The Role of Women and Its Development in European Succession Law	35–48
<i>Emese von Bóné</i> The Marriage Legislation in the French and Dutch Civil Code	49–54
<i>Ondřej Horák</i> From the “Last” to the “Closest” Heir? On the Evolution of the Wife’s Position in Czech-Austrian and Czechoslovak Law of Succession	55–70
<i>Vendulka Valentová</i> The Law Studies and Women’s Career in Selected European Countries and the USA from the Late 19th Century to the 1930s.....	71–84
Research papers – Varia	
<i>Alexandra Letková</i> Assassinations in Czechoslovak History.....	85–115
<i>Jan Beránek</i> The Kharkov Trial 1943 and its World-wide Repercussions ...	117–129
Students’ Papers	
<i>Eva Bažantová</i> The Beginnings of the Movement for Gaining Women’s Suffrage in Great Britain in the Second Half of the 1860s.....	131–141
<i>Jaroslav Ženíšek</i> Section One of the Fourteenth Amendment to the United States Constitution: Original Meaning and Interpretation	143–163
<i>Milán Töreki</i> Anteroom to the Forint: Monetary Law Aspects of the Temporary Period of Issuing Money in Hungary under the Supervision of the Temporary National Government (1944–1945)	165–176
<i>Jan Machala</i> Development of the Legal Regulation of Agreements on Work Performed out of Employment Relationship.....	177–194

Reviews, Reports

BERÁNEK, J. <i>Procesy s nacistickými zločinci v okupačních zónách Německa a jejich vliv na československou retribuci</i> (A. Csukás)	195–198
GREGOR, M. <i>Historiografia rímskeho práva na Slovensku</i> (A. Csukás)	199–201
Legal Education under Socialism. A Colloquium with Veterans Presenting the Functioning of the Faculty of Law of the University of Jan Evangelista Purkyně in Brno in the Period of Socialism (J. Kabát)	203–204
Roman Law Moot Court 2022 (J. Kabát)	205–206

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

je nám potěšením předložit Vám letošní třetí číslo Právněhistorických studií. Opět v něm najdete různorodé příspěvky z jednotlivých historických etap i právních odvětví. První část příspěvků se soustředí na společné téma, kterým je proměna právního statusu žen a jejich role v soukromém i veřejném životě a právu, a to od dob starověkého Říma až po otázky zcela moderní, jakými jsou například nástupnictví v královských rodinách ve státech s monarchickým státním zřízením. Následují studie z dějin 20. století od akademiků z Česka a Slovenska. Čtyři studentské práce ukazují, že mezi mladými právními historiky jak domácími, tak zahraničními rezonují zajímavá témata, která zasluhují detailní zkoumání.

Na co konkrétně se můžete v tomto čísle těšit? Bulharský romanista Konstantin Tanev ve svém příspěvku „The Case of Lucretia – Symbolizing the Political Reality“ rozebírá roli legendární Římanky Lucretie a vliv jejího příběhu a osudu na politickou, právní a etickou argumentaci a interpretaci v dalších historických obdobích. Radek Černoch z brněnské právnické fakulty nás seznamuje s latinskou terminologií charakterizující postavení žen ve svém článku „*Levitas animi a imbecillitas, infirmitas* či *fragilitas sexus* jakožto důvod odlišného postavení žen“. Petr Nohel z Univerzity Karlovy připravil analýzu „Role ženy a její vývoj v evropském nástupnickém právu“, která rozebírá jednotlivé nástupnické systémy a jejich uplatnění. Emese von Bóné z Univerzity v Rotterdamu se věnuje ve svém příspěvku „The Marriage Legislation in the French and Dutch Civil Code“ rozboru postavení manželky podle francouzské a nizozemské občanskoprávní legislativy v 19. století. Ondřej Horák, působící na právnických fakultách v Olomouci a v Brně, ve studii „Od ‚posledního‘ k ‚nejbližšímu‘ dědici? K vývoji postavení manželky v česko-rakouském a československém dědickém právu“ mapuje změny v pojmání zákonného dědického práva pozůstalého manžela / pozůstalé manželky v období 18.–20. století na našem území. Vendulka Valentová z právnické fakulty Západočeské univerzity v Plzni seznamuje čtenáře s tím, jak vypadalo „Studium práv a profesní uplatnění žen ve vybraných státech Evropy a USA od konce 19. století do 30. let 20. století“.

Alexandra Letková, působící na Právnické fakultě Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, se zaměřila na „Atentáty v československých dějinách“, a to na přehled právní úpravy aplikovatelné na atentáty s uvedením konkrétních příkladů osobností, kterých se takový skutek dotkl. Autor z pražské právnické fakulty, Jan Beránek, popsal „Charkovský proces 1943 a jeho ohlasy ve světě“, tj. proces s německými válečnými zločinci, který se odehrál v prosinci roku 1943 v ukrajinském Charkově a představoval jeden z prvních procesů s nacistickými zločinci.

Studentské práce obsahují poměrně rozmanitá témata. Jako první je zařazen příspěvek „Počátky hnutí za získání ženského volebního práva ve Velké Británii v druhé polovině 60. let 19. století“, doplňující v úvodu uvedené zastřešující téma. V něm se Eva Bažantová z Filozofické fakulty UK zabývá společenským procesem, který pozvolna a nikoli jednoduše vedl k nabytí volebního práva ženami v Anglii. Další studentská práce z Právnické fakulty UK pochází z pera Jaroslava Ženíška, který rozebírá „Prvý oddíl čtrnácté-

ho dodatku Ústavy Spojených států: původní význam a výklad“, včetně diskusí k němu v americkém Kongresu, či úlohy Nejvyššího soudu při jeho interpretaci a aplikaci. Milán Töreki z maďarské Národní univerzity veřejné služby se zabývá tématem „Anteroom to the Forint: Monetary Law Aspects of the Temporary Period of Issuing Money in Hungary under the Supervision of the Temporary National Government (1944–1945)“, tedy specifickými otázkami vydávání měny na území Maďarska v období 2. světové války. Poslední studentská práce Jana Machaly z pražské Právnické fakulty analyzuje „Vývoj právní úpravy dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr“, a to od zákoníku práce z roku 1965 až po současnou právní úpravu.

Na podzim tohoto roku zahájila Katedra právních dějin PF UK a redakce časopisu Právněhistorické studie cyklus workshopů a konferencí, které připomínají významné právní osobnosti, jejich životní jubilea a především odkaz pro současnou právní vědu a praxi. Jako první se uskutečnil workshop věnovaný osobě prvního profesora římského práva po rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity v roce 1882 na české právnické fakultě – Leopoldu Heyrovskému, nestorovi právní romanistiky. Dne 14. listopadu 2022 uplynulo 170 let od jeho narození. Příspěvky reflektující nejen jeho život a dílo v celospolečenském kontextu práva, ale i vliv a proměnu římskoprávních institutů na současnou právní úpravu naleznete v následujících číslech PHS. Série specializovaných workshopů bude pokračovat analýzou činnosti dvou z pěti tzv. mužů 28. října, tedy politiků, kteří se zásadním způsobem podíleli na vyhlášení československého státu v roce 1918, a to Aloise Rašína¹ a Antonína Švehly.² Také o nich se budete moci dočíst na stránkách našeho časopisu.

Přejeme Vám inspirativní čtení,

redakce PHS

doi: 10.14712/2464689X.2022.33

¹ 18. října 1867, Nechanice – 18. února 1923, Praha.

² 15. dubna 1873, Hostivař – 12. prosince 1933, Praha.

The Case of Lucretia – Symbolizing the Political Reality

Konstantin Tanev

Law Faculty, University of National and World Economy, Sofia
Contact e-mail: Konstantin.tanev@gmail.com

Abstract:

The myth of Lucretia, the wife of Collatinus, raped by Sextus Tarquinius – the son of the last Roman king – is very influential in the Classical and Medieval literature, likewise in the Modern times in the different fields of science and art. Its pristine form is now lost in the distant past and it is possible to compare the sources to see several layers of its political, legal, and ethical interpretation. Following these elaborations, we find a history of different legal institutions and rhetoric argumentation. However, with the help of archaeological findings some elements of its historical image starts to appear being the model family values and religious beliefs built in the foundation of common cultural forms in Italy.

Keywords: *Lucretia; pudor; castitas; metus; vis; adulterium; stuprum*

DOI: 10.14712/2464689X.2022.34

The Histories about Lucretia

This legendary topic that relates to the story, which should had happened in the year of 510 BC, is a highly recognisable narrative about the noblewoman Lucretia, wife of Lucius Taquinus Collatinus (the son of Aruns Tarquinius), who committed a suicide after her rape by Sextus Tarquinius, the son of the then Roman king, Lucius Tarquinius. The story started with a competition among the young nobles, during the siege of Ardea, on the point whose wife is more prudent, and Lucretia proved to be the most honourable and beautiful one for abstaining of drinking wine but entirely dedicating herself to the work with wool. However, this provoked the bad character of the king's oldest son. He returned during the night threatening Lucretia to kill her together with a young slave of his staging the act of deliberate adultery. She chose to stay with him saving her chastity, but in the morning, Lucretia told the terrible news to her relatives (her husband, her father, and the young relative Brutus), and committed a suicide stabbing in her chest, to clean herself by using her own blood.

Different scholars, writers, or artists either ancient or modern, pagan, or Christian readily work with this subject in various periods of time – from the Roman Republic and Empire, throughout the Late Antiquity and the Medieval times, up to the Modernity, and in different fields (history, ethics, rhetoric, philosophy, psychology, music, fine arts etc.). The fable still raises interesting questions about its historical background, legal and anthropological context, wherefore many artistical variations use its exemplary juxtaposition of order and innocence on the one hand, and the reckless power and violence, on the other.

There is no sufficient evidence for it as a historical event, though the legend has well set up in the long literature tradition already in the Roman Republic. In its beginning stood some narratives coming from Roman dramatical oeuvres nowadays completely or partially lost. The modern historiographers mention the poet Quintus Ennius (239 – c. 169 BC),¹ the historian Fabius Pictor (270 BC – 215/200 BC), the poet Lucius Accius (170 – c. 86 BC), then after some time comes Marcus Tullius Cicero (106–46 BC), and the Late-Republican historians like Titus Livy (64/59 BC – 17 AD), Dionysius of Halicarnassus (60 BC – after 7 BC), or Diodorus of Sicily (died c. 30 BC).² In fact, the most important versions of the story written by Livy (27 and 25 BC), Dionysius (7 BC), Ovidius (few years later), Diodorus (I c. /between 60–30/ BC), Plutarchos (after a century), come almost together. The later authors like Valerius Maximus, Florus, and Dio Cassius, respectively the first, the second and the third centuries AD, write forms of the same story.³

The Late Antiquity authors adapt the same case to their Christian audience and here the versions of Tertullian, Jerome and Augustine are remarkable. Tertullian of Carthage (*Ad*

¹ According already to B. G. Niebuhr and J. Dunlop Livy borrowed the subject about the death of Lucretia namely from Ennius' Annals, since in the Livian version the words of *Sextus* entering her chamber are nearly in Saturnian measure (typical for Ennius' style): *Tace, Lucretia, inquit, Sextus Tarquinius sum, Ferrum in manu est, moriere si emiseris vocem*, cfr. NIEBUHR, B. G. *Römische Geschichte*. T. I. Berlin: Realbuchhandlung, 1811, p. 318, and DUNLOP, J. *History of Roman Literature from Its Earliest Period to the Augustan Age, V. I*. London: Longman, Hurst, Rees, Orme, Brown, and Green, Paternoster-Row, 1824, p. 104). The supposed source of Ennius historical verses according to the above authors is a romantic epopée or chronicle (end of the IV c.), starting from Tarquinius Priscus and ending with the battle of Regillus. Saturnian poem origins from old Italian forms related to the translation and influence of Homer's *Odyssey* version by Livius Andronicus (3rd c. BC) and Gnaeus Naevius (3rd c. BC) poetry on the First Punic War (3rd c. BC). The style mostly refers to dedicative statements (v. FISCHER, J. *The Annals of Quintus Ennius and the Italic Tradition*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1969, pp. 32–35).

² Dionysius of Halicarnassus (D. H. 4, 64) mentioned it – *ὡς Φάβιός τε καὶ οἱ λοιποὶ συγγραφεῖς παραδεδόκασιν: ὁ γὰρ χρόνος ταύτην μοι τὴν ὑπόληψιν βεβαίωσι*. According to R. M. Ogilvie, this might be a subject of a lost tragedy of the so-called *fabula praetexta* drama kind (Roman tragedy stile substituting the characters of Greek myths with historical Roman figures) of Lucius Accius (170–86 BC) – perhaps the same *Brutus* (Cic. 123 – *Vtrum igitur haec Aesopum potius pro me aut Accium dicere oportuit, si populus Romanus liber esset, an principes civitatis? Nominatim sum appellatus in Bruto: tu/llius, qui li/beratam ci/vibus stabili/verat*). Cicero's text gives some arguments to suggest that Accius discussing the liberation of Rome from the kings could have also addressed the topic of Lucretia. The same commentary refers to the more probable use of the fable made by Cassius, again in *Brutus* (according to Varro *L. L.* 6, 7), where the ancient antiquarian states: *7. Inter vesperuginem et iubar dicta nox intempesta, ut in Bruto Cassius quod dicit Lucretia: Nocte intempesta nostram devenit domuni*. In another reference to Gaius Cassius Parmensis (74 BC – 31 or 30 BC) – Cassius 7, 72 – we read the same verse about the “dead night”, wherefore R. M. Ogilvie is ready to attribute the drama to Cassius, rather than to Accius.

³ About this more detailed chronology v. DONALDSON, I. *The Rapes of Lucretia a Myth and its Translations*. Oxford: Oxford University Press, 1982, pp. 5, 6.

Martyres 4, 4, *De exhortatione castitatis* 8, 3, *De monogamia* 17, 3)⁴ presents the pagan heroin suffering the violence to defend her chastity committing a suicide and gaining glory as a model for Christian prisoners.⁵ Jerome in *Adversus Jovianum* (1, 46)⁶ used the story in his polemic defeating the believe that those who remained sexually abstinent are not superior to the married one who have normal sexual relationship. In his interpretation Lucretia could survive her shame and cleaned the stain of the body by her blood (*maculam corporis cruore deleuit*).⁷ The argument is the same as the one of Tertullian in *De monogamia – maculam carnis suo sanguine abluit*. Augustine (*De civitate dei* 1, 19) raises a question about the exact meaning of the rape confronting two cases: the first, where there was no consent by woman, and the second, like the one with Lucretia, where she had agreed. In the end he concludes that two persons committed the sexual intercourse, but only one of them was adulterous (*Mirabile dictu, duo fuerunt et adulterium unus admisit*). The distinction depended on the state of mind of the participants. The adulterer commits the deed with “the most defiled wish” (*inquinatissimam cupiditatem*), while the other with “the most guiltless wish” (*castissimam uoluntatem*). Then comes the second suspicion of Augustine about the suicide judgement: if there was not this shamelessness to blame Lucretia because the oppression was against her will, there is no justice to punish one guiltless (*Si non est illa in pudicitia qua inuita opprimitur, non est haec iustitia qua casta punitur*). The author concludes that in this case there was a constraint from both sides – if it is to excuse the homicide, then it should confirm the adultery, if clean the adultery, then fulfil the homicide (*Sed ita haec causa ex utroque latere coartatur, ut, si extenuatur homicidium, adulterium confirmetur; si purgatur adulterium, homicidium cumuletur*). He gives the valid rule for Christians: from two persons only one commits the adultery having “the most defiled wish”

⁴ *Ad martyres* 4: [4] *Longum est, si enumerem singulos, qui se gladio confecerint, animo suo ducti. De feminis ad manum est Lucretia, quae vim stupri passa cultrum sibi adegit in conspectu propinquorum, ut gloriam castitatis suae pareret. Mucius dexteram suam in ara cremavit, ut hoc factum eius fama haberet.; De exhortatione castitatis* 8: [3] *Erunt nobis in testimonium et feminae quaedam saeculares ob uniuiratus obstinationem famam consecutae; aliqua Dido, quae profuga in alieno solo, ubi nuptias regis ultro optasse debuerat, ne tamen secundas experiretur, maluit e contrario uri quam nubere; uel illa Lucretia, quae etsi semel per uim et inuita alium uirum passa est, sanguine suo maculatam carnem abluit, ne uiueret iam non sibi uniuira. Plura exempla curiosius de nostris inuenias, et quidem alteris potiora, quanto maius est uiuere in castitate quam pro ea mori. Facilius animam ponas quia bonum amiseris, quam uiuendo serues ob quod emori malis.; De monogamia* 17: [3] *Assidebit et illi matrona Romana, quae etsi per vim nocturnam nihilo minus alium uirum experta maculam carnis suo sanguine abluit, ut monogamiam in semetipsam vindicaret. Fuerunt et quae pro uiris mori mallent quam post viros nubere.*

⁵ Cfr. GLENDINNING, E. Reinventing Lucretia: Rape, Suicide and Redemption from Classical Antiquity to the Medieval Era. *International Journal of the Classical Tradition*, 2013, 20, pp. 61–82, here pp. 68, 69. The scholar sees in Tertullian interpretation the highest value of the chastity as a model for Christian lady, then an emphasis on her attempt to achieve glory for her chastity and finally for herself, which could be an example for the beginning of some disparagement of her suicide.

⁶ S. Eusebii Hieronymi, *Adversus Jovianum*, 1, 46: *Ad Romanas foeminas transeam, et primam ponam Lucretiam; quae uiolata pudicitiae pudens superuiuere, maculam corporis cruore deleuit.*

⁷ E. Glendenning regards these words as a pro-ascetic argument in a broader perspective of Jerome (cfr. GLENDENNING, *op. cit.*, p. 70).

(*inquinatissimam cupiditatem*).⁸ In fact for Augustine the problem is her suicide (“a rash and mischievous”), which is not recommendable on his view for the Christians.⁹

The Medieval times also preserve the story in the frames of different chronicles or anthologies treating various historical events with certain ethical value under the influence of the examples from the Antiquity. One of the first samples comes from a tenth-century collection of excerpts from ancient authors – *Excerpta de virtutibus et vitiis*¹⁰ – ordered by the East Emperor, Konstantin the VII Porphyrogenites (945–959). The book preserved fragments of Cassius Dio among the other authors. The fragment with his tale about Lucretia starts traditionally with the discourse among the young nobles whose wife was more “honourable”, a quality described by the ancient Greek word for “prudence, self-control” (*σωφροσύνη*). The later chronicle of Konstantin Manassas (died 1187?)¹¹ accentuated on the episode in close relation with the end of the Roman Kings telling the story about the King Tarquinius son’s violation of the most honourable Lucretia, the wife of Collatinus, the most noble man. This incident was directly related to the decree settling the rule of consuls. Johannes Zonaras (1074–1130)¹² in his earlier Histories like the above Manassas’ verses on the same story is borrowing from common source, which was Dio’s narrative. Zonaras tells the story more fully, including Brutus’ speech.¹³

The inheritance line of Cassius Dio points out some interesting details unknown to Livy’s narrative like the episodes with the found of Sibylline books (corresponding to the information of Dionysius, *AR* 4, 62, 2, Aulus Gellius, *NA* 1, 19, 2, Lactantius, *DI* 1, 10),¹⁴ the invention of new modes for public punishments and the suicide of Tarquinius’ wife Tullia. These variations of the same screenplay prove the existence of different documents in the Late Antiquity used as a matrix for the later authors. However, some common elements derive from this often-reproduced narrative from the versions of its various raconteurs – the prudence as an important quality of the lady in the noble families like in the

⁸ E. Glendinning makes two important remarks for the Augustine’s interpretation of Lucretia case – it is the first negative spin of the history and second, his analysis targets at pagans rather than Christians. M. Webb (cfr. WEBB, M. On ‘Lucretia who slew herself’: Rape and Consolation in Augustine’s *De civitate dei. Augustine studies*, 2013, 44, 1, pp. 35–58 and the quoted literature) brings some rhetoric context of this interpretation – the discussion with the Donatists comprising the majority among the Christians in North Africa at the time when the Visigoths sacked Rome in 410 implementing rape as a weapon of conquests. They were inclined to favour the martyrdoms, having some spectacular accounts “designed to fan the purifying flames of faith”.

⁹ Cfr. DONALDSON, *op. cit.*, p. 31.

¹⁰ ROOS, A. G. (rec. et praef. est). *Excerpta de virtutibus et vitiis*. II. BOISSEVAIN, U. PH. – DE BOOR, C. – BÜTTNER-WOBST, TH. – ROOS, A. G. *Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti confecta*. Berlin: Apud Weidmannos, 1910, p. 238, Cass. Dio. Fr. 7. Cfr. MALLAN, C. T. The Rape of Lucretia in Cassius Dio’s “Roman History”. *The Classical Quarterly, New Series*, 2014, 64, 2, pp. 758–771, p. 760 ff., n. 10.

¹¹ Const. Manas. Comp. Chr. 1685. This verse has its Middle-Bulgarian translation made for the Bulgarian King John Alexander, cfr. ДУЙЧЕВ, И. С. – САЛАМИНА, М. А. – ТВОРОГОВА, О. В. *Средне-българският превод хроники Константина Манасии в славянски литературни произведения*. ДУЙЧЕВ, И. С. – ЛИХАЧЕВ, Д. С. (ред.). София: Издателство БАН, 1988, с. 136, for the Greek verse 1684.

¹² Joh. Zon. 7, 11, pp. 41–42.

¹³ MALLAN, *op. cit.*, p. 760 ff.

¹⁴ The books found under the Tarquinius Superbus are nine, while another tradition testifies for three. Lactantius on the other hand mentions that this story happened at the times of first of the Tarquinius – Tarquin the Old. Cfr. MALLAN, *op. cit.*, p. 759, n. 7.

Christian family as well, and on the other hand the necessity to fight the excessive power of a king who unlawfully usurped the rights of the senate. Here Dio shows Tarquinius as tyrant who was “not accessible to the people” (*δυσπρόσδοτος*) and willing to abolish the senate (F. 11, 4).¹⁵ Different authors implement these rhetoric points in a specific historic or ethic context: during political crises like the sack of Rome by the Visigoths or as a decisive argument in theological discourse.

The footsteps of this ancient legend influence different new stories in the Medieval literature. Chaucer in his turn used it in his own work Legend for Good Women (written c. 1386). This work influenced a friend of his, John Gowers (c. 1130 – October 1408) and his *Confessio amantis*, which shows the attractiveness of the subject felt by many writers and artist during the ages.¹⁶

There are many replicas of the case of Lucretia and many authors and artists like Machiavelli. Shakespeare, Botticelli, Lucas Cranach, Rousseau or even Freud keep reusing the story. The figure of Lucretia from such an artistic point of view shows both sides of the same coin – *iustitia* and *pudicitia* – thus laying the foundation of the state in its legal form – the *res publica*.¹⁷

The Quest for the Original Roots

The mystery in the background of this legend is even more influential because of the echo of ancient cults and knowledge amalgamated long ago with the other elements of our common history. Georges Dumézil¹⁸ in his essay on sovereignty, Mitra Varuna, describes this fable as a typical Indo-European one and even distinguishes two kinds of its tradition, according to its variations in Europe and Asia: first group of myths (the Iranian, the Greek, and the Roman), and the second – the German (exemplified by the Irish and the Celtic legends). In the Greek and the Roman legends, the accent (most of all according to Livy) is on the moral values. There the centre is the most severe sin (the sexual abuse) – the one young Tarquin has committed – while the Germanic group at once uncovers a hidden economic value: to combat “the bad” ruler who is a substitute for “the good” one. Thus, the twelfth century History of Danes about the temporary usurpations of Mithodin and Ullr (*Ollerus*), narrated by Saxo Grammaticus in his *Gesta Danorum* (*Dan.* 1, 7, 1; 2; 3), shows that differently from Indo-Iranians and Romans, the Germans had unified in one scheme two mythologic themes: the one about the couple of antithetical “good” sovereign gods, and the other about the “bad” temporary sovereign.

¹⁵ MALLAN, *op. cit.*, p. 762, n. 19.

¹⁶ Cfr. GLENDINNING, *op. cit.*, p. 73 ff.

¹⁷ Cfr. FÖGEN, M. TH. *Römische Rechtsgeschichten. Über Ursprung und Evolution eines sozialen Systems. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Band 172.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002, pp. 21–59, 53.

¹⁸ Mahabharata, the story of Ahalya in the Udyoga Parvan (Book V, chapter 12, verse 6). Cfr. DUMÉZIL, G. *Mitra-Varuna. Essai sur deux représentations indo-européennes de la souveraineté. Nouvelle édition.* Paris: Gallimard, 1948, p. 159 ff. Similar discussion by Myungnam Kang on the ideal of woman in the Brahmanical tradition. The notion of *pativrata* includes the idea of chastity, submissiveness, and wifely devotion, symbolised by the term of *pativrata* – the highest quality under the Brahmanical tradition of women selfhood, cfr. KANG, M. The Making of Womanhood in Early India: Pativrata in the Mahabharata and Ramayana. *Journal of Social Sciences – Sri Lanka*, 2015, 07 (04), pp. 206–212 (<http://repository.kln.ac.lk/handle/123456789/11055>).

In India, the examples of tyrannies corresponding to the Lucretia's story are also remarkable. The proud king Nahusha demands to "replace" the god-king Indra (after his disappearance) in the relations with the wife of him, Indrani, and thus the usurper is violating her chastity. Here, the Hindus' adjective *pativrata* corresponds to the Latin *castitas*.¹⁹ Another Iranian and Armenian myth about Aždahāk (named in Zoroastrian tradition of Avesta as Aži Dahāka or Dahāg) come in similar context. The image of this personage was like a monster with three mouths, six eyes, and three heads. Second part of his name – Dahāg – has the meaning of "laugher" or of "mocker" suitable for a demonic tyrant.²⁰ This characteristic as we see is close to the Latin *suberbus* associated with the house of the Young Tarquinius. After removing King Yim (noun in post-Avestan texts as Jam ī Xšēd or Jamshid) the demon-king possessed the two sisters of him. Later another hero, Feridūn, dethroned him and delivered their liberty. In the same manner one could see the destiny of the last Roman King – the Superbus – whose exile is due to the greatest sexual sin, the rape of Lucretia. It was committed under his reign and under his "cover". G. Dumézil sees no economic element in this Roman legend unless there will be some speculation with the information recorded by the tradition (Liv. 1, 56).²¹

The Roman Legend

Thus, the political context of the myth is to represent the end of the Tarquinius and the beginning of the Liberty as being caused by some ethical reasons – in a way the arrival of Brutus was seen as a restoration of the order.

At the time Ettore Pais²² has pointed out the coherence of the story of Lucretia with the fable of Virginia (stabbed by her father in front of the statue of Venus Cloacina). He sees the myth reflecting the removal of the patrician oligarchy in the Decemvirate appearing from earlier similar versions about a maiden from Ardea and the legend of Goddess Lavinia. Her father gave her to marry Aeneas, while the mother promise was to Turnus. Pais finds that the oldest version of the story should refer to the legend about Vesta-Amata – so it functions as an example how "history" is "emerging" from the legends. Nonetheless, this theory (transplanting some ancient Ardean mythology to later Roman narratives of Lucretia and Virginia at the end of the fourth century) was severely criticised by Robert M. Ogilvie²³ in the 1960's, who concludes that these understandings "could be discounted". On the other hand, his commentary sustains that it is difficult to find sufficient historical argumentation about the reasons for Lucretia's suicide – either to escape from domestic trial, or to ensure the vendetta against the than king's family. The commentary on Livy

¹⁹ Cf. KANG, *op. cit.*, in general and for King Nahusha v. p. 208.

²⁰ He was known as the Snake-man as from both of his shoulders a snake was arising, wherefore the word was *aži-* showing his serpentine nature. Martin Schwarz underlines that he "is always a foreign tyrant – either of Mede or a Mesopotamian – to Persian and Armenian writers". Cf. SCHWARTZ, M. Transformations of the Indo-Iranian Snake-man: Myth, Language, Ethnoarcheology, and Iranian Identity. *Iranian Studies*, 2012, 45, 2, pp. 275–279. DUMÉZIL, *op. cit.*, pp. 159–160, makes a parallel with Roman legend of Lucretia.

²¹ Cf. DUMÉZIL, *op. cit.*

²² PAIS, E. *Ancient Legends of Roman History*. COSENZA, M. (translation). New York: Dodd, Mead & Company, 1907, pp. 185–203.

²³ OGILVIE, R. M. *A Commentary on Livy Books 1–5*. Oxford: Clarendon, 1965, pp. 57–59: Lucretia and the Fall of the Tarquins, pp. 218–226, esp. 218, 219.

points out some unhistorical personalities like Spurius Lucretius and the adaptation of the story to the violent end of some of the Greek tyrannies. Comparing Livy and Dionysius R. M. Ogilvie concludes that in the *AUC* the author developed a kind of dramatical plot – the action took place only in Collatia where came the young nobles – a technique referring to the so-called New Comedy like the stile of speech used (typical for the drama oeuvres rather than to conventional conversation). In the Roman Histories the author has given more complicated structure – after the violence Lucretia returned to Rome and there the final episode happened. Even more R. M. Ogilvie summarises that the focus of Livy’s narrative is how the characters experience their emotions unlike the attitude of Dionysius who dedicated large passages to the very description of the emotions.

The discussion of its pristine origins brings the issue about Lucretia to different critical views on this topic.²⁴ As the earliest version of Lucretia legend comes from Fabius Pictor and some other writers (D. H. 4, 64, 3)²⁵ some authors sustained 3rd c. BC as a date of origin,²⁶ others point out that it has no Roman origin (v. s. E. Pais). Nonetheless, it is difficult to find convincing evidence about its historical background. R. M. Ogilvie regards the legend of Lucretia and the transformation of Lucius Tarquinius into a tyrant as a conversion that must have been developed of the mid 2nd century.

The Dignity and Its Proof

The events in the story and their rhetorical form show an interesting social context of the Republican oeuvres dealing with this subject. The accent is on the matrimonial bonds made around the figure of the father and his power over the sons and especially over his daughters and his wife – the mother –, and the respective moral values. Most of all the discussion tackled their “chastity” (*castitas*). Similar terms (like the Sanskrit *pativrata* *dharma*, or the Greek word for “prudence, self-control”, *σωφροσύνη*) attested in the Indo-European tradition show the importance of this value among the different people belonging to this group, where its proof could show the higher position of the respective family in the social hierarchy.

The confirmation of chastity has become quite popular subject in the Roman literature describing events by the time of the Punic Wars.²⁷ This period was very delicate for the Roman citizens because of the threat of powerful foreign enemies, wherefore according to the dominant common social understandings the help of mighty deities requiring the highest level of moral of the people and especially of the aristocracy was decisive and thus the ordeals became so popular. These practices discussed by Roberto Fiori in 2017 have consisted of a proof procedure where the matron’s or Vestal’s *castitas* – questioned publicly – needed a confirmation by the judgement of certain deity summoned to testify in

²⁴ Cfr. DONALDSON, *op. cit.*, p. 6.

²⁵ R. M. Ogilvie comments on the information of Dionysius Halicarnassus (*Φάβιος τε καὶ οἱ λοιποὶ συγγραφεῖς παραδεδόκασιν*) adding the works of L. Accius and perhaps Brutus on the basis of Cic. *pro Sest.* and Varro *L. L.* 6, 7; Cassius 7, 72).

²⁶ ALFÖLDI, A. *Early Rome and the Latins*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1965, cfr. DONALDSON, *op. cit.*, p. 6, n. 5.

²⁷ Roberto Fiori gives several instances of cases with proof of chastity of matron and Vestals made in a form of ordeal, designed to find whether the questioned person possessed certain qualities, cfr. FIORI, R. *Ordalie e diritto romano. Iura*, 2017, 65.

defence of the accused lady. Among the other cases studied by the Italian researcher, the story about the matron Quinta Claudia, the daughter of P. Claudius Pulcher (consul 249 BC) and the sister of Appius Claudius (consul 212 BC), is remarkable. According to an old prophecy kept in the Sibylline Books the city could overcome the foreign enemy who brought the war in Italy only after conducting in Rome the deity *Mater Idaea*. Further, to clarify the matter the citizens had raised a question before the Oracle of Delphi, whose “suggestion” was to receive in Rome Cybele (the Mother Goddess with Anatolian origin). In this regard the Roman senate had chosen among the nobles “the best man among the citizens” (*vir optimus in civitate*) – P. Cornelius Scipio Nasica (consul 191 BC) – and as his female companion “the most prudent among the matrons” (*femina matronarum castissima*), the mentioned matron Quinta Claudia. This couple should have escorted and welcomed the deity. Immediately some rumours questioning the prudence of this matron had appeared and she should have confronted them properly. Ovidius (Ovid. *Fasti* 4, 305–328) presented her as a defendant in false crime (*et falsi criminis acta rea est*), wherefore the lady had turned to “the Mother of the Gods” with a special supplication as before judge by pledging that she was accepting to lose her life as a punishment if she had not been indeed “morally pure” (*casta*). Then, she had managed easily to pull the ship carrying the image of the deity out of the Tiber’s shallow waters only holding in her hand the rope tied up to the stern. Obviously, this was an ordeal kind – a procedure where namely the deed of the God should dismiss the charge against the defendant.

This fable has a lot in common with Lucretia case where the critical problem also had reflected the chastity and had put as its contra-balance the life of the matron. She likewise had felt threatened by a false accusation of adultery, which could have destroyed her chastity and the honour of her family. Thus, having no other choice to prove her purity and innocence but her death, she had to commit a suicide. Her death was an inevitable challenge to which she had resorted – killing herself she had confirmed her prudence and sustained the idea of noble Lucretia. In a way it is an ordeal kind again, but this time for the position of her family in the society. Thus, the husband and his wife follow similar requirements for moral value, which were more important than their life.

Legal and Rhetorical Concepts Built in the Retelling of the Legend

Although the Livy’s text about Lucretia was not the only one nor the original version, nonetheless it was fundamental for the legend-structuring assimilating some ancient elements, giving them certain moral and rhetoric construct. Other later authors inherited and reorganised it, but still, the information given in this source was underlying their operas.

The moral and the legal concern of the story in its Livy’s staging was the distinction of the adultery and the “rape” (*stuprum*), which was laying in the state of mind of the matron – the same discussion followed by Augustine. Thus, inevitably the personage of Lucretia developed as the centre of the tale. In the Livy’s visions she was a living modern fullblood heroin requiring the compassion of the readers, steadily facing the most dramatic twists of the action in the story, as the author gradually built the image of her and was culminating in Lucretia’s commitment to sacrifice herself. The other participants have their formal presentation in the text – following the pristine, archaic structure of the legend to give the necessary context of the main moral dilemma. And only Brutus as virtuous companion of her should execute the final act – to punish the perpetrator – expelling the family of Tarquinius.

The first appearance of Lucretia was model for the wife in her Latin family, as under Livy (Liv. 1, 57, 9), quite different than the one of the other noble ladies – daughters in law of the king (*ubi Lucretiam haudquaquam ut regias nurus*). They were spending their time in banquets and lux (*quas in convivio luxuque cum aequalibus viderant tempus terentes*) – the habits typical for the Etruscans, where the wives normally join their husbands –, unlike them the Collatine’s spouse stood in the night dedicated to the work with wool surrounded by her slave women (*sed nocte sera deditam lanae inter lucubrantes ancillas in medio aedium sedentem inveniunt*). Then Sextus Tarquinius driven by his bad inclination had committed by force *stuprum* against Lucretia²⁸ (*mala libido Lucretiae per vim stuprandae capit*). The key issue is that the noble lady did not fear the physical force, but she felt the fear (*metus*) for her “modesty” (*pudicitia*) – the threat by the abuser to lay her stabbed body besides the one of a naked slave telling everybody as he had caught them in a dirty adultery (*addit ad metum dedecus: cum mortua iugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur*²⁹). Thus, she had decided to keep her dignity accepting the forceful deed, but later, she had called for her father and husband. They had arrived in the town of Collatia promptly together with some faithful friends and then she had told them all. The case was clear from legal and moral point of view, and they had acquitted her since the delict doer had forced the lady, because the wrong should be committed by the mind not by the body (*consolantur aegram animi avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti: mentem peccare, non corpus, et unde consilium afuerit, culpam abesse*). Then, Livy described the final deed of Lucretia, the sacrifice of herself by her own words: she had told that even if released from the sin, this inferred no freedom from the sacrifice, because there should not have been a living example of impudent Lucretia (*ego me etsi peccato absolvo, supplicio non libero; nec ulla deinde inpudica Lucretiae exemplo vivet*).

In fact, the problem for the legal value of an “act performed under fear” (*quod metus causa*) – the duress – was a centre of the legal discussions during the 1st c. BC. Already at the beginning of this period the Pretorian law correcting the Civil, Quiritarian law, has begun to give some relief in a case of disadvantageous acts “induced by violence or duress” under the view of Richard Baumann.³⁰ This scholar believes that it was not until the first century that the Civil law including the criminal norms would have excused Lucretia for adultery – until that period the judges should find her liable. This change was for Livy the decisive motivation to give her an image coherent to the ideas of his own time. It was

²⁸ Liv. 1, 57, 10.

²⁹ Liv. 1, 58, 4.

³⁰ Cfr. BAUMAN, R. A. “Quod metus causa” and the Criminal Law. *Latomus*, 1993, 52, 3, pp. 550–566. He underlined that the institutions *restitutio in integrum*, *exceptio/actio quod metus causa* give a good example for this development, likewise a quotation of Sex. Pedius made by Ulpian (D. 4, 2, 7pr. Ulp. 11 *ad ed.*) showing that the edict did not cover the fear of *infamia* until the mid-second century AD. Such cases Paul (D. 4, 2, 8pr. Paul. 11 *ad ed.*) thoroughly discussed in his Commentary on the Edict, where the jurist declared as legal the sum of money given by the adulterer to save his live, because he had given it “under the fear of death” (*quod hic accepit metu mortis illato*). D. 4, 2, 7pr. (Ulp. 11 *ad ed.*): *Nec timorem infamiae hoc edicto contineri pedius dicit libro septimo, neque alicuius vexationis timorem per hoc edictum restitui. proinde si quis meticulous rem nullam frustra timuerit, per hoc edictum non restituitur, quoniam neque vi neque metus causa factum est*. D. 4, 2, 8pr. (Paul. 11 *ad ed.*): *Isti quidem et in legem iuliam incidunt, quod pro comperto stupro acceperunt. praetor tamen etiam ut restituant intervenire debet: nam et gestum est malo more, et praetor non respicit, an adulter sit qui dedit, sed hoc solum, quod hic accepit metu mortis illato*.

namely *Lex Iulia de adulteriis coercendis* from 18 BC³¹ that has given the final legal form to differentiate the adultery and *stuprum* using the concept of *metus* as a legal institute.

The problem of fear and the state of mind of the intruder still influence the example-declamations of the professors in rhetoric just as in the Livy's stories and the legal interpretation especially in the context of the mentioned *Lex Iulia*. Giunio Rizzeli³² accentuated on the role of the psychological element of the *adulterium* – the wilful attitude (*atteggiamento intenzionale*) of the perpetrators. The Italian scholar referring to earlier study of Fabio Botta³³ finds that the penal oppression in the cases of violent *stuprum* was reconducted to adultery as under the mentioned *Lex Iulia*. Then, the accusation should address the adulterer's culpability on the first place and only after if asserted the intention of the married lady. The non-legal literature on the topic was confirming the adultery only when both the male and the female wilfully committed the deed. Here the author relies on the works of Quintilian, Pliny, and Augustine.³⁴ On the other hand, G. Rizzeli³⁵ investigates the psychological approach of the Roman authors in studying the dynamics in the state of mind of the participants in a forceful adultery. There the "anger" (*ira*) of the offended was opposing to the *libido* of the offender like in Cicero's *Tusculanae* (*Tusc.* 4, 36, 77).

Livy conducted the stage on the rape of Lucretia in the same manner. Her and Brutus reaction to outrageous deed of Sextus Tarquinius follow the same pattern. However, the speech of Lucretia is remarkable for other reason. The offended lady has the role of a protagonist already. This was a remarkable change in the hierarchy of moral values. Traditionally the lady should stay "mute" as the legal custom treated the female verbosity as an example of wrongful behaviour in the Archaic period. Then, the matron should speak only in the presence of her husband. In the Livy's narrative the situation is different, and the lust of the king's provokes the speech of the victim – she speaks before the domestic tribunal of her father for herself. This corresponded to the change of acts of the play – at the time of the rape she could say nothing having no choice but to hear the order of Tarquinius to keep the silence: *Tace, Lucretia, inquit, Sextus Tarquinius sum, Ferrum in manu est, moriere si emiseris vocem.*³⁶ However, Livy had structured Lucretia's image in contrast to her earlier behaviour, dedicating the next act to her defence and bequeath. In the end

³¹ Livy should had received some legal information about the discussion on these topics available before its enactment.

³² Cfr. RIZZELI, G. *Adulterium. Immagini, etica, diritto. Rivista di diritto romano*, 2008, 8, pp. 30–41, n. 138.

³³ BOTTA, F. "Per vim inferre". *Studi su stuprum violento e raptus nel diritto romano e bizantino*. Cagliari: AV, 2004.

³⁴ Quint. *Inst.* 7, 2, 51; Plin. 6, 31, 5; August. *De civ. dei* 1, 91, 1.

³⁵ Cfr. RIZZELI, *op. cit.*, p. 48, n. 178.

³⁶ G. Brescia describes the way how the Roman ladies used to defend themselves against accusations of complicity during the sexual assault. Then they need to speak because not doing this would infer their voluntary participation in the act of adultery. The problem came from the traditional idea that the ladies should normally keep silent as attested by Plutarchos about Numa (Plut. *Numa* 8, 11) and Ovidius (Ovid. *Fasti* 2, 571–616). According to Senecan controversy (Sen. *Contr.* 2, 7, 5) the crucial moment for proving the ladies' innocence (*utrum adultera sit an pudica*) was her failure to announce to her husband what she had suffered. G. Brescia also refers Ps. Quint. *Decl. maior* 3, 11. She confirmed this conclusion with a consultation of Papinian (D. 48, 5, 40pr. Pap. 15 *resp.*) made in the context of *Lex Iulia de adulteriis*. Cfr. BRES-CIA, G. *Ambiguous Silence: stuprum and pudicitia in Latin Declamation*. AMATO, E. – CITTI, F. – HUELSENBECK, B. (eds.). *Law and Ethics in Greek and Roman Declamation*. Berlin – Munich – Boston: De Gruyter, 2015, pp. 75–93.

this was according to Livy the reason to change the way of ruling the city and become the symbol of its Liberty.

The other ideological point of this narrative embodied in the character of Brutus was the abolishment of the Roman Regnum. In fact, it was with his oath on the blood covered knife and the purest blood of Lucretia that Livy had chosen to start the final act of Roman monarchy and to finish it with the scene of Tullia (the wife of the king) fleeing her home and the city under the curses and fury of men and women. The oath itself should invoke the citizens memory of the sacred formulas for expelling people from the city as Brutus calls as witnesses the gods to his oath that he will persecute Lucius Tarquinius Superbus, his wicked wife and the line of all their children by iron, fire and any possible kind of violence so that he will bear neither of them nor any other to reign in Rome. Remarkably the delict as described by Livy was against the blood itself, which was the purest before the kings' violence (*castissimum ante regiam iniuriam sanguinem*). This was this sin against the city as the kings were usurping the family rights by violating the blood and thus there should be nobody to impose reign in Rome anymore. Thus, it was again the blood of Lucretia to save the city from its wicked rulers.

It is difficult to find the Lucretia myth original version. Although the Livy's elaboration seems clear on two points. First came the accent on the fear as an element to distinguish the violent adultery or *stuprum*, wherefore the female should speak and testify before her husband for the deed of the offender. Livy was using this innovative element of the Roman civil law related to *Lex Iulia* and resulting from the praetorian interventions against "the fear" (*metus*) to present the dramatical character of Lucretia. Finally, the second was to show the Liberty as ethical counterpoint to the *regnum* – a way to restore the pristine value of the noble families. Livy using these elements shaped the original basis of the legend as we could suggest. Thus, the story in the end had received certain economical value as under the terms of G. Dumézil bringing to the Roman history clear ethical reasons.

Lucretia's Case Possible Reconstruction

The earlier discussion above refers to the political and legal layers added primarily by Livy to the original basis of the myth at the end of the Roman Republic using its foundation for actual political purposes. His idea was to implement the new philosophy about personality of the citizens conceived as a kind of standard for moral behaviour into the glorious Roman traditions. Thus, his narrative is attractive and vivid description of common distant past bearing the actual problems at the end of the polis-structured society in the city. Nonetheless, Livy was using some basic information like stories from Roman annals and dramas coming from earlier times to form a true image of a history which was known to his audience as we could perceive from the variety of sources talking about the case of Lucretia.

Besides the survived excerpts of the Roman literature on the topic there are other contemporary sources about this legend that could help to reconstruct its meaning for the people during the Middle and the Late Roman Republic after stripping off the Livy's dramatization vests. It is about some archaeological findings depicting on pottery fragments scenes that could refer the story of Lucretia. Jocelyn Penny Small in her 1976 studies on the Etruscan urns from Volterra and Florence shows some examples of this tradition in

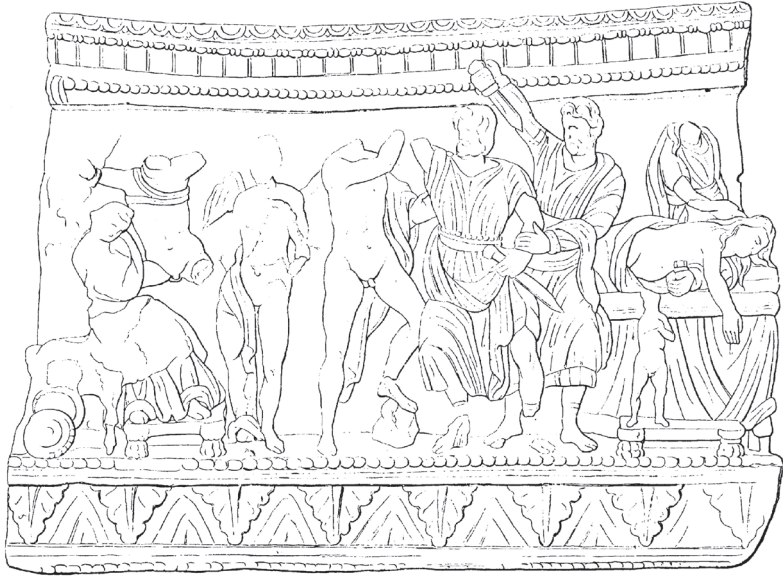

Fig. 1: Volterra 499. After *BrK* II, pl. CIII, no. 1

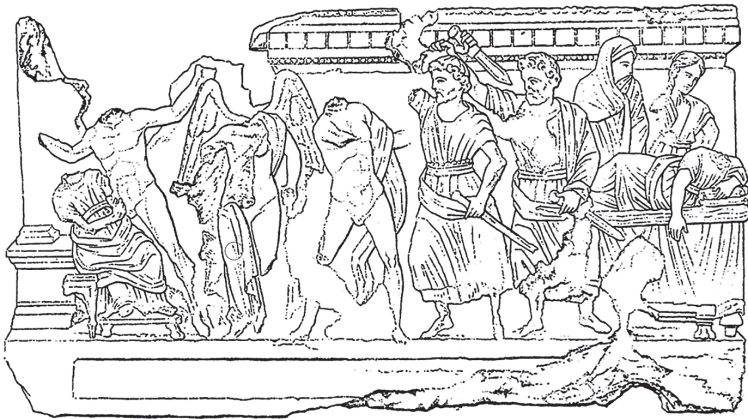

Fig. 2: Volterra 346. After *BrK* II, pl. CIII, no. 3

Rome dating back to the first century BC.³⁷ The pictures – fig. 1 and 2 – hold the main elements of the myth beginning with the death half naked female body. It is laying on the bed and beside there is a male group depicted in a complex composition. All of them are in the same room, but one of them naked is leaving or fleeing the house (he should be Sextus)

³⁷ SMALL, J. P. The Death of Lucretia. *American Journal of Archaeology*, 1976, 80, 4, pp. 349–360. I. Donaldson also refers to this publication as giving a sample of the only surviving image of Lucretia, cf. DONALDSON, *op. cit.*, p. 14.

and the other either holding daggers or unarmed grouped around the lady should stand for the father, Collatinus and of course Brutus.

Bearing on mind the Etruscan origin of pottery and its funeral purposes, it is possible to see the ideology of its images – to show that these families had followed the strictest rules for the Roman aristocracy – linked mostly to Hellenistic model imposed on the Roman society on the verge of the Punic wars. Then the processes of amalgamation of the different tribes in one Latin culture were at hand. The literature background of the story already had depicted the contrast between the female position in families of Etruscan and Latin origin. The Etruscans were almost equal in the everyday routines to men, while the Latin custom was different. It was structuring around the power of *pater familias* and the *manus* of the husband. The matron should stay mute and most of all isolated from the banquets and festivities except from some special religious occasions. Her obligations were primarily to manage the household ruled by the father. All this was aiming at preserving the paternal control over the sons in power for securing the rights of inheritance, which could separate the patrician aristocracy from the other layers of the society. This had a special ideological form securing a complex system of religious rites and deities like the *Pudicitia Patricia* and *Plebea* that should differentiate the layers in the society.

Thus, the myth should explain to the people from different origin and social layers which are the examples to follow, so that they could be a part of the good and noble people, on the one hand. On the other, such images made on funeral pottery should give evidence that this family followed these norms – so the people had regarded already these Etruscans as Romans. In fact, this was one of the instruments to impose the *Latinitas* in the peninsula.

In the end this explanation confirms the conclusions of G. Dumézil that the myth in its Roman version has no “economic” value, since it originally has no meaning of changing the “good” with “bad” and again with “good” government or to show the transformed position of the ladies in the society, rather than to explain the distinction among the good and bad families.

***Levitas animi a imbecillitas, infirmitas* či *fragilitas sexus* jakožto důvod odlišného postavení žen**

Radek Černoch

Právnická fakulta, Masarykova univerzita
Kontaktní e-mail: radek.cernoch@law.muni.cz

***Levitas animi, imbecillitas, infirmitas, and fragilitas sexus* as Ground for Different Position of Women**

Abstract:

Position of women in Roman law differs in various aspects. Reasons for such differences are often traditional; in some cases, they can be regarded as manifestation of sometimes exaggerated protectionism or paternalism, which could be regarded as unlawful discrimination. The aim of this paper is to analyse the terminology which sources of law use to refer to the position of women.

Klíčová slova: *fragilitas sexus; imbecillitas sexus; infirmitas sexus; levitas animi*; římské právo; ženy

Keywords: *fragilitas sexus; imbecillitas sexus; infirmitas sexus; levitas animi*; Roman law; women

DOI: 10.14712/2464689X.2022.35

Je známo, že postavení žen a mužů v římské společnosti bylo odlišné. Jedná se přitom o otázku, která je v právním řádu nadále aktuální. Z feministického hlediska je taková situace jasným příkladem nepřipustné diskriminace, zatímco z pohledu společnosti nazírané jako ryze patriarchální, jak bývá římská společnost namnoze vnímána, jde o projev ochrany slabší strany.¹ V pramenech nalézáme vícero výrazů, které tento stav reflektují, a sice *levitas animi* a *imbecillitas, infirmitas* či *fragilitas sexus*. Cílem tohoto příspěvku je prozkoumat význam uvedených výrazů a jejich kontext.

¹ Nebo naopak o snahu zajistit dominantní postavení mužů. Viz DIXON, S. *Infirmitas sexus. Womanly Weakness in Roman Law*. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 1984, č. 52, s. 343.

Obecně vymezení pojmů

Právo obecně neposuzuje všechny případy stejně, nýbrž, ať už větší či menší měrou, přihlíží při posuzování jednotlivých případů k nejrůznějším okolnostem. Tyto okolnosti se mohou týkat jak samotného jednání, tak i osobních vlastností jednatelce, zejména jeho věku a pohlaví (*sexus*).² S výrazem *sexus* se takto pojí *imbecillitas*, *infirmitas* a *fragilitas*, dále se vyskytuje též spojení *levitas animi*. Nejprve se pokusme tyto pojmy rozebrat čistě z jazykového hlediska, poté budeme analyzovat jejich výskyty v právních pramenech:

Levitas animi značí lehkost ducha či lehkovážnost.³

Imbecillitas sexus – slabost pohlaví, vychází z výrazu *sine baculo*, čili bez opory, slabý, bez síly, a to duševní i fyzické.⁴

Infirmitas sexus – slabost pohlaví (fyzicky i duševně), vychází z výrazu *in-firmus*, tedy nepevnost, nestálost.⁵

Fragilitas sexus – křehkost pohlaví, vychází z *frangere*, tedy lámat, jako substantivum značí lámavost, pomíjejícnost či praskavost.⁶

Levitas animi

Výraz *levitas* označuje obecně lehkovážnost či nerozvážnost. Může jít např. o mladickou nerozvážnost,⁷ ale též o nerozvážnou urážku císaře⁸ či lehkovážnost soudce ohledně

² Srov. v případě svatokrádeže D. 48, 13, 7 (Ulp. 7 de off. procons.): *Sacrilegii poenam debebit proconsul pro qualitate personae proque rei condicione et temporis et aetatis et sexus vel severius vel clementius statuere. Et scio multos et ad bestias damnasse sacrilegos, nonnullos etiam vivos exussisse, alios vero in furca suspendisse. Sed moderanda poena est usque ad bestiarum damnationem eorum, qui manu facta templum effregerunt et dona dei in noctu tulerunt. Ceterum si qui interdiu modicum aliquid de templo tulit, poena metalli coerendus est, aut, si honestiore loco natus sit, deportandus in insulam est.* „Trest za svatokrádež bude muset proconsul uložit buď přísnější nebo mírnější **dle vlastností osoby** (pachatele) **a dle okolností případu a času a věku a pohlaví**. A vim, že mnohé pachatele svatokrádeže odsoudil k předhození šelmám, některé také k upálení zaživa, jiné však k pověšení na rozsochu. Ale trest těch, kdo se ve skupině vloupali do chrámu a v noci odnesli oběti bohů, má být upraven až na odsouzení k předhození šelmám. Jinak jestli někdo ve dne z chrámu odnesl něco drobnějšího, má mu být nařízena práce v dolech, nebo, jestliže by pocházel z urozenější vrstvy, má být odvezen na ostrov.“ (překlad a zvýraznění autor). *Digesta citována dle: MOMMSEN, T. (recogn.) – KRUEGER, P. (retract.). Digesta seu Pandectae Iustiniani Augusti. Vol. I. + II Accedunt tabulae duae.* Berolini: Apud Weidmanos, 1870. Citováno dle: *The Roman Law Library*. [online]. Dostupné na: <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/digest.htm>. [cit. 31. 08. 2021].

³ PRAŽÁK, K. – NOVOTNÝ, F. – SEDLÁČEK, J. *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. 15. nezm. vyd. Praha: Česko-slovenská grafická unie, 1941, s. 736. Pozn.: Je zajímavé, jak různí lidé mohou tytéž formulace vnímat diametrálně odlišně. Jednou se tento pojem objevil v zadání písemné práce, přičemž některé studentky se s ním zcela ztotožnily („Jsem lehkovážná, a proto potřebuji poručníka.“), zatímco jiné připojily výhradu („Rozhodně nesouhlasím s tím, že bych byla lehkovážná.“).

⁴ Tamtéž, s. 622.

⁵ Tamtéž, s. 659.

⁶ Tamtéž, s. 550.

⁷ D. 4, 4, 24, 2 (Paul. 1 sent.).

⁸ C. 9, 7, 1 (též CTh. 9, 4, 1). *Codex Iustinianus* citován dle: KRUEGER, P. (recensuit). *Codex Iustinianus*. Berolini: Apud Weidmanos, 1877. Citováno dle: *The Roman Law Library*. [online]. Dostupné na: <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/codjust.htm>. [cit. 31. 08. 2021]. *Codex Theodosianus* citován dle: MOMMSEN, T. (ed.) – KRUEGER, P. (adsumpto apparatu). *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus*

umíst'ování do vězení.⁹ Některé výskyty se sice týkají žen, ovšem zpravidla jde o případy, kdy vůči nim ostatní subjekty jednají lehkovážně. Jde tak o snahu o odvolání nerozvázně učiněného daru manželce,¹⁰ situaci, kdy se žena manželovi pro jeho lehkovážnost znelíbí¹¹ či únos ženy, zapříčiněný např. lehkovážností únosce.¹²

Přímo pro lehkovážnost žen tento termín užívá jen Gaius, a to na dvou místech. Nejprve když vysvětluje, že důvodem, proč ženy mají být v poručenství, je rozhodnutí předků, opírající se o jejich lehkovážnost.¹³ Následně uvádí jako důvod obecné přesvědčení, že ženy se kvůli lehkovážnosti snadno stávají obětmi podvodů, protože má být spravedlivé, aby byly chráněny poručníkem.¹⁴ Na tomtéž místě však udává, že se mu takové vysvětlení zdá podivné, přičemž poukazuje na časté případy, kdy žena dokázala prosadit své mínění navzdory poručníkovi. Ukazuje se tak, že již nejspíše v Gaiově době byla – byť obecně přijímaná – idea paušální lehkovážnosti nepřijatelná a spíše tak docházelo k posuzování okolností konkrétního případu, nakolik se jedná o skutečnou ochranu ženy, a nakolik již o nevhodný zásah do její dispozicní sféry.

Sirmondianis. Voluminis I pars posterior. Textus cum apparatus. Berolini: Apud Weidmannos, 1905. Citováno dle: *The Roman Law Library.* [online]. Dostupné na: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Constitutiones/CTh09.html>. [cit. 31. 08. 2021].

⁹ CTh. 9, 1, 18pr.

¹⁰ C. 4, 6, 7.

¹¹ CTh. 3, 16, 2 Interpr. (= Brev. Alar. 3, 16, 2 Interpr.).

¹² CTh. 9, 24, 1pr. (= Brev. Alar. 9, 19, 1 pr.).

¹³ Gai Inst. 1, 144: *Permissum est itaque parentibus liberis, quos in potestate sua habent testamento tutores dare: masculini quidem sexus inpuberibus, feminini autem sexus cuiuscumque aetatis sint, et tum quoque cum nuptiae sint. Veteres enim voluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi levitatem in tutela esse.* „Agnátským příbuzným je tedy dovoleno, aby testamentem ustanovili poručníky dětem, jež mají ve své pravomoci. Mužskému pohlaví do dosažení dospělosti, ženskému pohlaví pak bez ohledu na věk, dokonce i tehdy, když (ženy) jsou provdány. Předkové totiž chtěli, aby ženy pro lehkovážnost ducha žily v poručenství, byť i byly dospělé.“ Gaius citován dle: GAIUS. *Institutionum commentarii quattuor. Učebnice práva ve čtyřech knihách.* Přel. KINCL, J. Přetisk prvního vyd. Brno: MU, 1999. Pozn.: Třebaže Gaius hovoří o (římských) předcích (známá je zejména zmínka v Cic. *Mur.* 27), nemusí to být původní římskou ideou, zvažuje se též kupříkladu možný vliv řecké filosofie. GARDNER, J. F. *Women in Roman Law And Society.* Reprinted. London: Routledge, 1995, s. 21. To může být i částečným vysvětlením, proč *tutela mulierum* patrně nejdéle vydržela v Egyptě, který byl k římské říši připojen poměrně pozdě a jeho společenské prostředí bylo konzervativní a hellenistické (poslední doložený případ pochází právě z této provincie z let 293–294). DIXON, *op. cit.*, s. 348 a 355, BEAUCAMP, J. *Le statut de la femme à Byzance (4e–7e siècle). II. Les pratiques sociales.* Paris: De Boccard, 1992, s. 260.

¹⁴ Gai 1, 190: *Feminas vero perfectae aetatis in tutela esse fere nulla pretiosa ratio suasisse videtur: nam quae vulgo creditur, quia levitate animi plerumque decipiuntur et aequum erat eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa videtur quam vera; mulieres enim, quae perfectae aetatis sunt, ipsae sibi negotia tractant, et in quibusdam causis dicis gratia tutor interponit auctoritatem suam; saepe etiam invitus auctor fieri a praetore cogitur.* „K tomu však, že v poručenství jsou (i) ženy hotového věku, radil sotva nějaký pádný důvod. Neboť ten, který se běžně uznává, že totiž lehkovážná mysl je velmi často šálí a že proto bylo spravedlivé, aby je vedla autorita poručníka, zdá se být (důvodem) spíše libivým než opravdovým. Vždyť přece ženy, které jsou hotového věku, vedou si své záležitosti samy a poručník v některých případech zasahuje jenom naok. Často je dokonce i proti své vůli praetorem donucen, aby dal k jednání ženy svůj souhlas.“ (zvýraznění autor).

Imbecillitas sexus

Imbecillitas sexus označující slabost pohlaví lze obecně vnímat jako důvod, proč je ženám nutno pomáhat.¹⁵ Konkrétně jde o zdůvodnění zákazu,¹⁶ aby se ženy zaručovaly za cizí dluhy (výslovně uvedeny dluhy mužů).¹⁷ Opět se zdůrazňuje potřeba ženám pomáhat a dodává se, že by bylo nespravedlivé, aby se stávaly ručitelkami, jelikož taková pozice náleží mužům.¹⁸ V dané pasáži se přímo jako argument používá *imbecillitas sexus*.¹⁹ Zajímavější je však následující paragraf, který doplňuje, že chráněna je skutečně jen *imbecil-*

¹⁵ C. 5, 4, 23pr. Imp. Justinus: *Imperialis benevolentiae proprium hoc esse iudicantes, ut omni tempore subiectorum commoda tam investigare quam eis mederi procuremus, lapsus quoque mulierum, per quos indignam honore conversationem imbecillitate sexus elegerint, cum competenti moderatione sublevandos esse censemus minimeque eis spem melioris condicionis adimere, ut ad eam respicientes improvidam et minus honestam electionem facilius derelinquant. Nam ita credimus dei benevolentiam et circa genus humanum nimiam clementiam quantum nostrae naturae possibile est imitari, qui cottidianis hominum peccatis semper ignoscere dignatur et paenitentiam suscipere nostram et ad meliorem statum reducere: quod si circa nostro subiectos imperio nos etiam facere differamus, nulla venia digni esse videbimur.* * iustinus a. demostheni p p. * <a 520-523 > „Soudice, že cisařskému dobrodiní je vlastní to, abychom se ve všech okamžicích snažili jak rozpoznat prospěch poddaných, tak jim pomoci, tak také soudíme, že pochybením žen, do nichž se dostaly **kvůli slabosti pohlaví** stykem nehodným jejich důstojnosti, **má být** s náležitou mírností **pomoženo**, a nemá jim být odejmuta naděje na zlepšení postavení, aby s ohledem na ni neuváženou a méně počestnou volbu snáze opustily. Neboť věříme, že tak, nakolik je to pro naši přirozenost možné, máme napodobovat boží dobrodiní a nesmírnou laskavost ohledně lidského rodu, která vždy pokládá za vhodné každodenním hříchům lidí vždy odpouštět a přijmout naše pokání a přivést (nás) zpět do lepšího postavení: což kdybychom se my ohledně naší moci vůči podřízeným zdráhali také učinit, nebudeme považováni za hodní jakékoliv milosti.“ (překlad a zvýraznění autor).

¹⁶ SC Velleianum, HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. opr. vyd. Praha: J. Otto, 1910, s. 628, uvádí jako správnější tvar SC Velleianum.

¹⁷ D. 16, 1, 2pr. (Ulp. 29 ad ed.): *Et primo quidem temporibus divi Augusti, mox deinde Claudii edictis eorum erat interdictum, ne feminae pro viris suis intercederent.* „A poprvé totiž v dobách božského Augusta, (a) brzy poté Claudia bylo jejich vyhláškami zakázáno, aby se **ženy** zaručovaly **za** své **muže**.“ (překlad a zvýraznění autor).

¹⁸ D. 16, 1, 2, 1 (Ulp. 29 ad ed.): *Postea factum est senatus consultum, quo plenissime feminis omnibus subventum est. Cuius senatus consulti verba haec sunt: «Quod Marcus Silanus et Velleus Tutor consules verba fecerunt de obligationibus feminarum, quae pro aliis reae fierent, quid de ea re fieri oportet, de ea re ita censuere: quod ad fideiussores et mutui dationes pro aliis, quibus intercesserint feminae, pertinet, tametsi ante videtur ita ius dictum esse, ne eo nomine ab his petitio neve in eas actio detur, cum eas virilibus officiis fungi et eius generis obligationibus obstringi non sit aequum, arbitrari senatum recte atque ordine facturos ad quos de ea re in iure aditum erit, si dederint operam, ut in ea re senatus voluntas servetur».* „Poté bylo vydáno usnesení senátu, jímž bylo všem **ženám nejvyšší měrou pomoženo**. Slova toho usnesení senátu jsou tato: „Co konsulové Marcus Silanus a Velleus Tutor řekli o závazcích žen, které se stávaly odsouzenými za jiné, co se má ohledně té záležitosti stát, (tak) o té věci rozhodli takto: co se týká ručitelství a dání zápujčky za jiné, za něž se ženy zaručily, třebaže se zdá, že dříve bylo právo takové, aby z tohoto titulu žaloba od nich ani proti nim nebyla dána, protože tím **zastávají mužské pozice** a **není spravedlivé**, aby byly svazovány závazky takového druhu, rozhodl senát správně a přesně, jestliže ti, k nimž se záležitost u soudu dostane, vynaloží úsilí, aby v té věci byla dodržena vůle senátu.“ (překlad a zvýraznění autor).

¹⁹ D. 16, 1, 2, 2 (Ulp. 29 ad ed.): *Verba itaque senatus consulti excutiamus prius providentia amplissimi ordinis laudata, quia opem tulit mulieribus propter sexus imbecillitatem multis huiuscemodi casibus suppositis atque obiectis.* „Proto prozkoumáváme slova usnesení senátu, citovaná dříve s prozřetelností nejširšího řádu, protože přineslo pomoc ženám **kvůli slabosti pohlaví** mnohým případům takového druhu podrobeným a podřízeným.“ (překlad a zvýraznění autor).

litas coby slabost žen, nikoliv však jejich případná vychytralost (*calliditas*),²⁰ kdy by se zaručily za jiného právě s vědomím toho, že tím nebudou zavázány.

Infirmitas sexus

Slabost pohlaví ve smyslu *infirmittatis* nalézáme v některých případech společně s dalšími omezujícími důvody, jako je např. nedostatečný věk (*infirmittas aetatis*).²¹ Blíže nacházíme vysvětleno, že zatímco subjekt nízkého věku je chráněn (v případě právního omylu) obecně, ženám je pomáháno jen v určitých případech.²²

²⁰ D. 16, 1, 2, 3 (Ulp. 29 *ad ed.*): *Sed ita demum eis subvenit, si non callide sint versatae: hoc enim divus Pius et Severus rescripserunt. Nam deceptis, non decipientibus opitulatur et est et Graecum Severi tale rescriptum: ταῖς ἀπατόσοις γυναῖξιν τὸ δόγμα τῆς συγκλήτου βουλῆς οὐ βοηθεῖ. Infirmittas enim feminarum, non calliditas auxilium demeruit.* „Ale jen tak se jim pomáhá, jestliže si nepočítaly vychytrale: to totiž odepsali božský Pius a Severus. Neboť se pomáhá podvedeným, nikoliv podvádějícím, a je také takový řecký Severův reskript: podvádějícím ženám usnesení senátu nepomáhá. Slabost, nikoliv vychytralost žen si totiž vysloužila pomoc.“ (překlad a zvýraznění autor).

²¹ D. 27, 10, 9 (Nerva 1 *membr.*): *Cuius bonis distrahendis curatores facere senatus permisit, eius bona creditoribus vendere non permisit, quamvis creditores post id beneficium bona vendere mallent: sicut enim integra re potestas ipsorum est utrum velint eligendi, ita cum alterum elegerint, altero abstinere debent. Multoque magis id servari aequum est, si etiam factus est curator, per quem bona distraherentur, quamvis nondum explicato eo negotio decesserit. Nam et tunc ex integro alius curator faciendus est neque heres prioris curatoris onerandus, cum accidere possit, ut negotio vel propter sexus vel propter aetatis infirmitatem vel propter dignitatem maiorem minoremve, quam in priore curatore spectata erat, habilis non sit, possint etiam plures heredes ei existere neque aut per omnes id negotium administrari expediat aut quicquam dici possit, cur unus aliquis ex his potissimum onerandus sit.* „Senát nedovoluje věřitelům prodat majetek tomu, jemuž bylo povoleno ustanovit opatrovníky pro prodej části majetku, třebaže by věřitelé po udělení této výhody dávali přednost prodeji. Tito tedy, dokud je ještě majetek vcelku, mají pravomoc zvolit si ten z prodejů, který chtějí, a zvolí-li si jeden, musí se zdržet druhého. Nejspravedlivější je pak sledovat, zda byl ustanoven opatrovník pro prodej jednotlivých částí majetku, třebaže by zemřeli před provedením této záležitosti. Jako hlavního je také možné ustanovit jiného opatrovníka, nelze zatěžovat dědice předchozím opatrovníkem, může se totiž přihodit, že pro záležitost nebude vhodný, ať už s ohledem na pohlaví, kvůli nedostatečnému věku nebo větší či menší důstojnosti, která byla shledána u předchozího opatrovníka; kromě toho může být více dědiců opatrovníka a nemusí být výhodné, aby tato věc byla spravována všemi, nebo je možné také uvést důvod, že je pouze jeden z nich zatížen více.“ (zvýraznění autor). Překlad citován dle: SKŘEJPEK, M. – ČERNOCH, R. – ŽYTKOVÁ, K. *Digesta seu Pandectae. Tomus II. Liber XVI–XXXV. Fragmenta selecta. Digesta neboli Pandekty. Svazek II. Kniha XVI–XXXV. Vybrané části.* Praha: Karolinum, 2019.

²² D. 22, 6, 9pr. (Paul. 1. s. *de iuris et facti ign.*): *Regula est iuris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere. Videamus igitur, in quibus speciebus locum habere possit, ante praemisso quod minoribus viginti quinque annis ius ignorare permissum est. Quod et in feminis in quibusdam causis propter sexus infirmitatem dicitur: et ideo sicubi non est delictum, sed iuris ignorantia, non laeduntur. Hac ratione si minor viginti quinque annis filio familias crediderit, subvenitur ei, ut non videatur filio familias credidisse.* „Existuje pravidlo, že neznalost práva škodí každému, avšak neznalost skutku neškodí. Podívejme se tedy, v jakých případech se může použít. Především je neznalost práv povolena mladším dvaceti pěti let. Totéž se v některých případech tvrdí o ženách kvůli slabosti pohlaví. Proto, když neutrpí škodu, nejedná se o delikt, nýbrž o neznalost práva. Z toho důvodu, jestliže se mladší dvaceti pěti let stane věřitelem syna pod otcovskou mocí, je spolubojovníkem ustanoven za dědice a neví, že podle císařského nařízení může přijmout bez povolení otce, je mu dovoleno právo neznat, a proto mu termín přijetí neuplyne.“ (zvýraznění autor). Překlad citován dle: SKŘEJPEK – ČERNOCH – ŽYTKOVÁ, *op. cit.*

I v oblasti veřejného vystupování (zde způsobilosti obžalovat) spadá *infirmitas* žen mezi důvody omezení.²³ Udává se přitom, že nezpůsobilost obžalovat plynoucí ze slabosti pohlaví vyplývá z císařských konstitucí.²⁴ Podobně je žena pro slabost pohlaví vyloučena z možnosti vykonávat poručnictví,²⁵ jelikož se, poněkud tautologicky, jedná o muž-

²³ D. 48, 16, 1, 10 (Marc. l. s. ad sc turpill.): *Accusationem is intulit, qui praescriptione summoveri poterat, ut quilibet adulterii masculino post quinque annos continuos ex die commissi adulterii vel feminae post sex menses utiles ex die divortii: an, si destiterit, hoc senatus consulto plecti debet, belle dubitatur. Movet, quod paene nulla erit accusatio, quam temporis spatium aut personae vitium omnimodo removeret reoque securitatem timoris ac periculi promitteret. Contra movet, quod qualiscumque accusatio illata cognoscens auctoritate, non accusantis voluntate aboleri debet maioreque odio dignus existimaretur, qui temere ad tam improbam accusationem processisset. Ergo verius est eum quoque de quo loquimur in senatus consultum incidere oportere. Adquin Papinianus respondit mulierem, quae idcirco ad falsi accusationem non admitteretur; quod suam suorumve iniuriam non persequeretur; desistentem senatus consulto Turpilliano non plecti. Num ergo et in ceteris idem responsurus sit? Quid enim interest, propter sexus infirmitatem an propter status turpitudinem temporisve finem ad accusationem aliquam non admittatur? Multoque magis excludendi sunt, quod mulieris quidem accusatio vel propter proprium eius dolorem effectum habere potuit, illorum vero accusatio voce dumtaxat tenuis intervenit. Adquin idem alias scribit non posse aliquem duos eodem tempore adulterii accusare, marem et feminam, et tamen, si utrique simul denuntiaverit, in utriusque persona abolitionem eum petere debere, ne in hoc senatus consulto incidat. Quid porro refert, propter causas supra scriptas accusatio non valuerit an propter numerum personarum non tenuerit? An haec intersint, plenam habuerit aliquis accusandi facultatem, sed propter personarum conjunctionem ab accusatione summoaveatur, an vero stricta ratione quibusdam accusandi facultas non competat? Merito itaque dicendum est omnes excepta muliere et minore nisi abolitionem petierint, in hoc senatus consulto incidere.* „On vznesl obvinění, které mohlo být odraženo promlčením, jako nějaké cizoložství muže po pěti nepřetržitých letech ode dne spáchání cizoložství nebo ženy po šesti užitečných měsících ode dne rozvodu: zda, pokud přestal, má být trestán dle tohoto usnesení senátu, se oprávněně pochybuje. Působí, že nebude skoro žádné obvinění, které uběhlý čas a provinění osoby zcela odstraní a obviněnému zajistí bezpečí před strachem a nebezpečím. Proti tomu působí, že jakékoliv obvinění vznesené před autoritu posuzujícího nemůže být zrušeno vůli obviňujícího a za větší nenávisť zasluhujícího je považován, kdo nerozvázně k tak závažnému obvinění přistoupil. Je tedy pravdě bližší, že také ten, o němž mluvíme, má spadat pod usnesení senátu. Avšak Papinianus odpověděl, že žena, která nebyla připuštěna k obvinění z padělání, protože nežalovala urážku svou či své rodiny, se netrestá dle Turpillianského usnesení senátu, když přestala. Odpověděl by snad tedy tentýž totéž i v ostatních záležitostech? Co totiž záleží, zda **není připuštěn** k obvinění kvůli **slabosti pohlaví**, nebo kvůli špatné pověsti nebo vypršení času? Mnohem spíše mají být vyloučeni, protože ženino obvinění může mít účinek i kvůli její vlastní bolesti, ovšem jejich obvinění vystupuje jen jako závan hlasu. Ovšem týž jinak napsal, že nikdo nemůže v témže okamžiku obvinít dva, muže a ženu, z cizoložství, a přesto, jestliže to oba zároveň ohlásí, má ohledně každého z nich žádat zrušení, aby nespadal pod to usnesení senátu. Co dále záleží, zda obvinění nebude platit kvůli důvodům výše uvedeným nebo nepodří platnost kvůli počtu osob? Nebo je rozdíl, zda někdo měl plnou způsobilost obviňovat, ale kvůli osobním vazbám mu bylo obvinění znemožněno, nebo zda podle přísného posouzení nenáleží některým možnost obviňovat? Oprávněně je proto třeba říci, že všichni kromě ženy a nezletilce, ledaže požádali o zrušení, spadají pod to usnesení senátu.“ (překlad a zvýraznění autor).

²⁴ D. 49, 14, 18pr. (Marc. l. s. de delator): *Deferre non possunt mulieres propter sexus infirmitatem, et ita sacris constitutionibus cautum est.* „Obžalovávat nemohou ženy kvůli **slabosti pohlaví**, a tak je to stanoveno posvátnými konstitucemi.“ (překlad a zvýraznění autor).

²⁵ Papyrologicky je doložen i případ z Arábie, kdy matka žalovala (na což slabá zjevně nebyla, v zásadě tak vykonávala mužskou roli, srov. BENKE, N. Aemilia Pudentilla – A Landowning Lady. In: BERGH, R. v. d. (ed.). *Ex iusta causa traditum. Essays in honour of Eric H. Pool*. Pretoria: University of South Africa, 2005, s. 27) poručníka svého syna, blíže viz: EVANS GRUBBS, J. *Women and the Law in the Roman Empire. A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. London: Routledge, 2002, s. 236. V pozdějším právu se však připouští výkon poručenství matkou či babičkou, ale jen za předpokladu, že se znovu neprovádá a zároveň se vzdá právní ochrany, která je poskytována výlučně ženám (viz *SC Velleianum*), HEYROVSKÝ, *op.cit.*, s. 959.

skou pozici,²⁶ která je tím pádem nad síly žen.²⁷ Blíže se pak uvádí, že slabost pohlaví je důvodem, proč žena potřebuje poručníka v každém věku (kromě obecně známých případů Vestálek a *iuris trium quattuorve liberorum*). Jako další, a mohli bychom říci první „nediskriminační“, důvod, se dodává neznalost úředních záležitostí²⁸ („nediskriminační“ je zde v uvozovkách z toho důvodu, že neznalost záležitostí, v nichž se subjekt nachází, je z obecného hlediska rozumným důvodem pro jeho omezení – jiným problémem je, že tento důvod má v tomto případě povahu sebenaplňujícího se proroctví, jelikož tím, že je žena automaticky zastoupena poručníkem, nemá ani možnost takovou znalost získat).

Slabost pohlaví však může být pro ženy i prospěšná. Uvádí se, že je nepřipustné uchovávat majetek vdov pod záminkou slabosti pohlaví (*infirmi sexus dispoliator*)²⁹ (u vdovců takovou zmínku nenacházíme, což souvisí i s tím, že vdovec nepotřebuje poručníka). Zvlášť výhodné postavení (respektive méně nevýhodné než muž) má žena s poukazem na slabost pohlaví v případě, že je dcerou odsouzenice za účast na protistátním spiknutí.³⁰

²⁶ Srov. zdůvodnění, že žena nemůže být bankéřkou, protože je to mužská pozice v D. 2, 13, 12 (Callistr. 1 ed. monit.). Viz též DVORSKÝ, V. Ochrana vkladatelů v právu římském. In: TAUCHEN, J. (ed.). *VIII. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů*. Brno: MU, 2020, s. 106.

²⁷ C. 5, 35, 1 Imp. Alexander Severus: *Tutelam administrare virile munus est, et ultra sexum femineae infirmitatis tale officium est.* * alex. a. otaciliae. * <a 224 pp. x k. oct. iuliano et crispino cons.> „Zastávat poručenství je mužskou úlohou, a (navíc) je taková povinnost nad **slabost** ženského **poohlaví**.“ (překlad a zvýraznění autor).

²⁸ Epit. Ulp. 11, 1: *Tutores constituuntur tam masculis quam feminis: sed masculis quidem inpueribus dumtaxat propter aetatis infirmitatem; feminis autem inpueribus quam puberibus et propter sexus infirmitatem et propter forensium rerum ignorantiam.* „Poručníci se ustanovují jak mužům, tak ženám: ale mužům jen nedospělým kvůli nedostatečnosti věku; ženám ovšem jak nedospělým, tak dospělým, (a to) i kvůli **slabosti pohlaví** i kvůli **neznalosti soudních záležitostí**.“ (překlad a zvýraznění autor). *Epitome Ulpiani* citována dle: SECKEL, B. – KÜBLER, B. (ed.). *Epitome Ulpiani (Liber singularis regularum)*. In: *Iurisprudentiae anteiustinianae reliquias*. Vol. I. Lipsiae: Teubner, 1908, s. 442–490. Citováno dle: [databáze]. *Brepolis. Library of Latin Texts – Series A*. Turnhout: Brepols Publishers, 2022. K neznalosti žen ve veřejných záležitostech srov. BEAUCAMP, J. *Le statut de la femme à Byzance (4e–7e siècle). I. Le droit impérial*. Paris: De Boccard, 1990, s. 15.

²⁹ CTh. 16, 2, 28, Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. Tatiano praefecto praetorio. *Legem, quae de diaconissis vel viduis nuper est promulgata, ne quis videlicet clericus neve sub ecclesiae nomine mancipia superlectilem praedam vel infirmi sexus dispoliator invaderet et remotis adfinibus ac propinquis ipse sub praetextu catholicae disciplinae se ageret viventis heredem, eatenus animadvertat esse revocatam, ut de omnium chartis, si iam nota est, auferatur neque quisquam aut litigator ea sibi utendum aut iudex noverit exequendum.* <Dat. X kal. Sept. Veronae Valentiniano A. IIII et Neoterio cons.> „Zákon, který byl nedávno vyhlášen o diákonkách či vdovách, aby se žádný kněz ani ve jménu církve jako olupovatel **slabého pohlaví** nezmočnil statku a vybavení coby kořisti a za života vzdálených i blízkých příbuzných se pod záminkou katolického učení učinil dědicem žijícího, prohlašuje za natolik odvolaný, že ze všech listin, jestliže je již znám, má být odstraněn a žádný žalobce jej nemá pro sebe užívat ani žádný soudce jej nenechá vykonat.“ (překlad a zvýraznění autor). Ke spoliaci blíže viz VLADÁR, V. *Remedia spolii v stredovekom kánonickom práve*. Praha: Leges, 2014.

³⁰ C. 9, 8, 5, 3 Imperatores Arcadius, Honorius: *Ad filias sane eorum, quolibet numero fuerint, falcidiam tantum ex bonis matris, sive testata sive intestata defecerit, volumus pervenire, ut habeant mediocrem potius filiae alimoniam quam integrum emolumentum ac nomen heredis. Mitior enim circa eas debet esse sententia, quas pro infirmitate sexus minus ausuras esse confidimus* * arcad. et honor. aa. eutychiano pp. * <a 397 d. prid. non. sept. ancyrae caesario et attico cons.> „A jistě chceme, aby k jejich dcerám, ať jich je jakýkoliv počet, přešla pouze čtvrtina z majetku matky, ať už (matka) zemře s testamentem nebo bez něj, aby měly dcery spíše skrovnou výživu než celý prospěch a titul dědice. Rozhodnutí o nich totiž musí být mírnější, poněvadž věříme, že si **kvůli slabosti pohlaví** méně dovolí.“ (překlad a zvýraznění autor). Blíže viz ČERNOCH, R. *Scelestam inierit factionem...* (C 9, 8, 5) aneb k účasti na protistátně

Zatímco synové odsouzenec jsou zcela zbaveni možnosti nabývat z jakéhokoliv dědictví,³¹ je dcerám ponechána alespoň možnost získání čtvrtiny dědictví po matce.

Fragilitas sexus

Křehkost pohlaví je uváděna jako důvod, proč jsou ženy omezeny ve zcizovacích jednáních, přičemž věcně jde o podobné případy, jako výše zmíněný zákaz zaručovat se za cizí dluhy. Tak je uváděna nemožnost darovat manželovi³² a zejména jsou vyloučeny některé dispozice s pozemky.³³ Nejprve se zdůrazňuje zákaz převodu pozemku proti vůli ženy (srov. výše dispoliaci), zajímavější je ovšem nemožnost zatížit pozemek hypotékou, a to i v případě ženina souhlasu (což lze v kontextu dříve uvedených informací odůvodnit tím, že pro křehkost pohlaví žena není schopna u takto složitého jednání dohlédnout následků, a proto by měla být chráněna).

Jak bylo již výše poznamenáno, slabost pohlaví má podobné důsledky jako nízký věk. U třicetiletého promlčení žalob je však uvedeno, že ochrana je poskytována jen v případě nízkého věku, nikoliv však z důvodů jiných, mezi něž spadá i křehkost pohlaví.³⁴ Obecněji tak platí, že zatímco v případě nízkého věku se poškozenému subjektu pomáhá vždy, kvůli

zaměřené zločinecké skupině. In: TAUCHEN, J. (ed.). *Protistátní trestné činy včera a dnes*. Brno: MU, 2021, s. 12–23. Týž text i v CTh. 9, 14, 3, 2.

³¹ C. 9, 8, 5, 1.

³² C. 5, 3, 20, 1 Imp. Iustinianus: *Quare enim dotem quidem et constante matrimonio mulier marito dare conceditur; donationem autem marito nisi ante nuptias facere non permittitur? et quae huius rei differentia rationabilis potest inveniri, cum melius erat mulieribus propter fragilitatem sexus quam maribus subveniri?* * iust. a. iohanni pp. * <a 531–533 > „Proč se však připouští, aby žena dala věno manželovi i za trvání manželství, darování manželovi se však nepřipouští, ledaže (by k němu došlo) před sňatkem? A jaký rozumný důvod rozlišování v této záležitosti lze najít, když je lepší pomáhat kvůli **křehkosti pohlaví** ženám než mužům?“ (překlad a zvýraznění autor).

³³ Iust. Inst. 2, 8pr.: *Accidit aliquando, ut qui dominus sit alienare non possit et contra qui dominus non sit alienandae rei potestatem habeat. nam dotale praedium maritus invita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamvis ipsius sit dotis causa ei datum. Quod nos legem Iuliam corrigentes in meliorem statum deduximus. cum enim lex in soli tantummodo rebus locum habebat, quae Italicae fuerant, et alienationes inhibebat, quae invita muliere fiebant, hypothecas autem earum etiam volente: utrisque remedium imposuimus, ut etiam in eas res, quae in provinciali solo positae sunt, interdicta fiat alienatio vel obligatio et neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne **sexus muliebris fragilitas** in perniciem substantiae earum converteretur.* „Někdy se stává, že ten, kdo je vlastníkem, nesmí zcizit. A naopak ten, kdo není vlastníkem, zcizit může; například manželovi je podle Iuliova zákona zakázáno proti vůli manželky zcizit pozemek, který je součástí věna, i když mu náleží. Toto pravidlo jsme opravením Iuliova zákona vylepšili. Protože se uvedený zákon vztahoval pouze na italské pozemky a zakazoval zcizení pozemků **proti vůli manželky** a zřízení hypoték dokonce i tehdy, když s tím souhlasila, zavedli jsme pro oba uvedené případy jako zlepšení to, že jestliže se jedná o pozemky ležící v provinciích, je jejich zcizení nebo ohledně nich uzavřený závazek neplatný a v obou případech jsou takováto jednání neúčinná, i kdyby s tím manželka souhlasila, a to proto, aby **křehkost** ženského **poohlaví** nevedla ke ztrátě jeho majetku.“ (zvýraznění autor). Instituce i jejich překlad citovány dle: BLAHO, P. – SKŘEJPEK, M. *Iustiniani institutiones: Justinianské instituce*. Praha: Karolinum, 2010.

³⁴ C. 7, 39, 3, 1 Imp. Honorius, Theodosius: *Non **sexus fragilitate**, non absentia, non militia contra hanc legem defendenda, sed pupillari aetate dumtaxat, quamvis sub tutoris defensione consistit, huic eximenda sanctioni. Nam cum ad eos annos pervenerit, qui ad sollicitudinem pertinent curatoris, necessario eis similiter ut aliis annorum triginta intervalla servanda sunt.* <a 424 d. xviii k. dec. constantinopoli victore cons.> „Proti tomuto zákonu se **nelze** bránit **křehkostí pohlaví**, ani nepřítomností, ani výkonem vojenské služby, nýbrž **jen nedospělým věkem**, třebaže když se nacházel pod ochranou poručníka, má být ze sankce vyňat. Neboť když dosáhne těch let, která náleží do působnosti opatrovníka, nevyhnutelně budou muset

křehkosti pohlaví jen někdy (byť je řečeno, že v mnoha případech). Ochrana žen se však týká jen složitějších záležitostí, zatímco v ostatních případech, v nichž jednala dospělá žena s plným vědomím (*publice et solennibus scripturis*), již zvláštní ochrany nepožívá.³⁵

Závěr

Pokusíme-li se shrnout všechny nalezené případy, vidíme, že kromě zjevných a z dnešního pohledu jen těžko přijatelných omezení nalézáme i přístupy, které lze považovat za celkem moderní a v některých případech i pro ženy výhodné. *Levitatem animi* nalézáme pouze u Gaia, jenž si již uvědomuje, že automatické považování žen za lehkovážné je poněkud podivné. Bylo by to ostatně i v rozporu s úctou, jaké se obecně těšily římské matrony.³⁶ *Imbecillitatem sexus* poté nacházíme jako důvod odlišného zacházení či ochrany v různých situacích, přičemž se zdůrazňuje, že se chrání slabost, nikoliv vychytralost. U *infirmitatis sexus* zjišťujeme, že tato má podobné důsledky jako nedostatečný věk a je též důvodem nezpůsobilosti k úřednímu vystupování, zároveň však poskytuje ženám zvýšenou ochranu a je důvodem pro jejich mírnější potrestání. Konečně *fragilitatem sexus* nalézáme jako důvod ochrany před neuváženým zatížením majetku, též se ukazuje, že ochrana kvůli křehkosti pohlaví je slabší než ochrana kvůli nedostatečnému věku.

Z uvedených příkladů i tohoto závěru vidíme, že zkoumané výrazy se místy prolínají (a to i v případě jedné situace, jako je tomu u *imbecillitatis* v D. 16, 1, 2, 2 a *infirmitatis* v D. 16, 1, 2, 3). Zároveň z jednotlivých míst vidíme, že důvodem odlišného zacházení je spíše snaha v duchu paternalistického přístupu poskytnout ženám ochranu v případech, na které dle tehdejšího nahlížení (potažmo důsledkem tehdejších společenských poměrů) nemohou stačit (což reflektují zejména výrazy *infirmitas* a *fragilitas sexus*), nežli jakési pohrdání ženami, které bychom snad mohli cítit z výrazů *imbecillitas sexus* a *levitas animi*. Naopak můžeme pozorovat, že římské právo, byť velmi pozvolna, směřuje k rovnoprávnosti a upouští od některých omezení v případech, kdy je vzhledem k osobním poměrům dané ženy považuje za zbytečná (viz přípuštění poručenství matkou či babičkou, nebo *ius trium quattuorve liberorum*).

dodržet lhůtu třiceti let jako ostatní.“ (překlad a zvýraznění autor). Týž text i v CTh. 4, 14, 1, 2 a Brev. Alar. 4, 12, 1, 2.

³⁵ CTh. 2, 16, 3. Interpr. (=Brev. Alar. 2, 16, 3. Interpr.): *Minoribus mulieribus, sicut et viris ita in causis omnibus subvenitur. Maioribus vero mulieribus, pro fragilitate sexus in multis rebus, quas per ignorantiam praetermiserint, sicut lex ipsa loquitur; iubet esse consultum; id est, ut si fideiussores pro quibuscumque accesserint, pro ipsa fideiussione non teneantur obnoxiae. Et si in difficilioribus causis ius vel leges nescientes, mandati chartulam pro negotiis suis forte subscripserint, ut earum, cui mandaverint, negotium exsequatur, et ille in charta non solum procuratorem, sed et dominum si se scripserit, deceptis per hanc fraudem mulieribus subvenitur. Reliqui autem contractus, quos firma aetate publice et solennibus scripturis gesserint, in sua firmitate perdurent.* „Nedospělým ženám, jakož i mužům, se tak ve všech záležitostech pomáhá. Jak sám zákon říká, prikazuje, aby pro křehkost pohlaví bylo v mnohých záležitostech, které z neznalosti opominuly, pomůženo i dospělým ženám; to jest, jako když za někoho přistoupily jako ručitelky, nebudou ze samotného ručitelství zavázány. A jestliže snad ve složitějších záležitostech neznajíce právo či zákony podepsaly listinu příkazní smlouvy ohledně svých záležitostí, a onen, jemuž příkázaly, že má obstarat jejich záležitost, se do listiny zapsal nejen jako správce, nýbrž i vlastník, pomáhá se ženám oklamáným takovým podvodem. Ovšem ostatní smlouvy, které za dovršeného věku veřejně a slavnostními listinami ujednaly, trvají ve své platnosti.“ (překlad a zvýraznění autor).

³⁶ Srov. PERRY, M. J. *Gender, Manumission, and the Roman Freedwoman*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 153.

Role ženy a její vývoj v evropském nástupnickém právu

Petr Nohel

Univerzita Karlova

Kontaktní e-mail: petr.nohel@ruk.cuni.cz

The Role of Women and Its Development in European Succession Law

Abstract:

Although the history of European law of succession is colourful, changes in its conception have been continuous, especially in case of transferring the claims. They have not been adopted equally consistently by all states in which the monarchy order is still an integral part of the legal system. We can find out the trend of transition from more rigorous forms (such as Salic or Agnatic law) to the current absolute primogeniture, which is gradually applied across whole continent. In some countries there we can find significant divergence between this successor order and older nobelmen orders. The status of women became over time more equal to the status of men, but at the same time women gradually lost their exclusive position that was reserved for them by previous orders.

Keywords: succession law; primogeniture; monarchy; status of women

Klíčová slova: nástupnické právo; primogenitura; monarchie; postavení žen

DOI: 10.14712/2464689X.2022.36

Nástupnické právo v kontextu doby

Nástupnické právo je živým právním odvětvím v těch evropských státech, formou jejichž státního zřízení je monarchie. Tento pojem vychází ze starořeckého slova *μοναρχία*, tj. vláda jednotlivce, přičemž zmíněný termín se vyznačuje určitou fluidností, neboť není z podstaty definiční. Konkrétní pravomoci jednotlivých evropských monarchů se totiž od sebe vzájemně, a to mnohdy velmi diametrálně, odlišují.¹ Z označení formy státního zřízení tak není možné striktně odvodit právní vztah panovníka k příslušné zemi a jejím občanům.²

¹ Srov. např. KOZUBÍK, J. – CHYTILEK, R. Formální pravomoci současných evropských monarchů a jejich reálné využití. *Politologický časopis*, 2013, roč. 20, č. 4, s. 483–506.

² Blíže viz např. definice pojmu „monarchy“ v *Encyclopedia Britannica*. [online]. <https://www.britannica.com/topic/monarchy>. [cit. 18. 03. 2022].

Jistým svorníkem pro tyto státy tak může být fakt dědičnosti předmětného úřadu, i když ani zde není toto vodítkem stoprocentním.

Nástupnické právo je pak odborná právní disciplína, součást práva, která odvozuje a stanovuje, která osoba má právo usednout na ten který trůn a v jakých případech. Nástupnické právo se touto problematikou zabývá jak prakticky (tedy v situaci konkrétních panovnických rodin), tak teoreticky (v zemích, kde momentálně monarchie není, nebo na příkladech v modelových situacích). Nástupnické právo se pohybuje na pomezí práva státního (otázka hlavy státu), teologie (církevní právo, posloupnost, sakramentální rozměr), historie a pomocných věd historických (genealogie, heraldika, titulatura, apod.).³

Protože se za posledních 40 let novelizovaly principy nástupnictví ve většině evropských států, které jsou monarchiemi, klade si tato studie za cíl identifikovat skutečné proměny v kontextu obecného vývoje zásad nástupnického práva v tomto období, přiblížit je ve světle starších právních úprav, a to vše s přednostním důrazem na roli žen, neboť počet panovnic je v současné době i v aktuálním budoucím výhledu oproti minulosti nepoměrně vyšší. Neméně důležitým cílem je pak identifikace role žen v nástupnickém právu za účinnosti předcházejících úprav.

1. Obecné principy nástupnických řádů

Jednotlivé nástupnické řády se od sebe odlišují způsobem, jakým je kladen důraz na závaznost principu dědičnosti ve vztahu k dalším aktérům, kteří do nástupnictví historicky vstupovali (lenní podřízenost, právo odúmrťe, právo volby),⁴ ale také způsobem, jakou roli v těchto pořádcích hraje uplatnitelnost nároku ženských členů dotčených dynastií.

1.1 Starší řády a odlišné typy primogenitur

Starší nástupnické řády nevykazovaly tak vysokou míru systematičnosti jako následné období primogenitur a více než problematika teoretických nároků v nich hrál roli faktický výkon vlády na příslušném území. Mezi tyto řády můžeme počítat:

Seniorát – princip, podle kterého vládl vždy věkem nejstarší člen rodu. V našich zemích se aktivně uplatňoval v přemyslovské dynastii ještě do 12. století a vykazoval vysokou míru nestability a nepředvídatelnosti. Zatímco teoreticky je tento nástupnický řád dobře popsatelný, v praxi narážel na ne vždy věrná data narození jednotlivých členů rodu, což způsobovalo jejich vzájemné roztržky.

Princip roty – systém hierarchizace titulárního postavení. Ne příliš častý systém, uplatňovaný např. v rodině Rurikovců, kdy každý člen rodu obdržel v určitém věku titul konkrétní dílčí územní jednotky a příslušné postavení. Tyto dignity se od sebe odlišovaly mírou důstojnosti. Jakmile došlo k instalaci nového panovníka, jednotliví členové rodu se posouvali podle jím uvolněné dignity rotačním principem.⁵

Electio – volba. Nejedná se v pravém slova smyslu o nástupnický řád, je však nutné ho zmínit ze tří důvodů. Za prvé je tento řád dodnes uplatňován ve Vatikánu, což je teokra-

³ Srov. NOHEL, P. *Nástupnické právo v českém království*. 2. vydání. Pohled: GLYF Media, 2019.

⁴ Srov. např. NOHEL, P. Vývoj českého nástupnického práva. In: HUBÁLEK, T. (ed.). *Sborník z VII. mezinárodní vědecké konference studentů doktorských studijních programů v oblasti společenských věd*. Praha: Epoque, 2018, s. 68.

⁵ Srov. MARTIN, J. *Medieval Russia 980–1584*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 27–29.

tická monarchie, za druhé býval doplňujícím principem k některým jiným nástupnickým řádům, které se primárně řídily odlišným principem, avšak volbu připouštěly v situacích, které samy o sobě nepředpokládaly nebo nedokázaly efektivně řešit. Nakonec se princip volby také uplatňoval ve Svaté říši římské pro osobu císaře. Je však třeba zdůraznit, že se jednalo o osobu vybíranou z řad vládnoucích rodů, a také, že sama státní entita této říše nebyla bazálním, ale naopak zaštiťujícím útvarem pro množství dílčích relativně samostatných států, v jejich čele již stál příslušný suverén.

Od 13. století se pak v Evropě začínají více uplatňovat různé primogeniturní řády, jejichž základním rozpoznávacím znakem je zajištění co možná největší kontinuity napříč jednotlivými generacemi vládnoucích rodů.

Primogenitura salická je klasickým mužským nástupnickým řádem, kdy po předchozím panovníkovi nastupuje jemu nejbližší mužský člen rodu (typicky nejstarší syn). Tento pořádek nepočítá s ženskými členy příslušného rodu a právo na dědictví různých důstojenství přiznává pouze mužům. Činí tak dokonce i v situacích, kdy je uplatněním tohoto principu podporována diskontinuita. Např. v situaci, kdy dojde k vymření první linie rodu, přiznává tento řád dědictví všech jejích titulů a nároků linii další, přičemž nerozlišuje, zda jsou mezi nároky obsažena důstojenství celému rodu společná, nebo i ta, kterých nabyla první linie již během své samostatné existence. Může se tedy stát, že první linie zdědí nová důstojenství po některém jiném vymřevším rodě, a ta pak přecházejí na linii druhou, aniž by příslušníci druhé linie byli s tímto jiným rodem jakkoliv spřízněni.

Primogenitura agnatická je primogenituře salické velmi blízká,⁶ avšak s tím rozdílem, že kontinuitu podporuje. Projevuje se to ve dvou ohledech. Jednak přiznává právo žen v případě, že se mužských členů rodu již nedostává,⁷ jednak pohlží na každou dignitu ve své kontinuitě zvlášť. V případě, že vymírá první rodová linie držící více důstojenství, umí tento princip odlišit, která důstojenství přejdou na rodovou linii následnou, a která budou děděna ženskými členy první linie. Nároky jednotlivých důstojenství tedy budou rozděleny tak, aby byla zachována kontinuita s upřednostněním dědění pro mužské členy rodu, dokud se jich dostává.

Primogenitura kognatická představuje vlastně přechodovou formu mezi primogeniturou agnatickou a absolutní, protože připouští možnost dědictví pro obě pohlaví, vyžaduje však, aby se nejprve uplatnily nároky mužských a posléze i ženských potomků posledně vládnoucího panovníka. V jejich intencích má tedy stále syn panovníka přednost před jeho dcerou, ale nemá-li panovník žádného přímého mužského dědice, nárok uplatní jeho nejstarší dcera bez ohledu na to, zda další panovníkovi patrilineární příbuzní žijí.

Primogenitura absolutní neboli **rovná** představuje systém, ve kterém pohlaví potenciálních dědiců nehraje žádnou roli, a proto ani není v otázce nástupnictví bráno v úvahu. Podle tohoto pořádku jednotliví potomci uplatňují své nároky postupně podle pořadí prvozenectví bez ohledu na své pohlaví.

⁶ Odtud také alternativní název polo-salická primogenitura.

⁷ Rod buď již žádnými mužskými příslušníky nedisponuje, nebo se žijící členové rodu svého nároku na předmětné důstojenství vzdali.

1.2 Časové hledisko a aktuální stav

Přestože se nástupnické právo vyvíjelo v různých zemích odlišným způsobem, a především odlišným tempem, můžeme rozpoznat tyto tři základní časové periody, ve kterých obecně identifikujeme převažující stav:

do 13. století	Mix starších řádů a salické primogenitury.
13.–20. století	Salická primogenitura přetrvává, ale v čase ustupuje na úkor primogenitury agnatické. Vzácně se vyskytuje primogenitura kognatická.
od 20. století	Postupná dominance rovné primogenitury.

Přehled aktivních nástupnických řádů v Evropě podle posledních úprav je následující:

Nástupnický řád	Země	Účinnost aktuální úpravy	Předchozí úprava
Rovná primogenitura	Švédsko	1980	agnatická primogenitura
	Nizozemsko	1983	agnatická primogenitura
	Norsko	1990	agnatická primogenitura
	Belgie	1991	salická primogenitura
	Dánsko	2009	agnatická primogenitura
	Lucembursko	2011	agnatická primogenitura
	Velká Británie	2013	kognatická primogenitura
Kognatická primogenitura	Španělsko	1978	agnatická primogenitura
	Monaco	2002	kognatická primogenitura ⁸
Salické právo	Lichtenštejnsko	---	---
Smíšené	Andorra	---	---
Virilní	Vatikán	---	---

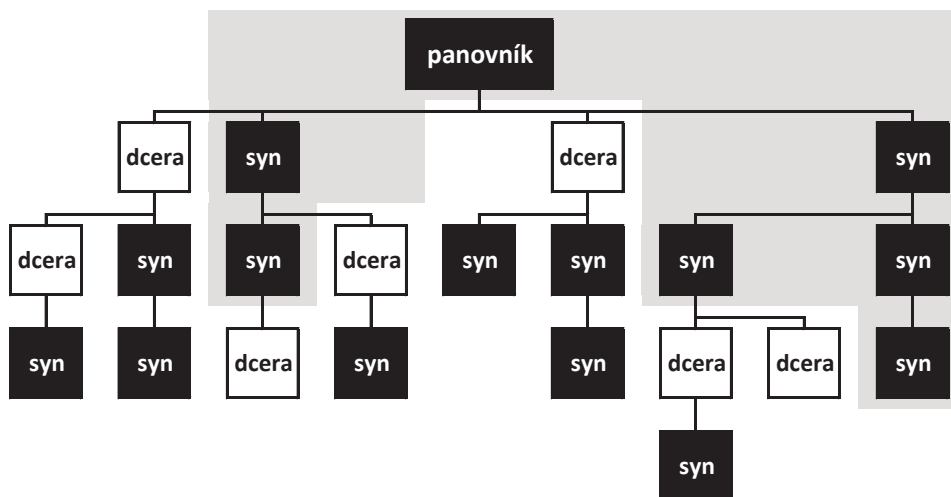
2. Praktické uplatnění primogenitur

2.1 Modelace diferencí v nástupnických liniích

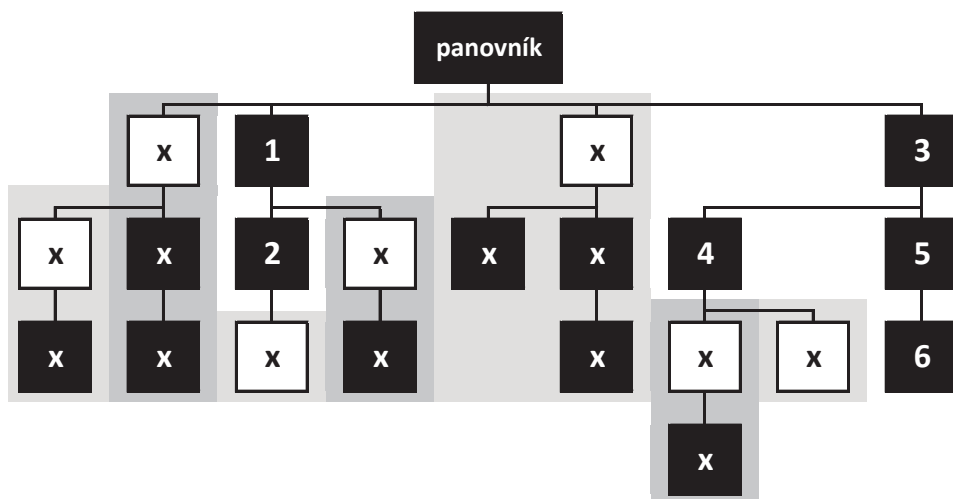
Uplatnění nároku žen v otázce nástupnictví tak v čase stoupá na ose primogenitur: salická → agnatická → kognatická → absolutní. Následující modelová schémata ukazují, jak se toto právo uplatňuje v konkrétních nástupnických řádech. Je zde jasně patrné, že novější úpravy přiznávají ženám vyšší pravděpodobnost uplatnění takového nároku.

Obrázek č. 1 představuje schéma se zcela hypotetickou rodinou, jejíž panovník má 4 děti (dceru, syna, dceru, syna) a vidíme zde i další generace jejich potomků. Šedou barvou jsou podbarveni patrilinéární potomci modelového panovníka, tedy ta část potomstva, kterou nejčastěji nazýváme rodinou, resp. ta část potomstva, která při grafickém znázor-

⁸ V případě Monackého knížectví se nejedná o změnu nástupnického řádu v pravém slova smyslu, ale o rozšíření dědičných práv v rámci širší rodiny při zachování kognatické primogenitury.

Obr. č. 1: Obecné modelové schéma rozrodu fiktivní panovnické rodiny

Obr. č. 2: Těže modelové schéma s vyznačením nástupnictví dle salické primogenitury

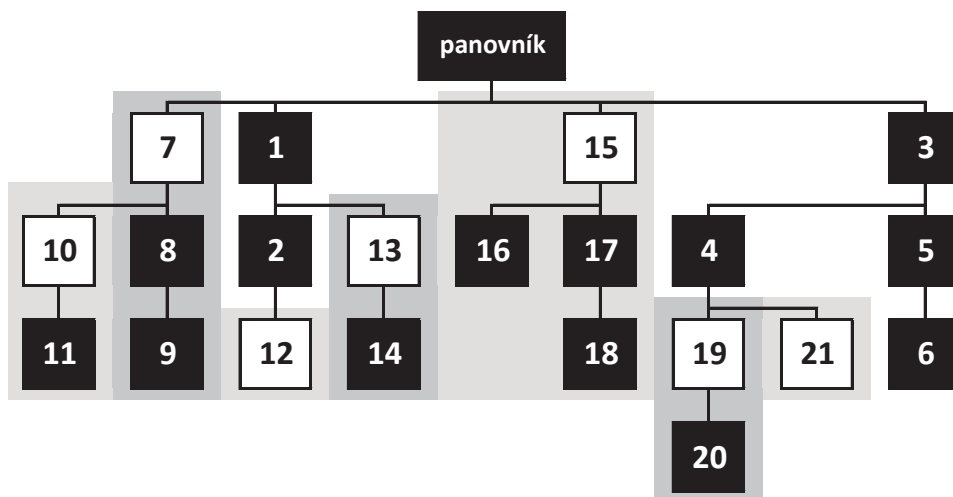
nění tvoří tzv. rodokmen, zatímco širší přehled všech potomků daného jedince nazýváme rozrodem.⁹ Z praktických důvodů zde nejsou podbarveny dcery, na které zde budeme pohlížet jako vdané, a tedy jako na příslušnice rodu nového, do kterého byly přivdány.

Obrázek č. 2 pak představuje schéma s pořadím nároku shora uvedeného hypotetického panovníka podle salické primogenitury. Vidíme zde, že nárok v pořadí podle genealogické

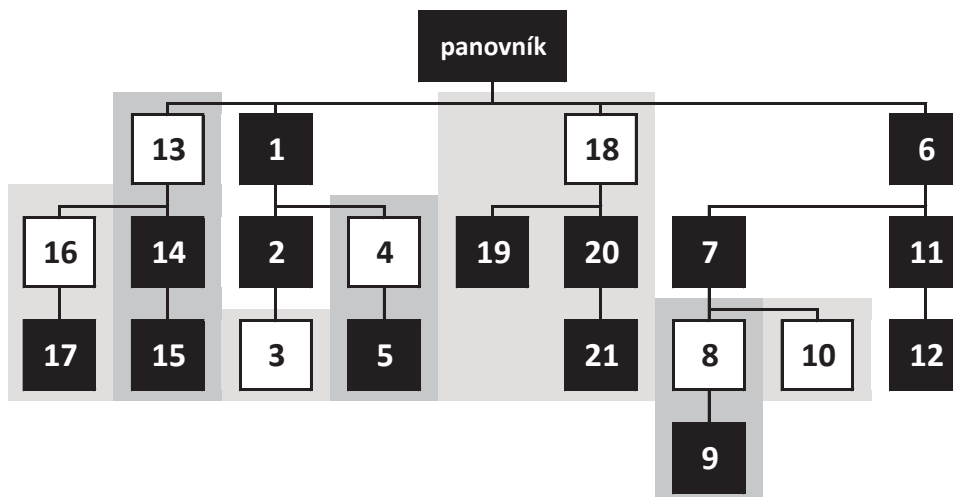
⁹ Srov. HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R. *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany: H&H, 1994, s. 119–128.

blízkosti k tomuto panovníkovi se týká pouze patrilineárních potomků. Zároveň jsou zde pro větší přehlednost různě podbarveny další rody z původního modelového rodu vycházející.

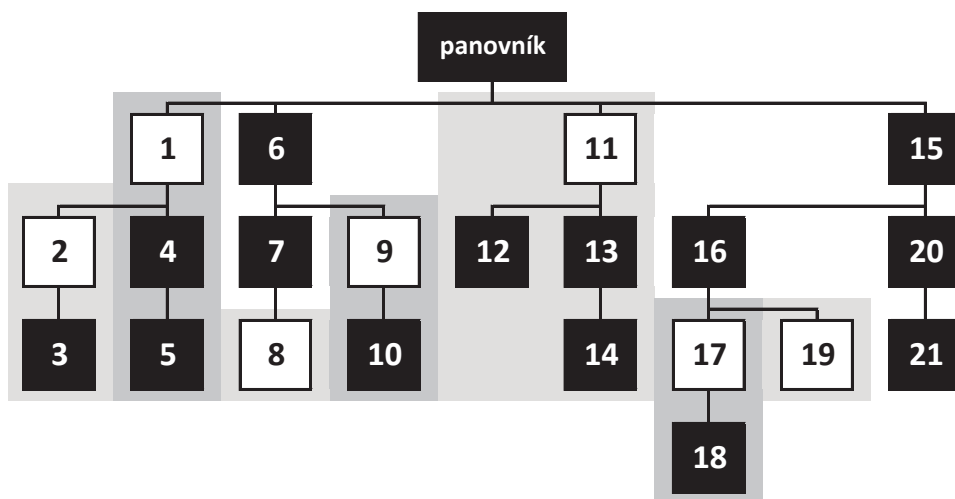
Obrázek č. 3 představuje schéma s agnatickou primogeniturou, ve které již mají své pořadí nároku i ženy (a jejich potomci). Jejich zde zobrazené pořadí však není jediné možné, protože agnatická primogenitura neměla ve všech zemích shodný teoretický postup při vyměření aktuální dynastie. Záleží totiž, zda příslušný řád v takové situaci stanovuje např.

Obr. č. 3: Schéma agnatické primogenitury se zohledněním nároků potomků žen při vyměření původního rodu

Obr. č. 4: Schéma kognatické primogenitury, kde je nejprve nutné uplatnit postupně nároky všech potomků příslušného panovníka

Obr. č. 5: Schéma pořadí nároků podle absolutní primogenitury

automatické nástupnictví genealogicky nejbližší ženy k poslední vlnoucímu panovníkovi, nebo zda se zde uplatňuje nějaká forma volby např. mezi několika nejbližšími dědičkami (či dříve jejich manžely). Zde zobrazené pořadí odpovídá situaci, ve které by všichni mužští potomci původní dynastie vymřeli nebo se svých nároků vzdali zároveň.

Obrázek č. 4 představuje schéma s kognatickou primogeniturou, která se řídí podobnými zásadami jako primogenitura agantická, avšak vyžaduje, aby byl nejdříve uplatněn nárok všech potomků předchozího panovníka bez ohledu na pohlaví, byť s upřednostněním mužů. Teprve poté, co jsou tyto nároky uplatněny nebo renunciovány, přichází na řadu další rodová odnož.

Obrázek č. 5 zobrazuje schéma pořadí podle tzv. rovné neboli absolutní primogenitury, kdy na pohlaví jednotlivých potomků nezáleží, protože určujícím faktorem je pouze primogeniturní genealogická pozice zobrazených potomků v rámci širší rodiny.

2.2 Posilování role žen na příkladu vývoje tuzemského nástupnického práva

Přirozeně ne všechny země prošly postupným vývojem dle výše uvedených schémat, přesto je možno trend posilování nároků žen považovat za vzestupný, jak ukazuje koneckonců i vývoj tuzemského nástupnického práva. K formálnímu opuštění práva seniorátního, které s ženami vůbec nekalkulovalo, došlo v Českých zemích poměrně pozdě. Fakticky bylo sice opuštěno již za vlády Přemysla Otakara I. (1155–1230), důvodem však byl poměrně nízký počet členů rodu Přemyslovců, v jehož důsledku seniorát a nastupující princip primogenitury takřka splývaly. Ani úprava poskytnutá Zlatou bulou sicilskou (1212) v této otázce nepřinášela zásadní průlom, neboť primogenituru přímo nestanovuje.¹⁰ Po úmrtí Václava III. se v otázce výběru nového panovníka Český zemský sněm orientoval v intencích Privilegia římského krále Richarda Cornwallského, které údajně hovořilo o nástupnictví

¹⁰ Blíže viz: ŽEMLIČKA, J. *Zlatá bula sicilská*. Praha: Melantrich, 1987.

žen v případě vymření vládnoucí dynastie po meči. Toto privilegium¹¹ se ovšem nedochovalo.

K faktické kodifikaci primogeniturních principů tak dochází až za vlády císaře Friedricha II. Štaufského (1194–1250), který kromě zmíněné Zlaté buly vydává ve prospěch českých králů další zásadní dokumenty. Zatímco výše zmíněná Zlatá bula sicilská definuje případný výběr nového českého krále jako vnitřní věc království bez zásahu z vnějšku, Zlatá bula ulmská (1216) omezuje okruh potenciálních uchazečů na členy panovnické rodiny (králem se tak nemůže stát někdo bez příbuzenské vazby na Přemyslovce). A konečně Zlatá bula melfská (1231) již primogeniturní princip stanovuje přímo.

Přestože ve 13. století vznikají význačné kodifikace v této oblasti ve prospěch předvídatelnosti práva, je třeba podotknout, že z pohledu praxe té doby nedochází k ničemu jinému než k písemnému zachycení stávajících zvyklostí. Žádný z případů totiž nevede k faktickému posunu v právech ženských členů dynastie, ani k rekodifikaci volebního práva, kterým se snaží vstupovat do této oblasti také částečně Český zemský sněm. Při následném střídání dynastií na českém trůnu se tak jejich jednotliví počáteční představitelé instinktivně

Přehled vývoje českého nástupnického práva ve vztahu k roli žen:¹²

Rok	Autor	Dokument	Podstata ustanovení	Role ženských členů rodu	Legální role sněmu
---	Břetislav I.	seniorát	Vládne věkem nejstarší příslušník rodu.	Žádná.	V případě vymření dynastie určuje manžela dědičky, který se stává českým králem. Jejich potomky pak pokračuje následnická linie.
1212	Friedrich II.	Zlatá bula sicilská	Císař do výběru panovníka nezahraje a zřídá se odúmrť.		
1216		Zlatá bula ulmská	Panovníkem může být pouze člen vládnoucího rodu.		
1231		Zlatá bula melfská	Pořadí následnictví uvnitř rodu je dáno primogeniturně.		
1356	Karel IV.	Zlatá bula Karlova	V případě vymření dynastie se volí z manželů dědiček.	Ženy se stávají dědičkami bez určení pořadí.	
1713	Karel VI.	Pragmatická sankce	Stanovuje se pořadí dědiček.	Ženy se stávají dědičkami včetně pořadí.	Teoreticky vybírá novou dynastii až v případě vymření všech potomků českých králů.

¹¹ WIHODA, M. – ŽEMLIČKA, J. *Zlatá bula sicilská: mezi mýtem a realitou*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 154.

¹² NOHEL, Vývoj českého nástupnického práva, s. 72.

rekrutují z řad manželů potenciálních dědiček, jejichž právo však není žádným zvláštním předpisem upraveno až do roku 1356, kdy císař a král Karel IV. (1316–1378) vydává Zlatou bulu Karlovu. Zde se již o ženách výslovně hovoří, ale bez stanovení určitého konkrétního pořadí v jejich prospěch. Z pohledu nástupnictví se tak jedná opět jen o kodifikaci práva zvykového. Skutečným zlomem se proto stává až Pragmatická sankce (1713), která stanovuje nástupnictví genealogicky nejbližší ženy k poslední vládnoucímu panovníkovi v případě vymření rodu. Tento princip je pak dostatečně stabilní a jeho aplikace predikovatelná; zároveň prakticky ruší roli zemského sněmu.

3. Aktuální stav se zvláštním zřetelem k postavení a roli žen

3.1 Dopad aktuálně účinné podoby nástupnického práva v současných monarchiích

Velká Británie

Současná úprava je definována Zákonem o následnictví Koruny z roku 2013,¹³ který navazuje na starší předpisy.¹⁴ V Británii¹⁵ zavádí absolutní primogenituru a dále liberalizuje některá starší ustanovení. Od vstupu zákona v účinnost již tedy není např. vylučujícím úkonem sňatek člena panovnické rodiny s osobou římsko-katolického vyznání, a okruh osob, které potřebují souhlas hlavy státu s uzavřením sňatku, se zužuje na prvních šest následníků v pořadí.

Dlužno dodat, že zavedení rovné primogenitury se v Británii týká pouze nástupnického pořádku a nesouvisí s dalšími dignitami udělenými či drženy členy panovnické rodiny podle starších úprav. Vyplyvá z toho, že pořadí podle aktuálně platného nástupnického řádu nemá žádný vliv na držbu a způsob následnosti šlechtických titulů, které se v Británii stále dědí pouze patrilineárně.¹⁶ V praxi tak dochází k dosud nepoznané situaci, kdy mají některé osoby bez šlechtických titulů¹⁷ přednostní právo na trůn před osobami se šlechtickými tituly.¹⁸ Z osob, kterým jsou v rámci dynastie šlechtické tituly uděleny, a jejich potomků, se tak vlastně stávají samostatné rody, jejichž dignity jsou dědičné podle dřívějšího nezměněného pořádku, který však není s nástupnickým právem přísně koincidenční.

S ohledem na potenciální rozšiřování osob patřících k dynastii, je v britské královské rodině také omezen okruh osob, které smí užívat titulu¹⁹ britského prince či britské princezny,²⁰ přičemž právo na jeho držbu nevzniká prostým narozením do královské rodiny,²¹ ale faktem, zda je dotýčný/dotýčná patrilineárním dítětem či vnukem vládnoucího

¹³ Succession to the Crown Act. Acts of the United Kingdom Parliament, 2013, vol. 2013, no. 20, Section 1. [online]. Dostupné na: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/20/notes>. [cit. 23. 07. 2022].

¹⁴ Act of Settlement (1701) a The Bill of Rights (1689).

¹⁵ A všech dalších zemích Commonwealthu současně.

¹⁶ Po způsobu práva salického či agnatického podle toho, zda je či není v příslušném udělovatelském privilegiu řešen transfer titulu v případě vymření příslušného rodu po meči.

¹⁷ Např. děti dcery královny Alžběty II.

¹⁸ Mužští členové panujícího rodu.

¹⁹ Pojícího se integrálně s oslovením „Jeho/Její královská Výsost“ (His/Her Royal Highness).

²⁰ V originále: Prince/Princess of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland.

²¹ Titul princů a princezen totiž historicky nebyl vnímán jako titul, jehož užívání je možno legislativně omezit. Byl primárně obecným označením pro osoby patřící do královské rodiny. Vzhledem k tomu, že po většinu známé historie nebyla vláda žen dominantním jevem, nebylo nutné držbu těchto titulů ani nijak omezovat.

panovníka, či případně prvním primogeniturním vnukem následníka trůnu jakožto knížete z Walesu.²² Panující osoba však může tento okruh individuálně rozšířit.²³ Aktuálně je první ženou v nástupnictví britského trůnu princezna Charlotte (*2015) a to jako 3. v pořadí.

Švédsko

S přechodem k rovné primogenituře v roce 1980 bylo schváleno i několik dalších ustanovení, která dosavadní nástupnické právo modifikují. Předně byl okruh potenciálních následníků omezen pouze na potomky luteránské víry současného krále Karla XVI. Gustava (*1946) s tím, že do budoucna bude navíc pro zachování pořadí v následnické linii nutný souhlas vlády s uzavřením sňatku. Zajímavou novinkou, která se vyskytuje pouze ve švédském nástupnickém právu, je pak ustanovení o souhlasu vlády a panovníka, bez nějž není pro členy královské rodiny možné usednout na cizí trůn, aniž by přišli o vlastní nárok na trůn švédský.

S ohledem na potenciální nástupnictví všech potomků současného panovníka nebyla dlouho řešena otázka příslušnosti potomků ke královské rodině a všem vnukům Karla XVI. Gustava byly přiznány tituly švédských princů a princezen, a to bez ohledu na to, zda se jednalo o děti jeho syna nebo děti jeho dvou dcer, z nichž nejstarší Victoria je zároveň korunní princeznou. Aby se královská rodina pyramidálně nerozrůstala s každým dalším potomkem, rozhodl král 7. října 2019 o odejmutí oslovení „Jeho/Její královská Výsost“ všem svým vnukům kromě dětí korunní princezny.²⁴ Tím zároveň tyto vnuky zbavil jak předepsané státní apanáže, tak ovšem i oficiálních povinností vyplývajících z členství v královské rodině; tituly princů i vévodů včetně pořadí podle platného nástupnického řádu jim však byly ponechány, byť s ohledem na rovnou primogenituru není příliš pravděpodobné, že by tito královi vnuci vůbec kdy své nároky mohli reálně uplatnit. Korunní princezna Victoria (*1977) a její dcera Estelle (*2012) jsou tak prvními dvěma ženami v pořadí na švédský trůn.

Španělsko

Španělské nástupnictví se řídí principem kognatické primogenitury od roku 1978, kdy byl nástupnický řád nově zakotven v ústavě. Touto úpravou byl navíc zřetelně omezen počet možných následníků, neboť 57. článek ústavy výslovně zmiňuje, že se dědici španělské koruny mohou stát pouze potomci tehdejšího krále Juana Carlose I. (*1938),²⁵ čímž opomíjí vzdálenější patrilineární potomky bourbonské dynastie rozrodu Kapetovců, kteří do té doby v pořadí následnictví figurovali.

Zajímavé je, že nejen nástupnické právo, ale i titulatura vybraných členů královské rodiny je ve Španělsku dána královským výnosem. Z toho důvodu jsou i tituly následníka

²² Knížetem z Walesu se následník nestává automaticky, ale titul musí být udělen panovníkem. Není-li titul udělen, nemůže z tohoto důvodu být princem/princeznou ani jeho první primogeniturní vnuk či vnučka.

²³ Jako učinila královna Alžběta II. v případě dalších dětí prince Williama (*1981). Bez toho rozšíření by byl princem pouze jeho první syn George (*2013).

²⁴ Communiqué on changes to The Royal House – Sveriges Kungahuset, 07. 10. 2019.

²⁵ El orden de sucesión. Artículo 57 de la Constitución Española. [online]. Dostupné na: <https://app.congreso.es/consti/constitucion/indice/titulos/articulos.jsp?ini=57&tipo=2>. [cit. 01. 08. 2022].

trůnu předmětem zákonné úpravy. Dnešní následníci trůnu je korunní princezna Leonor (*2005), které jsou předepsány tyto tituly,²⁶ z nichž se každý vztahuje k některé z titulárních entit panovníka.

Titul následníka	Titul suveréna
kníže z Asturie	král kastilský
	král leonský
kníže z Gerony	král aragonský
kníže z Viany	král navarrský
vévoda z Montblancu	kníže katalánský
hrabě z Cervery	král valencijský
pán z Balagueru	král mallorský

Pozoruhodné pak je, že titul knížete katalánského není vůbec součástí titulatury panovníka, přičemž jeho následníci je kvazikomplementární titul vévody z Montblancu přiznán.

Aktuální úprava způsobuje, že mezi prvními šesti potenciálními následníky španělského trůnu evidujeme pět žen a pouze jednoho muže.

Monaco

Monacké nástupnictví se stále řídí principem agnatické primogenitury, se změnou ústavy v roce 2002 však došlo k jejímu mírnému rozvolnění, aniž by byl přímo tento princip zásadně nahrazen jiným. Podle starší úpravy byl v pořadí následnictví pouze sám kníže a jeho děti, novější úpravou bylo pořadí potenciálních následníků rozšířeno i o sourozence (a jejich potomky) vládnoucího knížete.²⁷

Vládnoucí kníže Albert II. (*1958) má dvě legitimní děti, dvojčata Jakuba a Gabriellu (*2014), z nichž následníkem trůnu je princ Jakub, markýz z Baux.

Lichtenštejnsko

Lichtenštejnské knížectví se od svého vzniku²⁸ řídí principem salické primogenitury s vyloučením žen z nástupnictví na knížecí stolec, přičemž není známo, že by byly v této věci plánovány nějaké změny nebo uvažováno o budoucích úpravách. Vládnoucí rodina navíc prosazuje názor, že způsob výběru panovníka by neměl být součástí právního řádu příslušné země, ale výlučnou kompetencí vládnoucí rodiny, zatímco zákon by předepisoval a stanovoval pouze panovníkovu roli a pravomoci ve vztahu k danému státu.²⁹ Aktuální úprava nepočítá s nástupnictvím žen.

²⁶ Srov. CORONAS GONZÁLEZ, S. M. Príncipe y Principado de Asturias: historia dinástica y territorial de un título. *Anuario de historia del derecho español*, 2001, 71, s. 73.

²⁷ La Constitution de la Principauté. Portail du Gouvernement – Monaco. [online]. Dostupné na: <https://www.gouv.mc/Gouvernement-et-Institutions/Les-Institutions/La-Constitution-de-la-Principaute>. [cit. 01. 04. 2022].

²⁸ Za vznik současného státního útvaru je obecně považováno datum 23. 01. 1719, kdy císař Karel VI. (otec Marie Terezie) povýšil hrabství Schellenberg a hrabství Vaduz na knížectví Lichtenštejnské.

²⁹ Srov. HANS ADAM II. *Stát ve třetím tisíciletí*. Praha: Grada, 2011, s. 82–83.

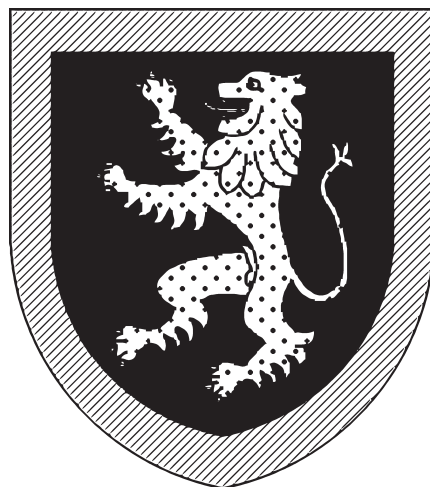
Obr. č. 6: Erb belgického krále

Obr. č. 7: Erb belgického následníka

Obr. č. 8: Erb následníků z dynastie Wettin

Obr. č. 9: Erb následníků po přeslici

Nizozemí, Norsko, Belgie, Dánsko, a Lucembursko

Zavedení rovné primogenitury (Nizozemí 1983, Norsko 1990, Belgie 1991, Dánsko 2009, Lucembursko 2011) rozšiřuje okruh osob, které užívají a budou užívat titulu „princ“ či „princezna“ příslušné země, protože tyto tituly jsou z podstaty věci patrilineárně dědičné. Nedojde-li tedy v budoucnu k další (omezující) úpravě, může se stát, že budou žít paralelně vedle sebe příslušníci několika dynastií s těmito tituly.³⁰

³⁰ Např. dánská královna Markéta II. již vydala rozhodnutí, podle kterého děti jejího mladšího syna přijdou od 01. 01. 2023 o tituly princů a princezen, ačkoliv zůstane zachováno jejich pořadí na dánský trůn.

V případě Belgie jsou však nad rámec absolutní primogenitury příslušníci původního patrilineárního rodu rozlišeni od ostatních potenciálních následníků v nástupnické linii heraldicky. Panující král užívá belgického erbu (zlatý lev s červenou zbrojí v černém poli), následník trůnu pak na tento štít klade zlatý turnajský límec o třech lalocích a další příslušníci původní dynastie pak užívají základního štítu, který obsahuje pro odlišení od výše jmenovaných zlatou borduru. Osoby, které jsou také následníky belgického trůnu, ale pocházejí z původní dynastie po přeslici, užívají borduru fialovou.³¹

V současné době jsou v Nizozemsku prvními třemi následnicemi ženy, v Norsku a Belgii je žena první následnicí, v Dánsku jsou ženy aktuálně na třetím, pátém a desátém místě a v Lucembursku na čtvrtém a šestém místě.

3.2 Současné úpravy ve vybraných bývalých monarchiích

Nemůžeme opominout, že principy nástupnického práva přetrvávají a bývají rovněž dokonce modifikovány i v dosud žijících bývalých panovnických rodech, přestože tyto rodiny nemají ve svých bývalých zemích žádnou oficiální funkci. Za všechny můžeme jmenovat tyto:

Srbsko

V srbské královské rodině platilo, že by se měl následník trůnu narodit na srbské půdě. To bylo také důvodem, proč byl při narození současné hlavy rodu prince Alexandra (*1945) dočasně prohlášen pokoj Claridge hotelu v Londýně, kde královna Alexandra prince porodila, výsostným územím Srbska.³²

Rumunsko

V roce 2007 vydal bývalý rumunský král Michael I. (1921–2017) tzv. rodový zákon, ve kterém oznamoval, že jeho rodina vystupuje z rodu Hohenzollernů. Překvapivý dokument za doby trvání republiky měl však jeden důležitý teoretický aspekt. V rodu Hohenzollernů totiž od nepaměti platilo salické právo, tedy s úplným vyloučením žen,³³ a protože rumunská větev rodu již nedisponuje žádnými mužskými členy, obával se bývalý panovník toho, aby v případě obnovy monarchie nevnesly nárok na trůn jeho patrilineární příbuzní na úkor jeho dcer.³⁴

Habsburkové

V roce 2011 došlo k úpravě tzv. Habsburského rodinného pořádku z roku 1839.³⁵ Úprava se netýká nároků přímo, takže nedochází ke změně typu primogenitury, nicméně nová úprava přináší rozvolnění v oblasti sňatkové politiky, čímž se prakticky ruší institut morgnatických sňatků. Zatímco dříve byl souhlas hlavy rodu ve vymezených případech nut-

³¹ Zlato se v heraldice vyjadřuje tečkovanou plochou, fialová pak šikmými pruhy.

³² Prohlášení provedl 17. 07. 1945 tehdejší britský ministerský předseda Sir Winston Churchill (1874–1965).

³³ Shodné ustanovení obsahovala i rumunská ústava z roku 1924.

³⁴ O constitutie dinastica. 30. 12. 2007. [online]. Dostupné na: <https://www.romaniaregala.ro/jurnal/norme-le-fundamentale-ale-familiei>. [cit. 03. 08. 2022] s interpretací na: <https://www.romaniaregala.ro/atitudini/sucesiunea-la-coroana>. [cit. 03. 08. 2022].

³⁵ V českém přehledu dostupné např. v KALOUSEK, V. Rodinný statut dynastie Habsbursko-Lotrinské. *Sborník věd právních a státních*, 1923, ročník XXIII, sešit 2, s. 117–141.

ný k tomu, aby nerovnorodé manželství za morganatické pokládáno se všemi důsledky nebylo, nyní postačuje pro legitimitu sňatku oznamovací povinnost a absence aktivního nesouhlasu hlavy rodu s oznamovaným sňatkem.³⁶

Závěr

Podmínky nástupnictví žen se v čase proměňují. Role, které ženy postupně zastávají, se významně přibližují až ztotožňují s tradiční rolí mužů. Je však třeba zmínit, že není pravda, že by žena podle dřívějších úprav žádnou roli neměla. Naopak – ve starších nástupnických řádech měla žena roli velmi specifickou a nezastupitelnou. Při vymření dynastie (po meči) se totiž všechny dignity rodu soustředily na ni, a jejím prostřednictvím byly transferovány na dynastii návaznou. Tuto výjimečnou roli tedy žena přebíráním mužovy role ztrácí. V současném evropském nástupnictví se tak role ženy na jednu stranu přibližuje až vyrovnává roli muže, na druhou stranu se tím žena vzdává své role původní, výlučné a nezastupitelné.

³⁶ Na základě osobního rozhovoru s Georgem Habsburským 29. 05. 2019, přičemž důsledky změn budou do nových vydání Gothajských almanachů postupně teprve propsány.

The Marriage Legislation in the French and Dutch Civil Code

Emese von Bóné

Erasmus University Rotterdam, Netherlands

Contact e-mail: vonbone@law.eur.nl

Abstract:

This paper focuses on the historical backgrounds of the marital power in the marriage legislation in the French Civil Code via the works of Robert Joseph Pothier. The legal status of the husband and wife and their mutual relationship as regulated by the first Dutch Civil Code of 1838, which was inspired by the French Civil Code, is also discussed. In the final part of this paper the latest reforms of the marriage legislation are analysed.

Keywords: marital power; marriage legislation; feminist period; codification; French Civil Code; Dutch Civil Code

DOI: 10.14712/2464689X.2022.37

Early modern marriage legislation

In the late Middle Ages, we see a development in family law in the so called “Hausgemeinschaft”, where families live together.¹ The wife was fully integrated, through marriage, into her new family. She was totally subordinate to the power of her husband and had to obey him. Her husband managed all her properties. When her husband died, she could then manage the properties of the family. Children were under the authority of their father for as long as they lived with their parents. They were ruled by their father, and he could punish them. According to customary law, the wife was legally submitted to her husband, and she was incapable of acting in matrimonial property law matters. The husband represented his wife in court and he had the capacity to act in her name in legal matters.² From the 16th until the 18th century the marital power had been extended to protect incapacity of the married woman. This means that for all legal actions she needed an assistance of the court in case her husband was legally incapable.

¹ MONBALLYU, J. *Geschiedenis van het familierecht, van de late middeleeuwen tot heden*. Leuven: Acco Uitgeverij 2006, p. 22.

² *Ibidem*, p. 56.

In the 18th century the marital power of the husband is further developed in the famous work of Robert Joseph Pothier. In Pothier's work "Traité de la puissance du mari sur la personne et les biens de la femme" we read that the man is a "chef" of the marriage. He has marital power over his wife and her matrimonial goods: "Le mariage, en formant une société entre le mari et la femme, dont le mari est le chef, donne au mari, en la qualité qu'il a de chef de cette société, un droit de puissance sur la personne de la femme, qui s'étend aussi sur ses biens."³

In Pothier's other work, "Traité du contrat de mariage" we read: "Le projet de Code définissait le mariage: un contrat dont la durée est dans l'intention des époux."⁴ We see that marriage is a lifetime contract according to this Pothier's work. This article might have inspired the French codifiers to implement it into the French Civil Code: "Le Code civil ne considère le mariage que sous les rapports civils. Le projet de Code définissait le mariage: un contrat dont la durée est dans l'intention des époux, celle de la vie de l'un d'eux ce contrat peut néanmoins être résolu avant la mort de l'un des époux dans les cas et pour les causes déterminées par la loi." As shown, in France it was considered very important to uphold marriage. Within marriage the husband had marital power. An illustration of marital power in marriage in the 18th century is shown in Mozart's opera *La Nozze di Figaro*. In this opera a husband – the character of the Count of Almaviva as a representative of the transition from the *Ancien Régime* to the *Nouveau Régime* – is persistently trying to exercise his *droit de seigneur* – his right to bed – towards his servant girl on her wedding night (which is Figaro's bride-to-be Susanna). The *droit du seigneur*, also known as *jus primae noctis* ("right of the first night"), is a supposed legal right since medieval times in Europe. Montesquieu referred to the practice already in 1748 in *The Spirit of the Laws* (1748), saying that it had been enforced in France over three nights. Voltaire, the first person to use the term *droit du seigneur*, mentioned the practice in his *Dictionnaire philosophique* (published in 1764) and in his comedy *Le droit du seigneur or L'écueil du sage* (in 1762), in which the term *droit du seigneur* was used.

Marriage Legislation in the French Civil Code

With the introduction of the French Civil Code (FCC) in 1804, the legal position of the woman didn't change in neither the marriage legislation nor in the regime of the matrimonial goods. In the FCC, it was constituted that the man is head of the family and that the wife is subordinated to her husband. In Art. 213 of FCC we read: "la femme doit obéissance à son mari" which means that the wife has to obey her husband.⁵ In Art. 214 of the French Civil Code we read: "La femme est obligé d'habiter avec le mari, et de le suivre partout où il juge à propos de résider", which means that the wife had to live with

³ POTHIER, R. J. *Oeuvres de Pothier, Traité de la communauté auquel on a joint un traité de la puissance du mari sur le personne et les biens de la femme*, par l'auteur du Traité des Obligations, nouvelle édition, tome 1. Paris, 1806, p. 1.

⁴ POTHIER, R. J. *Traité du contrat de mariage*, avec notes indicatives des changements introduits par la nouvelle législation et par la nouvelle jurisprudence, par l'auteur du Traité des Obligations, tome premier. Paris, 1813, p. IX.

⁵ POTHIER, R. J. *Oeuvres de Pothier, Traité du contrat de mariage*, cinquième partie. Paris, 1818, p. 273. See also an earlier edition of 1768 of the *Traité du contrat de mariage* par l'auteur du *Traité des Obligations*, part 1.

her husband and follow him wherever he goes. This article was inspired on Pothier's work "Traité du contrat de mariage".

In the Netherlands, the French marriage legislation was introduced in 1811, when the Netherlands were annexed to the French Empire.⁶ The legal position of a mother in patrimonial affairs was peculiar. The FCC provided that the man was the head of the household, and that his wife was subordinated to him in matters of family life. This was the influence of Napoleon who, as president of the *Conseil d'État*, led the deliberation and the discussions on the marriage legislation. The rules on marriage should be inserted into the FCC. Napoleon's opinion was that nature had made women the slaves of men, and that women's soul and body belonged to men. According to the FCC, spouses were held to keep mutual fidelity, help and assistance. The husband had to protect his wife, whereas the wife was obliged to obey her husband.

In the text of the FCC, the subordinate position of the wife was clearly expressed. It was, for example, not tolerated that a wife had the liberty to raise her children according to her insights. Only the father was given the legal power to decide in such matters. Regarding the guardianship, women were also underrepresented in the family council.⁷ Only mothers and grandmothers were allowed to have a seat. Other female relatives, such as sisters, were excluded. In case the mother was the surviving spouse and if she wanted to remarry, the family council had to decide if she could continue the guardianship over her minor children and the authorisation of the family council was a condition for continuation of this guardianship (Art. 395 FCC). If the family council confirmed this authority, the new husband was appointed as conjoint guardian. As a result of the marriage, the mother resorted under the marital power of her new husband, and she could not act without his consent. As conjoint guardian, the husband was liable for the acts of his wife. If the mother had not convoked the family council, she risked losing the guardianship over her minor children.

By contrast, for a father it was not required to obtain authority from the family council while he planned a new marriage. Another discriminating rule was that a father could decide according to his will, for example, that the mother should be assisted by a special advisor in guardian matters (Art. 395 FCC). The father as a guardian did not need a special advisor.

Divorce was not always an option for women to escape their unhappy marriage. Divorce became extremely difficult for women according to the FCC: they had to prove their husband's adultery with his mistress in the house performing the act (Art. 229–232 FCC)! For men this was not requested. After the period of the Restoration divorce in France was forbidden until 1884, when the divorce law of Alfred Naquet has been introduced making divorce possible again.⁸

⁶ VAN DAPPEREN, H. J. M. *De vrederechter in Nederland 1811–1838*. Rotterdam: Erasmus University, 1991.

⁷ VON BÓNÉ, E. *De familieraad in Nederland 1811–1838*. Rotterdam: Erasmus University, 1992.

⁸ VON BÓNÉ, E. Der Einfluss des französischen Scheidungsrecht im Vereinigten Königreich der Niederlande (1815–1830). In: SCHULTZE, R. (hrsg.). *Rheinisches Recht und Europäische Rechtsgeschichte*. Berlin: Ducker&Humboldt, 1998, pp. 267–276.

Marriage legislation in the Dutch Civil Code 1838

Since the introduction of the Dutch Civil Code of 1838, the subordination of women could be clearly seen. Title 15 of the Dutch Civil Code mentioned the *patria potestas*. According to Article 388 of the Dutch Civil Code of 1838, only ascendants and relatives could assemble in a family council. This was new style of the composition of the Dutch family council, which dealt with different matters than the French family council, under the presidency of the justice of the peace. The aim of the Dutch family council was to inform the district judge. This judge had the capacity to appoint a guardian and to make decisions. Women were totally excluded as participants of the Dutch family council. In one of the codification projects before 1838, the Dutch legislator wanted to exclude the authority of women regarding the education of their children. This codification project has never been realized. The Dutch legislator only recognised women in their role as housekeepers.⁹

In the Netherlands, the subordinated position of women was described by one of the first female lawyers, Betsy Bakker-Nort (1874–1946)¹⁰ who lived during the first feminist period, just like Aletta Jacobs,¹¹ her mentor. B. Bakker-Nort was born in Groningen on 8th May 1874. She died in Utrecht on 23rd May 1946. She was a lawyer and politician. B. Bakker-Nort grew up as the youngest of four sisters in a non-orthodox Jewish family in Groningen. Her father died when she was six years old. By then, B. Bakker-Nort lived in a “women’s-family”, which had impact on the decisions she made in her life. She was witness to the position of women in her inner circle. Regarding her mother’s legal restrictions in life, in her youth B. Bakker-Nort stated: “dat mijn flinke zelfstandige moeder niet mocht stemmen voor de gemeenteraad, en elke nog zoo domme man wel”, which means she was completely shocked that her very independent smart mother was not able to participate in elections and a less intelligent man got this possibility. After high school she spent some time in Denmark and Sweden study their languages.

In 1895, at the age of 20, she was member of the Society of Women’s suffrage “Vereniging voor Vrouwenkiesrecht (VVVK)” in her domicile, Groningen. Together with A. Jacobs (who was twenty years older) she was encouraging women in Groningen to join the Society of Women’s suffrage. B. Bakker-Nort was one of the leading women in the electoral competition. As the battle for equal rights needed a proper knowledge of the law, B. Bakker-Nort decided to study this field.

Regarding the then status of women, in 1901, they were not equal to their husbands because if woman wanted to remarry, the second husband became co-guardian to his wife and had the responsibility for the guardianship of his wife.¹² If a man wanted to remarry, his second wife was not appointed as co-guardian.

In 1908, at the age of 34 B. Bakker-Nort started her law studies at the University of Groningen. On the 11th of March 1912 she got her doctoral degree. Her dissertation dealt with a comparative study of the position of married woman in Germany, Switzerland,

⁹ BRAUN, M. *De prijs van de liefde*. Amsterdam: Spinhuis, 1992, pp. 29–30.

¹⁰ See her biography: <https://atria.nl/nieuws-publicaties/vrouwen-in-de-politiek/betsy-bakker-nort-biografie/>.

¹¹ JACOBS, A. *Herinneringen*. Amsterdam: Van Holkema & Warendorf, 1924, herdruk Nijmegen: Socialistische Uitgeverij Nijmegen, 1978.

¹² LIMBURG, J. Het familierecht van het Burgerlijk Wetboek in zijn karakteristieke eigenschappen tegenover het recht van thans. In: SCHOLTEN, P. – MEIJERS, E. M. (eds.). *Gedenkboek Burgerlijk Wetboek 1838–1938*. Zwolle: W. E. J. Tjeenk Willink, 1938, p. 358.

England, France, and the Netherlands. In 1914, two years after her doctoral degree, she defended her dissertation on the legal position of the married woman at the University of Groningen.¹³ She battled together with the Society of Women's suffrage to force the legislator to change the marriage legislation. In her dissertation B. Bakker-Nort concluded that of all the countries in Europe, the Netherlands had the most unfavorable marriage legislation. In the Dutch Civil Code of 1838 we find in Art. 161, almost a literal translation of Art. 213 of the FCC: "de vrouw is haren man gehoorzaamheid verschuldigd", which means that a woman has to obey her husband. According to B. Bakker-Nort the Dutch marriage legislation was interpreted much more strictly compared to the freer interpretation in France and Belgium. B. Bakker-Nort showed in her dissertation, that in France fathers were repeatedly accused of abusing their power in case they refused mothers to perform the right to deal with the education of their children or to interact with their children. In the FCC the authority of the father over his children was stated but the interpretation was free. Although this issue was in the Dutch Civil Code regulated in the same way, the law was applied more strictly.

B. Bakker-Nort described, 115 years after the introduction of the FCC, the subordinated position of women in the marriage legislation and in matrimonial property law. In 1926, her contribution about women against the Code Napoleon (*De vrouwen tegen den Code Napoléon*) appeared.¹⁴ B. Bakker-Nort advocated from 1914–1930, and between 1922 and 1940 she worked as a MP for the Free Democratic Bond (de Vrijzinnig Democratische Bond). She wrote an above-mentioned article about "Women against the Code Napoleon", after having visited the Conference for women's suffrage which was held in June 1926 in Paris. During this Parisian conference on women's suffrage, the marriage legislation of different countries was also discussed. *Les Femmes contre le Code Napoléon* – this title sounds like a battle cry and shows the intention of the conference. The speeches during this conference were a protest against the inferior position of married women in the FCC. It was such a pity that Napoleon, who had such a great influence on the FCC, showed so much contempt towards women.

It is possible to identify in the Dutch Civil Code of 1838 in Art. 161 Book I the text of Art. 213 of the FCC: "la femme doit obéissance à son mari",¹⁵ and Art. 214 of the FCC: "la femme est obligé d'habiter avec le mari, et de le suivre partout où il juge à propos de résider".

If we compare the Dutch Civil Code of 1838 with the FCC, considering the marital power, we can see that in both more respect is given to the father than to the mother in the marriage legislation. The introduction of the Dutch Civil Code excluded women from being guardian by which the Dutch Civil Code of 1838 made the position of women worse. In Art. 163 of the Dutch Civil Code of 1838 (which is Art. 217 of the FCC) the incapacity of the married woman towards the matrimonial property law is maintained. Even if a wom-

¹³ BAKKER-NORT, B. *Schets van de rechts-positie der getrouwde vrouw in Duitschland, Zwitserland, Engeland, Frankrijk en Nederland*. Groningen, 1914.

¹⁴ BAKKER-NORT, B. *De vrouwen tegen den Code Napoléon, naklanken van het congres te Parijs. Het Nieuwe Leven*, 1926, 12e jaargang, aflevering 4/5, augustus/september, pp. 97–109.

¹⁵ In the *Traité du contrat de mariage* of Robert Pothier we see this article which inspired the French codifiers to include it in the FCC. See POTHIER, *Oeuvres de Pothier*, cinquième partie, p. 273. Compare the edition of 1768 *Traité du contrat de mariage* par l'auteur du *Traité des Obligations*, 1.

an is married outside community of goods, or separated, she is not allowed to act without the consent of her husband.¹⁶

Epilogue

According to B. Bakker-Nort the marital power of the man should be abolished. The humiliating incapacity to act, that the woman had been bestowed on the day of her marriage under marriage law, should be forbidden. B. Bakker-Nort published an article in 1920 about a more modern marriage legislation. She concluded that the married woman, who is trapped in the legal fetters of the marital power, should be provided by the space of movement and freedom. She pleaded to abolish the obsolete principle of marital power and the subordinated position of women and the incapacity for work, so that she can perform legal acts as freely and independently as before marriage.¹⁷ According to B. Bakker-Nort the provisions on parental authority and matrimonial property law must be also modified.¹⁸ In 1930, she published an important reform bill. It criticised the draft by the Dutch Minister of Justice, Jan Donner, and the Staatscommissie-Limburg, to maintain the position of authority of the man and the marital power. In her publication, she compared the Dutch marriage legislation with that in other European countries. B. Bakker-Nort concluded that the resistance against abolition of the marital authority was based on tradition.¹⁹ Only in 1948, the unequal arrangement between mother-guardian and father-guardian was abolished.²⁰ In the Netherlands, woman were given full legal capacity²¹ in 1956, and became legally independent of their husbands.²² To conclude, it took a long time to change the marriage legislation. Nowadays the Netherlands is one of the most modern countries concerning marriage legislation, as marriage is also possible for homosexual couples. A new legislation is just now waiting in Parliament in which it is approved that a child of homosexuals parents can have four parents.²³ On 14th November 2019, the Committee on Justice and Security spoke about the reassessment of parenthood. For this purpose, the Minister for Legal Protection came to the House of Representatives. On December 7th, 2016, the State Commission on Recalibrating Parenthood, presented the report “Child and Parent in the 21st Century”. This State Commission advised the government on whether it is desirable to change existing regulations on the creation of legal parenthood. In addition, the Commission investigated the introduction of a legal regulation for multi-parenthood (situation in which a child has more than two legal parents and situation in which more than two persons exercise some form of authority over a child), and surrogacy.

¹⁶ BAKKER-NORT, De vrouwen tegen den Code Napoléon.

¹⁷ BAKKER-NORT, B. *Hoofdlijnen voor een moderne huwelijkswetgeving*. Amsterdam: Vereniging van Staatsburgeressen, 1920, pp. 1–12.

¹⁸ Ibidem, p. 6.

¹⁹ BAKKER-NORT, B. *Moet de maritale macht in onze huwelijkswetgeving behouden blijven of worden afgeschaft?* [s.l.], 1931, pp. 1–16.

²⁰ Wet van 10 juli 1947 (staatsblad 1947, H. 232). DOEK, J. E. – DREWES, H. *Jeugdrecht en Jeugdbescherming in Nederland*, Deventer: Kluwer, 1984, p. 22.

²¹ Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen 1949–1950, 1430, 1–2, over de opheffing van de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw.

²² De wet tot opheffing van de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw van 14 juni 1956 (Staatsblad 1956, 343).

²³ See: https://www.tweedekamer.nl/debat_en_vergadering/uitgelicht/herijking-ouderschap.

Od „posledního“ k „nejbližšímu“ dědici? K vývoji postavení manželky v česko-rakouském a československém dědickém právu

Ondřej Horák

*Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta;
Masarykova univerzita, Právnická fakulta
Kontaktní e-mail: onhorak@post.cz
ORCID: 0000-0003-3549-6539*

From the “Last” to the “Closest” Heir? On the Evolution of the Wife’s Position in Czech–Austrian and Czechoslovak Law of Succession

Abstract:

The paper deals with the changes in the position of the wife in law of succession (both as an intestate heir and as a person entitled to the forced share) in the Czech lands from the middle of the 18th century to the present day, and also with discussions about the adjustment of her inheritance-legal position in Czech-Austrian jurisprudence at the beginning of the 20th century (during the recodification of ABGB) and in the 1920s (in connection with the interwar recodification). The evolution of law of succession in the Czech-Austrian area and in the European context is characterized by the strengthening of the position of spouses; in the domestic regulation of law of succession as a whole and especially in the intestate succession, we can see a shift from “consanguinity” to consideration of “needs” and “merit”. In the Czech lands, however, there is a different approach in the intestate law, where the position of the wife was gradually strengthened (the turning point was in particular the 1st sub-amendment of the ABGB in 1914, inspired by the German BGB in 1896), and when regarding the forced share, where her position (unlike in Austria) has not yet been improved (despite repeated efforts at the beginning of the 19th century during the finalization of the ABGB, at the beginning of the 20th century during the preparation of the amendment of the ABGB, in the 20s of the 20th century in connection with the interwar recodification, and at the beginning of the 21st century during the preparation of the 2012 Civil Code).

Keywords: woman; wife; law of succession; intestate succession; forced share; forced heir

Klíčová slova: žena; manželka; dědické právo; zákonná posloupnost; povinný díl; nepominutelný dědic

DOI: 10.14712/2464689X.2022.38

„Stáváš se navždy zodpovědným za to, cos k sobě připoutal. Jsi zodpovědný za svou rúži...“
„Jsem zodpovědný za svou rúži...“, opakoval malý princ, aby si to zapamatoval.

Antoine de Saint-Exupéry, kniha Malý princ
Věnováno památce Emanuela Tilsche (1866–1912)

Z historicko-právní perspektivy představuje dědické právo pomyslnou „křižovatku“ i „lakmusový papírek“. Propojuje se v něm aspekt rodinný s majetkovým i absolutní s relativním, a proto také spolehlivě reflektuje míru společenských změn. Málokterá oblast soukromého práva prošla za posledních sto let tolika změnami. Jen v posledních dvaceti letech došlo v řadě evropských zemí k uzákonění reforem dědického práva (ve Francii v letech 2001 a 2006, v Německu v roce 2009, v Rakousku v letech 2004 a 2015), přičemž všechny v nějaké podobě modifikovaly úpravu týkající se pozůstalých manželů.¹

V proměnách postavení manželů (a zejména manželek) v dědickém právu se odráží praktická i symbolická rovina. Můžeme pozorovat jak pnutí mezi fakticitou a normativitou, tak přímé i nepřímé změny právní úpravy. Důležitá je provázanost s jinými oblastmi soukromého práva, jak rodinným, tak závazkovým právem – z dotčených institutů můžeme uvést (před)manželské smlouvy, majetkové společenství manželů, věno, vyživovací povinnost, darování mezi manžely, započtení darů na povinný díl a na dědický podíl, základní vybavení rodinné domácnosti, způsoby zániku manželství či porušení manželských povinností (nevěra). Dále musíme zdůraznit provázanost se sociálním vývojem i individuální situací rodiny – majetkovými poměry, zaměstnaností žen, péčí o děti, rozvodovostí či věkem dožití.

Ve vývoji dědicko-právního postavení manželů v českých zemích můžeme uvést dvě zlomová období – počátek 20. století jako mezník převážně pro soukromé právo a polovinu 20. století jako mezník vývoje domácího práva jako celku.

1. Manžel(ka) v dědickém právu – pojem, principy, kazuistika

V rámci tématu manželky v dědickém právu budeme sledovat vývoj jejího postavení jako zákonné dědičky a jako oprávněné z povinného dílu od poloviny 18. století do současnosti. Odráží se v něm principy rodinné solidarity, pořizovací volnosti i ochrany dobrých mravů.²

Nejprve, pro přiblížení různorodosti řešené problematiky, můžeme uvést některé sporné (ne)řešené otázky: 1) „pozapomenutá“ závěť ve prospěch bývalé manželky – *clausula rebus sic stantibus* v dědickém právu?, 2) „příležitostná“ přítelkyně dědicem – tzv. *Mätresse*

¹ K charakteru a reformám dědického práva: DUTTA, A. *Warum Erbrecht? Das Vermögensrecht des Generationenwechsels in funktionaler Betrachtung*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014; SCHRÖDER, R. *Abschaffung oder Reform des Erbrechts. Die Begründung einer Entscheidung des BGB-Gesetzgebers im Kontext, sozialer, ökonomischer und philosophischer Zeitströmungen*. Ebelsbach: Gremer, 1981; WELSER, R. (ed.). *Zivilrecht. Die Reform des österreichischen Erbrechts*. II/1; II/2. Wien: Manz, 2009; 2010; k dědickému právu v jednotlivých zemích a uskutečněným reformám: SÜB, R. (ed.). *Erbrecht in Europa*. 3. Aufl. Angelbachtal: Zerb, 2015.

² K zákonnému dědickému právu v české literatuře dosud nekomplexněji: TILSCH, E. *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací právní vědy*. Část 1. Praha: Bursík & Kohout, 1905 (reprint: 2014), s. 67 a násl. (k zákonné posloupnosti), s. 112–117 (k posloupnosti nemanželských příbuzných) a s. 125–141 (k právu pozůstalého manžela). Dále bude navázáno také na úžeji zaměřený příspěvek: HORÁK, O. *Potomci, manžel a předci nepominutelnými dědici? K proměnám povinného dílu od konce 18. století do současnosti*. In: ŠÍNOVÁ, R. (ed.). *Poceta Milaně Hrušákové*. Praha: C. H. Beck, 2022, s. 123–136.

ssen-Testament či *Geliebten-Testament*?, a 3) spoludědění manželky a přítelkyně – spolužití ve společné domácnosti?

2. Manžel(ka) a zákonné dědické právo

Pozornost bude v rámci výkladu zaměřena zejména na zákonné dědické právo manželů, u česko-rakouského práva se však dotkneme také dědického práva nemanželských příbuzných,³ které může mít na dědění manželky také vliv. V návaznosti na Emanuela Tilsche⁴ můžeme uvést, že vývojová linie zákonného dědického práva manželů vedla od justiniánského práva přes dědický řád Karla VI. (1720), patent o zákonné dědické posloupnosti Josefa II. (1786), Martiniho osnovu (1796) a haličský občanský zákoník (1797) k ABGB (1811) a dále od 1. dílčí novely ABGB (1914), přes meziválečné osnovy (1931, 1937 a 1938/46) a socialistické OZ (1950 a 1964) až k současnému občanskému zákoníku (2012); důležitým inspiračním zdrojem bylo německé právo při přípravě 1. dílčí novely ABGB (1914) a sovětské právo při přípravě OZ (1950) v rámci tzv. právníké dvouletky. Formálně jde sice o jednu linku, obsahově (inspiračně) však můžeme mluvit o dvou samostatných vývojových liniích, přičemž jako hlavní zlom můžeme chápat novelizaci ABGB na počátku 20. století, kdy pod vlivem německého BGB z roku 1896 dochází k zásadnímu zlepšení postavení pozůstalého manžela.

2.1 Česko-rakouské právo (do roku 1950)

Vývoj dědického práva od poloviny 18. století do poloviny 20. století je v česko-rakouském prostoru spojený s přípravou, aplikací i novelizací obecného zákoníku občanského (ABGB) z roku 1811.⁵ Ještě před jeho vydáním byl v květnu 1786 vyhlášen patent o zákonné dědické posloupnosti (č. 548 Sb. z. s.), jehož úprava platila pro všechny poddané bez ohledu na stavovskou příslušnost a v zásadě byla převzata i do finální verze zákoníku.⁶ Tento patent, jehož autorem byl Johann Bernhard Horten (1735–1786), představoval první reálnou unifikaci oblasti občanského práva v rámci německých dědičných zemí a byl obdobně jako 1. díl josefínského občanského zákoníku z listopadu 1786 (č. 591 Sb. z. s.) výsledkem soukromoprávních kodifikačních prací, které byly zahájeny přípravou Codexu Theresianus (1753–1766) a Hortenovy osnovy (1772–1774). Patent o zákonné dědické posloupnosti byl vyčleněn z 2. dílu 16. kapitoly Hortenovy osnovy, kde však bylo dědické právo manžela upraveno podrobněji a částečně odlišně (srov. 2, 16, § 23 a § 41–48). Větší obsahovou návaznost má patent Josefa II. na dědický řád Karla VI. z května 1720 (*Neue Satz- und Ordnung vom Erb-Recht ausser Testament...*, dále také „NSO“)⁷, který

³ Blíže: WESENER, G. Die Rechtsstellung des unehelichen Kindes in Österreich (vom Mittelalter bis zur Gegenwart). In: *L'enfant. Bd. 2. Europe médiévale et moderne. Recueils de la Société Jean Bodin. T. 36.* Bruxelles: Editions de la Librairie Encyclopédique, 1976, s. 493–516; z domácí literatury nejnověji: TRANŽÍK, J. *Nemanželské děti v novějším právním vývoji*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Právnická fakulta. Brno, 2022. [online]. Dostupné na: https://is.muni.cz/th/t77oj/Diplomova_prace_Jan_Tranzik.pdf. Všechny online odkazy uvedené v článku byly ověřeny k 31. 07. 2022.

⁴ TILSCH, *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací právní vědy*, s. 139.

⁵ K předchozímu vývoji v rakouských zemích: WESENER, G. *Geschichte des Erbrechtes in Österreich seit der Rezeption*. Graz; Köln: Böhlau, 1957.

⁶ Patent je dostupný na: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=jgs&datum=1003&page=50&size=45>. [online].

⁷ Dostupné na: http://repertorium.at/qu/1720_erbrecht.html. [online].

se od finálního ABGB lišil zejména tím (srov. NSO, 14, § 4), že pozůstalý manžel, aby dědil spolu s dětmi či jinými příbuznými (vedle tří nebo méně dětí nebo vedle jiných příbuzných ze vzestupné či pobočné linie čtvrtinu pozůstalosti, u více dětí stejný díl), musel být chudý a na podobu jeho dědického práva dále mělo vliv, zda s ním dědily pouze děti zůstavitele nebo také společně děti (pokud dědilo některé dítě ze společného manželství, získával dědický podíl jen k požívání, jinak do vlastnictví). Na rozdíl od justiniánského práva (resp. Nov. 117, 5) se chránila nejen nuzná vdova, ale i nuzný vdovec.⁸

Po přijetí 1. dílu josefinského občanského zákoníku, který však zahrnoval jen právo osob (z pohledu dědického práva bylo důležité zrovnoprávnění manželských a nemanželských dětí zakotvené v kapitole IV, § 16⁹), mělo být jako 2. dílem navázáno dědickým právem, probíhaly o něm v zákonodárné komisi porady, ale k jeho vyhlášení nakonec nedošlo.¹⁰

Zákonnými dědici byli podle josefinského patentu především příbuzní (bez ohledu na to, zda manželského či nemanželského původu). Pozůstalý manžel nebyl řazen do žádné ze šesti dědických tříd (§ 3–22) a stával se dědicem až v případě, že nedědil nikdo z příbuzných uvedených v těchto třídách (§ 23). Vedle dětí získal pozůstalý manžel (ať měl majetek nebo ne) odpovídající díl pozůstalosti k požívání (u tří a více dětí stejný díl, u méně než tří dětí nebo v případě absence potomků čtvrtinu pozůstalosti) do doby uzavření nového sňatku (§ 24), což mělo charakter práva na zaopatření.¹¹

Martiniho osnova z roku 1796 a haličský občanský zákoník z roku 1797 (vyhlášený nejprve v únoru v Západní Haliči, a proto se také někdy nazývá „západohaličský“, ale ještě v září téhož roku ve Východní Haliči včetně Bukoviny, a to se stejnou účinností 1. ledna 1798), navázaly na úpravu patentu o zákonné dědické posloupnosti.¹² Změn nebylo mnoho, z perspektivy dalšího vývoje můžeme některé z nich hodnotit pozitivně, jiné negativně. Na jednu stranu bylo v haličském OZ opět omezeno zákonné dědění na manželské potomky (2, § 534), s výjimkou matky a jejích nemanželských potomků (2, § 560), na stranu druhou se zlepšilo právní postavení pozůstalého manžela. Stále sice nebyl řazen do žádné ze šesti dědických tříd (2, § 533–555) a stával se dědicem celé pozůstalosti až v případě, že nedědil nikdo z manželských příbuzných uvedených v těchto třídách (§ 556), při dědění s dětmi (v první dědické třídě) mu náležel stejný dědický podíl k doživotnímu požívání, ale při dědění s jinými příbuznými zůstavitele (v některé z dalších pěti dědických tříd) nabýval čtvrtinu pozůstalosti do vlastnictví (2, § 557).¹³

⁸ WESENER, *Geschichte des Erbrechtes in Österreich seit der Rezeption*, s. 108 a násl., zvl. s. 116–118.

⁹ *Wsseobecná Práva Městská. Díl první*. Vídeň: Trattner, 1787, s. 97. Dostupné např. na: https://kramerius.cbvk.cz/search/i.jsp?pid=uuid:917caa3a-fa76-11e6-804b-001b63bd97ba#monograph-page_uuid:9660310d-fa76-11e6-804b-001b63bd97ba. [online].

¹⁰ HARRAS-HARRASOWSKY, Ph. von. *Geschichte der Codification des österreichischen Civilrechtes*. Wien: Manz, 1868, s. 144.

¹¹ Dostupné na: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=jgs&datum=1003&page=55&size=45>. [online].

¹² K haličskému OZ blíže: BRAUNEDER, W. Europas erste Privatrechtskodifikation. Das galizische Bürgerliche Gesetzbuch. In: BARTA, H. – PALME, R. – INGENHAEFF, W. (eds.). *Naturecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini-Colloquiums*. Wien: Manz, 1999, s. 303–320; k dědickému právu v haličském OZ: HORÁK, O. K. A. Martini a první moderní úprava dědického práva. Ke 220. výročí (západo)haličského občanského zákoníku. *Ad Notam*, 2017, roč. 23, č. 6, s. 8–11.

¹³ Viz <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=jgs&datum=1010&page=499&size=55>. [online].

Haličský OZ, který bývá často považovaný za první moderní kodifikaci soukromého práva, resp. souběžně ve Vídni vytištěná osnova OZ (nazývaná také jako Ur-Entwurf či „prvotný“ návrh), se staly východiskem závěrečné etapy česko-rakouské kodifikace, završené vydáním ABGB (1811). V úpravě dědické posloupnosti manželů však žádné důležité změny nenastaly (návrhy na změny měly převážně výkladový charakter), pouze se opět začala rozlišovat výše podílu manžela k požívání podle počtu dětí, došlo tedy k jistému zhoršení jeho postavení.¹⁴ Zásadní změny však nastaly v právu povinného dílu, kterému se budeme blíže věnovat v další podkapitole.

Zákonná dědická posloupnost byla v ABGB upravena v § 727–761. Zákonnými dědici byli především příbuzní manželského původu (§ 730), pozůstalý manžel nebyl řazen do žádné ze šesti dědických tříd (§ 731–751) a měl vedle příbuzných pouze omezené zákonné dědické právo (§ 757–759) – při dědění s dětmi (v první dědické třídě) mu náležel stejný dědický podíl (u tří a více dětí stejný díl, u méně než tří dětí čtvrtina pozůstalosti, ale pouze k doživotnímu požívání), až při dědění s jinými příbuznými zůstavitele (v některé z dalších pěti dědických tříd) nabýval čtvrtinu pozůstalosti do vlastnictví; celé dědictví nabýval pouze v případě, že nebyl žádný dědic ze šesti dědických tříd. Speciálně v případě manželek můžeme ještě zmínit vzájemné dědické právo matky a nemanželských dětí a jejich manželských potomků (§ 754 a 756).¹⁵

Modernizaci (nejen) dědického práva přinesla až rozsáhlá novelizace ABGB z éry první světové války,¹⁶ konkrétně 1. dílčí novela z října 1914, která omezila dědické právo vzdálených příbuzných (snížila počet dědických tříd na čtyři) a rozšířila (po vzoru § 1931 německého BGB) zákonné dědické právo manžela (§ 68–72 cis. nař. č. 276/1914 ř. z.), který nově dědil čtvrtinu pozůstalosti vedle dětí a polovinu vedle zůstavitelových rodičů a jejich potomků nebo vedle jeho prarodičů. V případě nemanželských dětí bylo (po vzoru německého i pandektního práva) zavedeno vzájemné dědické právo nemanželských dětí a matčiných příbuzných (§ 65 a 67 cis. nař. č. 276/1914 ř. z.).

2.2 Meziválečné osnovy

Po vzniku Československa existoval v důsledku recepce podle zák. č. 11/1918 Sb. z. a n. tzv. právní dualismus (dočasně dokonce trialismus¹⁷), kdy v českých zemích platilo bývalé

¹⁴ OFNER, J. (ed.). *Der Ur-Entwurf und die Berathungs-Protokolle des Oesterreichischen Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches*. Bd. I–II. Wien: A. Hölder, 1889, Bd I. s. 455–459 (k § 557), Bd. II, s. 397–398 (k § 465) a s. 551 (k § 753). V komentáři Rouček-Sedláček jsou u pramenů k § 757 chybné odkazy v případě 2. dílu Ofnerových protokolů.

¹⁵ K dobově platnému rakouskému právu: TILSCH, *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací právní vědy*, s. 117 (k posloupnosti nemanželských příbuzných podle ABGB) a 133–141 (k právu pozůstalého manžela).

¹⁶ Blíže: DÖLEMEYER, B. Die Revision des ABGB durch die drei Teilnovellen von 1914, 1915 und 1916. In: *Ius Commune*. Bd. VI. Frankfurt am Main: V. Klostermann, 1977, s. 274–303, k dědickému právu (s. 285–288), k dědění nemanželským dětí (s. 286–287), k dědění a povinnému dílu manželů (s. 287–288).

¹⁷ V Hlučínsku – bývalé části pruského Slezska, inkorporované na základě Versailleské mírové smlouvy (k faktickému převzetí došlo 4. února 1920) – platilo po přechodnou dobu ještě německé právo (v oblasti soudnictví, soukromého a trestního práva však došlo k rozšíření působnosti předpisů platných v českých zemích již k 1. květnu 1920, viz nařízení č. 152/1920 Sb. z. a n.). Blíže: STARÝ, M. Právní trialismus Československé republiky: k otázce recepce německého práva. In: MIČKOVÁ, Z. (ed.). *100 roků od vzniku ČSR. Zborník príspevkov zo IV. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie „Banskobystrická škola*

rakouské a na Slovensku a Podkarpatské Rusi bývalé uherské právo.¹⁸ To byl pochopitelně nežádoucí stav, a proto se záhy po vzniku státu začalo pracovat na unifikaci řady oblastí právního řádu, zejména pak práva občanského (včetně práva dědického).

Dědicko-právní úprava se v meziválečné éře měnila jen dílčím způsobem, v kontextu soukromého práva však nejčastěji – z devíti předpisů, které rušily nebo nahrazovaly části ABGB, k tomu došlo přijetím tzv. rozlukového zákona (č. 320/1919 Sb. z. a n.; rušil překážku manželství z důvodu cizoložství v § 67 ABGB a uzavřením manželství nově pomíjela dědická nezpůsobilost podle § 543 ABGB pro osoby, které se spolu cizoložství dopustily), zákona o zrušení svěření (č. 179/1924 Sb. z. a n.; rušil § 618–645 ABGB) a zákona o osvojení (č. 56/1928 Sb. n. a z.; rušil § 755 a poslední větu § 756 ABGB), dědického práva manželů se však změny dotkly jen nepřímo.¹⁹

Na rekonstrukci občanského práva se začalo pracovat záhy po vzniku Československa.²⁰ Vznikly celkem tři osnovy – superrevizní návrh v roce 1931 (také „SN 1931“),²¹ vládní návrh v roce 1937 (také „VN 1937“)²² a vládní návrh ve znění úprav společného podvýboru sněmoven v letech 1938/46 (také „VN 1938/46“),²³ v oblasti dědického práva se lišily jen v dílčích otázkách.

U problematiky zákonného dědického práva pozůstalého manžela se důsledně navázalo na ABGB, Svobodův subkomitét pro dědické právo z roku 1921 udělal (na rozdíl od práva povinného dílu) jen stylistické změny²⁴ a úprava v osnovách (§ 668–671 SN 1931 a § 568–572 VN 1937 i 1938/46) se lišila jen u zákonného odkazu movitostí náležejících k manželské domácnosti (ve srovnání s § 758 ABGB i § 571 VN 1937 a 1938/46 nebyl

právních dějin“, konané v dnech 22.–23. marca 2018 na pôde Právnickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Banská Bystrica: Belianum, 2018, s. 70–81.

¹⁸ Nejnověji: LACLAVÍKOVÁ, M. *Slovensko v Československu (1918–1938). Pramene súkromného práva a súdna prax*. Praha: Leges, 2019, s. 108 a násl. K slovenskému právu dobově: FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A. (eds.). *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi so zreteľom aj na banske právo a na právne predpisy o pozemkovej reforme (s príslušnými časťami návrhu čl. všeobecného zákonníka občianskeho, zhotoveného superrevíznou komisiou)*. 2. přeprac. vyd. Bratislava; Praha: Právnická jednota na Slovensku a Podkarpatskej Rusi; V. Linhart, 1935 (1. vyd. 1924, reprint 1998). Šlo o přehled zpracovaný podle maďarského díla K. Szladitse.

¹⁹ Přehledně k postavení ženy v meziválečném dědickém právu: MIKULOVÁ, M. *Žena v právním řáde československém*. Praha: nákl. vl., 1936, s. 121–126.

²⁰ Vývoj přípravných prací podrobně popsal (v úvodu důvodové zprávy k vládnímu návrhu občanského zákoníku) sekretář komise JUDr. Jan Srb z Ministerstva spravedlnosti. Srov. *Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník*. Praha: Národní shromáždění ČSR, 1937, s. 235 a násl. Archiválie k rekonstrukci jsou uloženy v Národním archivu, ve fondu Ministerstvo spravedlnosti (kart. 295–299 a 301–303), Ministerstvo spravedlnosti – dodatky (kart. 1962–1963, které dosud nebyly využity) a Ministerstvo unifikací (kart. 49–50 a 155–158). Nejnověji srov. KOBER, J. (ed.). *Osnova československého občanského zákoníku*. Praha: ÚSP AV ČR, 2021 (zevrubný úvod a edice osnov 1937 a 1938/46).

²¹ *Zákon, kterým se vydává všeobecný zákoník občanský. Návrh superrevizní komise. Díl I. Text zákona. Díl II. Důvodová zpráva*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1931. [online]. Dostupné na: <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/19238>, <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/11516>.

²² *Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník*. Praha: Národní shromáždění ČSR, 1937. [online]. Dostupné na: <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/7035>. http://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/4vo/tisky/T0425_71.htm.

²³ LUBY, Š. (ed.). *Československý občanský zákoník a slovenské súkromné právo*. Bratislava: Právnická jednota, 1947.

²⁴ SVOBODA, E. (ed.). *Dědické právo. Návrh subkomitétu pro revizi občanského zákoníka pro Československou republiku*. 2. vyd. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1924, s. 64.

v § 670 SN 1931 uveden „jako přednostní odkaz“; současný § 1667 OZ navazuje na znění SN 1931, což může přinášet interpretační problémy).²⁵

2.3 *Československé a české právo (od roku 1950 do současnosti)*

Až tzv. právníká dvouletka (1948–1950) přinesla výrazný zlom jak v právním postavení manželů, tak v právu dědickém, občanském i celkově. Došlo k unifikaci, většímu zohlednění slovenského (uherského) práva, ke zlepšení postavení manželů i zrovnoprávnění manželských a nemanželských dětí.²⁶

V občanském zákoníku z roku 1950 (zák. č. 141/1950 Sb.) bylo preferováno dědění ze zákona (§ 526–533). Existovaly pouze dvě široké dědické skupiny s právem reprezentace: v první skupině dědili rovným dílem zůstavitelovy děti a pozůstalý manžel (§ 526) a do dědického podílu dětí nastupovaly rovným dílem jejich děti/potomci (§ 527); nebylo-li potomků, dědil ve druhé skupině pozůstalý manžel, rodiče a tzv. spoluživící osoby (§ 528), dědilo se rovným dílem, pozůstalý manžel však vždy nejméně jednu polovinu (§ 529), do dědického podílu nedědicího rodiče nastupovaly rovným dílem jeho děti, nebylo-li jich, pak jeho rodiče (§ 530); pozůstalý manžel žijící se zůstavitelem ve společné domácnosti „dědil“ vedle svého podílu nedoplatky zůstavitelovy odměny za práci a opětujičích se důchodů až do výše jednoměsíčního příjmu a zůstavitelovo obvyklé domácí zařízení (§ 531).

Dědicko-právní úprava navazovala jak na sovětské právo (což bylo dobově vyzdvihoováno), tak na meziválečné osnovy (to už zdůrazňováno nebylo). Z formálního hlediska skutečně výše představená ustanovení připomínají dobové sovětské dědění ze zákona, které bylo nově upraveno ve výnosu prezidia Nejvyššího sovětu SSSR ze dne 14. března 1945: dědilo se ve třech skupinách, v první skupině byly povolány děti, pozůstalý manžel, práce neschopní rodiče zemřelého a jiné práce neschopné osoby, které měl zemřelý v zaoopatření alespoň jeden rok před svou smrtí (do té doby musely být tyto práce neschopné osoby také nemajetné); ve druhé skupině práce schopní rodiče a nebylo-li jich, ve třetí skupině sourozenci zemřelého. Dále se u potomků zůstavitele uplatňovalo právo reprezentace (jejich nástupnictví na místo zemřelého potomka).²⁷ Obsahově však úprava navazuje také (a v případě dědění manželů zejména) na meziválečné osnovy. Pokud bychom chtěli použít dobově užívanou metaforu, „nové sovětské měchy“ byly naplněny jak „novým sovětským“ vínem (dědění manželů stejným dílem v první dědické skupině, myšlenka dědění spoluživících osob), tak i „starým prvorepublikovým“ (dědění manžela jak v první, tak ve druhé dědické skupině, ve druhé skupině pak nejméně polovinu zůstavitelova majetku; nástupnictví sourozenců do dědického práva rodičů; dědění prarodičů; právo pozůstalého manžela na obvyklé domácí zařízení). Můžeme shrnout, že úprava zákonného dědického práva v OZ 1950 představovala promyšlenou syntézu prvorepublikových a sovětských

²⁵ Tamtéž, s. 237–238.

²⁶ Tzv. Ústava 9. května (úst. zák. č. 150/1948 Sb.) v § 11 odst. 2 deklarovala, že „původ dítěte nesmí být jeho právům na újmu“, v § 4 zák. č. 266/1949 Sb., o zatímních změnách v některých občanských věcech právních, se ještě před přijetím občanského zákoníku z roku 1950 zakotvilo, že „dítě je zákonným dědicem obou rodičů a oba rodiče mají zákonné dědické právo po dítěti“.

²⁷ Srov. GENKIN, D. M. a kol. *Dějiny sovětského občanského práva 1917–1947*. Praha: Orbis, 1952, s. 458–459.

inspiračních vlivů, přičemž v případě dědění manželů byla ve srovnání s oběma svými východisky pro manžele nejnvýhodnější.

V občanském zákoníku z roku 1964 (zák. č. 40/1964 Sb.) nedošlo v postavení manželů v dědickém právu k žádné výrazné změně. Původně existovaly tři skupiny (§ 473–475), paradoxně však dědilo méně osob než v OZ 1950 (druhá skupina z OZ 1950 byla rozdělena na dvě, ale nezahrnovala již prarodiče zůstavitele) a po „velké“ novele z roku 1991 (zák. č. 509/1991 Sb.) byla rozšířena třetí skupina (§ 475 odst. 2) o děti sourozenců zůstavitele (tedy neteře a synovce zůstavitele) a doplněna čtvrtá skupina (§ 475a), zahrnující prarodiče zůstavitele a jejich děti (tedy tety a strýce zůstavitele).

Ve srovnání s OZ 1950 bylo v OZ 1964 postavení manželů částečně posíleno vypuštěním nástupnictví sourozenců po rodičích zůstavitele v rámci druhé skupiny dědiců (dědili až ve třetí skupině a manželů tedy nekonkurovali), částečně oslabeno vypuštěním manželova přednostního nároku na obvyklé domácí zařízení (přechod nedoplatků odměny za práci a opakujících se důchodů ve výši jednoměsíčního příjmu, jenž byl původně upraven v § 503 odst. 3 a po „velké“ novele z roku 1991 v § 859 odst. 3, byl v případě platových a mzdových nároků modifikován na trojnásobek průměrného měsíčního výdělku speciální úpravou: § 260 odst. 2 zák. č. 65/1965 Sb., zákoník práce, § 159 odst. 7 zák. č. 221/1999 Sb., o vojácích z povolání, § 212 odst. 2 zák. č. 361/2003 Sb., o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů, a § 328 odst. 1 zák. č. 262/2006 Sb., zákoník práce).²⁸

Současné dědické právo, upravené ve 2. části občanského zákoníku (zák. č. 89/2012 Sb.), vychází ze dvou odlišných tradic – česko-rakouské a československé (resp. meziválečné rekonstrukce navazující na ABGB na straně jedné a OZ 1964 navazující na sovětské právo na straně druhé), přičemž tato podvojnost se zřejmě nejnvýrazněji odráží právě v zákonné dědické posloupnosti. Na rozdíl od OZ 1950 a 1964 je dnes preferováno dědění na základě porčení pro případ smrti (§ 1491–1632), zákonná dědická posloupnost je upravena jen stručně v § 1633–1641. Máme nově šest dědických tříd, ve srovnání s OZ 1964 došlo k rozšíření zákonných dědiců (o sestřenice a bratrance a praneteře a prasynovce), v postavení manželů však žádné větší změny nenastaly, protože první dvě třídy byly převzaty z OZ 1964 (stojí za zmínku, že vymezení 2. třídy v OZ doslovně odpovídá 2. skupině původního OZ 1964, což je spíše výjimkou, protože většina přebíraných ustanovení byla alespoň mírně přeformulována). Nově má manžel právo na základní vybavení rodinné domácnosti (§ 1667), jak již bylo zmíněno, toto ustanovení nebylo převzato z VN 1937, ale ze SN 1931.

3. Manžel(ka) a povinný díl

Diskuze nad „manželkou“ jako nepominutelným dědicem má v česko-rakouském prostoru dlouhou tradici. Cimrmanovsky řečeno byla opakovaně „navrhována“ a opakovaně „nezvolena“ – na počátku 19. století (při finalizaci ABGB), na počátku 20. století (při přípravě novelizace ABGB), ve 20. letech 20. století (v souvislosti s meziválečnou rekonstrukcí) i na počátku 21. století (při přípravě současného občanského zákoníku).

²⁸ Blíže: HORÁK, O. Přechod práv jinak než děděním z pracovního a služebních poměrů. *Právní rozhledy*, 2016, roč. 24, č. 20, s. 713–717.

3.1 Česko-rakouské právo (do roku 1950)

Codex Theresianus (2, 14, § 1 a násl.)²⁹ ani Hortenova osnova (2, 13, § 1 a násl.)³⁰ povinný díl pro manžela neupravovaly. Zakotvila ho až/již Martiniho osnova z roku 1796 (2, 13, § 1 a 7)³¹ a na ni navazující haličský občanský zákoník z roku 1797 (2, § 562 a 568)³² ve výši třetiny dědického podílu. Pokud některý z manželů dědil spolu s potomky, získával povinný díl pouze k doživotnímu požívání, až v případě dědění s jinými příbuznými činil jeho povinný díl jednu dvanáctinu pozůstalosti. Z perspektivy současného rakouského dědického práva to není mnoho – byl to však důležitý impulz, na který se za necelých dvě stě let navázalo v Rakousku a který byl zohledněn také v původním návrhu současného českého OZ.³³ Inspirací byl Karlu Antonu Martinimu (stejně jako v jiných otázkách) zřejmě pruský Allgemeines Landrecht (ALR) z roku 1794.³⁴

V průběhu závěrečných porad završených vydáním ABGB však byl manžel z kategorie nepominutelných dědiců vyřazen. Povinný díl byl projednáván na 73. sezení dne 19. listopadu 1804 za předsednictví místopředsedy komise Mathiase Wilhelma Haana a účasti dvorních radů Josefa Sonnenfelse, Josefa Schmidfelda, Johanna Aichena, Rudolfa Lyro a Franze Zeillera.³⁵ Diskuze probíhala zejména o okruhu nepominutelných dědiců. F. Zeiller jako referent vystupoval proti manželům i předkům jako nepominutelným dědicům – v případě manželů nejprve varoval před novinkami³⁶ a dále uváděl, že touto cestou mohou být pomínuti pokrevní příbuzní a majetek převeden na cizí rodinu.³⁷ V menšině zůstal J. Aichen, který se vyslovoval pro povinný díl pozůstalého manžela – argumentoval zájmy státu a povinností manželů se vzájemně zabezpečit. Rozhodnutí nebylo přijato, ale vzhledem k významu řešené otázky mělo být odloženo na jednání, kde bude více členů komise. K tomu došlo na 75. sezení dne 3. prosince 1804, kterého se účastnilo 9 členů komise včetně předsedy Heinricha Franze Rottenhanna.³⁸

²⁹ HARRAS-HARRASOWSKY, Ph. von (ed.). *Der Codex Theresianus und seine Umarbeitungen*. Bd. II. Wien: C. Gerold's Sohn, 1884, s. 256 a násl. [online]. Dostupné na: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=cdu&datum=1884&page=267>.

³⁰ Týž. *Der Codex Theresianus und seine Umarbeitungen*. Bd. IV. Wien: C. Gerold's Sohn, 1886, s. 232 a násl. [online]. Dostupný na: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=cdu&datum=1886&size=45&page=237>.

³¹ Týž. *Der Codex Theresianus und seine Umarbeitungen*. Bd. V. Wien: C. Gerold's Sohn, 1886, s. 146 a násl. [online]. Dostupný na: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=cdu&datum=1886&page=705&size=45>.

³² Haličský občanský zákoník, vyhlášený patentem ze dne 13. února 1797 č. 337 Sb. z. s. pro Západní Halič a patentem ze dne 8. září 1797 č. 373 Sb. z. s. také pro Východní Halič. [online]. Dostupný na: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=jgs&datum=1010&page=500&size=45>.

³³ K inspirativnosti haličského OZ srov. HORÁK, K. A. Martini a první moderní úprava dědického práva, s. 10–11.

³⁴ Nověji zvl. BARTA, H. Zur Kodifikationsgeschichte des österreichischen bürgerlichen Rechts in ihrem Verhältnis zum preußischen Gesetzbuch. Entwurf Martini (1796), (W)GGB (1997), ABGB (1811) und ALR (1794). In: BARTA – PALME – INGENHAEFF, *op. cit.*, s. 321–442, a BRAUNEDER, W. Der Einfluss des ALR auf das ABGB. In: FISCHER-CZERMAK, C. a kol. (eds.). *Festschrift 200 Jahre ABGB*. Bd. I. Wien: Manz, 2011, s. 3–15.

³⁵ OFNER, *Der Ur-Entwurf und die Berathungs-Protokolle des Oesterreichischen Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches*. Bd. I., s. 463–470 (k § 562–566).

³⁶ Tamtéž, s. 465.

³⁷ Tamtéž, s. 467.

³⁸ Tamtéž, s. 475.

Povinný díl byl v ABGB upraven v § 762–796. Mezi nepominutelné dědice byli původně řazeni pouze potomci a v případě absence potomků také předci, potomkům náležela ½ (§ 765), předkům ⅓ zákonného dědického podílu (§ 766). V rámci již výše zmiňované modernizace dědického práva na počátku 20. století byl po vzoru BGB navrhován také povinný díl pro manžela ve výši poloviny dědického podílu,³⁹ což však nakonec nebylo přijato s argumentem nevhodnosti dalšího omezování pořizovací volnosti zůstavitele (viz zpráva právní komise z června 1912).⁴⁰

Mezi nepominutelné dědice byl manžel v rakouském právu zařazen až novelou z roku 1978 (BGBl. Nr. 280/1978), postavení nemanželských dětí bylo zrovnoprávněno až novelou z roku 1989 (BGBl. Nr. 656/1989) a dědické právo manžela ještě posílila novela z roku 2004 (BGBl. Nr. 58/2004).

3.2 Meziválečné osnovy

Při meziválečné rekodifikaci se v úpravě povinného dílu důsledně navázalo na ABGB ve znění první dílčí novely, ať již šlo o SN 1931 (§ 673), tak VN 1937 a 1938/46 (oba § 574).

Jistou výjimkou byl návrh Svobodova subkomitétu pro dědické právo z roku 1921, který naopak manželce povinný díl přiznával: „Nepominutelné právo pro vdovu zavádí se vzhledem na Slovensko. Komise nepokládá za spravedlivé, přiřknouti předkům povinný díl jen, jsou-li nuzní, protože tu nejde jen o ekvivalent povinnosti zaopatřovací, nýbrž i o závazek mravní.“⁴¹ Povinný díl manželky spočíval v požívacím právu k polovině pozůstalosti (viz § 766 návrhu). Šlo o jeden z nemnoha vlivů uherského práva (konkrétně § 1553–1558 uherské osnovy z roku 1913, v platném uherském právu měla vdova sice požívací právo k celé pozůstalosti, potomci však mohli žádat soud o redukci požívání na byt a výživné), připomínající také římskoprávní institut nuzné vdovy (podle justiniánského či pandektního práva však muselo jít o chudou vdovu po bohatém manželovi, v uherském právu už nehrál rozdíl majetkových poměrů manželů roli).⁴²

³⁹ Povinný díl pro manžela byl obsažen jak ve vládním návrhu z roku 1907 (§ 99–102), tak v usnesení subkomise právní komise Panské sněmovny po prvním čtení z července 1909 (§ 124–127) i po druhém čtení z října 1911 (§ 99–103). Srov. stenografické protokoly Panské sněmovny z roku 1911. In: *Sitzungen des Herrenhauses des Reichsrathes 1911–1914. XXI. Session 1911. 1. a 2. Beilage*. Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1914, s. 29. [online]. Text dostupný na: alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=sph&datum=0021&page=1083&size=45; a s. 111–112. [online]. Text důvodové zprávy dostupný na: alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=sph&datum=0021&page=1165&size=45.

⁴⁰ Srov. Bericht der Kommission für Justitzgegenstände über die Gesetzesvorlage, betreffend die Änderung und Ergänzung einiger Bestimmungen des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches. In: *Sitzungen des Herrenhauses des Reichsrathes 1911–1914. XXI. Session 1912. 78. Beilage*. Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1914, s. 105–106. [online]. Text zprávy dostupný na: alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=sph&datum=0021&page=2403&size=45; a s. 356–357. [online]. Text vládní předlohy a návrh právní komise dostupný na: alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=sph&datum=0021&page=2654&size=45.

⁴¹ SVOBODA, *op. cit.*, s. 65.

⁴² Srov. TILSCH, *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací právní vědy*, s. 127; ARNDTS, C. L. *Učební kniha Pandekt. III. díl*. Praha: Právnická Jednota, 1886, s. 134–135 (§ 481) a s. 319 (§ 606), a BONFANTE, P. *Institute římského práva*. Přel. VÁŽNÝ, J. 9. vyd. Brno: Čsl. akad. spolek „Právník“, 1932, s. 671 (§ 213). Nejnověji: DOSTALÍK, P. Od sestry k nuzné vdově. Změny postavení manželky v římském dědickém právu. *Právněhistorické studie*, 2022, 52/2, s. 25–35.

Emil Svoboda, profesor občanského práva v Praze, ve svém referátu uváděl, že „stanovisko návrhu bylo výsledkem kompromisu se zástupcem min. unifikačního“,⁴³ kterým byl sekční šéf Augustín Ráth, pozdější profesor občanského práva a první děkan bratislavské právnické fakulty.⁴⁴ Ve srovnání s ABGB by to sice byl určitý posun, ve srovnání s Martiniho osnovou či haličským OZ však krok zpět. Ani tato úprava však nebyla do osnovy z roku 1931 převzata.⁴⁵ V důvodové zprávě se k tomu uvádí: „Ve všeobecné debatě o dílu povinném byly mimo jiné sneseny důvody pro manželský díl povinný a proti němu, a bylo na konec usneseno, že nejlepším východiskem bude řádná úprava § 796 obč. zák. Proto byla ustanovení o dílu povinném formulována celkem ve shodě s návrhem subkomitétním a s občanským zákoníkem.“⁴⁶

Bylo to o to překvapivější, že povinný díl manžela byl diskutovaný na obou právnických sjezdech z roku 1925 (československém i německém) a většinový názor vyzněl pro zakotvení nepominutelného práva manželů (viz níže podkapitola 4.2).

3.3 Československé a české právo (od roku 1950 do současnosti)

Tzv. právníká dvouletka sice posílila dědické právo manželů, povinný díl však zůstal vyhrazen pouze potomkům a dále rodičům či prarodičům, kteří byli v nouzi a už práce neschopní (srov. § 551 OZ). Nezletilí potomci měli získat cenu celého dědického podílu, ostatní neopomenutelní dědicové cenu tří čtvrtin dědického podílu, který by jim připadl při dědění ze zákona. Ve výši povinného dílu, zavedení kritéria zletilosti u potomků a nouze a pracovní neschopnosti u předků se odráží vliv sovětského práva.⁴⁷ V důvodové zprávě k § 548–551 („Neplatná ustanovení závěti“) se k problematice manželů jako nepominutelných dědiců uvádí: „Manželka nebyla pojata do okruhu osob takto zvláště chráněných proto, poněvadž je o její hospodářské potřeby postaráno novým právem rodinným, zejména institutem zákonného majetkového společenství.“⁴⁸

Zakotvení zákonného majetkového společenství v rámci zákona o právu rodinném (§ 22–29 zák. č. 265/1949 Sb., o právu rodinném) navazující na slovenskou koakvizici bylo diskutováno již v meziválečné éře a byla to jedna z nemnoha změn provedených

⁴³ Srov. SEDLÁČEK, J. a kol. (eds.). *Druhý sjezd právníků československých konaný ve dnech 31. května, 1. a 2. června 1925 v Brně. Zápis o jednání sekce I. (Právo občanské, obchodní, směněčné a horní)*. Brno: Přípravný výbor druhého právnického sjezdu, 1925, s. 48.

⁴⁴ SVOBODA, *op. cit.*, s. 5.

⁴⁵ Srov. *Zákon, kterým se vydává všeobecný zákoník občanský. Návrh superrevisní komise. Díl II. Důvodová zpráva*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1931, s. 185, 188 a 193.

⁴⁶ Tamtéž, s. 185.

⁴⁷ Srov. čl. 418, 420 a 422 OZ RSFSR z roku 1922, zvl. poznámku č. 2 k čl. 422 uzákoněnou nařízením z 28. května 1928, SU, č. 65, čís. 468, která zaváděla dosud neexistující povinný díl pro nezletilé dědice, a to ve výši $\frac{3}{4}$ zákonného dědického podílu. PROCHÁZKA, J. (ed.). *Občanský zákon Ruské sovětské federativní socialistické republiky*. Praha: Svoboda, 1946, s. 104–105 (ve znění do 1. září 1943); další změna nastala již zmiňovaným výnosem prezidia Nejvyššího sovětu SSSR ze dne 14. března 1945, kdy se zavedl povinný díl ve výši celého zákonného dědického podílu nejen pro nezletilé zákonné dědice, ale také pro práce neschopné zákonné dědice. GENKIN, *op. cit.*, s. 451 a 459.

⁴⁸ Dostupná na: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0509_17.htm#_d.

ještě v rámci parlamentního projednávání vládního návrhu občanského zákoníku z roku 1937.^{49,50}

V občanském zákoníku z roku 1964 nedošlo v otázce manžela jako nepominutelného dědice k žádné změně.⁵¹ Občanský zákoník staronově upravoval také manželské majetkové právo, které se nově nazývalo bezpodílovým spoluvlastnictvím manželů (§ 143 a násl. zák. č. 40/1964 Sb.) a od roku 1998 společným jměním manželů (zák. č. 91/1998 Sb., novelizujícím kromě zákona o rodině také občanský zákoník).

Při poslední rekodifikaci dědického práva se úprava dědického práva významně proměňovala. Do návrhu OZ z roku 2005 Karel Eliáš nejen převzal rakouský standard ochrany zákonných a nepominutelných dědiců (včetně důsledného provázání dědění a darování), ale dokonce jej zvýšil (větším povinným dílem pro nezletilé nepominutelné dědice či obnovením tzv. falcidiánské kvarty). V dalším průběhu rekodifikace však došlo k výraznému oslabení jejich ochrany – institut kolace (započtení darování) byl revidován (v zásadě je omezeno na tři roky před smrtí zůstavitele a netýká se třetích osob) a odvolání daru pro zkrácení povinného dílu bylo zcela vypuštěno, čímž došlo k návratu k myšlenkovým východiskům občanského zákoníku z roku 1964.

Povinný díl byl původně navrhován (zřejmě po vzoru tehdy platného rakouského dědického práva) jak pro manžela, tak pro rodiče. Ani jeden z těchto návrhů však nebyl rekodifikační komisí akceptován, na což je v důvodové zprávě upozorněno: „Okruh nepominutelných dědiců je i nadále zachován jako poměrně úzký, tak jak byl nastaven redukcující zákonnou úpravou v r. 1964. ... Při projednávání věcného záměru nového občanského zákoníku byly návrhy na rozšíření okruhu nepominutelných dědiců na standardní úroveň zamítnuty, a osnova tedy v tomto směru dosavadní stav nemění.“⁵² Tím se dvousetletý boj o povinný díl pro jiné osoby než potomky prozatím uzavřel.

4. Reformní diskuze v česko-rakouské právní vědě

4.1 Předválečné diskuze

Na přelomu 19. a 20. století byla problematika dědického práva manželů (manželky) v rámci česko-rakouské právní vědy předmětem zvýšeného zájmu. Věnovali jí pozornost civilisté (např. Armin Ehrenzweig, Julius Ofner a Emanuel Tilsch), romanisté (Gustav Hanausek) i právní historici (Robert Bartsch). Připomenout musíme zejména knihu R. Bartsche, profesora právních dějin a později i občanského práva ve Vídni, zaměřenou speciálně na proměny právního postavení ženy,⁵³ dále komparativní studie E. Tilsche, profesora občanského práva v Praze, zaměřené na principy dědického práva⁵⁴ a kromě toho

⁴⁹ Srov. *Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník*. Praha: Národní shromáždění ČSR, 1937, s. 186–187, a LUBY (ed.), *op. cit.*, s. 263–271 (§ 1062–1066).

⁵⁰ Blíže: BLAŽKE, J. *Majetkové právo manželské*. Praha: Orbis, 1953, a LACLAVÍKOVÁ, M. *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi*. Bratislava: Veda, 2010, s. 265 a násl.

⁵¹ Srov. KRATOCHVÍL, Z. a kol. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 637–638.

⁵² ELIÁŠ, K. a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 668–669.

⁵³ BARTSCH, R. *Die Rechtsstellung der Frau als Gattin und Mutter. Geschichtliche Entwicklung ihrer persönlichen Stellung im Privatrecht bis in das achtzehnte Jahrhundert*. Leipzig: Veit & Comp., 1903.

⁵⁴ TILSCH, E. Úvod do práva dědického. *Sborník věd právních a státních*, 1905, roč. 5, s. 261–278.

také na dědění ze zákona.⁵⁵ R. Bartsch chtěl původně psát komparativně uchopenou práci s vyústěním v platném právu, na radu kolegy Josefa Mauzka se však omezil pouze na historické výklady.⁵⁶ V případě R. Bartsche i E. Tilsche šlo současně o práce kvalifikační: u prvního šlo o podklad pro jmenování docentem, u druhého pak řádným profesorem.

Dobově se se objevovaly nejen (většinou⁵⁷) hlasy pro posílení postavení manžela v dědickém právu, ale také proti (A. Ehrenzweig,⁵⁸ G. Hanausek⁵⁹) – např. G. Hanausek, profesor římského práva v Grazu, jehož životní osudy však byly úzce provázány také s českými zeměmi, nedoporučoval právo povinného dílu pro přeživšího manžela (čímž předznamenal a zřejmě i ovlivnil výslednou podobu novely)⁶⁰ a u zákonného dědického práva navrhol ve srovnání s původním zněním ABGB pouze rozšíření poživacího práva manžela (tedy méně, než bylo navrhováno a nakonec i uzákoněno).⁶¹

4.2 Meziválečné diskuze

V souvislosti s meziválečnou rekonstrukcí občanského práva se vedla diskuze o povinném dílu manžela na československém i na německém právníkém sjezdu z roku 1925 a většinový názor vyzněl pro zakotvení nepominutelného práva manželů. Ještě před konáním sjezdů Jaromír Sedláček, profesor občanského práva v Brně, známý především svým redakčním a autorským podílem na velkém šestidílném komentáři k obecnému zákoníku občanskému, v rámci posudku k reformě dědického práva (jinak se věnoval především obligačnímu a věcnému právu) pozitivně hodnotil zakotvení povinného dílu manželky s tím, že se jedná o „velmi důležitou materiální změnu“ a že „navrhovaná změna, čerpaná z práva uherského, je velmi spravedlivá“.⁶²

Na 2. sjezdu československých právníků v Brně, konaném na přelomu května a června 1925, se jednalo o třetí otázku projednávanou v rámci 1. sekce Právo občanské a obchodní, která zněla: „Doporučuje se zavést povinný díl pro vdovu a opravit § 700 obč. zák. (dvorní dekret ze dne 23. května 1844 čís. 807 ř. z.)?“.

⁵⁵ TILSCH, *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací právní vědy*.

⁵⁶ OLECHOWSKI, T. – EHS, T. – STAUDIGL-CIECHOWICZ, K. *Die Wiener Rechts- und Staatswissenschaftliche Fakultät 1918–1938*. Wien: Vienna University Press, 2014, s. 366.

⁵⁷ Po reformě práva povinného dílu bylo voláno už v 90. letech 19. století (srov. PRAŽÁK, K. Über eine Reform des österreichischen Erbrechtes. *Gerichtshalle*, 1898, č. 17, s. 191–193), opakovaně kritizoval slabé postavení ženy (nejen) v dědickém právu advokát a sociálně orientovaný politik J. Ofner (OFNER, J. Die Frau im österreichischen Privatrecht. *Dokumente der Frauen*, 1899, roč. 2, zvl. s. 442. [online]. Dostupné na: <http://www.literature.at/viewer.alo?objid=1301&viewmode=fullscreen&scale=2&rotate=&page=6>. Vládní návrh z konce roku 1907, zahrnující povinný díl pro manžela, kladně hodnotil již zmiňovaný R. Bartsch. Srov. BARTSCH, R. *Die Reform des österreichischen Privatrechts*. Wien: Manz, 1908, s. 30–31. Separát viz: *Allgemeine österreichische Gerichts-Zeitung*, 1908, roč. 59, č. 1–4. [online]. Dostupné na: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=aog&datum=19080125&seite=3&zoom=33>.

⁵⁸ Srov. EHRENZWEIG, A. *Gutachten über den Entwurf eines Nachtragsgesetzes zum allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche. Dem österreichischen Advokatenrat erstattet*. Wien: Verlag des XI. österreichischen Advokatenrates, 1908, zvl. s. 78 a násl.

⁵⁹ Srov. HANAUSEK, G. *Das gesetzliche Erbrecht und Pflichtteilsrecht des Ehegatten in den Entwürfen einer Novelle zum allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche. Studien zum österreichischen Erbrecht und ehelichen Güterrecht*. Wien: Manz, 1910, zvl. s. 16 a násl.

⁶⁰ Tamtéž, s. 22–37 a 76–77.

⁶¹ Tamtéž, s. 16–21 a 74–76.

⁶² Srov. SEDLÁČEK, J. Poznámky k navrhované reformě dědického práva. *Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy university v Brně*, 1923, roč. 2, s. 154.

Sešly se tři práce: rady vrchního zemského soudu v Moravské Ostravě JUDr. Rudolfa Trpíka (15 s.), dále finančního prokurátora a ministerského rady v Brně JUDr. Josefa Voslaře (37 s.) a rady ministerstva pro zásobování lidu Kamila Harmacha (3 s.). Trpíkova práce byla připravena s využitím statistických dat krajského soudu v moravské Ostravě, Voslařova rozsáhlá historicko-komparativní a Harmachova stručná úvahová, všechny se však shodovaly v názoru, že povinný díl manželky by měl být zakotven, a to ve formě peněžitého nároku ve výši poloviny hodnoty dědického podílu (nikoli tedy ve formě poživacího práva, jak navrhoval subkomitét), a že by toto právo nemělo být omezeno pouze na dobu vdovství. V zásadě se tedy mělo jednat o řešení německého BGB (§ 2303).

Sekci předsedal Karel Hermann-Otavský, profesor obchodního práva v Praze, jednáno bylo 1. června 1905 dopoledne, referentem byl E. Svoboda, který nejprve představil účel otázky (proč byla dána na program sjezdového jednání), dále tři došlé práce a shrnutí, v němž práce srovnal a vyjádřil také svoje mínění. Do jisté míry předznamenal závěrečnou rezoluci i další vývoj řešení otázky v rámci rekodifikačních prací, když prohlásil, že jde o to, „abychom rychle opatřili vědecký překlad, v němž by revisi provedeny byly nejnaléhavější retuše, aniž by otřáslы základy zákona, retuše, které by nás přiblížily možnosti unifikace občanského práva v době dohledné“.⁶³

Do diskuze se přihlásilo 12 účastníků, názory se různily, objevila se také myšlenka na zakotvení slovenské koakvizice (neboli spolunabytého majetku), což by zajistilo práva manželky při úmrtí manžela. V zásadě můžeme říci, že čeští právníci byli pro povinný díl do vlastnictví, slovenští pro poživací právo, řada diskutujících se vyslovovala také pro povinný díl pro vdovce. Referent následně shrnul výsledky debaty a formuloval čtyři rezoluce pro hlasování. Jako první byla přijata rezoluce „budiž zavedeno nepominutelné právo pro vdovu v podobě poživacího práva k polovině pozůstalosti na dobu vdovství“, což korespondovalo s návrhem subkomitétu. Došlo k tomu poněkud překvapivě jednomyslně, i když všichni autoři tří předložených prací a většina českých diskutujících se vyslovovala proti poživacímu právu. Zdá se, že převážil ohled na slovenské kolegy, respekt k referujícímu a snaha jednomyslností podpořit alespoň částečné posílení práv manželky zůstavitele. Kromě toho byla jako poslední přijata rezoluce „budiž zavedeno přiměřeným způsobem nepominutelné právo pro vdovce“.⁶⁴

Problematika povinného dílu byla na 2. německém právnickém dnu, konaném na konci června 1925, řešena v rámci druhé otázky projednávané v 1. sekci, která zněla: „Welche wesentliche Lücken weist der Revisionsentwurf zu ABGB auf dem Gebiete des Erbrechtes auf?“.⁶⁵ Autorem práce (posudku) byl brněnský advokát JUDr. Otto Reissmann, referentem Egon Weiss, profesor občanského práva na německé právní fakultě v Praze.

Otto Reissmann, který se odborně věnoval především problematice rodinného práva, se po vzoru německého BGB (§ 2308) a švýcarského ZGB (čl. 461) vyslovoval pro omezení povinného dílu předků pouze na rodiče a dále proti povinnému dílu manžela (měl mít pouze právo na výživné proti pozůstalosti, resp. vyživovací povinnost zemřelého man-

⁶³ SEDLÁČEK a kol. (eds.), *Druhý sjezd právníků československých*, s. 56.

⁶⁴ Tamtéž, s. 56–58.

⁶⁵ Srov. *Zweiter deutscher Juristentag in der Tschechoslowakei. Verhandlungen*. Prag: Eigenverlag der ständigen Vertretung des Deutschen Juristentages in der Tschechoslowakei, 1925, s. 52 a násl.

žela měla přecházet na dědice).⁶⁶ V rámci jednání byla tato otázka zevrubně diskutovaná a nakonec se však prosadil názor Eduarda Fischer-Colbrie, rady vrchního zemského soudu a soukromého docenta vídeňské právnické fakulty, aby manželům vzájemně náležel povinný díl ve výši poloviny zákonného dědického podílu, což bylo většinou přítomných schváleno.⁶⁷

5. K vývojovým trendům, současnému stavu a závěrečnému srovnání

Vývoj dědického práva se v česko-rakouském prostředí i evropském kontextu vyznačuje posilováním postavení manželů. Není sice lineární, ale z dlouhodobé perspektivy je patrný, přičemž v jeho celkové úpravě a zákonné posloupnosti zvláště vidíme směřování od „pokrevnosti“ k zohlednění „potřeb“ a „zásluh“.

Toto směřování je (nejen) v domácím prostředí podmíněno či ovlivněno proměnami tří provázaných soukromoprávních principů, které se specificky odrážejí právě v dědickém právu a mohou vést jak ke zlepšení, tak i zhoršení postavení pozůstalých manželů:

- 1) principu autonomie vůle – posílení pořizovací volnosti zůstavitele (existence dědických smluv a omezení nepominutelných práv potomků/předků) může zlepšit pozici pozůstalých manželů;
- 2) principu rodinné solidarity – posun od „kvalifikované pokrevnosti“ (dědění manželských potomků a dalších příbuzných) přes „běžnou příbuznost“ na „potřebnost“ (rozlišování zletilých a nezletilých potomků, dědické právo spolužijících osob, právo na zaopatření a význam neschopnosti se žít) může zlepšit i zhoršit pozici pozůstalých manželů;
- 3) principu ochrany dobrých mravů – zohledňování „zásluhovosti“ v podobě institutu společné či rodinné domácnosti (péče o společnou domácnost u dědění spolužijících osob, spoluzití ve společné domácnosti u přechodu nedoplatků odměny za práci na pozůstalého manžela, děti nebo rodiče, sdílení rodinné domácnosti u práva pozůstalého manžela na zaopatření) nebo v podobě vypořádání nadstandardních aktivit (zákonných) dědiců formou zvýšení dědického podílu může zlepšit i zhoršit pozici pozůstalých manželů.

Dnes jsou ve většině západních právních řádů manželé (ev. registrovaní partneři) nejbližšími osobami k zůstaviteli nejen fakticky, ale i právně. Platí to i o českém dědickém právu? Zatímco v „sesterských“ německých zemích to je provedeno přímo a nezávisle (na vůli zůstavitele), u nás částečně (resp. nepřímo) a závisle (na vůli zůstavitele). Můžeme si to ukázat na (ne)řešené kazuistice uvedené v první podkapitole:

- 1) „pozapomenutá“ závěť ve prospěch bývalé manželky – jde o situaci, kdy se manžel rozvede, znovu se ožení, ale nezmění či nezruší letitou závěť ve prospěch bývalé manželky. Tematicky se jedná o problematiku vlivu změny stavu na platnost posledního pořízení neboli tématu *clausula rebus sic stantibus* v dědickém právu.⁶⁸ Zatímco v současném ABGB dochází ke zrušení závěti rozvodem (§ 725), v našem právu by toto

⁶⁶ REISSMANN, O. Welche wesentliche Lücken weist der Revisions-Entwurf zu ABGB auf dem Gebiete des Erbrechtes auf? In: *Zweiter deutscher Juristentag in der Tschechoslowakei. Gutachten*. Prag: Eigenverlag der ständigen Vertretung des Deutschen Juristentages in der Tschechoslowakei, 1925, s. 51–71 a 84.

⁶⁷ *Zweiter deutscher Juristentag in der Tschechoslowakei. Verhandlungen*, zv. 1. s. 69–70 a 281–282.

⁶⁸ Blíže: KÖBLER, R. *Die „clausula rebus sic stantibus“ als allgemeiner Rechtsgrundsatz*. Tübingen: Mohr, 1991, např. s. 53–55 a 61; z domácí literatury nejnověji: SALČÁKOVÁ, B. *Vliv změny osobního stavu na platnost posledního pořízení*. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta. Olomouc, 2019. [online]. Dostupné na: <https://theses.cz/id/13q1bp/>.

- „opomenutí“ zůstavitele bylo platné. Řešitelné judikatorně by to v českém právu bylo zřejmě až v situaci, kdy by zůstavitel uzavřel nové manželství (srov. § 1482 OZ).
- 2) „příležitostná“ přítelkyně dědicem – problematika tzv. *Mätressen-Testament* či *Geliebten-Testament* byla v Německu a Rakousku řešena judikaturou a legislativní řešení našla v povinném dílu manžela (ABGB § 757 a 759, novelou z roku 1978; BGB § 2303, již v původním znění), české právo ochranu pozůstalého manžela legislativně řeší pouze v rámci práva na zaopatření (slušnou výživou v § 1666 odst. 1, nutným zaopatřením v § 1666 odst. 2 a základním vybavením rodinné domácnosti v § 1667).⁶⁹
 - 3) spoludědění manželky a přítelkyně – české právo umožňuje v rámci 2. dědické třídy (§ 1636) spoludědění manželky a přítelkyně, pokud se zůstavitelem alespoň rok před jeho smrtí žila ve společné domácnosti (tzv. spolužijící osoba), což v Rakousku možné není (životní partner má po novele ABGB z roku 2015 zakotveno v § 748 mimořádné dědické právo, dědí však až po absenci všech zákonných dědiců).

Z výše uvedeného srovnání i celkového vývoje by mělo být patrné, že zatímco rakouské (dědické) právo promyšleně vyvažuje autonomii vůle a rodinnou solidaritu, přičemž chrání nejen zájmy zůstavitele, ale také pozůstalého manžela a dětí, české právo výrazně preferuje autonomii vůle zůstavitele a upořádá rodinnou solidaritu nebo možná lépe řečeno rodinnou odpovědnost – odpovědnost za to, co jsme k sobě připoutali.

⁶⁹ Blíže: THIELMANN, G. *Sittenwidrige Verfügungen von Todes wegen*. Berlin: Duncker & Humblot, 1973; BEZOUŠKA, P. Civilněprávní otázky testovací svobody. *Právník*, 2014, roč. 153, č. 10, s. 816–829. Diplomovou práci na téma *Dědické právo a dobré mravy* aktuálně na olomoucké právnické fakultě připravuje Barbora Švejnhová.

Studium práv a profesní uplatnění žen ve vybraných státech Evropy a USA od konce 19. století do 30. let 20. století

Vendulka Valentová

*Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta právnická
Kontaktní e-mail: valente@kpd.zcu.cz*

The Law Studies and Women's Career in Selected European Countries and the USA from the Late 19th Century to the 1930s

Abstract:

Women have generally been permitted to study law properly at university since the late 19th century. The first country to allow women to study at university level was the United States of America. In Europe, it has been possible for women to study law at the universities and practise it, particularly as attorneys-at-law, later than in the USA, but with equal success.

Keywords: women; law studies; Europe; United States of America; advocacy

Klíčová slova: ženy; studium práv; Evropa; Spojené státy americké; advokacie

DOI: 10.14712/2464689X.2022.39

Již ve středověku se v evropských státech, především mezi zástupci z vyšších společenských kruhů, objevují ženy v postavení právníků. Na úseku kanonického práva to např. byla profesorka kanonického práva, Novella d'Andrea, která údajně při svých přednáškách, při kterých vynikala „mužským ostrovtipem“, seděla za závěsem, aby studenty nerozptylovala svojí krásou. Novella d'Andrea se narodila v Bologni v roce 1312 v rodině významného italského odborníka na kanonické právo Giovanni d'Andrea. Zařadila se mezi italské právní vědce a stala se profesorkou kanonického práva na univerzitě v Bologni. Byla velmi vzdělaná, vyučoval ji především její otec a v době jeho nepřítomnosti na univerzitě jej zastupovala při přednáškách. Její otec na počest památky své dcery Novelly nazval jednu ze svých prací o papeži Řehoři IX., a to názvem *Novella sive commentarius in decretales epistolas Gregorii IX.*¹ I její sestra Bettina d'Andrea zřejmě vyučovala právo a filozofii na univerzitě v Padově.

¹ UGLOW, J. – HENDRY, M. *Dictionary of Women's Biography*. New York: Palgrave Macmillan, 2005, s. 154.

Mezi středověké ženy právničky, humanistky, patří např. Maddalena Buonsignori, profesorka práva opět na univerzitě v Bologni ve 14. století, která vyučovala jurisprudenci a proslavila se vydáním spisu *De legibus cannubialibus*, ve kterém z různých úhlů pohledu zkoumala právní postavení žen své doby.² Další ženou, spisovatelkou, intelektuálkou, považovanou za první velkou a jednu z nejvýznamnějších humanistek italské renesance, je Isotta Nogarola, žijící v letech 1418–1466.³ Jako vyučující humanistky se prosadily také Isikratea Monti, Emilia Brembati, kterou akademická společnost popisovala jako vynikající přednášející, jejichž výklady vždy přilákaly stovky posluchačů.⁴

Prvním státem, který umožnil ženám studium na univerzitní úrovni, byly Spojené státy americké. O tom, že veřejnost v USA byla daleko dříve a více nakloněna odbornému vzdělávání žen než vzdělání evropští, svědčí i počet dívek studujících na „High schools“, což bylo a je označení pro americké střední školství. Tento počet byl vždy daleko vyšší než počet studujících tam chlapců. Samo úspěšné zakončení studia na „High school“ však americkým ženám počátkem 19. století ještě vstup na vyšší stupně škol, tj. „colleges“ a univerzity, neumožňovalo. Situace se začala měnit však již ve 30. letech 19. století, kdy tzv. Oberlin College v roce 1837 otevřela semináře i pro ženy.⁵ Tento krok sice neznamenal získání plného akademického vzdělání, ale poskytoval ženám možnost pokračovat ve studiu po „High school“. V roce 1865 bylo ženám konečně umožněno v široké míře vysokoškolské studium na „colleges“ v celých USA, které bylo srovnatelné s nejlepšími americkými „colleges“ pro muže. Ženy však studovaly odděleně od mužů. Postupně začaly otevírat výuku pro ženy i americké univerzity. Po konečném překonání odporu proti velmi diskutovanému studiu žen na vysokých školách, zejména na právnických fakultách, mohly ženy studovat postupně ve všech státech USA stejně jako muži. V roce 1900 studovalo již v USA celkem ve všech oborech 65 tisíc žen.⁶

Ve Spojených státech amerických bylo ženám již v 90. letech 19. století povoleno provozování advokátní praxe a o jejich úspěších při výkonu tohoto povolání svědčí údaje ze sčítání lidu z roku 1900, při kterém bylo zjištěno, že praxi provozuje již 1 010 advokátek.

² CARROLL, M. et al. *Woman: In All Ages and in All Countries*. Volume 6. Philadelphia: Rittenhouse Press, 1908, s. 104.

³ CHURCHILL, L. J. – BROWN, P. R. – JEFFREY, J. E. *Women Writing Latin: from Roman antiquity to early modern Europe*. New York – London: Routledge, 2002, s. 14–19.

⁴ BRAUN, L. *Die Frauenfrage: ihre geschichtliche Entwicklung und wirtschaftliche Seite*. Leipzig: Hirzel, 1901, s. 45.

⁵ Oberlin College je dodnes soukromá vysoká škola svobodných umění v Oberlin, Ohio, USA. Je to první instituce vyššího vzdělávání, která umožnila studium ženám a černým studentům. Oberlin byl dlouho známý jako škola progresivních činů. Jeho zakladatelé, dvojice presbyteriánských ministrů, John Shipherd a Philo P. Stewart, se v r. 1833 chlubilí tím, že „Oberlin je zvláštní v tom, co je dobré“. Oberlin byl první vysoká škola ve Spojených státech amerických, která povolila pravidelné studium černým studentům v roce 1835. V roce 1837 tato vysoká škola otevřela své brány také čtyřem ženám. Jednalo se o Mary Kellogg (Fairchild), Mary Caroline Rudd, Mary Hosford a Elizabeth Prall. V roce 1862 absolvovala Mary Jane Patterson, a stala se tak první černou ženou, která získala titul BA. Tato vysoká škola, Oberlin College, byla zapsána jako národní kulturní památka 21. prosince 1965 díky svému významu v přijímání Afro-Američanů a žen ke studiu. V současnosti je Oberlinská vysoká škola školou hudby, umění a designu. Město má asi devět tisíc obyvatel. Oberlin College má dvě katedry: Vysokou školu umění a společenských věd a Konzervatoř. Vysoká škola uděluje titul bakaláře umění v humanitních oborech a společenských vědách. Srov. <https://www.oberlin.edu/>.

⁶ BEYER, S. S. *Women's Jobs*. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office, 1949, s. 8.

Celá řada žen v USA působila u soudů a zastávala i úřad šerifa. Např. v Michiganu vykonávaly ženy právní praxi již od roku 1899, v Kansasu pracovalo více žen v oboru notářství. Američanky můžeme také nalézt na akademické půdě, např. na univerzitě ve Wisconsinu působila jako profesorka národního hospodářství Helene Campbell.⁷

V Evropě bylo ženám umožněno vysokoškolské právnické studium a následující praxe oproti USA později, nicméně s obdobným výsledkem. První ženou, která získala právnický titul v Anglii, byla Eliza Orme,⁸ a to na University College London v roce 1888, avšak té bylo ve vykonávání právní, resp. advokátní praxe zabráněno. Ženy v Anglii až do roku 1919 neměly přístup k výkonu funkcí ve státní službě, např. soudcovského povolání a dalších profesí, jako advokacie, kdy toto bylo odstraněno zákonem o sexuální diskvalifikaci (odstranění) z 23. prosince 1919. K počátkům výkonu právní praxe žen v Anglii patří tak v roce 1922 činnost první advokátky Carol Morrison, která mohla jako jedna z prvních žen advokátek obhajovat u Nejvyššího soudu v Anglii. Většinou své služby poskytovala chudým a nemajetným klientům, tzv. *pro bono*.⁹ Další významnou advokátkou byla Ivy Williams.¹⁰ Narodila se 7. září 1877 v Newton Abbot a odborné vzdělání získala soukromě. V roce 1903 absolvovala všechny potřebné zkoušky z oboru právo, ale obecné předpisy, které se týkaly kvalifikace žen na univerzitě v Oxfordu, nedovolily, aby mohla být promována. K tomu došlo až v roce 1920. V roce 1921 byla zapsána do Inner Temple, což bylo profesní sdružení advokátů a soudců v Londýně. V roce 1923 jako první ženě jí byl udělen stupeň DCL (doktor občanského práva) v Oxfordu na základě její publikované práce o zdrojích práva ve švýcarském občanském zákoníku. I. Williams se nevěnovala advokátní praxi, ale právo vyučovala. V roce 1956 byla zvolena čestným členem St. Anne's College.¹¹ Od té doby počet advokátek v Anglii každoročně vzrostl. I. Williams zemřela 18. února 1966 v Oxfordu. V Anglii působily ženy i jako notářky. Např. Mary Amphlett byla první ženou v Anglii, která dosáhla tohoto úřadu. Ženám v Anglii byl stále více umožňován přístup k vykonávání úřadu šerifského, tj. smírčího soudce. Prvním ženským smírčím soudcem se stala v roce 1922 Emily Duncan. Advokátní praxi provozovaly také ženy ve Skotsku a Walesu.¹²

Ve Švédsku, které bylo průkopníkem uplatnění žen v oboru právo, již v roce 1897 na univerzitu ve Stockholmu přijali jako docentku práv Elsu Eschelsson.¹³ Byla první ženou, která dokončila právnické studium a získala titul doktora práv. Poté dosáhla akademické pozice docent na švédské univerzitě v Uppsale. Bohužel na titul profesor nedosáhla v důsledku společenské diskriminace žen. E. Eschelsson se narodila v Norrköpingu 11. listopadu 1861. Pocházela z měšťanské rodiny, otec byl majitelem továrny na mýdlo. Ukončila střední školu zkouškou „studentexamen“ v roce 1882 a začala studovat na univerzitě v Uppsale, a to filozofickou fakultu, obor historie. Studium ukončila v roce

⁷ KOZÁKOVÁ, A. Ženy a právnická povolání. *Všehrd. List československých právníků*, 1923, svazek/ročník 4, číslo/sešit 10, s. 199.

⁸ Viz <https://first100years.org.uk/eliza-orme-2/>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

⁹ Viz <https://first100years.org.uk/carrie-morrison/>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

¹⁰ Viz http://bbk.academia.edu/Matthewweait/Papers/80375/Imagining_Ivy_Williams. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

¹¹ Tamtéž.

¹² Tamtéž.

¹³ Viz http://www.trueknowledge.com/q/elsa_eschelsson_birthday. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

1885. Cestovala po Evropě a Středním východě, po svém návratu začala studovat práva. V roce 1897 na základě složených zkoušek obdržela tituly *Juris utriusque licentiat* a *Juris utriusque doctor* a posléze byla jmenována docentkou občanského práva na uppsalské univerzitě. E. Eschelsson zde přednášela procesní právo v letech 1897–1899 a vyučovala od roku 1904 také tzv. propedeutiku v kurzu občanského práva. Jako žena, průkopnice ve svém oboru na právnické fakultě Univerzity v Uppsale, měla řadu příznivců, např. Ernsta Tryggera¹⁴ a svého švagra Johana Hagströmera, který tam také vyučoval. Na druhé straně jí nebylo dovoleno získat akademický titul profesor. Velký podíl na této diskriminaci měl profesor občanského práva Alfred Ossian Winroth, který působil na univerzitě v Uppsale v letech 1899 až 1907. Tato významná švédská právnička byla popisována jako plachý a zároveň ambiciózní člověk, ale také jako člověk citlivý, s mnoha vzestupy a pády. Udržovala formální vztahy ke svým kolegům a distancovala se od ostatních žen na univerzitě, neúčastnila se žádných aktivit ženského univerzitního hnutí. Zemřela 10. března 1911 v Uppsale na předávkování prášky na spaní. V souladu s jejím přáním byly všechny dokumenty, které jí patřily, po její smrti zničeny. V poslední vůli bylo stanoveno, že věnuje značnou částku, tj. 60 000 švédských korun stipendijnímu fondu pro studentky práv. V roce 1929 byl vydán sborník na její počest a v roce 1997, u příležitosti 100. výročí její disputace k získání titulu doktora práv, byla vydána ročenka *De Lege*, která byla publikována pod názvem „Elsa Eschelsson: Ad studium et ad laborem incitavit“, včetně životopisné studie E. Eschelsson podle Gunilla Strömholma, a dalších článků od právniček na uppsalské univerzitě. Od roku 1997 na Právnické fakultě v Uppsale slaví každoročně 31. května, tzv. „Elsa Eschelsson Day“ a koná se zde vždy symposium na téma rovnosti pohlaví.¹⁵

Další významnou švédskou ženou právničkou byla Carol Anna Maria Pettersson, která se narodila 5. ledna 1861 v Uppsale, kde také 6. září 1929 zemřela. Jako první žena ve Švédsku založila v roce 1904 právní agenturu řízenou ženou, která byla zaměřena především na klienty ženského pohlaví. Specializovala se na právní poradenství ženám ve věcech rodinných záležitostí, zejména rozvodu a majetkových práv, což byla komplikovaná otázka na počátku 20. století, kdy se práva žen značně lišila v závislosti na jejich rodinném stavu. Byla známá tím, že poskytovala bezplatné právní poradenství ženám, které nemohly platit. C. A. M. Pettersson vyvíjela aktivitu v Národní asociaci pro volební právo žen ve Švédsku a byla členkou nejstarší švédské organizace bojující za práva žen Fredrika Bremer Association, psala články o právech žen na národní i mezinárodní úrovni. Podpořily ji Elsa Eschelsson, Sofia Gumaelius a Agda Montelius. E. Eschelsson jí občas pomáhala s právním poradenstvím a povzbuzovala ji, aby pokračovala, dokud bude mít klienty. I když však nebylo nezákonné, aby osoba bez formálního vzdělání poskytovala právní poradenství, její praxe byla právníky stejně zpochybňována. Její kancelář byla však mezi ženami velmi úspěšná. V roce 1915 odešla do důchodu a přenechala svou kance-

¹⁴ Ernst Trygger (27. října 1857 – 23. září 1943), švédský pravcový politik, profesor římského práva a právní historie právnické fakulty v Uppsale, finančník, člen první komory parlamentu 1898–1937, ministerský předseda Švédského království 1923–1924, ministr zahraničních věcí 1928–1930, a kancléř univerzity v Uppsale 1926–1937.

¹⁵ Viz http://www.trueknowledge.com/q/elsa_eschelsson_birthday. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

lář Eve Andén, první švédské právničky s formálním vzděláním.¹⁶ Od roku 1898 ve Švédsku mohly ženy vykonávat advokátní praxi a posléze i praxi soudcovskou.¹⁷

Později nastala obdobná situace i v Norsku, kde např. Ruth Sörenson byla jmenována asistentkou na Nejvyšším soudě a posléze první norskou soudkyní v roce 1923. V Norsku byly ženy v roce 1922 jmenovány i do komise pro reformu trestního práva. Úplně první ženou s právnickým vzděláním v Norsku byla Cathrine Dahl, která se narodila 17. srpna 1855 v Kongsvingeru a zemřela 6. června 1906 v Kristianii, a protože nikdo by v té době nezaměstnal ženu s právnickým vzděláním, C. Dahl učila až do své smrti na základní škole.¹⁸ První norský spolek právníků se postavil s velkým důrazem na stranu žen a úspěšně prosazoval zařazení žen do výkonu služby ve státní správě a notářství.¹⁹

Dánsko zůstalo oproti ostatním skandinávským zemím pozadu. Studium práv sice bylo ženám povolováno, ale jejich uplatnění v praxi bylo špatné. Stát pouze sporadicky dosazoval ženy do úřadů a až teprve zákon z roku 1921 umožnil ženám pracovat na všech civilních úřadech.²⁰ Nanna Kristensen-Randers (1864–1908), rozená Berg, byla první ženou v Dánsku, která získala v roce 1887 právníkou kvalifikaci na univerzitě v Kodani. V tomtéž roce úspěšně dokončila kurz zavedený v rámci politických reforem k vyřešení problému nedostatečného obsazení nižších soudů. Pracovala pro zavedeného advokáta Svenda Høgsbro (1855–1910), který jí umožnil zastupovat jej i u soudu. Navzdory jeho úsilí jí však jako ženě nebylo dovoleno pracovat u vrchních soudů, jako jsou Østre Landsret a Højesteret. Tento stav trval až do roku 1909, kdy bylo Henny Magnussen povoleno absolvovat úplný univerzitní kurs práva vedoucího k titulu cand.jur., která se tímto stala první právničkou, jež získala v Dánsku formální právníké vzdělání.²¹ Průkopníkem mezi dánskými právničkami byla jistě Edele Elisa Minona Ussing (1885–1949), která začala v roce 1920 jako první žena působit na pozici zákonné zástupkyně na Daňovém úřadu nemovitostí (Lenskontoret) a v roce 1933, když přijala dočasné přidělení, byla první ženou-soudkyní u Østre Landsret, jež je jedním ze dvou nejvyšších soudů v Dánsku. Oficiálně došlo k jejímu jmenování soudkyní u Østre Landsret v roce 1939.²²

V Belgii se podařilo ženám vstoupit do advokacie až v roce 1922, a to zákonem o advokacii ze dne 7. dubna 1922. Marie Popelin (1846–1913) byla belgická právnička a feministická politická bojovnice. M. Popelin spolupracovala s Isabelle Gatti de Gamond na rozvoji vzdělávání žen a působila jako vůdkyně belgické ligy za práva žen. Ve věku 37 let se M. Popelin zapsala na Svobodnou univerzitu v Bruselu, kde studovala práva. Jako první belgická žena získala doktorát práv v roce 1888. Požádala o přijetí do advokátní komory (barreau), která by jí umožnila obhajovat případy u belgických soudů. Její žádost byla zamítnuta, ačkoli žádný zákon ani nařízení výslovně nebránily přijímání žen do advokátní komory. Její odvolání k odvolacímu soudu v prosinci 1888 a v listopadu 1889 ke kasač-

¹⁶ Viz <https://www.skbl.se/en/article/AnnaPettersson>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

¹⁷ PRÁVNICKÝ ODBOR SDRUŽENÍ VYSOKOŠKOLSKÝ VZDĚLANÝCH ŽEN V REPUBLICĚ ČESKOSLOVENSKÉ. *Právničky na univerzitě a v praxi*. Praha, 1928, s. 14.

¹⁸ Viz: <https://www.thefreelibrary.com/PORTIA+ANTE+PORTAS%3a+WOMEN+AND+THE+LEGAL+PROFESSION+IN+EUROPE%2c+ca....-a063699705>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

¹⁹ KOZÁKOVÁ, Ženy a právníká povolání, s. 200.

²⁰ Tamtéž, s. 201.

²¹ Viz <https://www.kvinfo.dk/side/597/bio/530/origin/170/>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

²² Viz <https://www.kvinfo.dk/side/597/bio/1360/origin/170/>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

nímu soudu bylo neúspěšné, ale v belgickém a zahraničním tisku o nich bylo široce referováno. Tzv. „Aféra Popelin“ zastáncům ženského vzdělávání ukázala, že pouhé zajištění přístupu k vyššímu vzdělání pro mladé ženy je nedostatečné, pokud nebudou rovněž provedeny další zákonné změny. Aféra přispěla k přechodu od vzdělávacího feminismu k politickému ženskému hnutí v Belgii. Francouzka Jeanne Chauvin, která získala právnický titul v Paříži v roce 1890, byla nejprve případem odrazena, ale poté byla přemluvena belgickým právníkem Louisem Frankem, který zastupoval M. Popelin před soudem, aby požádala o přijetí do francouzské advokátní komory. J. Chauvin složila přísahu po změně francouzského zákona v roce 1900 a do advokátní komory byla přijata.²³ Jak již bylo řečeno, v Belgii bylo toto umožněno až o 22 let později. V tomto roce složily přísahu např. Marcelle Renson a Paula Lamy a staly se tak prvními advokátkami. P. Lamy poté s velkým úspěchem vystoupila v soudním procesu v Bruselu s obhajobou holiče, který byl obžalován z pokusu o vraždu své manželky.²⁴

V Nizozemí bylo povoleno ženám právnické studium poměrně brzy, a to v roce 1875. Elisabeth Carolina van Dorp (1872–1945) byla nizozemská právnička, ekonomka, poslankyně, spisovatelka a feministka. Vystudovala práva na univerzitě v Leidenu. Stala se první předsedkyní Asociace studentek v Leidenu založené v roce 1900 a jako první žena v Nizozemsku získala právnický titul v roce 1901. Dne 7. července 1903 získala doktorát od profesora J. Oppenheima, a to za svou disertační práci s názvem Odškodnění v případě zničení majetku veřejnou autoritou, v níž argumentovala proti zákazu práce vdaných žen. Poté vykonávala praxi v oblasti soukromého práva a v říjnu 1903 získala mezinárodní uznání jako první advokátka, která se objevila před Nejvyšším soudem v Nizozemí. Také se stala aktivní v různých feministických hnutích, i když se stavěla proti radikálnějším formám feminismu, zaměřovala se především na zavedení ženského volebního práva.²⁵ Dále je třeba zmínit Adolphine Eduardinu Kok (1879–1928). V roce 1900 odešla studovat práva na univerzitu do Leidenu. Dne 1. dubna 1903 získala doktorát s vyznamenáním za svou disertační práci pod názvem Manželské majetkové právo v německém občanském zákoníku: zákonné manželské majetkové právo. O rok později vydala navazující studii pod názvem Majetkové právo manželů podle předmanželských smluv. A. E. Kok byla první absolventkou doktorského studia práv v Nizozemsku. Její spolužačka a kamarádka E. C. van Dorp byla druhou. E. C. van Dorp získala magisterský titul dva roky před A. E. Kok, ale dokončení její disertační práce trvalo déle. Tři týdny po ukončení doktorského studia, 20. dubna 1903, A. E. Kok složila přísahu jako právnická v Rotterdamu spolu se svým snoubencem Janem van den Hoekem (1873–1954), s nímž uzavřela sňatek dne 10. května 1904 a měla s ním v tomtéž městě advokátní praxi. A. E. Kok tak byla i první právničkou v Nizozemsku. V textu otištěném v časopise „Belang en Recht“ z 1. července 1903 byla tato historická událost popsána následovně: „klidný způsob, jakým se u nás ženám otevírá přístup k jejich působení ve veřejné správě; co se nedalo udělat ve Francii bez zásahu zákonodárce, to se zde bez jakéhokoli odporu udělalo. O prvním vystoupení slečny Kok se mluví s uznáním. Takto provedený experiment je považován za úspěš-

²³ Viz https://books.google.cz/books?id=EFI7tr9XK6EC&pg=RA2PA331&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

²⁴ KOZÁKOVÁ, Ženy a právnická povolání, s. 201.

²⁵ Viz http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Elisabeth_Dorp. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

ný a zdá se, že neexistuje žádný důvod, říká se, proč by naše schopná právnička nebyla schopna úspěšně zvládnout ty nejdůležitější kriminální případy. S přáním, aby k tomu měla často příležitost, se rádi připojujeme.“ Specializací A. E. Kok bylo, jak z výše uvedeného vyplývá, manželské právo. V roce 1922 A. E. Kok pro Brotherhood of Candidate-Notarissen sepsala návrh modernizace manželského majetkového práva. Její návrhy předložené v této podobě výrazně předběhly dobu.²⁶

Zcela nečekaně příznivě se po I. světové válce vyvíjelo úsilí o prosazení žen v právnických profesích v Německu, ať již to bylo soudnictví, nebo advokacie. Mezi principy, které obsahoval původní Řád říšských zástupců z roku 1878, patřil také princip volného přístupu k advokátní profesi. Zprvu to tak jako ostatně i v jiných zemích bylo možné pouze pro muže. I přes to, že se soudcovský sjezd v Lipsku v roce 1922 výslovně postavil proti možnosti uplatnění žen u soudů a že proti byli i univerzitní profesori, říšský sněm nedbal na upozornění odborných kruhů a odhlasoval v červenci roku 1922 zákon o přístupu žen do úřadů a povolání právních,^{27,28} čímž se ženám otevřela i advokátní praxe. Trochu úsměvným se může zdát fakt, že než k tomu došlo, nebyly ženy považovány za způsobilé racionálního úsudku oproti mužům, s tím, že se daleko snáze nechaly ovládnout svými emocemi. Tolik úsměvné však není, že tyto názory byly prezentovány na vedoucí úrovni advokátních komor.

První ženou v Německu s titulem doktora práv byla Anita Augspurg, která se usadila v Mnichově a advokátkou se stala v roce 1922, kdy vstoupil v platnost již zmiňovaný zákon o přístupu žen do úřadů a povolání právních. První německou advokátkou se však stala Maria Otto, která se narodila 6. srpna 1892 ve Weidenu, zemřela 20. prosince 1977 v Mnichově. Po této právničce je pojmenována Cena Marie Otto, kterou od roku 2010 uděluje Německá asociace právníků. M. Otto studovala ve Würzburgu, Mnichově, Berlíně a Lipsku. Studium na právnické fakultě univerzity ve Würzburgu zakončila akademickou závěrečnou zkouškou 10. července 1916. Získala známku „dobře“. Vzhledem k příslušným zákonným ustanovením však jako žena nebyla přijata do advokátní praxe. Přípravná služba byla podmínkou pro připuštění ke druhé státní zkoušce z práv, a tak jí byl zpočátku odepřen přístup do funkce soudce, ale i do advokacie. M. Otto však v srpnu 1916 požádala soudy a správní úřady o „informační zaměstnání“, což jí bylo povoleno. V letech 1916–1919 vykonávala tento zvláštní typ přípravné služby. V roce 1920 získala doktorát na univerzitě ve Würzburgu. S koncem první světové války a v mladé Výmarské republice se právní rámec v několika německých státech změnil. Ženy již nebyly vyloučeny z druhé státní právnické zkoušky. S odkazem na tento vývoj byla M. Otto výjimečně připuštěna k druhé státní zkoušce z práv v Bavorsku dne 6. února 1922, avšak s tím, že složení této zkoušky jí nedávalo způsobilost zastávat soudcovský úřad ani vyšší úřad ve vnitřní správě nebo finanční službě. M. Otto byla v červnu 1922 první ženou, která zkoušku složila s celkovou známkou 69. Byla 63. ze 113 účastníků. Nabytím účinnosti zákona o přístupu žen do úřadů a povolání právních byla M. Otto přijata dne 7. prosince 1922 do advokátní komory. M. Otto zůstala dlouhou dobu jednou z mála právniček, protože národní socialisté již v roce 1933 přijali zákon proti přeplněnosti německých škol a univerzit, který vyhradil

²⁶ Viz <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Kok>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

²⁷ PRÁVNICKÝ ODBOR SDRUŽENÍ VYSOKOŠKOLSKÝ VZDĚLANÝCH ŽEN V REPUBLICĚ ČESKOSLOVENSKÉ, *op. cit.*, s. 15.

²⁸ V orig. „Gesetz über Zulassung der Frauen zu den Ämtern und Berufen der Rechtspflege vom 11.7.1922“.

90 % univerzitních míst pro muže. M. Otto pracovala jako právnička v Mnichově až do své smrti v roce 1977.²⁹

Další německou právničkou a diplomatkou byla Aenne Kurowski-Schmitz, která se narodila 26. března 1894 v St. Tönis v Krefeldu. Po dokončení středoškolského studia v roce 1913 studovala matematiku a přírodní vědy na univerzitě v Mnichově. V letech 1914–1915 začala studovat právo na univerzitách ve Freiburgu, Berlíně a Bonnu. Na poslední jmenované také absolvovala a stala se doktorkou práv. V roce 1920 se provdala za právníka a politika Bruna Kurowského a poté spolu vedli advokátní kancelář v Gdaňsku. V roce 1922 jako první žena v Německu složila soudcovský slib a byla jmenována soudkyní. V roce 1927 bylo soudkyněmi jmenováno i několik dalších žen.³⁰ Za 2. světové války se A. Kurowski-Schmitz aktivně zapojila do odbojového hnutí. Po válce se vrátila do svého rodného města, kde se opět začala věnovat právní praxi a podílela se i na výkonu správy obce. Byla jednou z prvních vládních zmocněnců v Německu. Od roku 1952 působila A. Kurowski-Schmitz v diplomatických službách Spolkové republiky Německo, v následujících letech ve funkci konzula v Basileji, Los Angeles a Amsterdamu.³¹ Zemřela 13. listopadu 1968.

Významnou německou právničkou byla i Margarete Berent, známá také jako Margareth Berent nebo Grete Berent. Stala se spoluzakladatelkou Asociace žen právniček a Asociace německých žen akademiček. Jako právnička židovského původu trpěla pronásledováním během nacistického režimu v době 2. světové války. M. Berent uprchla přes Švýcarsko, Itálii a Chile do USA, kde si po studiu amerických práv otevřela svoji druhou advokátní kancelář v roce 1951.³²

Vesměs tyto německé právničky pocházely především z bohatého měšťanského prostředí. Některé z nich byly dcerami advokátů, které se rozhodly, že převezmou agendu svých otců. Oproti tomu jiné byly manželkami advokátů a po úspěšném složení zkoušek a přijetí do advokátského stavu vstoupily se svými manžely do advokátní společnosti. Uvádí se, že přibližně polovina žen v advokacii fungovala samostatně.

Od roku 1933 bylo však ženám v přístupu k advokacii opět zabráněno, a to zejména z důvodů rasového zákonodárství.³³ Na území Německé říše působilo na jaře 1933 zhruba přes tři tisíce advokátů židovského původu. Těm, kteří byli kvůli rasovým předpisům vyřazeni z advokátního stavu, nastaly těžké časy. Jednalo se zejména o mladé advokáty, zejména advokátky, které nemohly být ani „Anwältin“ a těžko se některá mohla odvolávat na svou službu na válečné frontě. Přijetí tohoto zákona znamenalo konec jejich profese.

Smutný příběh tak potkal mladou mnichovskou advokátku Elisabeth Kohn. Studentka filozofie, psychologie a práv na univerzitě v Mnichově byla přijata do advokátního stavu v listopadu 1928 a věnovala se obhajobám v politických procesech. Aktivně se též angažovala pro německou sociálně demokratickou SPD a Ligu za lidská práva. V roce 1933

²⁹ WINY, C. Die ersten Rechtsanwältinnen in München. In: MÜNCHENER ANWALTVEREIN (Hrsg.). *12. Jahrezehnte MAV. Festschrift*. Bonn: Deutscher Anwaltverlag, 2000, s. 19–25.

³⁰ KOZÁKOVÁ, Ženy a právnická povolání, s. 201.

³¹ Tamtéž, s. 201.

³² Leo Baeck Institute Archives: Berent, Margarete. „Curriculum Vitae“ (1917) [Textual record]. Margarete Berent Collection, 1906–1965, s. 66.

³³ LADWIG-WINTERS, S. *Anwalt ohne Recht: Schicksale jüdischer Anwälte in Deutschland nach 1933*. Rechtsanwaltskammer Berlin (Hrsg.). Berlin: Be.bra Verlag, 2007, s. 13.

musela řady advokacie opustit stejně jako ostatní židovské ženy. Aby uživila sebe a svou sestru, vypomáhala poté v oddělení sociální podpory při Izraelské kulturní obci. Od roku 1940 pak mohla působit jako pomocná síla u židovského konzulenta, kdy se jednalo o určitou kategorii židovských právníků v období nacismu, Julia Baera. Kvůli matce a sestře, o které se starala, odsouvala rozhodnutí o emigraci, což se jí nakonec stalo osudným. Spolu se svými dvěma příbuznými byla prvním transportem z Mnichova dne 20. 11. 1941 odvezena do litevského tábora Kowno, kde se o pět dní později stala spolu s dalšími třemi tisíci zajatci obětí masakru.³⁴

Osudy některých ale byly o poznání šťastlivější a zcela výjimečné. Hanna Katz byla také advokátkou židovského původu, jejíž činnost v roce 1933 pozastavena nebyla, právu se věnovala dokonce i po roce 1938. Vedle profese advokátky byla H. Katz ještě překladatelkou. I to jí pomohlo, aby se stala jedinou zástupkyní Německa v představenstvu International Law Association, konkrétně ve výboru pro ochranné známky. Podmínkou členství v této organizaci byla platná licence k výkonu profese advokáta. Nacistický režim si nepřál, aby Německo ztratilo křeslo v této organizaci, a tak H. Katz umožnil být nadále registrovanou advokátkou. Pokud by H. Katz odstoupila, její mandát byla připravena převzít britská delegace. Nacisté nechťeli připustit, aby se na její místo dostal anglický zástupce. Díky své funkci se stala po roce 1938 jedinou židovskou ženou, která mohla působit jako tzv. „konzulent“,³⁵ nicméně i tak pochopila, kam směřuje nacistická protizidovská politika, a proto se roku 1941 rozhodla emigrovat do USA, kde se po doplňujícím studiu nadále věnovala advokacii. V roce 1954 se vrátila zpět do Berlína.³⁶

V Rakousku byla přijata v roce 1922 první soudní praktikantka u trestního soudu. Právníčky zde začaly působit kolem roku 1928 také jako advokátky a státní zástupkyně.³⁷ První rakouskou právníčkou byla Marianne Beth (1889–1984), která měla židovský původ a patřila také mezi přední rakouské feministky. V roce 1908 chtěla začít studovat práva, ale vstup na právnickou fakultu ve Vídni nebyl v té době ženám povolen. Nejprve tedy studovala orientalismus a získala doktorát na téma výzkumu orientálních jazyků. V roce 1919 byla změněna pravidla v přístupu žen ke studiu práv v Rakousku, která jí umožnila zapsat se následně do studia. V roce 1921 se stala první Rakušankou, která získala doktorát práv na právnické fakultě ve Vídni, kde působila i jako přednášející. Od roku 1928 pracovala i jako advokátka v praxi. Často psala o ženských problémech a byla autorkou právní příručky „Právo žen“, kterou vydala v roce 1931. Spoluzakládala také „Rakouskou ženskou organizaci“. Když nacistické Německo anektovalo Rakousko v roce 1938, její jméno bylo odstraněno z registru právních zástupců a M. Beth a její manžel emigrovali do Spojených států. Od roku 1939 do roku 1942 vyučovala sociologii na Reed College v Portlandu v Oregonu.³⁸

Ve Francii byly ženám otevřeny všechny fakulty, s výjimkou teologické, již od r. 1870 a ženy mohly dosáhnout všech hodností jako muži. Francie byla jednou z prvních zemí,

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Tamtéž, s. 59.

³⁷ PRÁVNICKÝ ODBOR SDRUŽENÍ VYSOKOŠKOLSKY VZDĚLANÝCH ŽEN V REPUBLICĚ ČESKOSLOVENSKÉ, *op. cit.*, s. 16.

³⁸ ALBISETTI, J. C. Portia Ante Portas: Women and the Legal Profession in Europe, ca. 1870-1925. *Journal of Social History*, 2000, Vol. 33, No. 4, s. 825–857.

kde ženám bylo umožněno pracovat v právnických povoláních, zejména v advokacii.³⁹ První vystudovanou právničkou se stala již uváděná J. Chauvin, která absolvovala studium s výborným prospěchem, ale poté dlouho marně usilovala o to, aby se uplatnila v oboru, který vystudovala.⁴⁰ Narodila se v roce 1862 v rodině notáře. J. Chauvin dokončila studium pro obor právo v roce 1890 a v roce 1893 jako první získala doktorát z práv. V roce 1897, vybavena veškerou požadovanou kvalifikací, se pokusila u odvolacího soudu v Paříži složit přísahu k zastupování. Byla však neúspěšná, neboť tehdejší zákon neumožňoval ženám praxi v oboru právo ve stejném rozsahu jako mužům. J. Chauvin tak musela další tři roky čekat, než získala přístup k vysněnému povolání. V roce 1899 (30. června) na návrh poslanců Reného Vivianiho a Raymonda Poincarého a v souvislosti s feministickým tlakem přijala sněmovna návrh na přípuštění žen do právnických povolání, který na podzim roku 1900 potvrdil i senát.⁴¹ První francouzskou advokátkou, která složila dne 7. prosince 1900 slavnostní přísahu, se však stala Sophia Balachowsky-Petit. V roce 1921 bylo v Paříži již 14 advokátek, z nichž mnohé byly velmi dobře známé a měly rozsáhlou klientelu, např. Maria Veronne, Suzanne Grindberg atd.⁴² Trvalo plných 95 let, než se první předsedkyní Pařížské advokátní komory (PAK) stala žena. Tzv. funkci „Bâtonnier“ převzala Dominique de La Garanderie. Tuto funkci vykonávala podle regulí PAK dva roky, ale již předtím byla jeden rok ve funkci tzv. Dauphina, což je *de facto* funkce náměstkyně předsedy advokátní komory. Dnes je v Paříži a jejím okolí okolo dvaceti tisíc advokátů, z toho více než polovina jsou ženy. Feminizace zasáhla i právnické fakulty, kde studuje značná většina žen.⁴³

Ve Španělsku a Portugalsku byly ženám právnické fakulty přístupné již po dlouhá staletí. První španělskou absolventkou práv, která mohla být zaregistrována ve španělské advokátní komoře, byla Ascensión Chirivella Marín (1894–1980). Tato budoucí právnička chtěla jít ve stopách svého otce a zapsala se na právnickou fakultu, kterou ukončila v roce 1922. Ve stejném roce nastoupila na College of Lawyers ve Valencii, a to se záměrem vykonávat advokátní profesi jako její spolužáci. Její žádosti o přijetí do španělské advokátní komory bylo kupodivu vyhověno. Specializovala se na občanské právo a aktivně se účastnila boje za práva žen. Byla skvělou řečnicí, která velmi dobře obhajovala výhody, které ženám poskytovala tzv. španělská druhá republika, v níž ženy získaly svá práva, např. právo volit, právo na přístup k politickým funkcím, právo na rozvod, právo na vyplácení důchodů, právo na výživné v případě rozvodů, a v níž ženy za to, že jsou matkami, nebyly diskriminovány při péči o děti, ani v případě ovdovění a opětovného sňatku.⁴⁴

Z období 20. let 20. století je známé vystoupení španělské advokátky Victorie Kent Siano.⁴⁵ V. Kent Siano se narodila 6. března 1898 v Malaze na jihu Španělska. V roce 1917 odešla do Madridu, kde studovala právnickou fakultu na univerzitě. Stala se první advokátkou ve Španělsku a první ženou, která přednesla svoji obhajovací řeč před Nej-

³⁹ Tamtéž, s. 14.

⁴⁰ Viz https://fr.wikipedia.org/wiki/Jeanne_Chauvin. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

⁴¹ BALÍK, S. *Minulost, přítomnost a perspektivy advokacie*. Plzeň: ZČU, 1998, s. 31.

⁴² KOZÁKOVÁ, Ženy a právnická povolání, s. 200.

⁴³ KRÁL, V. *Případy slavných i neslavných aneb můj život s advokací*. Praha: Rego, 2002, s. 21–22.

⁴⁴ Viz <https://web.archive.org/web/20190531093227/https://apuntmedia.es/va/a-la-carta/programes/vist-en-tv/valentes/27-08-2018-ascension-chirivella>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

⁴⁵ Viz <http://memoriahistorica.blogia.com/2004/071103-victoria-kent-siano.php>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

vyšším válečným a námořním soudem ve Španělsku a získala pro svého klienta, Álvara de Albornoz, zproštění obžaloby. Později byla zvolena do španělského parlamentu, a to v době, kdy tento počin byl pro španělské ženy zcela neobvyklý. S příchodem diktatury generála Franka byla nucena emigrovat nejprve do Mexika a poté do USA, kde také 25. září 1987 ve věku 89 let v New Yorku umírá.⁴⁶ Co se týče portugalských právniček, tak první ženou právničkou, která získala v Portugalsku titul doktora práv, byla v roce 1913 Regina Quintelita.⁴⁷

V Itálii působila již od roku 1883 vynikající advokátka Lidia Poët (1855–1949), která se stala velkou bojovnicí za práva žen vykonávat právnickou praxi.⁴⁸ L. Poët se stala první italskou moderní advokátkou, kdy posléze její vyloučení z italské advokátní komory vedlo k rozvoji hnutí, které umožnilo ženám vykonávat advokacii a zastávat veřejné funkce v Itálii.

Překvapivě i Rusko patřilo mezi první pokrokové státy, které v 60. letech 19. století v souvislosti s liberalizací země podporovaly vzdělávání žen, tzn. i v oblasti práva. Právničky zde vykonávaly svoji profesi zpočátku bez větších překážek.⁴⁹ První ženou vykonávající advokacii v Rusku kolem roku 1871 byla Elizaveta Fedoseevna Kozmina. Navzdory tomu, že úspěšně složila požadované zkoušky, tak v roce 1876 její právní praxe skončila, a to, když ministr spravedlnosti v roce 1876 zakázal ženám působit v advokacii.⁵⁰ První oficiální ženou-advokátkou carského Ruska se stala v roce 1909 Kateryna Abramovna Fleishits (1888–1968). Po absolvování střední školy v roce 1904 se rozhodla pokračovat ve studiu na univerzitě v Paříži na právnické fakultě. Absolvovala ji v roce 1907. V roce 1909 složila externí zkoušky do kurzu Právnické fakulty Petrohradské univerzity. V roce 1909 se stala asistentkou soudní poroty v okrese Petrohradské soudní komory. Hlavním úkolem porotců nebylo poskytovat svým klientům rady, ale poskytovat jim ochranu u soudu. První pokus o dostavení se k soudu z její strany dne 5. listopadu 1909 vyvolal prudký protest přítomného státního zástupce. Státní zástupce tak hned po zahájení líčení přirovnal případ vydání advokátní licence ženě s titulem porotkyně k případu vydání licence šílenci, nezletilému nebo cizímu státnímu příslušníkovi. Státní zástupce se nakonec i přes povolení soudu, který rozhodl, že se do procesu mohla zapojit jako právní zástupce žena, odmítl vyjádřit a ze soudní síně odešel. V tomto ohledu se ministr školství Shcheglovitov obrátil na Senát se žádostí o vysvětlení, zda z osob, které vystudovaly právnickou fakultu jedné z univerzit, mají právo vykonávat právnickou praxi pouze muži. Rozhodnutí nebylo pro Senát snadné, neboť soudní řád z roku 1864 nezakazoval ženám vykonávat advokacii. V jednom z ustanovení soudního řádu se ale našel paragraf, že „porotce musí mít na klopě fraku odznak univerzity, kde převzal diplom“. A jelikož ženy nemohly v žádném případě nosit frak, nemohly být ani porotkyněmi. Proto byla Fleishits z advokátní komory vyloučena. Poté se začala věnovat pedagogické a literární činnosti.⁵¹

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Viz <https://archive.org/details/lawandwoman00bresgoog>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

⁴⁸ PRÁVNICKÝ ODBOR SDRUŽENÍ VYSOKOŠKOLSKY VZDĚLANÝCH ŽEN V REPUBLICĚ ČESKOSLOVENSKÉ, s. 199.

⁴⁹ HERMAN, F. *Ženská otázka*. Praha: V. Kotrba, 1899, s. 28.

⁵⁰ Viz <https://ilex.by/news/oni-byli-pervymi-zhenshhiny-yuristy-kak-vyzov-obshhestvu/>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

⁵¹ Viz <https://leksika.com.ua/18380919/legal/fleishits>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

Rovněž v Litvě bylo ženám nejenom povoleno studovat práva, ale i vykonávat právní praxi a v roce 1924 byla dokonce soudcem jmenována první žena Elena Jackevičaitė. Soudkyně E. Jackevičaitė se narodila v Litvě v roce 1895. Právnickou fakultu v Moskvě v letech 1913–1918 vystudovala s vyznamenáním. Ve své době patřila k vysoce respektovaným právníkům v oblasti soudnictví.⁵² Patřila mezi významné ochránkyně práv žen. Obdobně lze říci také o Estonsku a Lotyšsku.

Podobně jako v Evropě a v USA vypadala situace i v některých zemích ostatních kontinentů. Např. Austrálie byla v oblasti vzdělání a provozování právní praxe ženami velmi pokrokovým kontinentem. Ženy zde studovaly práva od roku 1878 a provozovaly praxi právních zástupců, ministerských úřednic ve státní službě, advokátek i smírčích soudců za stejných podmínek jako muži.⁵³ První australskou ženskou absolventkou práv a posléze graduovanou právníčkou se stala Ada Emily Evans (1872–1947).⁵⁴ Její matka pocházela z právnícké rodiny a A. E. Evans byla přesvědčena, že je potřeba, aby ženy znalé práva čelily předsudkům čistě mužského právního systému. Ačkoli si byla vědoma toho, že podle tehdejšího zákona jí nebude dovoleno vykonávat právní praxi, v roce 1899 se zapsala na Právnickou fakultu Univerzity v Sydney. Její vstup umožnila nepřítomnost děkana, profesora Pitta Cobbetta, který byl v té době na dovolené, a který by studentku práv nepřijal. V roce 1902 se stala první ženou v Austrálii, která absolvovala LL.B. Jejím dalším krokem bylo požádat o přijetí do praxe, ale její žádost byla odmítnuta. Uvažovala o možnosti zapsat se do anglické advokátní komory, ale i tam jí bylo řečeno, že „neexistuje žádný precedens“. Četné dopisy po sobě jdoucím vládám s žádostí o změnu zákona nepřinesly žádný výsledek, ačkoli v jiných státech byly přijaty zmocňující zákony, a dokonce jedna žena byla přijata do viktoriánské advokátní komory v roce 1905. Jednalo se o Gratu Flos Matildu Greig.⁵⁵ Ženské organizace podporovaly její snahy, ale to nestačilo. Zákon o právním postavení žen z roku 1918 stanovil, že právníká profese v Novém Jižním Walesu se otevřela ženám. A. E. Evans poté absolvovala požadované dva roky jako advokátní koncipientka a 12. května 1921 byla první ženou přijatou do advokátní komory v Novém Jižním Walesu. I přesto, že jí byla nabídnuta adekvátní praxe, A. E. Evans nabídku nepřijala s přihlédnutím k tomu, že od její promoce uplynulo mnoho času. Inteligentní a sebevědomá A. E. Evans byla dobře vybavena na to, aby zaujala místo jako členka právnícké profese, ale byla velmi frustrovaná ze stavu, který neumožňoval zpočátku ženám přístup k právní profesí. Jako mnoho inovátorů, ani ona nedokázala sklidit odměnu za svou práci, ale jak předpovídal profesor W. Jethro Brown, když ji povzbuzoval, aby vytrvala ve studiu práv, její odměnou bude „sláva průkopnice“.⁵⁶ Další významná australská právníčka Edith Cowan se v roce 1920 se stala jednou z prvních smírčích soudkyní v západní Austrálii.

Na Novém Zélandu najdeme například osobnost Harriette Vine, která jako první vystudovala práva na Victoria University of Wellington, další známou právníčkou byla Ethel Benjamin, která navštěvovala Otago Girls' High School v letech 1883 až 1892. Ve studiu vynikala a v roce 1885 obdržela cenu Dalrymple Victoria. V roce 1888 získala stipendium Education Board Junior Scholarship a v roce 1892 složila univerzitní juniorskou stipendij-

⁵² *Women in print*, 1926, s. 14.

⁵³ KOZÁKOVÁ, Ženy a právníká povolání, s. 202.

⁵⁴ Viz <https://adb.anu.edu.au/biography/evans-ada-emily-6118>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

⁵⁵ Viz <https://adb.anu.edu.au/biography/greig-grata-flos-matilda-7049>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

⁵⁶ Tamtéž.

ní zkoušku. V roce 1893 se E. Benjamin zapsala na právnickou fakultu University of Otago a byla první ženou, která byla přijata na právnickou fakultu a univerzita v Otagu byla první univerzitou v Austrálii, která ženám umožnila získat právnický titul. E. Benjamin byla vynikající studentkou, většinou nejlepší v ročníku, a ve druhé části svého studia získávala nejvyšší známky mezi všemi tehdejšími studenty práv na Novém Zélandu, zejména z římského práva. E. Benjamin promovala LL.B. v červenci 1897. Při promoci přednesla oficiální projev jménem absolventů a bylo to poprvé, co pronesl projev současný absolvent, nikoli bývalý absolvent, a také to byla první příležitost, kdy žena na univerzitě pronesla oficiální projev. Zákon o povolení ženám vykonávat právní praxi byl schválen v roce 1896 a dne 10. května 1897 E. Benjamin využila platnosti nových právních předpisů a byla přijata jako advokátka a právní zástupkyně Nejvyššího soudu Nového Zélandu. Otago District Law Society protestovala proti vstupu E. Benjamin do dříve výhradně mužské profese. Mezi případy diskriminace ze strany Otago District Law Society patřilo, že jí byl udělen pouze omezený přístup do společenské knihovny, dále se jí členové společnosti v roce 1897 pokusili vnutit alternativní dress code k obvyklé paruce a šatům, vyloučili ji také z každoročních společenských večerů, které společnost organizovala a v rámci právní praxe jí ze strany společnosti byla nabídnuta menší pomoc, kterou mladším členům tradičně poskytovali starší a zavedení právníci. Navzdory tomuto špatnému přijetí si E. Benjamin založila úspěšnou praxi a od roku 1897 pracovala jako advokátka ve své kanceláři v Albert Buildings, Princes Street, Dunedin. Mezi její klientelu patřili členové místní židovské komunity, bohaté vdané ženy s nezávislými finančními zájmy a vedení hotelu Wain's sousedícího s její kanceláří. Přestože většinu práce E. Benjamin trávila ve své kanceláři spíše přípravou spisů, občas se objevila i u soudu. Když 17. září 1897 zastupovala klienta při vymáhání dluhu, bylo to prý poprvé, co se v Britském impériu v rámci soudního řízení objevila žena před soudem jako právní zástupce. V roce 1899 se E. Benjamin stala právní zástupkyní dunedinské pobočky Novozélandské společnosti na ochranu žen a dětí. Díky své spolupráci s touto společností se zapojila do řešení mnoha případů týkajících se zneužívání žen v manželství, rozluky a rozvodu manželství, a adopce. V době, kdy se uvolňovaly rozvodové zákony a formálně legalizovaly podmínky pro adopci, měla E. Benjamin velmi mnoho klientů, zejména žen, a vysloužila si pověst právníčky, která se zabývá nejlepšími zájmy svých klientek.⁵⁷

Z dalších zemí je možno uvést Japonsko, kde byly ženy připuštěny ke studiu práv od roku 1929 za stejných podmínek jako muži a až od roku 1933 byly oprávněny na základě rozhodnutí vlády vykonávat právní praxi ve všech oborech práva. První japonskou právničkou byla Masako Nakata, rozená Tanaka. Masako Nakata byla jednou z prvních tří žen, vedle Yoshiko Mibuchi a Ai Kume, které složily v roce 1938 advokátní zkoušku. Všechny tři byly absolventkami univerzity v Meiji, které dokončily ženskou vysokou školu, ze kterých se po osmnáctiměsíční stáži v roce 1940 staly plně kvalifikované právničky.⁵⁸ V Číně byla dokonce zřízena ženská právnická fakulta. První právničkou v Číně (Šanghaji) se stala Tcheng Yu-hsiu. Později vykonávala funkci první rozhodčí soudkyně v Číně. První čínskou advokátkou byla Kathleen Hoahing.⁵⁹

⁵⁷ Viz <https://teara.govt.nz/en/biographies/2b18/benjamin-ethel-rebecca>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

⁵⁸ Viz https://article.wn.com/view/2002/10/16/masako_nakata_japans_1st_female_lawyer_dies_at_nbsp91/. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

⁵⁹ Viz <https://paperspast.natlib.govt.nz/newspapers/WT19270122.2.88.24.1>. [online]. [cit. 15. 07. 2022].

Ženy studovaly právnické fakulty a vykonávaly tomu i odpovídající praxi, a to zejména advokátní, a to i v zemích jako byla Burma, Jižní Afrika, Indie a další.

Jak z výše uvedeného přehledu vyplývá, bylo řádné studium práva na vysokých školách povolováno ženám v jednotlivých státech zpravidla od konce 19. století. Úspěšným prosazením možnosti studia však iniciativa žen v této oblasti vzdělání nebyla ukončena. Akademičky se podporovaly i mezinárodně. V červenci roku 1919 byla v Londýně za účasti vysokoškolsky vzdělaných žen z Velké Británie, Kanady a Spojených států amerických založena organizace pod názvem „Mezinárodní federace vysokoškolsky vzdělaných žen“ (International Federation of University Women).⁶⁰ Vznikla z iniciativy akademiček, které chtěly usnadnit dalším ženám získání vysokoškolského vzdělání. V roce 1920 se konala první konference tohoto sdružení v Londýně, kde bylo všem národním sdružením doporučeno, aby se k této organizaci připojily. Konference v Londýně se měla zúčastnit vždy předsedkyně národního sdružení nebo sekce pro mezinárodní styky. Československo, které ještě v této době nemělo založeno národní sdružení žen, vyslalo na konferenci Emu Novákovou-Formanovou, která se stala později předsedkyní brněnské sekce národního sdružení.⁶¹ V rámci mezinárodního sdružení měly své zastoupení i akademičky našeho státu, především Albína Honzáková, která se v roce 1922 velkou měrou zasloužila o vznik „Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen“,⁶² k jehož založení přispělo také členství v Mezinárodní federaci vysokoškolsky vzdělaných žen.⁶³

⁶⁰ SKOPOVÁ, Ž. Činnost sdružení ve stycích zahraničních. In: *Čeho jsme docílily..., Deset let práce Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen*. Praha: Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, 1932, s. 55. Viz také VALENTOVÁ, V. Společenské a právní postavení české ženy od poloviny 19. století do roku 1938. In: *Pocta Karlu Schellemu k 60. narozeninám*. Ostrava: KEY Publishing, 2012, s. 638–643.

⁶¹ Tamtéž, s. 55.

⁶² KOZÁKOVÁ, A. Zasedání rady Mezinárodní federace vysokoškolsky vzdělaných žen v červenci 1930 v Praze. In: *Čeho jsme docílily..., Deset let práce Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen*. Praha: Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, 1932, s. 90. Viz také VALENTOVÁ, V. Počátky řádného studia posluchaček Právnické fakulty Univerzity Karlovy. *Právněhistorické studie*, 2013, roč. 43, s. 311–326.

⁶³ SKOPOVÁ, *op. cit.*, s. 55. Viz také VALENTOVÁ, V. Působení českých žen v právnických profesích v ČSR v letech 1918–1938 (studium, uplatnění v praxi). In: *Naděje právní vědy, Býkov 2010: sborník z mezinárodního setkání mladých vědeckých pracovníků konaného ve dnech 23.–25. 4. 2010 na Zámeckém statku Býkov*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 194–208.

Atentáty v československých dějinách

Alexandra Letková

*Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Právnická fakulta
Kontaktní e-mail: alexletkova@gmail.com*

Assassinations in Czechoslovak History

Abstract:

In the study, the author focuses on the various assassinations that are connected with the Czechoslovak history. The term „assassination“ has no legal definition, so in the beginning of the study we will first think about its content. Based on the definition, we will identify the assassinations in every period of Czechoslovak history. The body of the study is divided into four parts, derived from effect of the Criminal codes and from the constitutional development in the state. The primary aim of the study is the analysis of assassinations, especially from a legal point of view, *i.e.*, from the point of view of legal responsibility or the impact of assassinations as material source on the origin of law. The secondary aim of the work is to approach several interpretations that relate to assassinations and the impact of the analyzed events on historical memory.

Keywords: assassination; Czechoslovak assassinations; Karel Kramář; Alois Šťastný; Tomáš Garrigue Masaryk; Emil Šoltys; Alois Rašín; Josef Šoupal; Jozef Tiso; Karel Lažnovský; Alois Eliáš; Reinhard Heydrich; Jozef Gabčík; Jan Kubiš; Emanuel Moravec; August Gölzer; Vladimír Blažka; Alois Bauer; Edvard Beneš; Jan Svoboda; Petr Zenkl; Prokop Drtina; Jan Masaryk; Augustin Schramm; Miloslav Choc; Matuš Černák; Kurt Baumgartner; Pavol Király; Ondrej Chámovský

KLíčové slová: atentát; československé atentáty; Karel Kramář; Alois Šťastný; Tomáš Garrigue Masaryk; Emil Šoltys; Alois Rašín; Josef Šoupal; Jozef Tiso; Karel Lažnovský; Alois Eliáš; Reinhard Heydrich; Jozef Gabčík; Jan Kubiš; Emanuel Moravec; August Gölzer; Vladimír Blažka; Alois Bauer; Edvard Beneš; Jan Svoboda; Petr Zenkl; Prokop Drtina; Jan Masaryk; Augustin Schramm; Miloslav Choc; Matuš Černák; Kurt Baumgartner; Pavol Király; Ondrej Chámovský

DOI: 10.14712/2464689X.2022.40

Cieľom nášho článku je poskytnúť prehľad právnej úpravy, ktorá sa v praxi aplikovala na spáchané atentáty, resp. ktorá mohla byť v prípade atentátu aplikovaná. Taktiež v jednotlivých kapitolách uvádzame rozdiely medzi jednotlivými právnymi úpravami. Zameriame sa nie len na uskutočnené atentáty, ale aj na tie v štádiu prípravy, či pokusu. Výber atentátov zodpovedá sekundárnemu cieľu, ktorým je poukázať na prípadné nedostatky aplikačnej praxe, s hlbším zameraním na tie útoky, ktoré akýmkoľvek spôsobom ovplyvnili právo, právnu prax alebo historickú pamäť českého a slovenského národa a teda akýmkoľvek spôsobom ovplyvnili právnu historiografiu. Atentáty si podrobnejšie predstavíme v kapitolách, ktoré časovo ohraničujú etapy účinnosti jednotlivých trestnoprávných predpisov s akcentom na konkrétne špecifiká štátoprávneho usporiadania v konkrétnom období.

Intuitívne všetci vieme, čo je obsahom pojmu atentát. Z pohľadu právneho a vojenského, resp. z pohľadu vyvodzovania právnej zodpovednosti sa však chápanie daného pojmu značne líši. V predkladanom texte sa v prvom rade zamyslíme nad obsahom pojmu atentát (1), pokúsime sa ho zdefinovať a vysvetlíme časový rámec článku (2) a následne v ďalších kapitolách na konkrétnych príkladoch z praxe ukážeme obraz a odraz jednotlivých atentátov v rokoch 1918–1989 v dejinách Československa.

Ad 1) K pojmu. Pojem atentát nemal a nemá v právnych poriadkoch Slovenskej republiky a Českej republiky legálnu definíciu. Preto bolo potrebné siahnuť po lingvistických slovníkoch, ktoré nám, aspoň na úvod, bližšie ozrejmia jeho obsah. Podľa *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (z rokov 2006, 2011, 2015) sa pod atentátom rozumie „útok na významnú, verejne činnú osobu, na skupinu obyvateľstva alebo nejaký objekt s cieľom usmrtiť, vykonaný obyčajne z politických dôvodov: teroristický, samovražedný atentát; bombový, granátový atentát; atentát na prezidenta, na pápeža; atentát na turistov; atentát na reštauráciu; atentát proti civilistom; atentát v centre mesta; atentát v čase bohoslužieb; pokus o atentát; účasť na atentáte; pripravovať, spáchať atentát; vyhrážať sa atentátom; prihlásiť sa k atentátu...“¹ Podľa staršieho *Slovníka slovenského jazyka* (z rokov 1959–1968) znie definícia odlišne: „vražedný útok na významnú, verejne činnú osobu z politických dôvodov: chystať, pripravovať, osnovať, urobiť atentát na niekoho“.² Definície zo slovníkov slovenského jazyka jasne naznačujú, že nejde o pojem ustálený, práve naopak. Pojem atentát sa vyvíja a obsahovo rozširuje – kdežto ešte v 60. rokoch minulého storočia bol objektom atentátu život verejne činnnej osoby a motív páchatela bol politický, tak v súčasnosti môže byť objektom aj život obyvateľstva (civilistov) alebo aj iný objekt (odlišný od verejne činnnej osoby)³ a obyvateľstva) a teda môže ísť o významnú osobu z oblasti

¹ Pojem „Atentát“ v: Slovník súčasného slovenského jazyka A – G, H – L, M – N z r. 2006, 2011, 2015. In: *Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV*. [online]. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=atent%C3%A1t&s=exact&c=W472&cs=&d=sssj#>. [cit. 20. 02. 2022].

² Pojem „Atentát“ v: Slovník slovenského jazyka z r. 1959–1968. In: *Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV*. [online]. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=atent%C3%A1t&s=exact&c=Oe0e&cs=&d=peciar#>. [cit. 20. 02. 2022].

³ Verení činiteľ je definovaný v ods. 1 § 128 Trestného zákona č. 300/2005 Z. z. nasledovne: „Verejným činiteľom sa na účely tohto zákona rozumie prezident Slovenskej republiky, poslanec Národnej rady Slovenskej republiky, poslanec Európskeho parlamentu, člen vlády, sudca Ústavného súdu Slovenskej republiky, sudca, prokurátor alebo iná osoba zastávajúca funkciu v orgáne verejnej moci, príslušník ozbrojených síl, osoba v služobnom pomere, starosta, predseda vyššieho územného celku, poslanec orgánu územnej samosprávy, štátny zamestnanec alebo zamestnanec orgánu štátnej správy, územnej samosprávy alebo iného štátneho orgánu, osoba, ktorá vykonáva pôsobnosť v rámci právnickej osoby, ktorej zákon zveruje

hospodárstva, kultúry, zdravotníctva, atď. To, čo obe definície spája, je útok z politických dôvodov, i keď aktuálny slovník slovom „zväčša“ pripúšťa, že dôvody môžu byť aj iné (napr. náboženské, i keď ak hovoríme o atentátoch najmä na civilné obyvateľstvo z oblastí moslimských krajín, motív náboženský s tým politickým splýva). Ak by sme znenie slovníkov chceli pretaviť do trestného práva, tak podľa súčasnej definície atentátu by páchatel mohol byť odsúdený podľa Trestného zákona č. 300/2005 Z. z. za trestný čin úkladnej vraždy (§ 144), vraždy (§ 145), teroru (§ 313), teroristického útoku (§ 419), útoku proti parlamentárovi (§ 429) alebo perzekúcie obyvateľstva (§ 432), v závislosti od objektu, subjektu a motívu spáchaného trestného činu. V minulosti však možno skloňovať pojem atentát pri užšej skupine trestných činov. Pred súčasným Trestným zákonom platilo na československom území osem právnych predpisov, ktoré upravovali trestné činy, na základe ktorých bolo eventuálne možné stíhať páchatel'a atentátu: Trestný zákon o zločinoch a prečinoch zák. čl. č. 5/1878 (účinný na území Slovenska), Trestný zákon o zločinoch, prečinoch a priestupkoch č. 117/1852 r. z. (účinný v českých krajinách), Zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. z. a n., retribučné zákonodarstvo (Dekrét prezidenta republiky o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov a o mimoriadnych ľudových súdoch č. 16/1945 Zb. účinný v českých krajinách, a Nariadenie Slovenskej národnej rady o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva č. 33/1945 Zb. n. SNR účinný na území Slovenska), Zákon na ochranu ľudovodemokratickej republiky č. 231/1948 Zb., Trestný zákon č. 86/1950 Zb. a Trestný zákon č. 140/1961 Zb. Vo všeobecnosti šlo o trestné činy, ktorých objektom bol iba život ústavných činiteľov, viac sa však jednotlivým trestným činom podľa uvedených zákonov budeme venovať v kapitolách nižšie pri konkrétnych atentátoch.

právomoc rozhodovať v oblasti verejnej správy, notár, súdny exekútor, člen lesnej stráže, vodnej stráže, rybárskej stráže, poľovníckej stráže, stráže prírody alebo osoba, ktorá má oprávnenie člena stráže prírody, ak sa podieľa na plnení úloh spoločnosti a štátu a používa pritom právomoc, ktorá mu bola v rámci zodpovednosti za plnenie týchto úloh zverená. Pre trestnú zodpovednosť a ochranu verejného činiteľa sa podľa jednotlivých ustanovení tohto zákona vyžaduje, aby trestný čin bol spáchaný v súvislosti s jeho právomocou, zodpovednosťou, postavením alebo funkciou, ak tento zákon neustanovuje inak. Verejným činiteľom je aj sudca alebo úradník medzinárodného súdneho orgánu uznaného Slovenskou republikou alebo funkcionár alebo iný zodpovedný pracovník orgánu činného v trestnom konaní iného štátu, orgánu Európskej únie alebo orgánu vytvoreného spoločne členskými štátmi Európskej únie, ak na území Slovenskej republiky vykonáva úkony trestného konania takého štátu alebo orgánu; pre jeho ochranu sa podľa ustanovení tohto zákona vyžaduje, aby úkony trestného konania vykonával v súlade s medzinárodnou zmluvou alebo so súhlasom orgánov Slovenskej republiky. Ak ide o trestný čin prijatia a poskytnutia nenáležitej výhody podľa § 336c a § 336d, verejným činiteľom je aj osoba, ktorá má z titulu svojho postavenia alebo funkcie právo rozhodovať alebo sa podieľa na rozhodovaní o nakladaní s majetkom, majetkovými právami a finančnými prostriedkami, hospodárenie s ktorými podlieha kontrole Najvyšším kontrolným úradom Slovenskej republiky. A zahraničný verejný činiteľ v ods. 2 tohto ustanovenia: Zahraničným verejným činiteľom sa na účely tohto zákona rozumie osoba a) zastávajúca funkciu v zákonodarnom orgáne, výkonnom orgáne, súdnom orgáne alebo rozhodcovskom orgáne, alebo v inom orgáne verejnej správy cudzieho štátu, vrátane hlavy štátu, b) zastávajúca funkciu, zamestnaná alebo pracujúca v medzinárodnej organizácii alebo nadnárodnej organizácii vytvorenej štátmi alebo inými subjektmi medzinárodného práva verejného v jej orgáne alebo inštitúcii, alebo splnomocnená konať v ich mene, c) zastávajúca funkciu, zamestnaná alebo pracujúca v medzinárodnom súdnom orgáne, alebo splnomocnená konať v jeho mene, alebo d) zastávajúca funkciu v právnickej osobe, v ktorej má rozhodujúci vplyv cudzí štát, ak je s výkonom takej funkcie spojená právomoc pri obstarávaní verejných záležitostí a trestný čin bol spáchaný v súvislosti s touto právomocou alebo prostredníctvom využitia jej postavenia.“

Definíciu pojmu „atentát“ nájdeme samozrejme aj v ďalších slovníkoch. Podľa *Velkého slovníka cudzích slov* od Gustáva Brukkera a Jany Opatíkovej z roku 2006 sa pod pojmom atentát myslí „vražedný útok na spoločensky významnú osobu“.⁴ Definícia teda pripúšťa, že nemusí ísť o verejného činiteľa, dokonca nepožaduje ani politický motív a vylučuje útok na civilistov (obyvateľstvo). Ide o najširšiu definíciu spomedzi všetkých uvádzaných a podľa nášho názoru je až príliš benevolentná a svojim obsahom pokrýva v dnešnej právnej terminológii úkladnú vraždu, resp. vraždu (buď dokonanú alebo v štádiu prípravy, či pokusu) na akúkoľvek významnú osobnosť, ktorou môže byť v podstate ktokoľvek, koho spoločnosť uzná za významného – herci, speváci, politici, atď. –, a to bez akéhokoľvek špeciálneho – politického – motívu. *Slovník cudzích slov (akademický)* z roku 2005 naopak pojem atentát zužuje: „útok na život význačnej osoby vykonaný z politických príčin“.⁵ Stále vylučuje z objektov obyvateľstvo, no zároveň pridáva politický motív, ktorý je podľa nášho názoru *condicio sine qua non* pri posudzovaní, či išlo alebo nešlo o atentát.

Z právneho hľadiska, i keď ide o slovník z anglosaského prostredia práva, je určite nápomocným *Blackov právnický slovník (Black Law Dictionary)*, ktorý pod pojmom atentát chápe „nájomnú vraždu, pri ktorej obeť (osoba, na ktorej je zločin spáchaný), neposkytla vrahovi provokáciu alebo dôvod pre vykonanie činu, resp. je atentátom vražda spáchaná zradne, skryte, nečakane, prípadne vyčkávaním“.⁶ Z právneho hľadiska ide o výraznú zmenu oproti vyššie uvedeným definíciám, pretože sa vyžaduje, podľa slovenskej právnej terminológie, účastník trestného činu (§ 21 Trestného zákona č. 300/2005 Z. z.), t. j. organizátor (zosnoval alebo riadil spáchanie trestného činu), návodca (naviedol iného na spáchanie trestného činu) alebo objednávateľ (požiadal iného, aby spáchal trestný čin) atentátu.

Ako posledné nás bude zaujímať definícia atentátu z pohľadu vojenských predpisov. Samotný *Vojenský výkladový slovník vybraných operačných pojmov* nepozná definíciu atentátu, ale ho spomína v rámci Asymetrickej vojenskej operácie: „Operace vedená pravidelnými ozbrojenými silami proti nepravidelným nepřátelským silám, jejichž způsob boje, používané metody a prostředky jsou v rozporu s mezinárodním válečným právem a s obecně uznávanými etickými a mravními zásadami. Pro asymetrické operace je typické působení menších jednotek (převážně záškodnického nebo gerilového charakteru), které používají k vyrovnání početní a technologické převahy pravidelných ozbrojených sil protivníka neobvyklé metody, jako jsou opakované zákeřné přepady malými skupinami, organizování léček, budování pastí a různých nástrah. Časté jsou i akce prováděné jednotlivci, jako je střelba ze zálohy nebo **bombové atentáty, které jsou zaměřené na způsobení co největších ztrát, vyvolání zmatku a chaosu v napadeném objektu nebo prostoru**“.

⁴ Pojem „Atentát“ v: BRUKKER, G. – OPATÍKOVÁ, J. *Velký slovník cudzích slov*. Bratislava: Robinson, 2006. [online]. Dostupné na: https://www.vsvu.sk/workspace/media/documents/velky_slovník_cudzích_slov-5e862893addf8.pdf. [cit. 20. 02. 2022].

⁵ Pojem „Atentát“ v: Slovník cudzích slov (akademický) z r. 2005. In: *Slovníkový portál Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV*. [online]. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=atent%C3%A1t&s=exact&c=sa8f&cs=&d=scs#>. [cit. 20. 02. 2022].

⁶ Pojem „Atentát“ v doslovnej citácii zo slovníka: „Assassination – Murder committed for hire, without provocation or cause of resentment given to the murderer by the person upon whom the crime is committed. Ersk. Inst. 4, 4, 45. A murder committed treacherously or by stealth or surprise, or by lying in wait. Sorrell v. State, 135 Tex. Cr. R. 535, 120 S. W. 2d 1058, 1059.“ BLACK, M. A. *Black's Law Dictionary*. Minnesota: West Publishing CO, 1968, s. 147.

a na oslabovanie morálky príslušníkov pravidelných ozbrojených sil.“ Z uvedeného teda vyplýva, že atentáty môžu byť súčasťou vojenských asymetrických operácií a ich úlohou je spôsobiť čo najväčšie straty, ktoré nie sú bližšie definované (môže ísť o straty na životoch, na vojenskom, či hospodárskom zabezpečení, atď.), a oslabovanie morálky protivníka. Dôležitým je v tomto prípade najmä vyvodzovanie zodpovednosti. Vo všetkých vyššie uvedených definíciách je zrejmé, že prípadný atentátnik by bol stíhaný na základe noriem trestného práva a laicky by sme ho mohli označiť za vraha. V rámci vojenskej operácie však príslušníci ozbrojených síl, resp. vojaci plnia misie dané rozkazmi, a preto atentát ako súčasť asymetrickej operácie rozhodne nemožno vyhodnocovať ako spáchanie trestného činu. Vzhľadom na to, že Operácia Anthropoid, resp. atentát na zastupujúceho ríšskeho protektora Reinharda Heydricha patrí do problematiky atentátov v československých dejinách, viac sa tejto problematike budeme venovať v kapitole nižšie.

Na záver len dodávame, že slovník, po ktorom česko-slovenskí historici siahajú ako po prvom a teda *Ottův slovník naučný* neobsahuje žiadnu definíciu atentátu.

V nadväznosti na vyššie uvedené je v prvom rade dôležité si ujasniť, čo teda autorka chápe pod pojmom atentát a následne podľa uvedenej definície môže identifikovať jednotlivé atentáty v československej histórii. Súhlasíme a akceptujeme, že obsah pojmu atentát sa vyvíja a mení, resp. prispôsobuje sa súčasnej dobe, v ktorej je spájaný prevažne s teroristickými útokmi a smeruje prevažne proti civilnému obyvateľstvu. Keďže však skúmame dobu minulú, budeme sa pridŕžiavať konzervatívnejšieho prístupu v definovaní daného pojmu. Pod atentátom z pohľadu práva a právnej histórie rozumieme: **úkladnú vraždu významnej alebo verejne činnnej osoby (osôb) s politickým motívom, pričom atentát môže byť súčasťou plnenia úloh vo vojenskej operácii, kedy sa vylučuje trestnoprávna zodpovednosť útočníka.** Nevylučujeme tak, že okrem páchatel'a sa môže v rámci páchania trestnej činnosti vyskytnúť aj účastník (napr. osoba, ktorá atentát objednala), zároveň sme rozšírili okruh obetí, keďže nemusí ísť nutne o aktívnych verejných činiteľov. Kumulatívne však musí byť splnená podmienka politického motívu, ktorý podľa nášho názoru k atentátu jednoducho patrí a potvrdzuje to aj historická skúsenosť. Do definície sme zahrnuli aj možný vojenský rozmer atentátu, kedy nenastupuje trestnoprávna zodpovednosť vykonávateľ'a atentátu, ako je tomu za bežných okolností.

Ad 2) **K časovému rámcu.** Podľa Pavla Foltina a Davida Řeháka existuje päť vývojových etáp terorizmu, ku ktorým neodmysliteľne patria aj atentáty: 1. historická etapa (do konca 17. storočia), 2. nacionalistická etapa (18. storočie až do roku 1913), 3. etapa vojen (1914–1945), 4. etapa studenej vojny (1946–1989), 5. etapa studeného mieru (1990 – súčasnosť).⁷ Z pohľadu štátoprávneho usporiadania Československa, práve tretia a štvrtá etapa pokrývajú takmer celú existenciu spoločného štátu a zároveň ide o etapy časovo ukončené. To samozrejme nevylučuje skutočnosť, že sa v Československu nemohli odohrať útoky znakmi pripomínajúce inú z etáp terorizmu. Posledné dva roky trvania Československa už patria do súčasného chápania terorizmu a preto sme ich do článku nezaradili.

Atentáty však nemožno automaticky radiť medzi teroristické útoky. Atentáty najmä nacionalistickej etapy boli politicky motivovanými atentátmi, kedy sa pokúšali jednotlivci alebo skupiny zmeniť štátne zriadenie. Miroslav Mareš však práve nacionalizmus a anar-

⁷ FOLTIN, P. – ŘEHÁK, D. Historický vývoj terorizmu. *Obrana a strategie*, 2006, roč. 6, č. 1, s. 47.

chizmus 19. storočia chápe ako základ moderného terorizmu.⁸ Pre tretie obdobie oboch vojen sú zase typické atentáty spojené s dekolonizáciou a pokusmi o prevrat k marxistickej orientácii. Vo štvrtjej etape boli opäť atentáty spojené s dekolonizáciou, ale aj s národooslobodzovacími bojmi na strednom Východe, v Afrike a v južnej Amerike. Pre 60. a 70. roky sa už atentáty spájajú najmä s bombovými útokmi na obchodné domy a pre obdobie celej studenej vojny sú príznačnými atentáty na diplomatov, čím chceli atentátnici (teroristi) vyvolať čo najväčší ohlas vo svete.⁹ Československé atentáty samozrejme nevykazujú všetky uvedené hlavné referenčné body, ale pre orientáciu a zaradenie atentátov do jednotlivých etáp nám uvedené delenie postačuje.

1. Právny dualizmus medzivojnovkej republiky a zákon č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky

1.1 Obdobie do prijatia zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky

Prvým československým zákonom, resp. tzv. recepčnou normou č. 11/1918 Zb. z. a n. sa na základe ustanovenia čl. 2 bez výhrady recipovali všetky bývalé rakúske a uhorské právne predpisy, tzn. aj Trestný zákon o zločinoch a prečinoch zák. čl. č. 5/1878, účinný na území Slovenska (ďalej len „Trestný zákon z roku 1878“) a Trestný zákon o zločinoch, prečinoch a priestupkoch č. 117/1852 r. z., účinný v českých krajinách (ďalej len „Trestný zákon z roku 1852“).

Prvý atentát sa v československých dejinách odohral dňa 8. januára 1919 a teda len 72 dní po vzniku nového Československého štátu. Cieľom atentátu bol prvý predseda vlády Karel Kramář, ktorý bol postrelený, no žiadnu vážnejšiu ujmu neutrpel.¹⁰ Dňa 26. júna 1919 bolo zahájené hlavné pojednávanie pred Zemským trestným súdom v Prahe s Aloisom Šťastným a Vladimírom Gregorom (ktorý mal Šťastnému zadovážiť zbraň), ktorí boli obžalovaní z útoku na Kramára a neskôr aj odsúdení.¹¹ Alois Šťastný bol odsúdený za úkladnú vraždu v štádiu pokusu podľa § 8, 134 a 135 ods. 1 Trestného zákona z roku 1852,¹² následne však bol dňa 21. augusta 1920 amnestovaný prezidentom Tomášom Gar-

⁸ KOLEKTÍV AUTOROV. *Mezinárodní terorismus – nový nebo starý fenomén?* 1. vyd. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2004, s. 91.

⁹ FOLTIN – ŘEHÁK, *op. cit.*, s. 49, 52.

¹⁰ Približne o druhej hodine popoludní odchádzal zo svojej pracovni na Pražskom hrade, keď ho na chodbe čakal mladík, ktorý v momente, keď sa k nemu Kramář priblížil, vystrelil z revolvera. Útočník vystrelil dvakrát, pričom prvýkrát netrafil (resp. guľka iba „zavadila“ o ucho predsedu vlády) a druhýkrát zasiahol miesto, kde sa nachádza náprsný vrecko. Vďaka preplnenej peňaženke, cvikru a sponke od trakov sa guľka odradila a Kramář útok prežil. Útočníkom bol sedemnást'ročný Alois Josef Šťastný, syn Ferdinanda Šťastného, neskoršieho senátora v Národnom zhromaždení za Českú stranu národne socialistickú. Samotného Kramářa útok síce prekvapil, no rozhodne neodradil od politických aktivít, keďže už 12. januára 1919 sa zúčastnil ako vedúci československej delegácie mierovej konferencie v Paríži (plenárne zasadnutie bolo až 18. januára, no konferenčné porady začali o niekoľko dní skôr). Sám sa k atentátu vyjadril nasledovne: „Nečakal som, že ja, ktorý ušiel rakúskej šibenici, budem prvý, po kom sa bude u nás strieľať.“ KLIMEK, A. *Velké dějiny země Koruny české XIII*. Praha: Litomyšl, 2000, s. 58.

¹¹ Revolverový útok na dra. Kramáře před soudem. Večerník *Práva lidu*, 1919, roč. 8 (28), č. 144, s. 3–4. Pokračovanie článku: *Práva lidu*, 1919, roč. 28, č. 151, s. 9–10.

¹² Rozsudok v trestnej veci Aloisa Šťastného a Vladimíra Gregora pred Zemským trestným súdom v Prahe. [online]. Dostupné na: https://issuu.com/historiezlocinu/docs/rozsudek_aloise____astn__ho. [cit. 20. 02. 2022].

rigueom Masarykom, a to aj vďaka Kramářovmu pričineniu.¹³ V kontexte odsúdenia Šťastného je tiež dôležité uviesť, že z útoku bol podozrievaný aj vodca radikálnej ľavice Václav Houser, ktorý mal Šťastného k útoku naviesť. Žiadne prepojenie však nebolo dokázané, no z právneho hľadiska zákon myslel aj na objednané vraždy a ustanovenie § 135 Trestného zákona z roku 1852 rozoznávalo okrem vraždy úkladnej, lúpežnej a prostej, aj vraždu dojednanú (objednanú). Na základe tohto ustanovenia následne mohol byť potrestaný nielen vykonávateľ vraždy, ale aj, v dnešnej právnej terminológii, jej organizátor, návodca, objednávateľ či pomocník.

Atentát na Karla Kramáča však vyslovene neotriasol zákonodarným zborom a už vôbec nie natoľko, aby uvažovali nad urýchlenu zmenou trestnoprávnych noriem vo vzťahu k ochrane najvyšších štátnych činiteľov. Domnievame sa, že tento laxný prístup bol zapríčinený najmä tým, že Kramář útok prežil a celkovo sa na tento atentát nazeralo ako na nerozväznosť temperamentných mladíkov, čomu nasvedčuje aj následná amnestia.

Trestný čin vraždy, za ktorý bol Alois Šťastný odsúdený, však podľa ustanovení Trestného zákona z roku 1852 poznal iba všeobecný objekt, tzn. chránil život človeka, resp. hmotným predmetom útoku bolo telo každého človeka, bez ohľadu na jeho postavenie v politickom živote. Siedma hlava Trestného zákona z roku 1852 v § 59 síce upravovala zločin velezrady, jeho objektom však bol špeciálny objekt, tzn. v užšom zmysle chránil život panovníka, čiže hmotným predmetom útoku bolo výlučne telo panovníka, v širšom zmysle chránil integritu monarchie, ktorú panovník, ako symbol suverenity bohom zverenej, stelesňoval. Totožná právna úprava platila aj na území Slovenska, keďže zločin velezrady upravený v § 126 Trestného zákona z roku 1878 taktiež chránil výlučne život veličenstva, resp. integritu monarchie. Tieto paragrafy však neboli aplikovateľné na ústavných činiteľov Československa a teda neexistovala právna norma, ktorá by prísnejšie trestala páchatel'a útočiaceho na politicky činnú osobu. Zmenu mal priniesť zákon č. 449/1919 Zb. z. a n. o zákonnej ochrane Československej republiky, ktorý reagoval na nedostatky recipovaného práva a zmenil označenia monarchie na označenia republiky.¹⁴ Zákon bol prijatý bez búrlivej debaty a v názorovej zhode,¹⁵ no rozhodne nepostačoval.

Ako sme vyššie uviedli, oba trestné zákonníky poznali velezradu iba ako útok na panovníka, čo sa po prijatí zákona č. 449/1919 Zb. z. a n. analogicky malo zmeniť na prezidenta, ktorý stál na čele republiky. Ochrana panovníka a prezidenta však nebola totožná. Panovník ako nositeľ suverenity a integrity, stojaci na čele panovníckej dynastie predstavoval kvalitatívne odlišnú hlavu štátu, než prezident, ktorého moc nepochádzala z Božej milosti. Okrem uvedeného by bolo veľmi náročné rozširujúcim výkladom zadefinovať okruh osôb, na ktorých by bolo možné daný zločin spáchať v podmienkach republiky, čo sa prejavilo neskôr, pri druhom atentáte v Československu, kedy sa definitívne sa uzavrela otázka ochrany ústavných činiteľov až 19. marca 1923 a teda prijatím zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky. Aby sme však uzatvorili tém trestania atentátov do prijatia zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. konštatujeme, že spáchaný atentát bolo možné trestať:

¹³ UHLÍŘ, D. *Anály ze Spálené ulice*. Praha: Mladá Fronta, 1979, s. 11–33.

¹⁴ § 1 „...Nahrazují se proto ve všech těch zákonech a nařízeních se vyskytujících výrazy ‚rakouský‘, ‚uherský‘ a ‚rakousko-uherský‘ a jim obdobné stejného smyslu případnými tvary slov ‚československý‘ a ‚Československá republika‘. Ustanovení to platí obdobně o označeních ‚císařský‘, ‚královský‘, ‚císařský královský‘, a ‚císařský a královský‘.

¹⁵ Viz <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/067schuz/s067008.htm>.

- 1) V českých krajinách (podľa Trestného zákona z roku 1852) ako vraždu podľa § 134, prípadne v štádiu pokusu podľa § 8, a v závislosti od toho, či ju páchatel vykonal s vopred uváženou pohnútkou („potmešilým spôsobom“) ako vraždu úkladnú podľa § 135 ods. 1 alebo išlo o vraždu objednanú podľa 135 ods. 3.
- 2) Na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi (podľa Trestného zákona z roku 1878) ako vraždu s vopred uváženým úmyslom podľa § 278, prípadne v štádiu pokusu podľa § 65, prípadne podľa § 288 (spolčenie k vražde), ak by šlo o vraždu vopred naplánovanú, či objednanú.

V oboch prípadoch motív páchatel'a nerozhodoval a ani postavenie obete vo verejnom živote neovplyvňovalo vyvodzovanie právnej zodpovednosti páchatel'a. Podľa názorov niektorých politikov a tiež odborníkov na trestné právo (pozri nižšie), bola ochrana republiky dostatočne zabezpečená zákonom č. 449/1919 Zb. z. a n., vzhľadom na vyššie uvedené nedostatky, najmä pri objekte a predmete skutkovej podstaty zločinu velezrady v oboch recipovaných trestných zákonníkoch, máme za to, že uvedený zákon v tejto rovine bol nedostačujúci, resp. na atentáty smerujúce voči ústavným činiteľom neaplikovateľný. Túto hypotézu dnes už nie je možné overiť, pretože v hypotetickom prípade spáchaného atentátu na prezidenta Tomáša Garriguea Masaryka, by si určite výnimočná situácia vyžiadala výnimočný spôsob riešenia a je preto možné, že by velezrada hypoteticky mohla byť súdom aplikovaná.¹⁶

¹⁶ V posledných rokoch sa objavili indicie, že Masaryk mal byť obeťou plánovaného atentátu v sledovanom období. Tento útok sa však nakoniec vôbec neuskutočnil, pričom dodnes s istotou nevieme overiť pravdivosť uvedeného príbehu, ktorý uviedol Stanislav Motl v roku 2012 vo svojej relácii „Stopy, fakta, tajemství“ na Českej televízii, v ktorom prerozprával príbeh šesť stranového dokumentu, ktorý objavil Miroslav Kozel v pozostalosti po svojom otcovi Severínovi. Jeho otec pracoval ako četník na Slovensku a mal neuposluchnúť rozkaz na zničenie správy o vyšetovaní atentátu. Táto správa pochádza z dňa 8. novembra 1922 a plánovaný útok na Masaryka datuje k septembru 1921 a teda do času, kedy bol Masaryk na svojej prvej veľkej návšteve Moravy, Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Maďarskí iredentisti na čele s istým Emilom Šoltysom mali plánovať vykoľajenie vlaku, pričom v zálohe mali ďalšie zbrane, ktoré plánovali použiť následne ako záložný plán na zavraždenie Masaryka a jeho spoločníkov. Atentát sa mal uskutočniť pri Užhorode, avšak Masaryk absolvoval cestu z Košíc do Užhorodu autom a teda sa atentátu „vyhol“. Uvedená správa taktiež obsahuje informácie o ďalších a dlhodobých útokoch tejto skupiny, ktorej hlavnou úlohou bolo páchať záškodníctvo, šíriť strach a neistotu medzi obyvateľstvom (napr. prepádali pošty, obchodníkov), čím chceli doceliť pripojenie Podkarpatskej Rusi k Maďarsku. Je potrebné dodať, že prípravu údajného atentátu mal prezradiť priamo jeden člen záškodníckej skupiny (ktorého meno sa v správe uvádza). Útočníci sa mali vzdialiť od plánovaného miesta útoku (keďže vlak neprišiel), mala nasledovať prestrelka s československými pohraničnými vojakmi a následne mali útočníci ujsť. (K téme bližšie pozri: MOTL, S. Stopy, fakta, tajemství. Diel: *Bomba pro TGM*. Praha: ČT, 2012. [online]. Dostupné na: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10394032041-stopy-fakta-tajemství/412235100201013/>. [cit. 2022-02-20]). Uvedený príbeh nepovažujeme za dôveryhodný a v podstate ho uvádzame iba ako súčasnú historickú senzáciu. Neexistujú iné oficiálne správy, ktoré danú udalosť zachytávajú alebo aspoň okrajovo spomínajú, resp. uvedená správa nebola doposiaľ odborne analyzovaná. Samotná správa síce záverom dodáva, že rozviedka uverila nemenovanému udavačovi z radov záškodníkov, no neexistuje spôsob, ktorý by danú skutočnosť podporoval. Tento príbeh o atentáte na prezidenta Masaryka je podobne dôveryhodný ako ďalší údajný pokus o jeho vraždu, ktorá sa mala odohrať 14. júna 1930 v Hrušovanoch u Brna a útočníkom mal byť Pavel Timofejevič Gorgulov (útočník mal upustiť od svojho konania kvôli úsmevu prezidenta). Bližšie pozri: KOLEKTÍV AUTOROV. *První republika 1918–1938: Dějiny, osobnosti, denní život*. 1. vydání. Brno: Extra Publishing, 2015, s. 24.

1.2 Obdobie po prijatí zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky

Zlom v právnej ochrane republiky a jej ústavných činiteľov priniesol atentát na ministra financií Aloisa Rašína, ktorý je zároveň jediným dokonaným atentátom na československého politika, pri ktorom obeť na následky zranení zomrela.¹⁷

Často sa stretávame s interpretáciou, že práve tento vražedný útok priamo podmienil prijatie zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky a zákona č. 51/1923 Zb. z. a n. o Štátnom súde. V skutočnosti sa o príprave zákona, ktorý by ochraňoval republiku a jej ústavných činiteľov, debatovalo už nejakú dobu, no v právnych a politických kruhoch sa nedokázal nájsť uspokojivý kompromis, vďaka ktorému by sa zákon podarilo politicky pretlačiť.¹⁸ Mnohí právni vedci a politickí predstavitelia sa domnievali, že republika je adekvátne chránená zákonom o zákonnej ochrane republiky Československej č. 449/1919 Zb. z. a n. Tieto argumenty vyvracal napr. August Miříčka, ktorý neskôr viedol legislatívne práce na oboch spomínaných zákonoch. Atentát na Rašína bol rozhodne posledným a najpádnejším podnetom k prijatiu zákonov adekvátne chrániacich republiku. Prijímanie oboch zákonov v Národnom zhromaždení bolo sprevádzané vlnou odporu zo strany opozície, najmä z radov komunistov a slovenských ľudákov. To, že v tejto veci nemal v podstate do poslednej chvíle jasno aj zákonodarca, nám dokladajú správy z novín, napr. z Rudého práva alebo z Lidových novin, ktoré nedokázali čitateľov presne informovať ani o tom, či sa pripravuje nový právny predpis alebo novelizácia Trestného zákona. Vzhľadom na potrebnú unifikáciu ochrany republiky však bolo oveľa jednoduchšie prijať nový právny predpis s pôsobnosťou na celé územie republiky, než novelizovať, síce podobné, no nie totožné recipované predpisy.¹⁹

Josef Šoupal vykonal atentát dňa 5. januára 1923 a vo veľmi rýchlom časovom slede bol dňa 5. júla 1923 uznaný vinným z úkladnej vraždy, podľa § 134 a § 135 ods. 1 Trestného zákona z roku 1852 a z útoku na verejného činiteľa podľa § 7 zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky, a bol odsúdený na 18 rokov žalára (trestu odňatia slobody) zostreného štvrtročne pôstom a raz ročne (5. januára) uzavretím v temnici a stratu

¹⁷ Vražedný útok Josefa Šoupala z 5. januára 1923 popisali Lidové noviny nasledovne: „Dnes o deváté hodine, když ministr financí doktor Rašín vyšel ze svého bytu v domě číslo 6 v Žitné ulici a chtěl vstoupiti do automobilu, přiskočil k němu neznámý mladík a z bezprostřední blízkosti vypálil na něho ze zadu dvě rány z pistole. Zatím, co se útočník dal na útěk, skácel se doktor Rašín pozpátku na chodník a třikrát hluboce zachroptěl. Útočník po vypálení obou ran se rozběhl do Příčné ulice, jež ústí do Žitné ulice právě proti domu doktora Rašína. V téže chvíli nadstrážník Stanislav Bílek, jenž konal službu na rohu Štěpánské a Žitné ulice, zaslechl výstřely a rozběhl se k místu činu. Zahlédl ještě prchajícího pachatele a byl svědkem upozorněn, že útočník skočil do domu číslo 4 v Příčné ulici; je to druhý dům od rohu s úzkým průjezdem a velmi tmavými chodbami a skladišti.“ Atentát na ministra Rašína. *Lidové noviny*, 1923, roč. 31, č. 8, s. 1. Zdravotný stav Rašína bol až do jeho smrti, t. j. do 18. februára 1923, pod drobnohľadom médií, ktoré každodenne informovali svojich čitateľov o zdravotnom stave ťažko postreleného ministra.

¹⁸ MIŘIČKA, A. Poznámky k zákonu na ochranu republiky. *Právník*, 1923, roč. 62, č. 5, s. 163.

¹⁹ Bližšie pozri: ČERNÝ, J. *Zákon na ochranu republiky*. Pardubice: nákladem „Soudcovských listů“, 1926; LEPIŠÍK, J. *Zákon na ochranu republiky s důvodovou zprávou*. Praha: Fr. Borový, 1923; MILOTA, A. *Zákon na ochranu republiky*. Kroměříž: J. Gusek, 1923; citované v KAZDA, J. Právní ochrana proti kontrarevoluci za první Československé republiky. In: *Revoluce a právo* (Zborník z konferencie Dny práva 2012). Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 614–615. [online]. Dostupné na: https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2012/files/revoluce/revoluce.pdf. [cit. 20. 02. 2022].

volebného práva.²⁰ Rozhodnutie potvrdil aj Najvyšší súd Československej republiky dňa 25. septembra 1923.²¹

Josefa Šoupala súdil Štátny súd a teda novovzniknutý orgán s vecnou pôsobnosťou súdiť trestné činy podľa zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. z. a n. Štátny súd bol zriadený zákonom č. 51/1923 Zb. z. a n. a spolu so zákonom č. 50 boli prijaté 19. marca 1923 a teda viac než dva mesiace po útoku na Rašína. Možnosť súdiť Šoupala pred Štátnym súdom vyriešil § 26 zákona o Štátnom súde č. 51/1923 Zb. z. a n. „Státní soud je příslušný také pro trestné činy spáchané před účinností zákona na ochranu republiky, pokud obžaloba v této době nenabyla ještě právní moci.“

Zákon č. 50/1923 Zb. z. a n. na ochranu republiky priniesol kvalitatívnu zmenu, čo do ochrany republiky i jej verejných činiteľov. Páchatel'a za atentát bolo možné odsúdiť na základe ustanovení o vražde podľa recipovaných trestných zákonníkov v súbehu s § 7 zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. Oproti recipovanej úprave sa podstatne rozšíril objekt trestného činu útoku na život ústavných činiteľov. Okrem prezidenta, ktorého život hypoteticky chránil aj zločin velezrady, bol týmto trestným činom chránený aj život jeho námestníka, predsedu a členov vlády, členov zákonodarného zboru, guvernéra Podkarpatskej Rusi alebo členov Štátneho súdu, a to súčasných aj bývalých. Zároveň bol v ods. 2 vyjadrený a podmienený politický motív páchatel'a. Obe podmienky museli byť splnené kumulatívne, tzn. nestačilo zastávať funkciu ústavného činiteľa, motív páchatel'a musel byť politický, resp. útok musel byť vykonaný pri výkone právomocí vyplývajúcich z funkcie. Paragraf 9 ďalej trestal spolčovanie sa k útokom na ústavných činiteľov, a teda trestal nie len vykonávateľ'a atentátu, ale aj ďalších účastníkov.

V úvode sme si zadefinovali pojem atentát, pričom od prijatia zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. sa začína diferencovať stíhanie páchatel'ov v závislosti od objektu trestného činu vraždy. Politický motív, ktorý považujeme za *condicio sine qua non* pri atentáte, sa do právneho poriadku dostal iba v prípade konkrétnych ústavných činiteľov. Podľa našej definície atentátu však objektom môže byť život akejkoľvek verejne činnej osoby – v takomto prípade by bolo páchatel'ovo konanie subsumované pod zločin vraždy rovnako, ako tomu bolo pred prijatím zákona č. 50/1923 Zb. z. a n.

Berúc do úvahy dobu, v ktorej boli oba zákony prijaté, je nutné na ne hľadieť nielen ako na zákony trestného práva, resp. ako na nástroj represie. Nemožno opomenúť jasný a striktný postoj zákonodarcu, ktorým vymedzil hranice vlastnej tolerancie. Okrem represívnej funkcie má trestné právo aj funkciu preventívnu a ochrannú a podľa nášho názoru práve tieto dve zohrávali v dobe prijatia najväčšiu rolu. Zákonodarca dal najavo snahu o ubránenie republikánskeho a demokratického zriadenia do budúcnosti a zároveň upozornil verejnosť na následky protištátneho konania, ktoré zreteľne demonštroval na procese so Šoupalom. Protištátne činy boli do definitívnej unifikácie trestného práva v roku 1950 ešte niekoľkokrát pozmenené a rekodifikované, čiže aj stíhanie atentátov na ústavných činiteľov sa menilo. Potencionálni páchatelia atentátov na osoby nepatriace do okruhu ústavných činiteľov mohli byť stíhaní na základe recipovaných trestných zákonníkov až do roku 1950.

²⁰ Vrah Šoupal před soudem. *Národní listy*, 1923, roč. 63, č. 182, s. 1–2.

²¹ Bližšie pozri: *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*. Praha: Právnické vydavatelství v Praze, 1925, roč. 6, s. 110–112.

2. Atentáty počas druhej svetovej vojny a možnosti ich trestania

Po vzniku vojnového slovenského štátu a Protektorátu Čechy a Morava sa zmenila aj trestnoprávna ochrana štátu, resp. možnosti trestania páchatel'ov atentátov. Vzhľadom na druhy atentátov, ktoré sa počas vojny uskutočnili alebo sa pripravovali, sme ich rozdelili do troch kategórií:

1. Atentáty, v ktorých bol subjekt špeciálny (vojaci) a objektom bol život ústavných činiteľov;
2. Atentáty, v ktorých bol subjekt všeobecný (každý, resp. civili) a objektom život osôb mimo rámca ústavných činiteľov;
3. Atentáty, v ktorých bol subjekt všeobecný (každý, resp. civili) a objektom bol život ústavných činiteľov.

2.1 Atentáty, v ktorých bol subjekt špeciálny (vojaci) a objektom bol život ústavných činiteľov

Ako prvý spomenieme detailný plán atentátu na Jozefa Tisa, ktorý predstavil na základe svojho výskumu Martin Posch. Tento plán pripravil československý letec z 313. letky Royal Air Force Miloš Mečíř ako pomstu za popravu svojho otca v roku 1942. Vzhľadom na blížiaci sa koniec vojny a napätie v česko-slovenských vzťahoch v roku 1944 sa nakoniec od vojenskej operácie, ktorej cieľom mal byť Tiso, upustilo.²²

Vojenských operácií, ktorých cieľom bol útok na vrcholového politika bolo na území *de facto* zaniknutého Československa hneď niekoľko. Tým najznámejším atentátom bol útok na zastupujúceho ríšskeho protektora Reinharda Heydricha, ktorý sa uskutočnil 27. mája 1942, na následky ktorého Heydrich zomrel o sedem dní neskôr (4. júna 1942). Okrem na Heydricha bol naplánovaný vražedný útok aj na Emanuela Moravca, ktorý sa nakoniec neuskutočnil, takže podobne ako pri Tisovi zostal iba v režime príprav. Moravec mal byť vojenským cieľom vojenskej operácie Tin.²³

²² Jeho plán začal nadobúdať reálne kontúry potom, ako o ňom informoval nadporučík pechoty Gustava Loquensa, ktorý v tom čase pracoval pri Zvláštnej skupine D (výcvik a vysadzovanie parašutistov na československom území). G. Loquens po preštudovaní Mečířov plán posunul nadriadeným s poznámkou, že Mečířa odporúča na pozíciu veliteľa operačnej skupiny. Mečířov plán obsahoval päť dôsledne prepracovaných častí: 1) príprava vo Veľkej Británii, 2) presun na územie vojnového Slovenského štátu, 3) nadviazanie stykov s predstaviteľmi domáceho odboja, 4) akcia, 5) presun na bezpečné územie. Okrem M. Mečířa mali byť ďalšími členmi operačnej skupiny Ladislav Valoušek z 310. letky Royal Air Force a desiatnik Štefan Dzinko z guľometnej roty a predpokladaný útok mal byť uskutočnený na Vianoce roku 1943 alebo počas osláv 14. marca roku 1944. Bližšie pozri: POSCH, M. Ako zabiť Tisa? *HistoryLab*, 26. 04. 2017. [online]. Dostupné na: <https://historylab.sk/druha-svetova-vojna/ako-zabit-tisa/>. [cit. 20. 02. 2022]; POSCH, M. Atentát na Jozefa Tisa. In: KOVÁR, B. – DRÁBIK, J. (eds.). *História pre zaneprázdnených: dejiny od lovcov mamutov po atómový vek*. Prvé vydanie. Bratislava: Premedia, 2019, s. 324–329.

²³ Moravec ako minister školstva a ľudovej osvety protektorátnej vlády patril k najaktívnejším predstaviteľom českej kolaborácie s nacistickými okupantami, čo ho ako českého Quislinga predurčilo stať sa cieľom vojenskej operácie. Ako sme uviedli, k útoku a vlastne ani k príprave útoku na okupovanom území nikdy neprišlo, a to z niekoľkých dôvodov: 1) Príslušníkov výsadku Tin Jaroslava Švarca a Ludvíka Cupala nesprevádzala od vysadenia, dňa 29. apríla 1942, šťastena – skupina sa rozdelila, nenašli výstroj a obaja sa zranili. L. Cupal sa necelý rok po vysadení zastrelil obklúčený gestapom dňa 15. januára 1943, J. Švarc zomrel pri bránení pravoslávneho kostola sv. Cyrila a Metoda v Prahe (spolu s Jozefom Gabčíkom, Janom Kubišom, Adolfom Opálkom, Josefom Bublíkom, Janom Hrubým a a Josefom Valčíkom); 2) boli na území protektorátu vysadení necelý mesiac pred uskutočneným útokom na R. Heydricha a teda v čase, keď prípravy vojenskej operácie Anthropoid vrcholili. Je nepravdepodobné, že by sa pokúsili o útok na E. Moravca

Pre účely našej štúdie nie je dôležitá príprava a priebeh samotných vojenských operácií, ale právne následky z nich vyplývajúce pre útočníkov. Keďže spomedzi troch uvedených útokov sa uskutočnil iba jeden, budeme právne analyzovať vražedný útok Jozefa Gabčíka a Jana Kubiša, resp. ho budeme skúmať a interpretovať v dvoch rovinách: 1) či skutočne možno hovoriť o atentáte, a 2) ako by sa vyvodzovala zodpovednosť voči útočníkom.

Ad 1) Na začiatku článku sme si zadefinovali pojem atentát ako úkladnú vraždu významnej alebo verejne činnnej osoby s politickým motívom, pričom atentát môže byť súčasťou plnenia úloh vo vojenskej operácii, kedy sa vylučuje trestnoprávna zodpovednosť útočníka. Podľa našej definície pripadá do úvahy druhá časť a teda, že išlo o plnenie úlohy vyplývajúcej z vojenskej operácie a teda v tomto prípade by vojaci vykonávajúci úlohy vyplývajúce z vojenskej operácie neboli trestnoprávne zodpovední. Z uvedeného vyplýva, že ich nie je možné z právneho hľadiska považovať za vrahov, či ich označovať pojmom páchatel', ale za vojakov plniacich misiu. Konkrétny prípad J. Gabčíka a J. Kubiša je však oveľa zložitejší, právne aj vojensky je daný útok viacrozmerný.

Hneď spočiatku je potrebné uviesť, že s pojmom atentát v danej veci prišli nacisti v deň útoku, kedy po celej Prahe rozvešali plagáty s veľkým a zreteľným „Atentát na zastupujúceho ríšskeho protektora“ spolu s vypísanou odmenou desať miliónov korún za informácie o atentátnikoch. Z pohľadu nacistov išlo o právne správne identifikovanú udalosť, nakoľko J. Gabčík s J. Kubišom útočili v civilnom oblečení, v čase bezprostredne po útoku nepoznali ich afiliáciu, ergo nemohli mať vedomosť o tom, že išlo o československých vojakov. Nazeranie Nemcov na udalosť by sa rozhodne nezmenilo ani keby sa o vojenskej operácii okamžite dozvedeli, pretože neuznávali Dočasné štátne zriadenie československé a ani nim nariadené a schválené vojenské operácie a okrem toho bol útokom smrteľne zranený tretí muž Tretej ríše, čo sa z pohľadu nacistov nedalo interpretovať inak, než ako atentát. Interpretácia útoku na R. Heydricha nabrala však vo svete okamžite pročeskoslovenský smer, ktorý sa definitívne potvrdil po ukončení vojny, kedy sa nadviazalo na odznanie Mníchovskej dohody (Veľká Británia), resp. od jej vyhlásenia za neplatnú od samého začiatku (Francúzsko). Súčasná vnímanie útoku na R. Heydricha je teda podmienené udalosťami, ktoré nastali po útoku a je logické a prirodzené, že nacistická interpretácia udalosti bola diametrálne odlišná – v tomto príbehu dominuje R. Heydrich, ktorého život ukončila marterská smrť a vrahovia J. Gabčík s J. Kubišom.²⁴

v čase, keď sa pripravoval útok na R. Heydricha, o ktorom J. Švarc po príchode do Prahy vedel, hoci sa pravdepodobne kvôli zraneniam aktívne nezapojil. ŠOLC, J. *Bylo málo mužů. Českoslovenští parašutisté na západní frontě za druhé světové války*. Praha: Merkur, 1990, s. 59. Po útoku na R. Heydricha už nebolo možné útok na E. Moravca vykonať, pretože J. Švarc bol mŕtvy, L. Cupal ťažko zranený ďaleko od Prahy a územie Protektorátu bolo ostro strážené gestapom a príslušníkmi SS, takže aj v prípade výbornej fyzickej kondícii vojakov, nebolo možné vykonávať ani obhliadky terénu a už vôbec nie uskutočniť samotný útok. E. Moravec nakoniec spáchal samovraždu vlastnou zbraňou, tesne pred koncom vojny, dňa 5. mája 1945. K téme bližšie pozri: HANÁK, V. *Muži a radiostanice tajné války*. Dvůr Králové nad Labem: ELLI print, 2002; LÁŇÍK, J. a kol. *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*. Praha: Ministerstvo obrany ČR-AVIS, 2005; REICHL, M. *Cesty osudu*. Cheb: Svět křídel, 2004; ŠOLC, J. *Přijďme za svítání*. Praha: Naše vojsko, 2005.

²⁴ Vzhľadom na fakt, že nacisti plánovali vybudovať múzeum pripomínajúce atentát a udalosti bezprostredne po ňom (mali v ňom byť uložené aj preparované hlavy útočníkov), je táto interpretácia reálna.

Stále však vyvstáva problém civilného oblečenia oboch útočníkov. Poriadok zákonov a obyčají pozemnej vojny, ako jeden zo záverov Haagskej konferencie z roku 1907, hovorí, že príslušníci armády musia byť označení odznakom viditeľným z diaľky a taktiež musia nosiť zbraň otvorene,²⁵ pričom ako je nám známe, ani jednu z týchto požiadaviek J. Gabčík s J. Kubišom nespĺnili a teda porušili medzinárodné nastavené pravidlá pozemnej vojny. Podľa Michala Buriana však nemali inú možnosť, pretože správne označení a oblečení vo vojenských uniformách by sa nemohli na území protektorátu pohybovať bez povšimnutia a útok by bol neuskutočniteľný. Taktiež dodáva, že atentát, či teroristický čin mali počas vojny úplne iný význam ako dnes a že z vojenského hľadiska išlo o legitímnu súčasť (československého) boja proti nacistom.²⁶ S uvedeným tvrdením súhlasíme a vzhľadom na porušovanie Haagskych dohovorov a Ženevských konvencií nacistami máme zato, že jeho argumentácia je validná, keďže útok mal za cieľ nielen zlikvidovať R. Heydricha, ale tým aj oslabiť pozíciu Nemecka a prispieť tak k jeho porážke. V konečnom dôsledku Haagske dohovory nerozoznávajú útoky jednotlivcov proti jednotlivcovi (a teda ani nezakazovali využívanie ľsti v takom prípade). Napr. však povoľovali využívanie vojenskej ľsti a prostriedkov za účelom získania informácií o nepriateľovi a teréne.²⁷ Analogicky preto môžeme uvažovať nad využitím ľsti aj pri vojenskej akcii, akou bol Anthropoid, – v konečnom dôsledku obhliadky terénu a získavanie informácií prebiehalo v režime, ktorý pravidlá pozemnej vojny povoľovali a vykonanie útoku bolo ich prirodzeným završením, neuskutočniteľným iným spôsobom. V každom prípade však trváme na tom, že posudzovanie daného útoku priamo súvisí so štýlom vojny, akú nacisti viedli a celkovo s porážkou nacizmu v Európe.

Nadalej sa však v laických, ale aj odborných kruhoch stretávame so slovným spojením „spáchali atentát“. Toto spojenie je vyhodnocované ako citlivejšie, než samotný pojem atentát, a to z toho dôvodu, že pojem „spáchať“ sa primárne spája s trestnou činnosťou a teda z J. Gabčíka s J. Kubišom automaticky robí zločincov. Ako sme už vyššie uviedli, ide o nadviazanie na nacistickú interpretáciu udalostí a je teda otázne, prečo zľudovela do takej miery, že sú ochotní ju používať aj odporcovia nacizmu, resp. zástancovia protinacistického odboja. Zastávame názor, že o Heydrichovej smrti je najsprávnejšie hovoriť ako o vojenskej operácii, ktorej cieľom bolo usmrtiť zastupujúceho ríšskeho protektora R. Heydricha. Takto naformulovaný skrátený popis udalostí je rozhodne ťažkopádnejší ako jednoduché označenie „bol spáchaný atentát na R. Heydricha“. Zároveň, a to aj vďaka komunistickej propagande, sa pojem atentát jednoducho s týmto útokom, takpovediac vžil v spoločnosti a pravdepodobne ho v rámci historickej pamäte nedokážeme nahradiť právne a vojensky korektnjším označením. Namiesto boja proti veterným mlynom bude prínosnejšie interpretovať atentát dobovo, bez negatívnej konotácie voči vojakom-útoční-

²⁵ Oddiel prvý, kapitola prvá, čl. 1 Poriadku pozemnej vojny (súčasť Dohody o zákonoch a obyčajoch pozemnej vojny – štvrtá zmluva podpísaná v rámci Haagskej konferencie v roku 1907). Bližšie pozri: HOBZA, A. *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva*. Praha: vlastným nákladem, 1931, s. 20.

²⁶ Bližšie pozri: Diskusná relácia Historie.cs. Diel: *Vražda na tyranovi není zločin*. Praha: ČT, 2009. [online]. Dostupné na: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/209452801400031/>. [cit. 20. 02. 2022]. TÁBORSKÝ, E. *Naše věc: Československo ve světě mezinárodního práva za druhé světové války*. Praha: Melantrich, 1946, s. 52.

²⁷ Oddiel druhý, kapitola prvá, čl. 24 Poriadku pozemnej vojny (súčasť Dohody o zákonoch a obyčajoch pozemnej vojny – štvrtá zmluva podpísaná v rámci Haagskej konferencie v roku 1907). Bližšie pozri: HOBZA, *op. cit.*, s. 20.

kom a zdôrazňovať beztretnosť tohto konania a vylúčiť tak, aby ich spoločnosť vnímala ako vrahov.²⁸

Ad 2) Ako sme už vyššie uviedli, podľa noriem všeobecného trestného práva J. Gabčík s J. Kubišom a ani iní vojaci vykonávajúci vojenskú misiu nemohli byť trestnoprávne zodpovední. Podľa platného (recipovaného s účinnosťou pre celé územie republiky) Vojenského trestného zákona č. 19/1855 r. z. o zločinoch a prečinoch, mohli byť trestne zodpovední vojaci, ktorí porušili ustanovenia § 143 a 144 (a nasl.), ktoré definovali porušenia povinnosti vojenskej služby a vojenského stavu. Ak žiadnu zo zákonom definovaných povinností však vojak neporušil, neexistoval dôvod, aby bola na základe Vojenského trestného zákona z roku 1855 voči nim vyvodzovaná akákoľvek zodpovednosť. V prípade J. Gabčíka s J. Kubišom k takému porušeniu nedošlo.

Záverom podkapitoly nemožno opomenúť právny, vojenský a politický rozmer útoku na R. Heydricha, keďže išlo o najdôležitejšiu a najvýznamnejšiu odbojovú akciu počas druhej svetovej vojny vôbec. Postavenie Dočasného štátneho zriadenia v Londýne na čele s prezidentom Edvardom Benešom nemalo ešte na začiatku leta roku 1942 optimálne a stabilné postavenie medzi Spojencami. E. Beneš sám uznal, že rokovania so signatármi Mnichovskej dohody (Veľká Británia, Francúzsko) sa opätovne rozbegli až po úspešnom odstránení R. Heydricha, resp. po udalostiach druhej heydrichiády v protektoráte,²⁹ a preto možno práve tento útok označiť ako najvplyvnejší materiálny prameň práva spomedzi všetkých, v texte uvádzaných, ktorý prispel k obnoveniu československej štátnosti po vojne, vďaka medzinárodnoprávnej kontinuite Československej republiky.

2.2 Atentáty, v ktorých bol subjekt všeobecný a objektom život osôb mimo rámca ústavných činiteľov

Ako prvý spomenieme útok na Karla Lažnovského, ktorý bol jedinou obeťou atentátu v československých dejinách, ktorá nebola nikdy priamo politicky aktívna, avšak ako novinár patril medzi verejne významné osobnosti a jeho smrť mala politický motív. K. Lažnovský zomrel na brušný týfus dňa 10. októbra 1941. Jeho smrť sa spája s úmyselnou otravou, tzv. chlebičkovou aférou. Vo všeobecnosti sa táto udalosť interpretuje ako odbojová a záškodnícka činnosť protektorátneho premiéra Aloisa Eliáša, ktorý pri stretnutí dňa 18. septembra 1941 v Kolovratskom paláci s tzv. sedmičkou vedúcich novinárov (alebo tzv. Krychtáľkova skupina, do ktorej patrili Vladimír Krychtálek, Karel Lažnovský, Jaroslav Křemen, Vladimír Ryba, Václav Crha, Emanuel Vajtauer a Karel Werner) ponúkol svojim hosťom chlebičky s obsahom baktérie týfusu, tuberkulózy a botulotoxínu.³⁰

²⁸ Potreba vysporiadať sa s tým, že J. Gabčík s J. Kubišom neboli vrahmi, vyplýva napr. z debaty, ktorá v Slovenskej republike nastala v rokoch 2018/2019 v rámci súťaže Najväčší Slovák, ktorú vysielala RTVS. J. Tiso bol z hlasovania vylúčený, čo v spoločnosti rozprúdilo mnohé laické, ale aj odborné debaty. Záverom sa tvorcovia programu uzniesli na tom, že žiadna nominovaná postava nemôže byť vojnovým zločincem alebo vrahom. Často sa práve v súvislosti s vyškrtnutím J. Tisa zo zoznamu nominovaných na Najväčšieho Slováka, skloňovalo meno J. Gabčíka, ktorý bol označovaný ako vrah a preto sa objavovali hlasy aj o jeho odstránení zo zoznamu. J. Gabčík sa v rebríčku Najväčší Slovák nakoniec umiestnil na ôsmom mieste.

²⁹ BENEŠ, E. *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha: Orbis, 2004, s. 303.

³⁰ KOLEKTÍV AUTOROV. *Generál Alois Eliáš (1890–1942): voják – diplomat – politik*. Praha: Úrad vlády ČR, 2006, s. 15.

Väčšina historikov sa zhoduje na tom, že Eliáš novinárov otrávil,³¹ a táto verzia je aj všeobecne prijímaná a stala sa súčasťou historickej pamäte. Vyšetrovatelia gestapa otravu novinárov začali vyšetrovať, no prepojenie s A. Eliášom nepotvrdili – je nutné dodať, že v tejto dobe už bola na A. Eliáša spísaná jedenásť stranová obžaloba a v čase smrti K. Lažnovského bol A. Eliáš už odsúdený na trest smrti. Pravdepodobne by nebol problém mu pričítať ďalší zločin, ak by existovalo dôvodné podozrenie, hoc bez relevantných dôkazov.³² Dobová protektorátna tlač však aj napriek vyšetrovaniu mala vo veci jasno: „Po pozvaní do domu niekdejší vedúci české osobnosti onemocnĚlo nedávno niekoľik českých šĚfredaktorů za príznaku váŹné otravy... Vyšetřovaním se nezvratně prokázalo, že šlo o plánovitě připravený atentát na skupinu pozitivně smýšlejících redaktorů... Zahranicní rozhlas odedávna šval nejsprostším způsobem proti této skupině českých novinářů a žádal, aby byli učiněni neškodnými. Souvislost je naprosto jasná.“³³ Samozrejme existujú aj argumenty, ktoré vyslovene vylučujú spojitosť A. Eliáša s otrávenými novinármi, opierajúc sa o pitevnú správu K. Lažnovského³⁴ alebo o Eliášove zásady a morálne hodnoty.³⁵

A. Eliáš bol dňa 1. októbra 1941 odsúdený Ľudovým súdom na trest smrti, avšak popravený bol až v čase druhej heydrichiády, 19. júna 1942. Za Lažnovského smrť nebol odsúdený nikto a v prípade súdenia v období protektorátu by se na potencionálneho páchatel'a vzťahovali normy Trestného zákona z roku 1852. V prípade, že by došlo k súdeniu po druhej svetovej vojne, môžeme uvažovať o aplikovaní ustanovení zákona č. 115/1946 Zb. o právnoti konaní súvisiacich s bojom o znovunadobudnutie slobody Čechov a Slovákov (ďalej len „Amnestičný zákon“). Podľa § 1 Amnestičného zákona musel však spáchaný zločin spĺňať dve kumulatívne podmienky: 1) musel byť spáchaný v dobe od 30. septembra 1938 do 28. októbra 1945, a 2) jeho účelom bolo prispieť k znovunadobudnutiu slobody Čechov a Slovákov alebo spravodlivá odplata. Podľa nášho názoru otrava K. Lažnovského spĺňa obe podmienky, takže by sa na útok proti jeho osobe nehl'adelo podľa ustanovení Amnestičného zákona ako na trestný čin.

V kontexte atentátu nemožno opomenúť, že Eliášova smrť veľmi ovplyvnila rozhodovaciu činnosť Národného súdu v Prahe, ktorý bol zriadený dekrétom prezidenta republiky č. 17/1945 Zb. o Národnom súde. Skutky, či skôr morálne hodnoty, ktorých bol A. Eliáš nositeľom, sa stali morálnou vôdzkou, ktorá ústila do právnych záverov Národného súdu: „Sotva si proto lze představit, že by gen. Eliáš, kdyby se byl dožil osvobození, byl postaven před soud, a kdyby se tak přece bylo stalo, pak by zprošřující rozsudek byl nepochybným. Všeobecně lze říci toto: Vysoká funkce přirozeně ukládala daleko větší zodpovědnost vůči národu...“³⁶ Národný súd v Prahe označil generálovu osobnosť a činnosť za najväčšiu

³¹ Napr. pozri: ČVANČARA, J. – UHLÍŘ, J. B. Chlebičková aféra. Poslední odbojový čin ministerského předsedy Aloise Eliáše. *Historie a vojenství*, 2006, roč. LV, č. 4, s. 43.

³² Podľa Jaroslava Čvančary a Jana Borisa Uhlířa A. Eliáš tento skutok rozhodne spáchal. Prišli aj s niekoľkými (nepodloženými) hypotézami napr. o tom, ako A. Eliáš následne plánoval otráviť aj K. H. Franka. Bližšie pozri: ČVANČARA – UHLÍŘ, *op. cit.*, s. 39–47.

³³ ČTK, K. Politická vražda na českém šĚfredaktorovi. *Lidové noviny*, 1941, roč. 49, č. 521, s. 3.

³⁴ PASÁKOVÁ, J. Chlebičková aféra. Odbojový čin ministerského předsedy Aloise Eliáše? *Historie a vojenství*, 2008, roč. LVII, č. 1, s. 84.

³⁵ ELIÁŠOVÁ, J. – PASÁK, T. *Heydrich do Prahy – Eliáš do vězení: dosud nepublikované svědectví z období protektorátu*. Praha: Práh, 2002, s. 66.

³⁶ Rozsudok v trestnej veci J. Krejčího a spol. pred Národným súdom v Prahe. Fond Národného súdu, Národný archív Praha, TNS 8/46, kartón č. 1, s. 8.

cnosť, akú bolo možné v podmienkach protektorátu dosiahnuť, a využíval ju v mnohých procesoch s poprednými predstaviteľmi protektorátu. Do popredia samozrejme vystupuje otázka, či by sa A. Eliáš stal onou morálnou vôdzkou, ak by popravený nebol a dožil by sa konca vojny. Sám A. Eliáš často uvažoval o tom, ako sa budú jeho skutky a postoje vnímať po vojne, a rozhodne si nebol istý, že sa z neho stane národný hrdina. Vzťah exilovej vlády k A. Eliášovi bol síce dobrý a bol v úzkom kontakte s E. Benešom, aspoň čo sa politiky a odbojovej spolupráce týka. Názory dobových súčastníkov však skôr naznačujú, že A. Eliáš získal hrdinský kredit pred Národným súdom najmä kvôli (nechcenej) obeti, ktorú počas vojny priniesol. Podľa jeho manželky Jaroslavy Eliášovej: „Generál Eliáš byl jediný ministerský předseda v celé Evropě Němci odsouzený k smrti, a to prý vyneslo londýnské vládě více, než kdyby padly tři divize. To tvrdil dr. Beneš i mně. Proto se snad na jeho záchranu nic nepodniklo.“³⁷ Ďalej spomínala na obsah depeší medzi Londýnom a A. Eliášom: „V žádném případě není pro nás zde únosné, abyste všemkoli pomáhali nacistickému režimu... Byli bychom zde nuceni začít dělat propagandu, akci, politiku proti vám..., a to by bylo osudné.“³⁷ V súvislosti s uvedeným si môžeme klásť otázku, či vytvorenie hrdinského pátosu Národným súdom bolo poďakovaním (a možno ospravedlnením) E. Beneša A. Eliášovi *post mortem*, resp. jeho pozostalým. Všetky vyššie uvedené faktory spoločne vytvorili z A. Eliáša dokonalú personifikáciu cnosti: 1) spolupracoval s domácim aj zahraničným odbojom, 2) bol v médiách priamo spájaný s otravou novinárov, a to v čase bezprostredne po útoku, čo rozhodne vzbudilo sympatie u odporcov režimu a nacistov, a 3) bol odsúdený a popravený nacistami ako jediný predseda vlády v Európe.

Podľa nášho názoru najdôležitejším bol práve bod 2, a to bez ohľadu na skutočnosť, či sa Eliáš na tomto útoku podieľal alebo ide o príbeh vymyslený. V čase, keď bol domáci odboj v troskách a odporcovia režimu rozhodne potrebovali povzbudiť, začali vychádzať správy v dennej tlači o tom, ako sa Eliášovi podarilo otráviť novinára-kolaboranta. Preto považujeme argumentáciu Národného súdu za oprávnenú: „Vyšší povinností k národu a také vyšší své osobní národní zodpovědnosti byl si vědom gen. Eliáš... nejednal v úmyslu, aby podporoval německý režim, neboť jeho pravá a skutečná činnost směřovala ke svržení panství německého a jeho činnost jako předsedy protektorátní vlády byla daleko převažována činností prvou odbojovou, jak nyní se obecně nepřesně říká, činností ilegální.“³⁸ Uvedený rozsudok v trestnej veci Jaroslava Krejčího a spol. bezpochyby stanovil limity spravodlivej odplaty, pričom sa aj skutočne aplikoval v konaniach nasledujúcich, napr. pri Rudolfovi Beranovi a Janovi Syrovom, a v podstate fungoval ako retribučný judikát.³⁹

³⁷ ELIÁŠOVÁ – PASÁK, *op. cit.*, s. 244.

³⁸ Rozsudok v trestnej veci J. Krejčího a spol. pred Národným súdom v Prahe. Fond Národného súdu, Národný archív Praha, TNS 8/46, kartón č. 1, s. 8.

³⁹ S uvedeným sa vynára otázka, či bolo možné dosiahnuť taký vysoký kredit a či mali obžalovaní šancu sa aspoň sčasti vyrovnat' A. Eliášovi a byť oslobodení spod obžaloby. Vzhľadom na špecifickosť povojnovej situácie a celkovo retribučného súdництва máme zato, že išlo o dobrý krok, a to najmä z dôvodu, že sa aplikoval pri všetkých politických predstaviteľoch pomníchovskej republiky a protektorátu. Ostatne nemôžeme opomenúť, že Národný súd v Prahe vydával aj oslobodzujúce rozsudky a pracoval aj ako súd čestný. K téme bližšie pozri: LETKOVÁ, A. Hodnota „spravodlivej odplaty“ v rozsudkoch Národného súdu v Prahe. In: OSINA, P. (ed.). *Právo a hodnota* (Zborník z konferencie Olomoucké právnické dny 2016). Brno: Tribun EU, 2016, s. 44–61.

Ďalším atentátom bol vražedný útok na SS-Hauptsturmführera Augusta Gölzera, ktorý sa odohral vo večerných hodinách dňa 7. februára 1945 pred jeho bytom v Brne.⁴⁰ Útočníkmi boli členovia protifašistickej komunistickej organizácie Předvoj, Vladimír Blažka a Alois Bauer. V. Blažka na A. Gölzera vystrelil štyri razy, pričom až posledný výstrel zasiahol obeť, ktorá následkom zranenia podľahla tesne po polnoci dňa 8. februára 1945. Krátko po útoku boli V. Blažka s A. Bauerom prezradení veliteľom branného referátu Předvoja Vladimírom Tišnovským a následne boli popravení (zastrelení) v predvečer oslobodenia,⁴¹ dňa 14. apríla 1945 na dvore Kounicových internátov v Brne.⁴²

Po R. Heydrichovi bol A. Gölzer druhým zavraždeným vysoko postaveným nacistom na území protektorátu. Automaticky preto vyvstáva otázka, čo mali tieto dva vražedné útoky spoločné, alebo naopak, v čom sa líšili. V prvom rade bol rozdiel v subjekte a následne v trestnej zodpovednosti atentátnikov. Kým J. Gabčík a J. Kubiš boli vojakmi vyslanými v rámci vojenskej operácie Exilovou vládou, tak V. Blažka a A. Bauer boli komunistickí odbojármi. Postavenie odbojára a vojaka je odlišné, najmä z pohľadu trestnoprávnej zodpovednosti. Ako sme už uvádzali v časti vyššie venovanej smrti R. Heydricha, na J. Gabčíka s J. Kubišom nemožno očami práva nazerať ako na vrahov, ale ako na vojakov plniacich bojovú misiu. Konanie V. Blažku a A. Bauera naopak je nutné posudzovať na základe ustanovení trestného práva, i keď opäť zohráva veľmi dôležitú úlohu uhol pohľadu. Z pohľadu Nemcov išlo rozhodne o zločin vraždy na chránenom objekte, resp. teroru, keďže bol zavraždený vysokopostavený nacistu práve kvôli svojim politickým krokom a aktivitám. Z pohľadu československého práva nemohlo ísť o teror, resp. o vraždu podľa § 7 ods. 1 zákona č. 50/1923 Z. z. a n. zákona na ochranu republiky, pretože žiadneho nacistu v akejkoľvek politickej funkcii nemožno považovať za ústavného činiteľa podľa menovaného zákona. Uvedený útok by sme však mohli subsumovať pod zločin vraždy podľa § 134 a § 135 ods. 1 Trestného zákona z roku 1852. Do úvahy prichádza aj inštitút spravodlivej nutnej obrany podľa § 2 písm. g), ktorá je jedným z dôvodov okolností vylučujúcich protiprávnosť činu. Domnievame sa však, že ak by V. Blažka s A. Bauerom vojnu prežili, nikdy by pred súd neboli postavení, resp. najneskôr bola vylúčená protiprávnosť ich atentátu účinnosťou Amnestičného zákona, ktorý sme spomínali pri otrave na K. Lažnovského. Rozdiel je samozrejme badať aj v ohlase, ktoré atentát vyvolal. Atentát na A. Gölzera nie je vo všeobecnosti známym a neovplyvnil ani československý vývoj. Každopádne však išlo o jeden z najvýznamnejších prejavov komunistického odboja, ktorý by sa rozhodne nemal opomínať.

⁴⁰ Spomínaný atentát bol dlhé roky utajovaný, keďže gestapo ku koncu vojny nechcelo znižovať morálku vlastným neúspechom a komunisti po oslobodení zase nechceli spomínať na útok, v ktorom komunista zradil komunistov. Nemalú rolu zohrávala tiež skutočnosť, že atentát sa odohral v záverečnej fáze vojny, kedy už bolo v podstate o všetkom rozhodnuté a vražda A. Gölzera už nijak nezasiahla do medzinárodnoprávných otázok. To však samo o sebe žiadnym spôsobom neznižuje hodnotu tejto odbojovej akcie, hoci v porovnaní s operáciou Anthropoid sa môže zdať marginálna.

⁴¹ Brno bolo oslobodené Červenou armádou 26. apríla 1945.

⁴² SKOUPÝ, J. Případ zapomenutého atentátu. *II. světová*, 2016, č. 4, s. 22–25.

2.3 Atentáty, v ktorých bol subjekt všeobecný a objektom bol život ústavných činiteľov

Zákon č. 50/1923 Zb. z. a n. bol v okyptených českých krajinách naďalej účinný, no z politických dôvodov nevyhovoval vojnovému slovenskému štátu. Dňa 26. novembra 1940 bol prijatý zákon č. 360/1940 Sl. z. o trestných činoch proti štátu. Ten v § 10 upravoval tresty za útoky na niektorých ústavných činiteľov, konkrétne pokus o vraždu a úmyselné zabitie (vraždu) prezidenta, členov Snemu, vlády a Štátnej rady, súčasných aj bývalých, s rovnako zadenovaným politickým motívom ako bol ustanovený v § 7 ods. 2 zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. V porovnaní so zákonom č. 50/1923 Zb. z. a n. však bolo vymedzenie objektu tohto zločinu užšie. Taktiež zadenoval v § 12 spolčenie sa pre takýto útok na ústavného činiteľa. Subsidiárne sa používali ustanovenia o vražde z Trestného zákona z roku 1878.

Od začiatku 90. rokov 20. storočia, t. j. od nastolenia demokracie a samostatnosti Slovenskej republiky, sa stále väčšími ozývajú hlasy ľudákov a neoludákov, ktoré hovoria o údajných atentátoch na J. Tisa, ktoré majú dotvárať príbeh o jeho martýrstve a ľudskej veľkosti, čím sa pokúšajú zakrývať jeho skutočné zločiny, ktorých sa dopustil voči československému štátu a voči vlastným občanom (za ktoré bol Národným súdom v Bratislave odsúdený).⁴³ Za atentát na ústavného činiteľa však počas existencie vojnového slovenského štátu nebol súdený nikto a ani dobová tlač, či ľudácki politici nespomínajú žiadny atentát vykonaný na J. Tisa či iného politického predstaviteľa.

Za zmienku taktiež stojí aj údajná príprava atentátu na prezidenta E. Beneša, ktorý sa mal uskutočniť tesne pred koncom vojny.⁴⁴ Jedným z atentátnikov mal byť Jan Svoboda, člen Kuratória pre výchovu mládeže (ďalej len „Kuratórium“).⁴⁵ Národný súd v Prahe, pred

⁴³ K tomu oficiálne vyhlásenia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, ktoré na svojej webovej adrese, v sekcii Polícia-Ochrana ústavných činiteľov a diplomatických misií-História, informuje o nasledovnom: „Po vzniku Slovenského štátu v roku 1939 bol ochranou prezidenta poverený oddiel prezidentskej stráže v spolupráci so službou štátnej bezpečnosti. Osobnú ochranu mali na starosti detektívi. Prezident Jozef Tiso však nemal osobnú ochranu a ani ju nechcel. Premiestňoval sa v prezidentskom automobile bez akéhokoľvek sprievodu. Neoficiálne osobnú ochranu prezidenta vykonával jeho osobný tajomník a neskôr jeden detektív. Osobný tajomník sprevádzal prezidenta neustále celých 6 rokov počas trvania Slovenského štátu. Detektív prezidenta sprevádzal iba pri cestách a oficiálnych návštevách. Neskôr vznikol útvar, ktorý mal názov – oddiel prezidentskej stráže. Na Jozefa Tisa nebol zaznamenaný ani jeden pokus o atentát.“ Bližšie pozri: Oficiálne vyhlásenie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. [online]. Dostupné na: https://www.minv.sk/?historia_ochrany_ustavných_ciniteľov. [cit. 20. 02. 2022].

⁴⁴ Atentát na Beneša sa mal uskutočniť podľa plánu nemeckého poradcu Kuratória Aloisa Krannicha. J. Svoboda mal tomuto vražednému útoku veliť. Skupiny mali tvoriť traja Slováci – Ladislav Depta, Vladimír Koucký a Daniel P. – a traja Česi – spolu so J. Svobodom Jiří Málek a Jozef Belan. Útok sa mal odohrať na oslobodenom území Slovenska, no plány skupiny atentátnikov sa postupom udalostí menili. Ich cesta za E. Benešom mala začať v Prahe 28. apríla 1945, no po ceste na Moravu sa dozvedeli o dobití Berlína a smrti Adolfa Hitlera, v dôsledku čoho mali skupinu opustiť trojica Slovákov. J. Svoboda mal so zvyšnými dvomi pokračovať na Slovensko, kde sa po príchode v Dolnej Maríkovej prihlásili na Národnom výbore a predstierali záujem o vstup do československej armády. Odtiaľ ich cesta viedla do Turčianskeho Svätého Martina a do Žiliny, kde im plány skutočne skrížila cesta E. Beneša. Namiesto útoku však zvolili možnosť pokúsiť sa zachrániť vlastné životy po vojne a v Turčianskom Svätom Martine sa udali za neuskutočnený atentát priamo v kasárňach príslušníkovi Obranného spravodajstva. Obžaloba v trestnej veci Františka Teunera a spol. pred Národným súdom v Prahe. Fond Národného súdu, Národný archív Praha, TNS 10/47, kartón č. 1.

⁴⁵ Veľmi nadnesene túto udalosť vykresľuje Ivo Pejčoch (PEJČOCH, I. *Fašizmus v českých zemích*. Praha: Academia, 2011) a Stanislav Motl (MOTL, S. *Stopy, fakta, tajemství. Díl: Zabijte Edvarda Beneše!* Praha:

ktorým stáli obžalovaní členovia Kuratória, mu neprikladal príliš veľa pozornosti, resp. takmer žiadnu. J. Svoboda bol súdený Národným súdom v Prahe v procese vedenom proti Františkovi Teunerovi a spol. Obžaloba identifikovala daný skutok (príprava atentátu na E. Beneša a ďalších ústavných činiteľov) ako zločin proti štátu podľa § 1 dekrétu prezidenta republiky č. 16/1945 Zb. o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov a o mimoriadnych ľudových súdoch (ďalej len „Veľký retribučný dekrét“), konkrétne toto konanie subsumovala pod zločin vojenskej zrady podľa § 6 zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. Podľa nášho názoru sa však malo jednať o zločin útoku na niektorých ústavných činiteľov podľa § 7 ods. 1, resp. trestného činu spolčenia k útokom na ústavných činiteľov podľa § 9 zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. Ani na jeden z uvedených paragrafov sa však nenachádza odkaz vo Veľkom retribučnom dekréte. Súd nakoniec vyhodnotil konanie skupiny „atentátnikov“ ako pokus o vyvinenie sa z predchádzajúcich zločinov: „Obžalovaný souhlasil s provedením Němci uložených úkolů jenom proto, aby se dostal na Slovensko a oznámením o chystaném atentátu si mohl získati určité zásluhy a zakryti tak svoji činnost protektorátní. Vždyť obžalovaní sami věc na Slovensku při výslechu oznámili a nelze přece o nich předpokládati, že by sami sebe udávali, kdyby bývali měli úmysl věc provésti.“⁴⁶ Súd pri ukladaní trestov uvedenú udalosť nebral do úvahy (a teda pôvodný plán „atentátnikov“ aspoň čiastočne očistiť svoje meno nevyšiel). J. Svoboda bol odsúdený na trest smrti za spáchanie zločinov proti osobám podľa § 7 v súbehu s trestným činom udavačstva podľa § 11 Veľkého retribučného dekrétu. E. Beneš neskôr, dňa 2. mája 1947, omilostil Svobodu a pôvodný trest smrti mu bol zmenený na trest doživotného odňatia slobody.⁴⁷

3. Atentáty po druhej svetovej vojne do prijatia Trestného zákona č. 86/1950 Zb.

V tejto časti budeme analyzovať trojicu atentátov, z ktorých dva datujeme po 28. februári 1948. Domnievame sa však, že medzi všetkými troma atentátmi môže existovať kauzálny nexus a že šlo o prvý veľký zločin komunizmu, ktorý začal ešte pred „víťazným“ februárom, no do zdarného konca bol dotiahnutý až v priebehu roka 1948. Z právnej stránky nemožno hovoriť o významných kauzách, no z pohľadu politiky a historickej pamäte ide o dôležitý referenčný bod. To, že si v rokoch 1945 až 1948 komunisti pripravovali rôznymi politickými úskokmi a ľst'ou živnú pôdu pre štátny prevrat je notoricky známa skutočnosť. Atentát, či pokus oň, je však kategoricky odlišná záležitosť a primárne sa s komunistami spája v kontexte justičných vrážd, v ktorých sa zodpovednosť československých komunistov filtruje politikou a zásahmi Sovietskeho zväzu. Hypotéza o prepojení nasledujúcich troch atentátov preto vrhá nové svetlo do pochmúrnych časov československých dejín bezprostredne sa týkajúcich udalostí vo februári 1948.

Čo sa stihania atentátov týka, až do prijatia zákona č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky nenastala žiadna zmena oproti medzivojnovému obdobiu, stále pretrvával právny dualizmus. Zákon č. 231/1948 Zb. priniesol zmenu iba pre atentáty, kto-

ČT, 2013. [online]. Dostupné na: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10394032041-stopy-fakta-tajemstvi/413235100201002/>. [cit. 20. 02. 2022].

⁴⁶ Rozsudok v trestnej veci Františka Teunera a spol. pred Národným súdom v Prahe, Fond Národného súdu, Národný archív Praha, TNS 10/47, kartón č. 1.

⁴⁷ Vzhľadom k veľmi vlažnému postoju Národného súdu v Prahe a v konečnom dôsledku aj potenciálnej obete atentátu, E. Beneša, je záujem niektorých bádateľov o tento prípad neodôvodnený.

ré mali byť páchané na ústavných činiteľoch. Zmena však nastala viac-menej iba vo forme, pretože obsah § 14, ktorý upravoval útoky na život ústavných činiteľov, žiadnu právnu zmenu neprinesol, iba sa zmenil okruh osôb, ktoré zastavali funkcie v orgánoch predtým neexistujúcich. Konkrétne objektom tohto trestného činu boli prezident, členovia vlády, Zboru povereníkov a zákonodarných zborov, naďalej sa kumulatívne vyžadoval politický motív útoku. Zákonodarca vynechal bývalých ústavných činiteľov, čo bol jediný kvalitatívny rozdiel oproti predchádzajúcej právnej úprave, a dôvody boli politické. V takomto znení zákon nechránil bývalú demokratickú opozíciu, čo zároveň aj do budúcnosti vylúčilo ochranu bývalých ústavných činiteľov totalitného režimu. Paragraf 16 upravoval spoločne sa na útoky proti ústavným činiteľom. Toto ustanovenie však v praxi nebolo použité a aj nasledujúce atentáty by boli subsumované pod ustanovenia predchádzajúcej právnej úpravy, t. j. zákona č. 50/1923 Zb. z. a n.

Prvým zo sledovaných atentátov je tzv. Krčmaňská alebo krabičková aféra, ktorá sa odohrala v septembri 1947, kedy boli trom ministrom – Janovi Masarykovi, Petrovi Zenklovi a Prokopovi Drtinovi – doručené tri krabičky (odoslané 10. septembra 1947) s výbušninou. Poštové balíčky vyvolali u prítomných v ministerských kanceláriách podozrenie, bola privolaná polícia a následne boli výbušniny zneškodnené. Dodnes nemôžeme s istotou tvrdiť, kto za útokom stál, keďže dobovým vyšetrovaním bolo manipulované a zámerne bolo odkláňané od presvedčivých dôkazov. Aj preto tento pokus o atentát na ministrov vstúpil do československých dejín skôr ako aféra, nie ako atentát.

P. Drtina, ako minister spravodlivosti a potenciálna obeť atentátu, sa vo veci okamžite angažoval, podal trestné oznámenie, čoho dôsledkom bolo začatie dvojkolajného vyšetrovania; začalo policajné vyšetrovanie a zároveň vyšetrovanie orgánov ministerstva spravodlivosti. Kým policajné vyšetrovanie, vedené pod záštitou ministerstva vnútra na čele s komunistom Václavom Noskom, bolo neschopné prípad vyriešiť a zámerne obchádzalo bežné kriminalistické postupy (napr. nepreskúmavali stopy), tak na druhú stranu vyšetrovanie pod záštitou ministerstva spravodlivosti postupne nachádzalo odpovede na otázky. Výsledkom vyšetrovania bola následná Drtinova odpoveď na interpeláciu poslanca Josefa Zuzana v Ústavodarnom národnom zhromaždení. V krátkosti môžeme Drtinovu odpoveď o vyšetrovaní orgánov ministerstva spravodlivosti zhrnúť nasledovne: 1) krabičky, v ktorých sa nachádzala výbušina, boli vyrobené Janom Kopkom v Krčmani, 2) objednávku krabičiek zadal krajský sekretariát KSČ v Olomouci, 3) výbušniny do krabičiek mal vložiť komunistický poslanec Jiří Jura Sosnar (v januári 1948 sa kvôli podozreniu, že bol súčasťou Krčmaňskej aféry, vzdal poslaneckého mandátu a nahradil ho Otakar Vašek). Nakoniec sa však vďaka februáru 1948 nikto z uvedených nepostavil za daný skutok pred súd.⁴⁸

Oficiálne sa Krčmaňská aféra nikdy neuzavrela. Komunisti po februári 1948 z nej vytvorili propagandistický príbeh, ktorý mali zosnovať národní socialisti ako provokáciu proti komunistom a jedinými potrestanými boli vyšetrovatelia z radov ministerstva spravodlivosti, no práve vystúpenie P. Drtinu možno vnímať dobovo aj historicky ako posledné veľké vystúpenie demokratickej opozície voči komunistom.⁴⁹

⁴⁸ Celé znenie vystúpenia P. Drtinu v Ústavodarnom národnom zhromaždení je dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/090schuz/s090003.htm>. [online]. [cit. 20. 02. 2022].

⁴⁹ Samotní komunisti Drtinov prejav vyhodnotili ako vysoko toxický a preto bolo okamžite potrebné sa s ním vysporiadať a zmäkčiť tak jeho dopad a tak komunisti vydali vyjadrenie, v ktorom relativizovali slová P. Drtinu tým, že neuviedol nič dovtedy neznáme, resp. že odhalený sklad so zbraňami nesúvisí

Podobne ako Krčmaňská aféra, aj atentát, presnejšie smrť Jana Masaryka je dodnes nevyjasnenou kauzou. Jan Masaryk zomrel 10. marca 1948. Vyšetovanie jeho smrti sa ukončilo (pravdepodobne) definitívne dňa 5. marca 2021, kedy vyšetovateľ Úradu dokumentácie a vyšetovania zločinov komunizmu prípad odložil, pretože „ani v průběhu doplňujícího šetření nebyly zjištěny nové skutečnosti, které by mohly vést k přesvědčivému závěru ohledně smrti Jana Masaryka, ...“⁵⁰

Smrť Jana Masaryka sme do štúdie zaradili z toho dôvodu, že aj napriek pochybnostiam Úradu dokumentácie a vyšetovania zločinov komunizmu máme zato, že o atentát išlo. Smrť Jana Masaryka priamo ovplyvnila celospoločenské dianie v Československej republike a hoci sa právne táto kauza neuzavrela s jednoznačným záverom, považujeme za dôležité hypotéze o atentáte Masaryka venovať dostatočný priestor, a to najmä v nadväznosti na vyššie spomínanú Krčmaňskú aféru, kde tiež figuroval ako jedna z obetí.⁵¹ Štátna bezpečnosť uzavrela vyšetovanie už po štyroch hodinách od začatia vyšetovania, dokonca skôr než bola vykonaná pitva. S výsledkom: Jan Masaryk spáchal samovraždu.⁵²

s atentátom na troch ministrov a že P. Drtina si prejavom v snemovni iba nahrával politické body a snažil sa zdiskreditovať komunistov, na čo okamžite 22. januára 1948 reagovalo veľmi posmešne Svobodné slovo. Vyhlásenie komunistov vo veci nových poznatkov v Krčmaňskej afére označilo Svobodné slovo za „naprosto nepravdivé a komické zejména proto, poněvadž je v naprostém rozporu s prohlášením, které učinil dnes ministr vnitra Nosek v téže věci.“ Zastírací manévř KSČ. *Svobodné slovo*, 1948, roč. 4, č. 17, s. 1. Mediálna „prestrelka“ medzi Svobodným slovom a Rudým právom skončila po februárovom prevrate a obe periodiká ju spomenuli až 31. marca 1948, kedy totožne informovali, že sa objavili nové dôkazy a skutočnosti, o ktorých bude verejnosť informovaná. Porovnaj: K vyšetřování o Krčmani. *Svobodné slovo*, 1948, roč. 4, č. 68, s. 7; Před objasněním t. zv. Krčmaňské aféry. *Rudé právo*, 1948, roč. 28, č. 69, s. 1. Vyjadrenie dozorcujúceho štátneho zástupcu Michala Muravského pre iROZHLAS.cz, 08. 03. 2021. [online]. Dostupné na: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/jan-masaryk-smrt-vrazda-vysetrovani-policie-odloženo_2103081340_kno. [cit. 20. 02. 2022].

⁵¹ V posledných 24 hodinách Masarykovho života nič nenasvedčovalo tomu, že by plánoval ukončiť svoj život, práve naopak, plánoval si na nasledujúce dni ďalšie stretnutia. 10. marca 1948 o pol šiestej ráno našli dvaja zamestnanci ministerstva zahraničných vecí Jan Merxbauer a Jan Pomezny na nádvorí Černínskeho paláca ležať muža oblečeného v ružovom pyžame. Keď k nemu prišli, zistili, že ide o J. Masaryka. Ležal na chrbte, otočený hlavou k budove, asi tri metre od nej, pravú ruku mal na hrudi, ľavú pozdĺž tela. Žiadna krv však okolo nebola. Okamžite to oznámili strážnej službe, ktorá zavolała záchranku a policíu. Prípadu sa osobne ujal šéf pražskej kriminálky Zdeněk Borkovec. Privolaný lekár po príchode konštatoval ministrovu smrť. Pri obhliadke zistil, že J. Masaryk nemá žiadne poranenia na tvári, len veľkú podliatinu za pravým uchom. Nohy mal rozdrvené, stopy po úderoch boli na rukách aj hrudníku, kde mal aj čerstvú odreninu. Za nechtami prstov oboch rúk bola omietka. Zakrátko prišiel do Černínskeho paláca aj Klement Gottwald v sprievode niekoľkých členov vlády a vzápätí po nich príslušníci Štátnej bezpečnosti, ktorí vyšetovanie prípadu hneď prevzali. Masarykov námestník Vladimír Clementis a minister vnútra Václav Nosek medzitým odišli do bytu. Zamestnanci rezortu po rokoch spomínali, že obaja začali vnútri upratovať (a to doslovne). Tí, čo boli v byte pred nimi, v ňom totiž našli hotovú spúšť. Všetko nasvedčovalo tomu, že sa tam odohral zápas, prípadne, že nepozvaní hostia niečo hľadali. Posteľ bola posunutá, plachta na nej vytiahnutá spod matracu, prevrátený nočný stolík, polámaná stolička, povytáňované a vysypané zásuvky zo skrine, na podlahe ležali črepy. Rovnaký neporiadok bol aj v kúpeľni, z okna ktorej mal údajne Masaryk vyskočiť alebo vypadnúť. Krátko po V. Clementisovi a V. Noskovi prišiel do bytu aj neznámy muž, ktorého po chvíli videli vychádzať s aktovkou plnou dokumentov. LETKOVÁ, A. Smrť Jana Masaryka. *Comenius*, 2016, roč. 1, č. 1, nestr.

⁵² Tejto hypotéze dáva za pravdu najmä zdravotný stav J. Masaryka. Minister trpel slabou schizofréniou (rovnako ako jeho matka), na ktorú sa ako dieťa dokonca liečil v sanatóriu v Spojených štátoch. Pohreb obľúbeného politika, ktorý nasledoval po troch dňoch, bol doslova manifestáciou. Trasu, po ktorej smútočný sprievod s Masarykovými telesnými pozostatkami prechádzal, lemovali niekoľkotisícové zástupy ľudí. Už vtedy málokto veril verzii o samovražde. Tamže.

Prípado bol v uplynulých viac než 70 rokoch otvorený ešte niekoľkokrát. Vyšetovanie v roku 1968, v rámci ktorého sa objavili mnohé zaujímavé svedectvá, bolo však uzavreté s nič nehovoriacim výsledkom. Záver vyšetovania znel tak, že vražda to s určitou nebola a samovražda sa nepotvrdila. V deväťdesiatych rokoch sa do prípadu pustil český Úrad dokumentácie a vyšetovania zločinov komunizmu. Dospel k záveru, že nešlo o samovraždu ani priamu vraždu, ale Masaryk zrejme vypadol z okna, keď sa snažil ujsť pred neznámymi osobami, ktoré mali údajne vtrhnúť do jeho bytu. Všetko nasvedčovalo tomu, že išlo o nešťastnú náhodu. Prípado sa opäť zaoberal Úrad dokumentácie a vyšetovania zločinov komunizmu v rokoch 2001–2003. Vtedy prijatý oficiálny záver znel: vražda, páchatel' neznámy.⁵³ Ďalšie investigatívne vyšetovanie prebiehalo od roku 2012, pričom závery sú uvedené v najnovšej publikácii pod názvom *Kauza Jan Masaryk (nový pohľad)* od Václavy Janděckovej. Podľa uvedenej publikácie je údajným vrahom J. Masaryka Jan Bydžovský za spoluúčasti člena západnej (britskej) tajnej spravodajskej služby.⁵⁴ Podľa nášho názoru však aj napriek poctivej práci s archívnymi dokumentami ide skôr o senzáciu ako o relevantne spracované informácie, ktoré zodpovedajú realite. Posledné vyšetovanie Úradu dokumentácie a vyšetovania zločinov komunizmu začalo na jeseň 2019 a, ako sme na začiatku uviedli, bolo ukončené 5. marca 2021 odložením bez bližšieho záveru a teda nepotvrdilo, ale ani nevyvrátilo žiadnu z možných hypotéz (samovražda, vražda, nešťastná náhoda).

Podľa nášho názoru najpravdepodobnejšia verzia smrti J. Masaryka zodpovedá práve záverom vyšetovania z roku 2003. Dôkazov, ktoré potvrdzovali práve hypotézu o násilnej smrti s nezisteným páchatel'om, bolo hneď niekoľko. Z pohľadu forenznej biomechaniky išlo jednoznačne o zločin, nakoľko telo J. Masaryka ležalo vo vzdialenosti od steny domu bezmála tri metre. Na základe meraní a výpočtov sa potvrdilo, že v takej vzdialenosti môže telo na zem dopadnúť iba v prípade násilnej defenestrácie za účasti minimálne jednej ďalšej osoby. V prípade, že by J. Masaryk vyskočil z okna sám, jeho telo by sa nachádzalo vo vzdialenosti najviac jeden meter od steny, resp. takmer dva metre, ak by vyskočil z okna prudkým odrazom od pevného povrchu. Jednoznačne teda z pohľadu biomechaniky nemožno hovoriť o samovražde, resp. nešťastnej náhode. Je potrebné si taktiež uvedomiť, že J. Masaryk padal tvárou k palácu a dopadol kolmo na zem (dopadol na päty). Podľa

⁵³ Do záhadu okolo Masarykovej smrti prispelo svedectvo Leonida Paršina, syna bývalej agentky NKVD pôsobiacej v Československu. Podľa jeho informácií mali Jana Masaryka zavraždiť dvaja muži. Volali sa vrah Belkin a Bondarenko a boli to príslušníci sovietskej tajnej služby. Vyšetovateľ preto požiadal ruskú stranu o súčinnosť pri vypočutí pani Paršinovej ako svedkyne v prípade smrti J. Masaryka. Bohužiaľ, svedkyňa, ktorá mohla objasniť mnohé okolnosti týkajúce sa prípadu, náhla zomrela a českým vyšetovateľom bol doručený iba úmrtný list. Prínosom daného vyšetovania však bolo jednoznačné prijatie záveru, že Masaryk bol obeťou vraždy. Uvedená hypotéza bola potvrdená najmä na základe dôkazov forenznej biomechaniky a forenznej psychiatrie. Pracovná hypotéza podľa záverov vyšetovania znie nasledovne: J. Masaryk niekedy po polnoci (nevieme presný čas smrti) počul hluk zo schodiska, pričom predpokladal, že mu hrozí nebezpečenstvo. Preto opustil priestor spálne a šiel do kúpeľne, ktorá bola jeho obľúbeným miestom pre odpočinok (sedával v okne, fajčil a pozeral sa na Prahu). V snahe ukryť sa pred nezvanými návštevníkmi a agresormi mal J. Masaryk vyliezť z okna na širokú rímso, ktorá sa nachádzala jeden meter pod oknom. Snaha o záchranu vlastného života však bola neúspešná a vrahovia ho zastihli pri pokuse o únik, pričom ho násilným spôsobom zhodili z rímso, na ktorej stál. ŠEDIVÝ, Z. F. *Vražda Jana Masaryka*. In: SUM, A. – LESÁK, J. – ŠEDIVÝ, Z. a kol. *Jan Masaryk (úvahy o jeho smrti)*. Praha: Úrad dokumentácie a vyšetovania zločinov komunizmu, 2005, s. 231–292.

⁵⁴ JANDEČKOVÁ, V. *Kauza Jan Masaryk (nový pohľad)*. Domažlice: Český les, 2015.

psychiatrického posudku nebýva bežné, aby samovrah skákal z okna „od chrbta“, nakoľko samovrahovia nepocitujú strach zo smrti, plne ovládajú akt ukončenia života a ich rozhodnutie je dobrovoľné, pričom ho môžu do poslednej chvíle zmeniť. Že tomu tak nebolo, presvedčivo dokazuje vyrezaný kus parapety, ktorý je súčasťou vyšetrovacieho spisu z roku 1948. Na parapete sa nachádzajú stopy exkrementov, ktoré patrili J. Masarykovi, pričom táto skutočnosť stojí v priamej opozícii konania samovrahov, nakoľko išlo o prejav strachu. Za nechtami J. Masaryka sa pri obhliadke mŕtvoly našla omietka, čo taktiež odporuje samovražde a dokazuje to snahu J. Masaryka o záchranu. Okrem nezvyčajného prevedenia „samovraždy“ odporujú tejto hypotéze aj ďalšie skutočnosti. Z pohľadu súdnej psychiatrie je nepravdepodobné, že by osoba v postavení J. Masaryka ukončila svoj život v pyžame. Keď komorník opúšťal ako posledný (očakávaný) návštevník ministrov byt, J. Masaryk bol oblečený v obleku. Podľa psychiatra by žiaden samovrah nevymenil oblek za pyžamo. Okrem iného, Masarykov byt sa našiel v dezolátnom stave, bol v ňom neporiadok, posunutý nábytok, ohorky od cigariet, ktoré minister nefajčil, atď.⁵⁵ Jedným dychom dodávame, že ide o zovšeobecňujúce, štatisticky podložené tvrdenia o bežnom správaní samovrahov a nikto nemôže spoľahlivo dokázať, že J. Masaryk nespáchal samovraždu neštandardne. Čo sa týka potencionálnych vrahov J. Masaryka, tieň podozrenia padá na Otta Katzeho alias Andrého Simonea,⁵⁶ agenta NKVD, ktorý bol neskôr v roku 1952 odsúdený na trest smrti v procese s Rudolfom Slánskym a spol. Hovoríme však iba o dohadoch, ktoré nemajú oporu vo faktoch a relevantných dôkazoch. Existuje ďalšia verzia, v ktorej figuruje ako vrah Augustín Schramm, taktiež bývalý agent NKVD, ktorý bol zastrelený dva mesiace po smrti J. Masaryka, pričom o A. Schrammovi ako o Masarykovom vrahovi sa hovorilo už v roku 1948, ba dokonca to mal byť možný dôvod jeho vraždy (pozri nižšie).

Dôležité je tiež uviesť, že J. Masaryk bol ľuďom vnímaný ako najobľúbenejší politik povojnovkej doby, čo si zaiste komunisti plne uvedomovali. Dôkazom toho bol aj pohreb J. Masaryka, ktorý komunisti z propagandistického hľadiska zvládli učebnicovo. J. Masaryka vykresľovali v prejavoch a v dennej tlači ako „jedného z ľudu“. Faktom ostáva, že práve „ľudovosťou“ sa sám J. Masaryk vymedzoval voči otcovi, no rozhodne nemožno považovať diplomata pohybujúceho sa v najvyšších kruhoch za plebejca.⁵⁷

V kontexte právne neuzavretej Krčmaňskej aféry vychádza atentát v prípade smrti J. Masaryka ako najpravdepodobnejšia hypotéza. Nasvedčujú tomu aj ďalšie skutočnosti, ktoré nastali bezprostredne pred, resp. po smrti J. Masaryka a taktiež súvisia s Krčmaňskou aférou. P. Drtina sa 28. februára neúspešne pokúsil o samovraždu skokom z okna⁵⁸ a hneď po prepustení z nemocnice bol zatknutý a až do odsúdenia v roku 1953 bol držaný vo vyšetrovacej väzbe. Dňa 15. decembra 1953 bol odsúdený na 15 rokov odňatia slobody. P. Zenkl bol v období po februári 1948 ostro sledovaný príslušníkmi ŠtB, no napriek tomu sa mu v septembri 1948 podarilo spolu s manželkou emigrovať. J. Masaryk na rozdiel od P. Drtinu a P. Zenkla demisiu vo februári nepodal a ani jeho verejné vystúpenia neboli v ostrom kontraste s komunistickou ideológiou. Ako nestranník, demokrat a ľuďom vnímaný ako najobľúbenejší politik nemohol byť postihnutý rovnakým osudom ako národný

⁵⁵ ŠEDIVÝ, *op. cit.*, s. 273.

⁵⁶ ŠEDIVÝ, *op. cit.*, s. 274.

⁵⁷ ŠÍCHA, J. Pohreb Jana Masaryka. *Paměť a dějiny*, 2017, roč. 11, č. 4, s. 115.

⁵⁸ Krátky rozostup medzi Drtinovým pokusom o samovraždu a smrťou J. Masaryka môže naznačovať, že Masarykova smrť sa mala nápadne ponášať na neúspešnú samovraždu P. Drtinu.

socialisti P. Drtina s P. Zenklom. Emigrácia v prípade J. Masaryka by bola pre komunistov neprijateľná a odsúdenie tiež, pretože obe mohli vyvolať v ľuďoch vlnu nevôle, ktorá by bola na začiatku budovania totality neprijateľná. Faktom zostáva, že všetky tri potencionálne obeť Krčmaňskej aféry boli nakoniec z verejného života odstránené.

Záverom ku smrti J. Masaryka zostane iba pri parafrázovaní slov amerického veľvyslancu v Prahe a priateľa J. Masaryka, Laurencea Steinhardta: všetky fakty z prípadu sa dajú zoradiť tak, aby zodpovedali samovražde, vražde, aj nešťastnej náhode a môžeme z toho zakaždým urobiť jasný prípad.

Posledným atentátom tejto kapitoly bude smrť A. Schramma, ktorá taktiež nie je dodnes spoľahlivo objasnená. A. Schramm patrí medzi kontroverzné postavy československej histórie a preto sa ponúka niekoľko dôvodov, prečo bol dňa 27. mája 1948 zavraždený (samopalom zastrelený). A. Schramm zomrel dva a pol mesiaca po J. Masarykovi, pričom existuje hypotéza, ktorá medzi smrťou J. Masaryka a A. Schramma vidí súvislosť – A. Schramm mal byť veliteľom partizánskeho komanda, ktoré malo v osudnú noc z 9. na 10. marca 1948 navštíviť ministra a následne mu „dopomôcť“ k smrti, za čo mal byť následne A. Schramm sám zavraždený.⁵⁹

Za vraždu A. Schramma boli odsúdení na trest smrti v rámci procesu pred Štátnym súdom, ktorý prebiehal od 3. do 25. novembra 1948, študenti Miloslav Choc a Slavoj Šádek. M. Choc mal byť, podľa záverov ŠtB, vyslaný z exilu, aby vraždou A. Schramma pomstil smrť ministra J. Masaryka. M. Choc mal zavraždiť A. Schramma na príkaz Josefa Vávry-Staříka a v tomto znení svoju vinu priznal pred príslušníkmi ŠtB, pričom okolnosti vraždy veľmi podrobne popísal, vrátane asistencie S. Šádeka. Vo väzbe však začal svoju výpoveď modifikovať. Naďalej však trval na tom, že vraždil on, avšak na pokyn istého Václava Bauera.⁶⁰ Pred súdom výpoveď zmenil opäť. Tentokrát už nebol strelcom sám M. Choc, ale V. Bauer a M. Choc ho mal čakať na ulici pred Schrammovým bytom, kde mu mali byť po útoku odovzdané V. Bauerom zbrane, ktoré mu na tento čin zapožičal.⁶¹ M. Choc aj S. Šádek boli 25. novembra 1948 Štátnym súdom na Pankráci odsúdení na trest smrti a dňa 19. februára 1949 popravení. M. Choc bol odsúdený za spáchanie trestného činu úkladov proti republike podľa § 1 (tým, že pripravoval povstanie reakčných elementov proti ľudovodemokratickému zriadeniu), vojenskej zrady podľa § 6 (tým, že cudzej spravodajskej službe vyrazil okolnosti dôležité pre obranu štátu) zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. a úkladnej vraždy podľa § 134 a § 135 ods. 1 Trestného zákona z roku 1852. Vo všeobecnosti možno povedať, že išlo o proces vykonštruovaný a politický, komunistom išlo v prvom rade o zdiskreditovanie exilu a západu.⁶²

⁵⁹ BOHÁČ, L. Kauza Masaryk v průběhu let. In: SUM, A. – LESÁK, J. – ŠEDIVÝ, Z. a kol. *Jan Masaryk (úvahy o jeho smrti)*. Praha: Úrad dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu, 2005, s. 59.

⁶⁰ Václav Bauer bol s vysokou pravdepodobnosťou fiktívnou postavou. TOMEK, P. Mýty a pravda o atentáte na majora Augustina Schramma. *Historie a vojenství*, 2011, roč. 60, č. 1, s. 62.

⁶¹ Tamže, s. 61.

⁶² Napr. Rudé právo informovalo o odsúdení M. Choca a spol. nasledovne: „Teroristé, kteří se podle instrukcí národně socialistických a lidoveckých emigrantů dopouštěli v naší republice vražd se souhlasem americké spravodajské služby CIC, měli vyvolat u nás povstání a pokusit se o další atentáty, byli odsouzeni Státním soudem.“ Vrahové majora Šramma odsouzení k trestu smrti. *Rudé právo*, 1948, roč. 28, č. 276, s. 1.

M. Choc podľa súčasnej analýzy procesu niektorých historikov nemal žiaden motív A. Schramma zavraždiť.⁶³ Uvažuje sa nad možnosťou, že A. Schramm bol pravdepodobne zavraždený príslušníkmi ŠtB. Podľa Lubomíra Boháča akciu M. Choca od začiatku organizovala ŠtB, resp. oddelenie Bedřicha Reicina, ktorej cieľom bolo spraviť zodpovedných za Schrammovu vraždu americkú CIC.⁶⁴ Prokop Tomek považuje Chocove výpovede a vysvetľovanie pri rekonštrukcii zločinu za autentické a teda nie zmanipulované bezpečnostnými zložkami a taktiež podporuje verziu, že M. Choc bol vrahom A. Schramma, a uvedené opiera najmä o veľmi presvedčivé a podrobné výpovede M. Choca týkajúce sa vraždy a jej priebehu (pri rekonštrukcii sa dokonca celkom presne orientoval v byte obeti a upozorňoval na rôzne drobnosti).⁶⁵ Karel Kaplan zase považuje výpovede M. Choca za vynútené a proces za rýdzo politický, no bližšie svoje závery nerozvádza.⁶⁶ Názory historikov sa rozhodne v interpretáciách nezhodujú.

Podľa záverov Úradu dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu možným motívom vraždy A. Schramma bolo to, že bol veliteľom vražedného komanda a týmto spôsobom sa malo zamedziť šíreniu správ o skutočnom obraze Masarykovej smrti. Vyšetrovatelia Úradu taktiež získali niekoľko svedectiev, ktoré toto tvrdenie podporujú. Okrem iného od Karla Daníčka a Františka Munzara z Liberca, ktorí verziu o Masarykovej vražde Schrammovým komandom mali počuť od Schrammova otca Augustina a brata Otta. O účasti A. Schramma na Masarykovej smrti sa v kuloároch hovorilo takmer okamžite (od mája 1948) a hlasy zosilneli okamžite po jeho násilnej smrti. Dôkazom toho je aj vyšetrovanie Generálnej prokuratúry v roku 1968, ktoré však bolo ukončené hneď potom, ako A. Schrammovi potvrdil alibi bývalý partizán Václav Pokorný. Opätovne tézu o A. Schrammovi ako o Masarykovom vrahovi rozpracoval Ivan Sviták,⁶⁷ ktorého závery odmietol napr. P. Tomek ako nepodložené.⁶⁸

Niekedy história prináša veľké penzum záverov, hoci je skúmaná jedna konkrétna udalosť. Sme toho názoru, že pri prípadoch zo sledovaného obdobia je pomerne jednoduché sa nechať strhnúť príbehom mladého chlapca M. Choca, ktorý bol spolu ďalšími ako prvý postavený pred Štátny súd, ktorého praktiky a rozhodovacia činnosť vstúpili do dejín pod označením „justičné vraždy“.⁶⁹ P. Tomek však veľmi podrobne analyzoval prípad M. Choca a spol. a s jeho záverom o Chocovej vine sa dokážeme stotožniť. Nemôžeme však opomenúť, že súčasťou Chocovho priznania k Schrammovej vražde bola aj zmienka o pomste za smrť J. Masaryka a hoci P. Tomek túto paralelu spochybňuje, my by sme ju, aj vzhľadom na vyšetrovanie v roku 1968, nechali naďalej otvorenú. V koneč-

⁶³ 1950, 3. október, Praha. Zápisnica z porady pracovného kolektívu o príprave procesov s katolíckymi biskupmi a ich pomocníkmi na ministerstve spravodlivosti. In: LETZ, R. (ed.). *Dokumenty k procesu s katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom*. Bratislava: ÚPN, 2007, s. 108.

⁶⁴ BOHÁČ, *op. cit.*, 59.

⁶⁵ TOMEK, *Mýty a pravda*, s. 63.

⁶⁶ KAPLAN, K. – PALEČEK, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. 2. vydanie. Praha: Barrister & Principal, 2008, s. 57–58.

⁶⁷ SÚA, Dokument Objasňovanie podozrenia z účasti mjr. Augustina Schramma na smrti Jana Masaryka z dňa 15. 10. 1968, f. II/3 Vg 5/68, Denník vyšetrovateľa V/832–846, citované v: BOHÁČ, *op. cit.*, s. 57–59.

⁶⁸ TOMEK, *Mýty a pravda*, s. 63.

⁶⁹ Porovnaj s: KAPLAN – PALEČEK, *op. cit.*, s. 57–58.; KOSOVÁ, Š. Případ Miloslav Choc a spol. *Securitas Imperii*, 2005, roč. 12, č. 1, s. 53–107.

nom dôsledku, ak sme ochotní akceptovať ako pravdivé a nevynútené Chocove výpovede v prípravnom konaní, neexistuje dôvod spochybňovať tú časť, ktorá hovorí o motíve jeho konania. Uvedené zároveň nevyklučuje politickosť a vykonštruovanosť procesu, pretože prepojenie Schrammovej vraždy so záškodníckou činnosťou amerických tajných služieb s cieľom rozvrátiť ľudovodemokratický režim je preukázateľne nepodloženou fabuláciou vyšetrovateľov a ŠtB.

Sme si samozrejme vedomí, že neexistuje žiaden priamy dôkaz o účasti A. Schramma na smrti J. Masaryka a celá táto hypotéza je postavená iba na domnienkach. Všetky tri spomínané atentáty však majú dostatok spoločných menovateľov, pričom jednoznačne sa ich prepojenie vylúčiť nedá.

4. Trestný zákon č. 86/1950 Zb. a Trestný zákon č. 140/1961 Zb.

Z obdobia viac než štyridsať rokov komunistickej nadvlády sme vybrali dva atentáty a z toho jeden, ten úspešný, na Matúša Černáka, sa odohral v zahraničí. Dôvody, prečo v sledovanom období nachádzame malé množstvo vražedných útokov sú prozaické – 1) komunisti držali v rukách všetku štátnu moc a nebolo nutné odstraňovať politických odporcov atentátmi, ktoré sú sami o sebe pomerne teatračné. Dlhoročné tresty odňatia slobody, justičné vraždy, pracovné tábory, spoločenské vraždy a ŠtB dokázali účinne odstaviť nepohodlných ľudí, ba dokonca v hraniciach dobovej zákonnosti; 2) odstránenie, resp. ochromenie síl názorovej opozície taktiež znamenalo, že nebola vôľa útočiť ani opačne a teda na komunistických predstaviteľov. V konečnom dôsledku sa odohral iba jeden útok na aktívneho komunistického politika, na ministra spravodlivosti Slovenskej socialistickej republiky, Pavla Királyho, a aj pri ňom je politický motív útoku veľmi otáznym.

4.1 Trestný zákon č. 86/1950 Zb.

Trestný zákon č. 86/1950 Zb. (ďalej len „Trestný zákon z roku 1950“), ako výsledok právnickej dvojročnice, definitívne unifikoval trestné právo hmotné v Československej republike. Trestanie atentátov bolo možné v závislosti od objektu dvojakým spôsobom:

- 1) trestný čin vraždy na ústavnom činiteľovi podľa § 104, ak išlo o spolčenie, tak aj podľa ustanovení § 107, pričom objektom bol život prezidenta, členov vlády, Zboru povereníkov alebo zákonodarného zboru, kumulatívne musela byť splnená podmienka politického motívu. Po vzore zákona č. 231/1948 Zb. sa naďalej nevzťahovali dané ustanovenia na bývalých ústavných činiteľov.
- 2) trestný čin vraždy podľa § 216, pričom objektom bol všeobecne ľudský život, resp. presnejšie § 216 ods. 2, písm. c), ktorý hovorí o vražde za obzvlášť priťažujúcich okolností, ktorými podľa § 20 písm. a), b), c) boli prejavenie nepriateľstva ľudovodemokratickému režimu, ohrozenie politických, vojenských a hospodárskych záujmov republiky a spáchané zákerne, so zvláštnou ľst'ou a iných nízkych pohnútok (všetky tri ustanovenia môžu byť chápané ako politický motív nutný pre atentát).

Jediný identifikovaný atentát, ktorý bol uskutočnený počas účinnosti Trestného zákona z roku 1950 bol útok na Matúša Černáka, bývalého popredného politika HSLS, diplomata a veľvyslanca v Berlíne v rokoch 1939–1944.⁷⁰ Atentát na jeho osobu bol spáchaný 5. júla

⁷⁰ Po druhej svetovej vojne bol Národným súdom v Bratislave dňa 10. júna 1947 za zločin domácej zrady podľa § 2, kolaborácie podľa § 3 a zrady na povstaní podľa § 4 retribučného nariadenia č. 33/1945 Zb. n.

1955 v Mníchove, kedy si prišiel na poštu vyzdvihnúť korešpondenciu, v ktorej sa nachádzal aj balík s označeným odosielateľom z Ríma. Černák balík otvoril priamo v poštovej hale, ktorý okamžite explodoval. Okrem Černáka zahynula aj náhodne prítomná nemecká dôchodkyňa Josepha Nigel, dve osoby boli zranené ťažko a desať ľahko (Sergius Jürgens podľahol v nemocnici zraneniam z výbuchu o šesť dní neskôr). Detonácia bola tak silná, že okrem haly poštového úradu poškodila aj budovy v rádiuse niekoľkých sto metrov.⁷¹

Matúš Černák v tom čase viedol Slovenskú národnú radu v zahraničí – orgán, ktorý sústreďoval ľudáckych emigrantov a razantne presadzoval slovenský separatizmus. V čase spáchania atentátu teda nebol aktívnym politikom žiadneho štátu a nachádzal sa v zahraničí. Napriek tomu sme tento atentát zaradili do zoznamu československých atentátov, a to z toho dôvodu, že existujú presvedčivé indície o tom, že za jeho smrťou stála ŠtB, resp. československá rozviedka. Tento prípad taktiež nie je dodnes uzavretý.⁷²

Výšetrovanie Černákovej smrti sa začalo okamžite, no bezúspešne, hoci bola vypísaná odmena pre informátorov, sprvoti päť tisíc, neskôr desať tisíc Nemeckých mariek. Polícii sa podarilo vypátrať iba pôvod balíka a taktiež približnú identifikáciu odosielateľa: „... balíček s výbušninou byl podán na Poštovním úřadě na Hlavním nádraží ve Frankfurtu nad Mohanem. Poslal ji muž ve věku 40–45 let, vysoký 1,65–1,70 m, štíhlé postavy, tmavých vlasů, s tmavými vousy a údajně mluvil lámanou němčinou se slovanským přízvukem.“⁷³ Podľa P. Tomeka existovali iba dva okruhy podozrivých; buď išlo o exilových konkurentov alebo o československých komunistov. Dlhé roky sa neobjavili žiadne indície alebo dôkazy, ktoré by ozrejmili Černákovu smrť a vopred uvádzame, že dodnes neexistuje žiadny priamy dôkaz, na základe ktorého by sme mohli jednoznačne identifikovať atentátnika.

Súčasná interpretácia nadväzuje na publikáciu bývalého člena československej rozviedky Ladislava Bittmana, ktorý nepriamo spomína atentát na Černáka v súvislosti s agentom s krycím menom Bertelot. Bertelot bol rodený Nemeč, ktorý pracoval pre československú rozviedku, prekladal nemeckú tlač, prípadne zasielal korešpondenciu. Podľa Bittmana mal Bertelot v panike utiecť do Rakúska potom, ako sa z novin dozvedel o okolnostiach Černákovej smrti.⁷⁴ Existenciu Bertelota, resp. Berthelota potvrdili aj archívy československej rozviedky a pod týmto krycím menom vystupoval Kurt Baumgartner. Jeho osobná zložka však bola skartovaná dňa 6. decembra 1989. Podľa Emílie Hrabovec nie je pochýb

SNR, odsúdený na tri roky odňatia slobody. Kvôli započítaniu väzby bol predčasne prepustený a krátko po februári 1948 emigroval. TOMEK, P. Kdo zabil Matúše Černáka? *Pamäť národa*, 2009, roč. 5, č. 1, s. 43.

⁷¹ TOMEK, *op. cit.*, s. 44.

⁷² Na druhú stranu je potrebné uviesť, že išlo o ľudáckeho politika a vzhľadom na polarizáciu odbornej verejnosti na Slovensku vo veci ľudáckej politiky počas druhej svetovej vojny a aj po nej, nie je sa veľmi čomu čudovať – pre odporcov ľudáckeho režimu je atentát na M. Černáka takpovediac mimo rámca vedeckého záujmu a ľudácki, resp. neľudácki historici pracujú nepretržite na dotváraní martýrskej aureoly J. Tisa, ktorá by mala, podľa nich, celý režim aj slovenskú štátnosť legitimizovať a tak aj u nich sa M. Černák dostal na hranicu skúmanej matérie. Určite je to aj z toho dôvodu, že Černák patril k radikálnemu krídlu HSLS, resp. sa hlásil priamo k politike a ideám Vojtecha Tuku. K Černákovi bližšie pozri: Diskusná relácia usporiadaná Ústavom pamäti národa v roku 2015: *Matúš Černák – politik, exulant, obeť ŠtB*. 21. 05. 2015. [online]. Dostupné na: https://www.upn.gov.sk/sk/videozaznam-diskusneho-vecera-upn-na-temu---matus-cernak-politik-exulant-obet-stb/?fbclid=IwAR0Gvr6CrC_9Hkq0SJW9qk_kCE3BDTB4B5H5zEwDH6LbdD6J8pjiXZ-h5Lw. [cit. 20. 02. 2022].

⁷³ TOMEK, *Kdo zabil Matúše Černáka?*, s. 44.

⁷⁴ BITTMAN, L. *The Deception Game. Czechoslovak Intelligence in Soviet Political Warfare*. New York: Syracuse University Research Corporation, 1972, s. 7–9.

o tom, že Kurt Baumgartner odoslal balík s výbušninou z frankfurtskej pošty a toto svoje tvrdenie opiera a potvrdzuje záznamami kontroverzného Vladimíra Pekelského.⁷⁵ Jeho správa pre CIA z dňa 15. apríla 1959 spomína Černákovu smrť a skutočne spája jeho smrť s neznámym agentom, ktorého bližší popis (najmä prostredníctvom opisu udalostí a spolupracovníkov) zodpovedá Kurtovi Baumgartnerovi.⁷⁶ Zozbierané informácie z vyšetrovania nemeckou políciou bezprostredne po atentáte však úplne nekorešpondujú s uvedeným.⁷⁷

Z právneho hľadiska, ak by došlo trestnému stihaniu za atentát na Černáka podľa dobového trestného práva, tento útok by bol subsumovaný pod trestný čin vraždy podľa § 216, ods. 2, písm. c). Napriek tomu, že išlo o bývalého politika, jeho život nebol chránený ustanovením § 104.

4.2 Trestný zákon č. 140/1961 Zb.

Rekodifikácia trestného práva Trestným zákonom č. 140/1961 Zb. (ďalej len „Trestný zákon z roku 1961“) priniesla kvalitatívne novú právnu úpravu, ktorá bola viditeľná aj pri potencionálnom trestaní atentátov. Atentát bolo možné subsumovať pod trestný čin teroru podľa § 93–94, prípadne trestného činu vlastizrady podľa § 91, ak bol trestný čin teroru spáchaný v spojení s cudzou mocou alebo s cudzím činiteľom. Objektom trestného činu teroru mohol byť každý. Kvalifikácia atentátu bola teda možná už len jedným spôsobom, a to bez ohľadu na chránený objekt, dôležitý bol len politický motív (samozrejme zodpovedajúci socialistickému a totalitnému zriadeniu), ktorý sa vyžadoval kumulatívne s úmyselným usmrtením alebo pokusom oň. Uvedená kvalifikácia bola teda značným kvalitatívnym posunom oproti všetkým predchádzajúcim právnym úpravám.

V socialistickej ére sme identifikovali iba jedinú udalosť, ktorá by mohla byť radená medzi atentáty, a to konkrétne na ministra spravodlivosti Slovenskej socialistickej republiky Pavla Királyho, bol vykonaný útok dňa 16. januára 1973. Bombový útok prežil, utrpel však zranenia, následkom ktorých prišiel o sluch a na jedno ucho nepočul do konca života. Útok si vyžiadal dva ľudské životy; zomrel útočník Ondrej Chámovský a riaditeľ kancelárie ministra spravodlivosti Oto Štepanička, ktorého si útočník pomýlil s ministrom. Napriek

⁷⁵ HRABOVEC, E. Politické aktivity Matúša Černáka v slovenskom exile v kontexte medzinárodného vývoja (1948–1955). *Slovenský časopis*, 2021, roč. 1, č. 1, s. 148.

⁷⁶ PEKELSKÝ, V. *Správa z 15. apríla 1959*. [online]. Dostupné na: https://archive.org/details/PekelskyVladimir/PEKELSKY%2C%20VLADIMIR%20%20%20VOL.%20_0028. [cit. 20. 02. 2022].

⁷⁷ Odosielateľ balíka mal hovoriť lámanou nemčinou so slovanským prízvukom, čo od rodeného Nemca nemožno očakávať. Okrem toho podľa L. Bittmana a tiež podľa V. Pekelského sa mal agent dozvedieť o smrti M. Černáka až z novin, takže môžeme predpokladať, že nevedel, čo balík obsahoval a preto by K. Baumgartner nemal dôvod predstierať prízvuk a napodobňovať lámanú nemčinu (taktiež je otázna schopnosť človeka napodobniť lámaný rodný jazyk s prízvukom reči, ktorou nehovorí). Podľa nášho názoru preto nie je možné jednoznačne vyhodnotiť K. Baumgartnera ako atentátnika, hoci samotné prepojenie československej rozviedky so smrťou M. Černáka je vysoko pravdepodobné. Ako sme už vyššie uviedli, atentát na M. Černáka nepatrí medzi známe udalosti československej, či skôr slovenskej histórie. Dobové aj súčasné výklady ohľadne jeho smrti smerujú v podstate ku klasickému ľudáckemu uchopeniu vzťahu politik – štát a to v zmysle udatného a nebojácneho boja jednotlivca proti všetkým utláčateľom slovenského národa a najmä boja za slovenskú samostatnosť. Často sa používajú emotívne označenia ako martýr (mučeník) slovenského národa alebo obetoval život za slovenskú štátnosť (prípadne za pravdu), tento vzorec bol používaný najmä pri Andrejovi Hlinkovi, J. Tisovi a podľa potreby sa aplikuje na ktoréhokoľvek ľudáckeho predstaviteľa, ktorého skutkami (alebo hoc aj smrťou) sa snažia dodať vojnovému slovenskému štátu legitimitu tak, ako sme to už vyššie popisovali pri údajných atentátoch na J. Tisa.

tomu, že páchatel' zomrel pri útoku, poznáme jeho motív, ba dokonca ho poznali aj obeť útoku. Motív O. Chámovského vychádzal z osobných problémov a z neschopnosti domôcť sa spravodlivosti súdnou cestou, z čoho vinil práve hlavu rezortu spravodlivosti.⁷⁸

Zaujímavosťou uvedeného prípadu bola paranoja vyšetrovacích orgánov a politických špičiek socialistického Československa. Hoci bolo zjavné, že atentát spáchal zúfalý muž, ktorý sa nedokázal domôcť spravodlivosti, udalosť bola dôsledne utajovaná a vyšetrovanie hľadalo podozrivých na západe. Vyšetrovanie prípadu viedla ŠtB pod názvom „Teror na ministerstve spravodlivosti“ a hľadala spojitosti s bombovými útokmi v Londýne, ktoré mala na svedomí Írska republikánska armáda (IRA).⁷⁹ Pojem atentát a atentátnik používali v tomto prípade aj dobové bezpečnostné zložky. Ako sme vyššie uviedli, ŠtB viedla zložku s názvom obsahujúcim termín „teror“, ktorý bol definovaný Trestným zákonom z roku 1961 nasledovne: „Kto v úmysle poškodiť socialistické spoločenské a štátne zriadenie republiky iného úmyselne usmrtí alebo sa o to pokúsi, potresce sa odňatím slobody na dvanásť až pätnásť rokov alebo trestom smrti“,⁸⁰ a v § 94 „Kto v úmysle odstrašiť iného od aktívnej účasti na plnení úloh socialistickej spoločnosti alebo mu takú činnosť znemožníť niekomu ublíži na zdraví, spôsobí škodu alebo inú závažnú ujmu alebo sa o to pokúsi, potresce sa odňatím slobody na tri roky až desať rokov.“⁸¹

V súvislosti s uvedeným útokom však môžeme uvažovať nad tým, či skutočne išlo o atentát. V nami zadanom pojme atentát v úvodnej stati článku, je jednou z hlavných podmienok atentátu jeho politický motív, ktorý je všeobecne vyjadrený aj v znení trestného činu teroru ako úmysel poškodiť socialistické zriadenie a štátne zriadenie republiky (§ 93) alebo odstrašiť iného od aktívnej účasti na plnení úloh socialistickej spoločnosti (§ 94). Útok na P. Királyho môžeme v tomto zmysle sprvoti skúmať v dvoch rovinách: 1) podľa § 93, a to z toho dôvodu, že útočník plánoval útok na ministra, ak mu nebudú splnené podmienky vyjednávania, alebo 2) podľa § 94, a to z toho dôvodu, že minister vo výsledku utrpel ujmu na zdraví. Posudzovať konanie útočníka podľa § 94 však môžeme vylúčiť, pretože páchatel' podľa komentára k Trestnému zákonu musel obeť úmyselne spôsobiť ujmu na zdraví bez úmyslu ju usmrtiť, a to ako uvádzame, nebol prípad O. Chámovského.⁸² Jedinou možnosťou je teda kvalifikovať konanie páchatel'a podľa § 93 Trest-

⁷⁸ Chámovský pracoval do roku 1961 ako montér v národnom podniku Hydrostav Bratislava a v tom roku utrpel pracovný úraz hlavy následkom pádu zo stožiaru elektrického vedenia. Po úraze už nebol schopný sústavne pracovať a teda zostal bez finančných prostriedkov a taktiež mu dlho po úraze nebol priznaný invalidný dôchodok. Od svojho zamestnávateľa žiadal bolestné a náhradu škody, s požiadavkami neuspel a následne bol v roku 1963 z podniku prepustený. V roku 1965 požiadal o invalidný dôchodok, ktorý mu bol priznaný v roku 1967. Proti rozhodnutiu o výške čiastočného invalidného dôchodku podal sťažnosť a uspel, pretože mu súdom bola priznaná so spätnou účinnosťou k roku 1967. O. Chámovský však požadoval priznanie dôchodku od dňa úrazu, pričom vo veci jeho odvolania nebolo až do dňa atentátu rozhodnuté. Sám si vyšiel škodu, ktorú mal utpieť nepriznaním bolestného, náhrady škody a nevyplatenia invalidného dôchodku odo dňa úrazu na tristo tisíc korún československých. Do budovy ministerstva spravodlivosti prišiel s presvedčením, že buď získa zaumienenú čiastku alebo odpáli trhavinu, k čomu nakoniec aj prišlo. Bližšie pozri: Archív SAV, Osobné fondy. Dr. Király Pavol, minister spravodlivosti SSR, kartón 42; JEDLIČKA, M. *Bombový útok na ministerstvo spravodlivosti Slovenskej socialistickej republiky 1973*. [online]. Dostupné na: <https://kriminalistika.eu/muzeumzla/teror/teror.html>. [cit. 20. 02. 2022].

⁷⁹ Osobné fondy. Archív SAV. Dr. Király Pavol, minister spravodlivosti SSR, kartón 42.

⁸⁰ § 93 prvého oddielu, prvej hlavy Trestného zákona č. 140/1961 Zb.

⁸¹ § 94 prvého oddielu, prvej hlavy Trestného zákona č. 140/1961 Zb.

⁸² BREIER, Š. a kol. *Trestný zákon. Komentár*. Bratislava: Osveta, 1964, s. 390.

ného zákona z roku 1961. Podľa komentára k ustanoveniu § 93 „páchateľ svoj činom sleduje zámer spôsobiť akúkoľvek, predovšetkým politickú ujmu Československej socialistickej republiky a to nielen v celoštátnom, ale aj miestnom meradle. Úmysel odstrašiť iného od aktívnej účasti na plnení úloh socialistickej spoločnosti alebo mu takú činnosť znemožniť... páchateľov úmysel môže smerovať aj k púhej diskreditácii spoločenského a štátneho zriadenia republiky alebo k vytvoreniu atmosféry neistoty a strachu a pod.“⁸³ Motívom O. Chámovského však nebolo odstrániť ministra priamo kvôli jeho politickým aktivitám a taktiež je otázne, či bolo v jeho úmysle poškodiť socialistické, či štátne zriadenie republiky, prípadne navodenie atmosféry neistoty a strachu. Súdny organizačne patrili pod ministerstvo spravodlivosti, na ktorého čele stál P. Király a tak si O. Chámovský vyvodil ministrovu politickú, či skôr osobnú zodpovednosť za to, že sa nedokázal domôcť spravodlivosti v takej miere, ako očakával. Subjektívna stránka trestného činu teroru bola založená na úmyselnom zavinení, pričom úmysel sa musel vzťahovať nie len na usmrtenie, ale kumulatívne aj na politický motív, tzn. na poškodenie socialistického a štátneho zriadenia v zmysle uvedenom v komentári, pričom druhá z podmienok je v prípade O. Chámovského spornou. Podľa komentára, „z povahy trestného činu teroru vyplýva, že osoba, proti ktorej sa vedie vražedný útok, môže hrať v predstavách páchateľa veľmi rôznorodú úlohu: teror môže byť spáchaný preto, aby boli chránené záujmy poškodené práve odstránením dotyčnej osoby, napríklad významného funkcionára...“⁸⁴ Z textu komentára teda vyplýva, že aj samotné odstránenie významného funkcionára môže byť samo o sebe poškodením socialistického, resp. štátneho zriadenia republiky, pričom v tomto prípade teda úmysel zavraždiť aktívneho politika priamo splýva s motívom úmyselne poškodiť republiku. Tento výklad však považujeme za príliš extenzívny, keďže v takom prípade by sme mohli hovoriť o trestnom čine teroru aj v prípade, kedy by bol minister obeťou napr. lúpežnej vraždy, kde by bol primárny motív páchateľa obeť olúpiť a pritom by páchateľ obeť vôbec neidentifikoval ako ministra.

Politický motív samozrejme v sebe zahŕňa konanie útočníka ako odpoveď na politickú zodpovednosť za činy ministra a ministerstva, či vlády celkovo. Podľa nášho názoru by však mali kroky a činy potenciálnej obeť atentátu pôsobiť *erga omnes* a preto zastávame názor, že v prípade P. Királyho nešlo o atentát v pravom zmysle slova. O. Chámovský nesledoval svojim útokom vyšší cieľ, napr. odstránenie ministra kvôli nespravodlivej justícii, prípadne kvôli vplyvu komunistickej ideológie v nej, jeho motív bol zištný a sebecký, t. j. chcel sa domôcť vlastného prospechu, ktorý mu podľa jeho názoru súdy odopierali. Z vyšetrovania je zrejmé, že bombu odpálil v stave rozrušenia a dokonca aj nesprávne identifikoval osobu ministra. Preto je na mieste si klást otázku, či by si útočník vopred nezistil viac o osobe ministra, ak by mu skutočne išlo iba o jeho smrť. Tak isto je dôležité uviesť, že atentátnici s vybranou obeťou nevyjednávajú, práve naopak. Útok sa odohrá nečakane, bez upozornenia vopred, takže ani táto skutočnosť neodzrkadľuje *modus operandi* atentátnikov.

Sme si vedomí, že uvedená právna konštrukcia, resp. úvaha o správnosti používania pojmu atentát, je iba teoretická, a v prípade, že by O. Chámovský útok prežil, by realita vyzerala úplne inak – domnievame sa, že by bol O. Chámovský odsúdený za trestný čin

⁸³ Tamže, s. 388.

⁸⁴ Tamže.

teroru podľa § 93 a na základe § 29 ods. 1 by mu bol pravdepodobne uložený trest smrti, no podľa nášho názoru by takáto právna kvalifikácia nemala oporu v právnom predpise.

Záver

Československé dejiny v sebe ukrývajú viac atentátov, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Primárnym cieľom nášho článku bolo priblížiť atentáty najmä z právnej stránky, t. j. z pohľadu vyvodzovania trestnej zodpovednosti, prípadne z ich postavenia ako materiálneho prameňa vzniku práva, na čo sme pri každom z uvedených atentátov poukazovali. Sekundárnym cieľom bolo analyzovať rozdielne interpretácie atentátov, pričom sme sa vždy pokúsili ponúknuť aj vlastný výklad udalostí. Neopomenuli sme ani pripravované atentáty, ktoré sa nikdy neuskutočnili, a atentáty, ktoré možno atentátmi vôbec neboli.

Z pohľadu etáp terorizmu môžeme uviesť, že prvé dva atentáty vykazujú spoločné znaky nacionalistickej etapy a etapy dvoch vojen. Páchatelia mali blízko k radikálnej ľavici, v prípade A. Štastného dokonca k anarchistom. Obdobie druhej svetovej vojny bolo veľmi špecifické. Vojské operácie nemožno radiť do žiadnej z etáp, pretože išlo o plnenie vojenských misií oficiálnej a uznanej armády. V prípade smrti K. Lažnovského, bez ohľadu na osobu páchatel'a, to bol národooslobodzovací boj. Ten bol síce typicky vo všeobecnom delení až pre obdobie studenej vojny, no v prípade československých dejín samozrejme mal svoje opodstatnenie. Povojnové atentáty (1947–1948) boli motivované politickými čistkami komunistov, typické pre obdobie studenej vojny, podobne ako atentát na M. Černáka. Posledný z útokov na P. Királyho nemožno označiť za atentát, pretože motív páchatel'a pravdepodobne nebol politický.

Čo sa týka právnej úpravy právnej kvalifikácie atentátov, tá sa v Československu podstatne zmenila. Do roku 1961 bol rozdiel medzi atentátom na ústavných činiteľov (do roku 1948 aj bývalých) a atentátom, síce politicky motivovaným, ale uskutočneným na osobe mimo rámca ústavných činiteľov. Trestný zákon z roku 1961 pri trestnom čine teroru už nechránil iba život ústavných činiteľov, ale každého, na koho bol spáchaný atentát s politickým motívom, samozrejme zodpovedajúcim socialistickému zriadeniu.

Charkovský proces 1943 a jeho ohlasy ve světě

Jan Beránek

*Univerzita Karlova, Právnická fakulta
Kontaktní e-mail: honza.beranek@volny.cz*

The Kharkov Trial 1943 and its World-Wide Repercussions

Abstract:

The submitted paper examines the so-called Kharkov trial, *i.e.*, the trial that took place before the military authorities of Soviet Union in December 1943 and which is often described as one of the first trials of Nazi war criminals. The causes of the trial, as well as its course and subsequent national and international responses to it are analyzed. The aim of the article is to present the information about the above-mentioned trial and to point out some procedural elements that could have served as inspiration for future trials of war criminals, but also to recall the terrible crimes committed in the Kharkov region at a time when Ukraine is facing another unjustified invasion and aggression.

Key words: Kharkov trial 1943; war crimes trials; international relations during World War II

Klíčová slova: Charkovský proces 1943; procesy s válečnými zločinci; mezinárodní vztahy během II. světové války

DOI: 10.14712/2464689X.2022.41

V roce 2023 si připomeneme výročí osmdesáti let od patrně prvního procesu s německými válečnými zločinci před soudním orgánem některého ze spojeneckých států. Proces, který se odehrál v prosinci 1943 v ukrajinském Charkově, představoval první realizaci závazku potrestat nacistické zločince soudní cestou obsaženého v Moskevské deklaraci z října 1943 a svým způsobem vydláždil cestu pro všechny další poválečné procesy s válečnými zločinci Osy, včetně nejnámějšího procesu, který se odehrál před Mezinárodním vojenským soudním dvorem v Norimberku. Proces vedený proti třem Němcům a jednomu sovětskému kolaborantovi, který se v Charkově odehrál, pochopitelně vyvolal silnou reakci nejenom v Sovětském svazu, ale i v dalších státech zapojených do II. světové války. Celý proces i dnes mezi historiky vyvolává zájem a silné emoce kvůli některým nejasnostem a kon-

troverzím spojeným s vyšetřováním a průběhem hlavního líčení. O tom, že problematika procesů s pachateli válečných zločinů spáchaných na území napadeného státu bohužel není pouze historickou kategorií, ale naopak má velký význam i pro současnost a platné právo, svědčí události posledních měsíců. Neblahou shodou okolností se po zhruba osmdesáti letech Charkov znovu stává obětí agrese a útočné války a na Ukrajině jsou opět vyšetřovány válečné zločiny a jsou zahajována první řízení proti osobám z řad příslušníků cizí armády podezřelým z jejich spáchání. Z těchto důvodů má i v dnešní době smysl zkoumat a analyzovat proces, který se v roce 1943 v Charkově odehrál, stejně jako ohlas, který vzbudil po celém světě.

Situace před procesem

Nacistické síly začaly okupovat Charkov a charkovskou oblast několik měsíců po zahájení operace Barbarossa, na konci října 1941. Charkovská oblast, stejně jako některé jiné části východní Ukrajiny, nebyla nikdy formálně včleněna do Říšského komisariátu Ukrajina, ale po celou dobu nacistické okupace podléhala německé vojenské správě. V souladu s nacistickými plány a s jejich zvrácenou rasovou politikou měla i v okupované charkovské oblasti působit nacistická mobilní vyhlazovací komanda, tzv. Einsatzgruppen. Dle německých představ měla na většině území Ukrajiny operovat Einsatzgruppe C vedená Otto Raschem, přičemž v charkovské oblasti mělo působit nechvalně proslulé Sonderkommando 4a, respektive jeho předsunutý oddíl.¹ Výše zmíněné komando terorizovalo charkovskou oblast po celou dobu nacistické okupace a podílelo se na mnoha zločinech, jejichž oběťmi byli charkovští Židé, ale i další obyvatelé této oblasti. Nelze však přijmout narativ, dle kterého byli za zločiny spáchané ve východní Evropě, a tedy i v charkovské oblasti zodpovědní pouze a výlučně členové Einsatzgruppen. Naopak je třeba zdůraznit i podíl členů dalších nacistických paramilitárních organizací, ale i řadových německých vojáků a důstojníků na zločinech, které se v Charkově a jeho okolí odehrály.

Jeden z nejhorších masakrů civilního obyvatelstva v charkovské oblasti se odehrál několik týdnů po začátku okupace, v prosinci 1941. Ihned po zahájení okupace vydalo velení 6. armády Wehrmachtu rozkaz k povinné registraci všech obyvatel židovského původu a dalších pro nacisty nežádoucích osob, přičemž po této registraci měla násled-

¹ Sonderkommando 4a získalo nechvalnou proslulost i v rámci jednotlivých Einsatzgruppe pro svou brutalitu a neuvěřitelně vysoký počet obětí jeho řádění. Toto komando, které působilo zejména v kyjevské a charkovské oblasti mimo jiné zorganizovalo a na konci září 1941 provedlo masakr v Babím Jaru, během kterého bylo dle německých záznamů zavražděno 33 771 kyjevských židů a který je považován za jednu z největších masových vražd v dějinách a jeden z nejstrašlivějších nacistických zločinů. Velitel Sonderkommando 4a, Paul Blobel, byl později obžalován v americkém procesu proti představitelům Einsatzgruppen, odsouzen za válečné zločiny, zločiny proti lidskosti a členství ve zločinecké organizaci k trestu smrti a následně popraven. Viz: USA vs. Otto Ohlendorf et al. In: *Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals, volume IV*. Washington DC: United States Government Printing Office, 1950, s. 176, 526–528, 588. Dostupné také na: https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/llmlp/2011525364_NT_war-criminals_Vol-IV/2011525364_NT_war-criminals_Vol-IV.pdf. Zpráva o stavu operace ve Svazu sovětských socialistických republik č. 101 ze dne 2. října 1941. In: ARAD, Y. – KRAKOWSKI, S. – SPECTOR, S. (eds.). *The Einsatzgruppen Reports: Selections from the Dispatches of the Nazi Death Squads*. New York: Holocaust Library, 1989, s. 168. Dostupné také na: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/operational-situation-report-ussr-no-101>.

dovat internace těchto osob provedená SS a SD ve spolupráci s armádou.² Posledním krokem nacistického zločinného plánu pak byla masová vražda takto internovaných osob naplánovaná úřadem Vyššího velitele SS a policie pro okupované území a realizovaná členy Sonderkommanda 4a a policejního praporu 314, který měl doplňovat nedostatečné počty členů komanda.³ K samotné realizaci pak došlo v období od 15. prosince, kdy bylo v roklině známé jako Drobickij Jar usmrceno více než 16 000 osob.⁴ Výše uvedený případ ukazuje specifickou povahu nacistické kriminality, kdy velká část zločinů byla pečlivě naplánována a odpovědnost za jednotlivé kroky vedoucí ke spáchání zločinu nesly různé složky německé armády, správy a paramilitárních organizací.

Výše zmíněný masakr v roklí Drobickij Jar však nebyl jediným zločinem, kterého se nacisté v charkovské oblasti dopustili. Perzekuce a vraždy civilistů probíhaly po celou dobu okupace, přičemž nacisté v pozdějších měsících své nadvlády nad Charkovem začali využívat ke svým zločinům speciálně upravené dodávky, které sloužily jako mobilní plynové komory usmrcující oběti prostřednictvím oxidu uhelnatého.⁵ Konkrétní důkazy o nacistických zločinech získaly sovětské orgány již během prvního, dočasného osvobození Charkova v únoru 1943, kdy byly na znovu ovládnutém území objeveny některé masové hroby, přičemž po definitivním osvobození oblasti v srpnu 1943 začala vycházet najevo úplná pravda o nepředstavitelném rozsahu spáchaných zločinů.⁶ Příprava procesu, který se měl zabývat zločiny spáchanými v charkovské oblasti, byla zahájena neprodleně po osvobození s tím, že představitelé Sovětského svazu dávali jasně najevo, že zpřístupnění informací o rozsahu zločinů celému světu a potrestání alespoň některých odpovědných zločinců pro ně představuje prioritu.

Plánované soudní řízení výrazně ovlivnil dřívější proces, který se odehrál v červenci 1943 v osvobozeném Krasnodaru a v rámci kterého byla posuzována vina jedenácti sovětských kolaborantů s nacisty. Ačkoliv byla v rámci krasnodarského procesu posuzována vina kolaborantů, obžaloba v tomto řízení se soustředila zejména na prokázání zločinů německých okupačních sil a popsání úlohy jednotlivých složek nacistického státu. Obžaloba zdůrazňovala zejména využívání již zmíněných mobilních plynových komor při nacistických snahách o kompletní fyzickou likvidaci všech nepohodlných osob.⁷ Již

² Dieter Pohl ve své práci upozorňuje na to, že k tomuto zločinnému postupu nevedla německou armádu pouze rasová a náboženská nenávisť, ale i obava z nedostatku potravin pro německé síly a okupované obyvatelstvo v Charkově. Viz: POHL, D. The Murder of Ukraine's Jews under German Military Administration and in the Reich Commissariat Ukraine. In: BRANDON, R. – LOWER, W. (eds.). *The Shoah in Ukraine: History, Testimony, Memorialization*. Bloomington: Indiana University Press, 2008, s. 35–37.

³ Tamtéž, s. 37.

⁴ BOISSONEAULT, L. The WWII Massacres at Drobitsky Yar Were the Result of Years of Scapegoating Jews. *Smithsonian Magazine*, 2016, [online]. Dostupné na: <https://www.smithsonianmag.com/history/wwii-massacres-drobitsky-yar-were-result-years-scapegoating-jews-180961466/>. [cit. 22. 05. 2022].

⁵ Řízení ve věci zvěrstev spáchaných německými fašistickými okupanty v Charkově a charkovské oblasti zahájené dne 15. prosince 1943. In: *The People's Verdict: a Full Report of the Proceedings at the Krasnodar and Kharkov German Atrocity Trials*. Londýn: Hutchinson & Co., Ltd., 1944, s. 49–53. Dostupné také na: <https://archive.org/details/peoplesverdictfu00unse/page/50/mode/2up>.

⁶ BAZYLER, M. J. – TUERKHEIMER, F. M. *Forgotten Trials of the Holocaust*. New York: New York University Press, 2014, s. 21.

⁷ Řízení ve věci zvěrstev spáchaných německými fašistickými okupanty v Krasnodaru a krasnodarské oblasti zahájené dne 15. prosince 1943. In: *The People's Verdict: a Full Report of the Proceedings at the Krasnodar and Kharkov German Atrocity Trials*, s. 7–16.

během krasnodarského procesu se dala poměrně dobře sledovat snaha vojenské prokuratury o zasazení jednotlivých zločinů do širšího rámce a prokázání toho, že nešlo o náhodné incidenty a excesy, ale naopak o součást promyšleného a státem podporovaného plánu. Tento prvek pak byl přítomen i během následných poválečných procesů s nacisty a snaha o prokázání existence nacistického společného plánu se stala jedním ze symbolů, který poválečné procesy spojoval.⁸ Rozsudek vydaný po čtyři dny trvajícím řízení byl přísný, ale odpovídal povaze a rozsahu zločinů obžalovaných – osm obžalovaných bylo odsouzeno k trestu smrti oběšením a zbylí tři obžalovaní k trestu odnětí svobody na dobu 20 let vykonávaném mimo území krasnodarské oblasti.⁹ Krasnodarský proces obsahoval další prvek, který se promítl i v pozdějším charkovském procesu, ale i v dalších procesech, které byly během II. světové války i po ní vedeny před sovětskými vojenskými soudními orgány. Představitelé sovětského svazu poměrně pozorně dbali na to, aby krasnodarský proces obsahoval i jistou symbolickou stránku a aby jasně vyslal signál sovětským občanům, ale i celému světu, jaký osud čeká nacistické válečné zločince a jejich pomahače. Výkon trestů smrti tak proběhl veřejně, a to přímo na hlavním krasnodarském náměstí před zraky více než 30 000 osob, přičemž záběry z procesu a následně popravy osmi odsouzených byly promítány v kinech na území celého Sovětského svazu.¹⁰

Charkovský proces a jeho podobu neovlivnily pouze události v Sovětském svazu, ale i vývoj na mezinárodní scéně. Již v roce 1941 se exilové vlády Polska a Československa pokoušely iniciovat vydání dokumentu, jehož obsahem mělo být odsouzení nacistických zločinů na území okupovaných států a závazek exilových představitelů těchto států nepolevit ve snahách pohnat pachatele těchto zločinů k spravedlnosti.¹¹ Tato snaha zákonitě narážela na různé překážky a problémy, nicméně i přes tyto komplikace vedla k vydání společného prohlášení exilových vlád Československa, Polska, Francie, Belgie, Řecka, Nizozemska, Lucemburska, Norska a Jugoslávie, které bylo podepsáno 13. ledna 1942 v londýnském paláci svatého Jakuba, a proto bývá označováno jako takzvaná Svatojakubská deklarace.¹² Deklarace mimo jiné stanovovala, že její signatáři mají zájem potrestat

⁸ Tato snaha sovětské prokuratury o zasazení jednotlivých zločinů do širšího rámce se může na první pohled jevit jako zvláštní s ohledem na to, že právě sovětské představitelé spolu s Francouzi během jednání o podobě skutkových podstat, jejichž naplnění měl Mezinárodní vojenský soudní dvůr postihovat, neaktivněji vystupovali proti začlenění samostatné skutkové podstaty postihující účast na společném plánu a spiknutí, avšak je třeba si uvědomit, že obě tyto delegace nepopíraly, že nacistické spiknutí a společný plán existovaly, ale pouze odmítaly vytvoření nové skutkové podstaty, která v jejich právní kultuře neměla žádnou tradici. Viz: Záznamy o jednání v rámci Londýnské mezinárodní konference o vojenských procesech ze dnů 16., 19. a 25. července 1945. In: JACKSON, R. H. *Zpráva Roberta H. Jacksona, zástupce Spojených států na Mezinárodní konferenci o vojenských procesech*. Washington D.C.: U. S. Government Printing Office, 1949, s. 253–255, 295–309, 376–389. Dostupné také na: <https://tile.loc.gov/storage-services/service//l/lmlp/jackson-rpt-military-trials/jackson-rpt-military-trials.pdf>.

⁹ Řízení ve věci zvrstev spáchaných německými fašistickými okupanty v Krasnodaru a krasnodarské oblasti zahájené dne 15. prosince 1943. In: *The People's Verdict: a Full Report of the Proceedings at the Krasnodar and Kharkov German Atrocity Trials*, s. 44.

¹⁰ WEINER, A. *Making Sense of War: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution*. Princeton: Princeton University Press, 2001, s. 176.

¹¹ KUKLÍK, J. *Mýty a realita takzvaných „Benešových dekretů“: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Praha: Linde, 2002, s. 196–197.

¹² THE INTER-ALLIED INFORMATION COMMITTEE. *Potrestání válečných zločinů: Spojenecká deklarace podepsaná v paláci sv. Jakuba v Londýně dne 13. ledna 1942 a související dokumenty*. Londýn: His

pachatele nacistických zločinů prostřednictvím organizované justice, přičemž k naplnění tohoto cíle, zajištění důkazů, zadržení podezřelých osob a dohledu nad výkonem trestů mají jednotlivé státy spolupracovat v duchu mezinárodní solidarity.¹³ Deklaraci podepsali sice pouze představitelé exilových vlád okupovaných států, avšak konference ve Svatojakubském paláci se jako pozorovatelé účastnili i zástupci Spojených států, Velké Británie a Sovětského svazu, tedy hlavních sil protihitlerovské koalice. Tyto tři státy tedy sice nebyly signatáři Svatojakubské deklarace, avšak daly během i po jednání jasně najevo, že text deklarace schvalují a ztotožňují se s ním.¹⁴ Ostatně v rámci konference ve Svatojakubském paláci byly citovány i dokumenty vydané britskými, americkými a sovětskými orgány, které odsuzovaly nacistické zločiny a slibovaly potrestání jejich pachatelů. V případě zločinů, které se odehrály na území Sovětského svazu, bylo na konferenci odkazováno na nótu, kterou 6. ledna 1942 zaslal lidový komisař zahraničních věcí Vjačeslav Michajlovič Molotov všem vládám, se kterými Sovětský svaz udržoval diplomatické styky, a ve které poměrně podrobně popisoval jednotlivé zločiny, kterých se měl německý agresor dopustit na občanech a vojácích Sovětského svazu, a upozorňoval na to, že orgány Sovětského svazu pečlivě zaznamenávají a mapují všechny tyto zločiny tak, aby byly známy celému světu a aby bylo možné jejich pachatele potrestat.¹⁵

Na Svatojakubskou deklaraci navázala různá další prohlášení, ve kterých jednotlivé státy opět akcentovaly nutnost potrestat nacistické válečné zločince. Za tímto účelem byla 20. října 1943 zřízena již dříve plánovaná Komise Spojených národů pro válečné zločiny (původně nazývaná jako Komise Spojených národů pro vyšetřování válečných zločinů) složená ze 16 zástupců jednotlivých států postižených nacistickou zločinností, včetně Československa zastoupeného generálem justiční služby Bohuslavem Ečerem.¹⁶ V této komisi však naopak nebyl zastoupen Sovětský svaz, který zřídil vlastní Ruskou mimořádnou státní komisi, která měla sledovat stejné cíle.¹⁷

Pro charkovský proces však měl klíčový význam jiný právní dokument – Deklarace o zvěrstvech přijatá během konference v Moskvě 31. října 1943, známá také jako Moskevská deklarace. V této deklaraci vrcholní představitelé Spojených států, Velké Británie a Sovětského svazu dali jasně najevo, že poválečné potrestání pachatelů je pro tyto státy prioritou a základní podmínkou pro jakékoliv budoucí příměří s Německem. Stanoveno bylo mimo jiné následující: „V době, kdy bude nabídnuto příměří jakékoliv vládě, která bude zrovna u moci v Německu, budou všichni němečtí důstojníci, další osoby, jakož i členové nacistické strany, kteří jsou zodpovědní za výše popsáná zvěrstva, masakry a popravy nebo se jich dobrovolně zúčastnili, vydáni zpět do zemí, ve kterých se svých zavrženíhodných skutků dopustili, za účelem soudního řízení a následného potrestání v souladu se zákony těchto osvobozených zemí a s činnostmi svobodných vlád, které tam povstanou.

Majesty's Stationery Office, 1942, s. 3–4. Dostupné také na: <https://nla.gov.au/nla.obj-648522001/view?partId=nla.obj-648522082#page/n0/mode/1up>.

¹³ THE INTER-ALLIED INFORMATION COMMITTEE, *op. cit.*, s. 3–4.

¹⁴ TUSA, A. – TUSA, J. *The Nuremberg Trial*. New York: Skyhorse Publishing, 2010, s. 18.

¹⁵ *The Molotov Notes on German Atrocities*. Londýn: His Majesty's Stationery Office, 1942, s. 2–3.

¹⁶ BATHURST, M. E. The United Nations War Crimes Commission. *The American Journal of International Law*, 1945, vol. 39, č. 3, s. 567–568.

¹⁷ Dle dobových analýz měly tyto komise sledovat stejné cíle a neměly mezi nimi být nepřekonatelné rozdíly s tím, že minimálně v prvních letech jejich existence byla úzká spolupráce mezi nimi považována za žádoucí z hlediska všech zúčastněných států. Viz: BATHURST, *op. cit.*, s. 570.

Budou sestaveny co nejpodrobnější seznamy ze všech těchto zemí, se zvláštním zřetelem k napadeným částem Československa, k Polsku, Jugoslávii, Řecku včetně Kréty a dalších ostrovů, Norsku, Dánsku, Nizozemí, Belgii, Lucembursku, Francii a Itálii.

Tak Němci, kteří se zúčastnili zastřelení polských důstojníků nebo poprav francouzských, nizozemských, belgických nebo norských rukojmí nebo krétských rolníků nebo kteří se podíleli na masakrech, které dopadly na polský lid nebo proběhly na územích Sovětského svazu, která jsou nyní čištěna od nepřítele, budou vědět, že budou přivedeni zpět na místa svých zločinů a tam budou souzeni lidmi, kterým ublížili.¹⁸

Rozdíl mezi pojetím a přístupem jednotlivých signatářů k Moskevské deklaraci byl poměrně značný. Zatímco Američané a Britové považovali text deklarace spíše za abstraktní závazek do budoucnosti, který měl vytyčovat některé základní body poválečné justice a politiky, představitelé Sovětského svazu pojali deklaraci jako mezinárodní zmocnění k bezprostřednímu zahájení procesů s osobami podezřelými ze spáchání válečných zločinů, a to ještě během bojů II. světové války. 15. prosince 1943, tedy přesně dva roky od hlavního masakru v roklině Drobickij Jar a pouhý měsíc a půl od podepsání Moskevské deklarace, bylo zahájeno hlavní líčení proti čtyřem osobám podezřelým ze spáchání válečných zločinů v charkovské oblasti, přičemž sovětské orgány se již při zahájení procesu odvolávaly na závazky obsažené právě v Moskevské deklaraci.

Proces a aplikované právo

Pokud byly v předchozím textu naznačeny určité podobnosti mezi dřívějším krasnodarským procesem a procesem charkovským spočívající především v obdobných skutkových okolnostech, je třeba rovněž upozornit na některé klíčové odlišnosti mezi oběma procesy. Patrně nejvýraznějším rozdílem byly odlišné hmotněprávní i procesněprávní předpisy, které byly v obou procesech aplikovány. Zatímco krasnodarský proces byl veden na základě kontrarevolučního článku 58 trestního zákona RSFSR v hmotněprávní rovině a dle trestního řádu RSFSR v rovině procesněprávní, tak v charkovském procesu byla využívána hmotněprávní úprava obsažená v nařízení prezidia Nejvyššího sovětu Sovětského svazu č. 39, o potrestání německých fašistických zločinců odpovědných za vraždy a mučení sovětského civilního obyvatelstva a válečných zajatců z řad Rudé armády, vyzvědačů, sovětských kolaborantů a jejich pomahačů ze dne 19. dubna 1943, a z hlediska procesního práva byl subsidiárně využíván obecný trestní řád Ukrajinské sovětské socialistické republiky v novelizovaném znění z roku 1927 a nikoliv speciální procesní předpis.¹⁹

Aplikace nařízení č. 39 v charkovském procesu se jeví jako vhodnější, vzhledem k tomu, že alespoň šlo o právní předpis vydaný v souvislosti s událostmi II. světové války a nacistickými zločiny, a nikoliv o velmi abstraktně a nekonkrétně pojatý článek obecného trestního zákona, který umožňoval postihovat prakticky libovolnou činnost, která se jevila

¹⁸ *Moskevská deklarace o zvěrstvech ze dne 31. října 1943.* [online]. Dostupné na: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/moscow.asp>. [cit. 30. 05. 2022].

¹⁹ I v krasnodarském procesu sice bylo nařízení č. 39 zmiňováno, avšak spíše jako inspirační zdroj, v jehož duchu bylo rozhodováno, a nikoliv jako hlavní hmotněprávní pramen. Viz: Řízení ve věci zvěrstev spáchaných německými fašistickými okupanty v Krasnodaru a krasnodarské oblasti zahájené dne 15. prosince 1943 a Řízení ve věci zvěrstev spáchaných německými fašistickými okupanty v Charkově a charkovské oblasti zahájené dne 15. prosince 1943. In: *The People's Verdict: a Full Report of the Proceedings at the Krasnodar and Kharkov German Atrocity Trials*, s. 44, 123–124.

jako kontrarevoluční a protisovětská.²⁰ Na druhou stranu i aplikace nařízení č. 39 měla svá úskalí, jelikož tento předpis byl i na poměry jiných předpisů postihujících válečné zločiny extrémně stručný a omezoval se pouze na pět velmi strohých článků, ve kterých bylo stanoveno, že cizí státní příslušníci fašistického smýšlení, špioni a domácí kolaboranti odpovědní za vraždy a mučení civilistů a válečných zajatců se mají trestat oběšením a sovětsí občané, kteří by těmto osobám napomáhali, pak trestem 15 až 20 let odnětí svobody spojeným s nucenými pracemi a nuceným exilem, a to, že projednávání těchto procesů má být svěřeno armádě, přičemž verdikt má být potvrzován velitelem daného armádního oddílu a trest má být vykonán neprodleně a v případě trestu smrti veřejně s tím, že těla odsouzených mají být pro výstrahu ponechána několik dní na veřejném prostranství.²¹ Dané nařízení sice na první pohled působí poměrně stroze a tvrdě, je však třeba mít na paměti, že vznikalo již během II. světové války, v průběhu bojů, a v době, kdy na osvobozených sovětských územích vycházely najevo strašlivé nacistické zločiny a jejich těžko představitelný rozsah.²²

Obecnost nařízení č. 39 do jisté míry předurčila charakter procesu v Charkově, jelikož sovětské vojenské prokuratuře v zásadě stačilo konstatovat, že jednání obžalovaných je v působnosti tohoto nařízení, jelikož obžalovaní byli německými fašisty,²³ respektive v jednom případě domácím kolaborantem, a následně propojit jednotlivé obžalované se zločiny spáchanými na civilním obyvatelstvu a válečných zajatcích. Tento postup, který byl z hlediska aplikace práva hmotného a prokazování naplnění skutkové podstaty poměrně jednoduchý, pak vedl k poměrně rychlému průběhu řízení, přičemž výše uvedené platilo i pro následné, poválečné procesy vedené dle nařízení č. 39, což do značné míry určilo celkový charakter sovětského procesního programu.

V samotném procesu byly obžalovány celkem čtyři osoby, přičemž do značné míry šlo o výběr symbolický, jelikož každý z obžalovaných byl představitelem jiné části nacistické okupační moci. Reinhard Retzlaff byl důstojníkem tajné polní policie Wehrmachtu GFP, Wilhelm Langheld sloužil jako důstojník vojenské kontrarozvědky v rámci III. oddělení Abwehru, Hans Ritz byl členem SS a sloužil jako zástupce velitele Sonderkommanda SD působícího v oblasti a čtveřici obžalovaných doplňoval sovětský kolaborant Michail Petrovič Bulanov, který sloužil jako šofér ve výše zmíněném Sonderkommandu SD.²⁴ Obžaloba nejprve vylíčila zločiny v charkovské oblasti v obecné rovině se zvláštním důrazem

²⁰ Článek 58 trestního zákona RSFSR ze dne 3. května 1926. [online]. Dostupné na: https://ru.wikisource.org/wiki/Уголовный_кодекс РСФСР_1926_года/Редакция_05.03.1926. [cit. 01. 06. 2022].

²¹ Nařízení prezidia Nejvyššího soudu Sovětského svazu č. 39, o potrestání německých fašistických zločinců odpovědných za vraždy a mučení sovětského civilního obyvatelstva a válečných zajatců z řad Rudé armády, vyzvědačů, sovětských kolaborantů a jejich pomahačů ze dne 19. dubna 1943. [online]. Dostupné na: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4421.htm. [cit. 30. 05. 2022].

²² Někteří badatelé upozorňují i na to, že poměrně extrémní znění nařízení č. 39 mohlo být ovlivněno i událostmi spojenými s německým nálezem masových hrobů v Katyňském lese a oficiálně vznesenými dotazy polské exilové vlády směrem k vládě sovětské, která zareagovala zpřetrháním vazeb s exilovou vládou Polska, popřením všech obvinění a vydáním předmětného nařízení postihujícího fašistické zločince. Viz: MÜLLER, R.-D. – UEBERSCHÄR, G. R. *Hitler's War in the East, 1941–1945: A Critical Assessment*. New York: Berghahn Books, 2014, s. 249.

²³ V sovětských dokumentech bylo i pro německé válečné zločince spjaté s NSDAP obvykle používáno označení fašista, a nikoliv nacistu.

²⁴ Řízení ve věci zvrstev spáchaných německými fašistickými okupanty v Charkově a charkovské oblasti zahájené dne 15. prosince 1943. In: *The People's Verdict: a Full Report of the Proceedings at the Krasnodar and Kharkov German Atrocity Trials*, s. 45.

na využívání mobilních plynových komor umístěných v nákladních automobilech a na vraždy, jejichž oběťmi byli děti, ženy a bezbranní pacienti charkovské nemocnice, přičemž tyto zločiny byly zasazeny do širšího rámce a byli určeni jejich hlavní strůjci, mezi které patřili velitelé v charkovské oblasti působících divizí SS, GFP a Sonderkommando SD.²⁵ V protikladu k některým pozdějším sovětským procesům obžaloba v některých případech poměrně jasně stanovovala konkrétní zločiny, kterých se měli jednotliví obžalovaní dopustit, i s uvedením data a místa zločinu, avšak zároveň i v tomto procesu byla přítomna obecná obvinění, která konkrétní skutkové okolnosti neobsahovala.²⁶ Všichni obžalovaní během vyšetřovací fáze před zahájením hlavního líčení uvedli, že se cítí být vinní ve smyslu obžaloby.²⁷ Tato skutečnost, která byla typická i pro pozdější sovětské procesy s nacistickými zločinci sama o sobě může působit podezřele a vyvolávat domněnku vynuceného přiznání, avšak v případě charkovského procesu je nutné zmínit i to, že vyšetřovací fáze, která tomuto řízení předcházela, byla skutečně důkladná a vojenská prokuratura měla k dispozici ohromné množství přesvědčivých důkazů o zločinech, včetně poznatků získaných exhumací a následnou pitvou usmrčených osob. Je tedy možné uvažovat i o tom, že obžalovaní učinili svá přiznání pod tíhou těchto nesporných důkazů, a nikoliv v důsledku fyzického a psychického nátlaku, či dokonce mučení ze strany vyšetřovatelů.

I přes počáteční doznání všech obžalovaných proběhlo hlavní líčení v nezkrácené podobě a byly předloženy důkazy o jednotlivých zločinech a došlo i na výpovědi obžalovaných, kteří detailně popisovali jednotlivé zločiny, na kterých se podíleli. Obžalovaní ani jejich obhájci svou vinu nepopírali, avšak argumentovali pro tento typ procesů klasicky tím, že pouze v tísní plnili rozkazy svých nadřízených, a zároveň tvrdili i to, že byli ovlivněni či dokonce indoktrinováni nacistickou propagandou, které byli po léta vystaveni, a v některých případech poukazovali i na svůj nízký věk.²⁸ I projev obžalovaných vykazoval některé prvky typické pro sovětské procesy s válečnými zločinci. Opakované odsuzování vlastního německého národa, a naopak nekriticky pochvalná vyjádření na adresu Sovětského svazu a jeho justice se jeví přinejmenším podezřelé, avšak i zde by bylo možné namítat, že šlo o pouhou procesní strategii obžalovaných, a nikoliv o projev nepřijatelného zpracování vyslychaných ve vyšetřovací fázi.

Rozsudek byl vynesena po třech dnech, 18. prosince 1943. Všichni čtyři obžalovaní byli shledáni vinnými a odsouzeni k trestu smrti, který měl být v souladu s nařízením č. 39 vykonán veřejně 19. prosince na hlavním charkovském náměstí.²⁹ V odůvodnění rozsudku sice bylo konstatováno, že obžalovaní skutečně jednali na příkaz nadřízeného, avšak v souladu s dřívější (ale i pozdější) judikaturou tribunálů zabývajících se válečnými zločiny nebyla tato obhajoba uznána, a to ani jako polehčující okolnost.³⁰

Je třeba zmínit, že na rozdíl od jiných sovětských procesů s válečnými zločinci bylo hlavní líčení v charkovském procesu veřejné. Dle zahraničních pozorovatelů působily výpovědi obžalovaných o zločinech v rámci možností věrohodně a o vině obžalovaných se nedalo příliš pochybovat, avšak některé aspekty procesu dle těchto zahraničních kores-

²⁵ Tamtéž, s. 49–59.

²⁶ Tamtéž, s. 59–61.

²⁷ Tamtéž, s. 61.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž, s. 124.

³⁰ Tamtéž, s. 121–122.

ponentů (ale i dnešních badatelů) až nepříjemně připomínaly Stalinské politické procesy z let 1936–1938.³¹

Při procházení záznamů z procesu na první pohled zaujme skutečnost, že sovětské trestní orgány se poměrně důsledně vyhýbaly identifikaci obětí jako Židů, ačkoliv, jak již bylo uvedeno výše, tvořila židovská menšina značnou část celkového počtu obětí nacistického řádění v charkovské oblasti, přičemž všechny oběti byly označovány obecně jako mírumilovní občané Sovětského svazu a váleční zajatci. Tento přístup nelze vnímat jako pouhé opomenutí ze strany sovětských orgánů, jelikož vojenská prokuratura v souvislosti se zločiny aktivně zkreslovala nacistickou motivaci tak, aby během řízení nebyl ani implicitně naznačen nacistický plán holocaustu a všechny události v Charkově byly interpretovány pouze ve světle nacistické nenávislné kampaně namířené proti Slovanům.³² Někteří autoři upozorňují na to, že sovětské orgány zaujaly tuto pozici nejen kvůli nabízejícímu se antisemitismu, ale i kvůli tomu, že si nepřály akcentovat otázku různorodosti národního složení obyvatel Sovětského svazu a poukazovat na to, že některé z těchto národů byly pronásledovány více než národy jiné.³³

Hodnotit charkovský proces jako celek je poměrně obtížné. V první řadě je třeba zdůraznit, že obžalovaní v tomto procesu byli skutečně a prokazatelně vinní strašlivými zločiny a byli odsouzeni na základě činů, kterých se opravdu dopustili, a nikoliv na základě obecných a abstraktních obvinění. Stejně tak však nelze zpochybňovat, že proces byl postaven tak, aby hlavně zaujal a oslovil jak domácí, tak zahraniční pozorovatele, díky čemuž v něm byla přítomna i jistá teatrálnost. Výše uvedené tvrzení však samo o sobě neznamená, že proces musel být nutně nespravedlivý a tendenčně vedený. Tento závěr nelze jednoznačně učinit ani na základě úplného doznání všech obžalovaných, které lze rovněž interpretovat různými způsoby. Formální stránka procesu v zásadě odpovídala tehdejšímu standardu, přičemž práva obžalovaných a jejich celkové procesní postavení bylo na vyšší úrovni než během pozdějších sovětských poválečných procesů. Pro celkové zhodnocení procesu by bylo nutné znát to, jakým způsobem probíhala vyšetřovací fáze, zejména pak, jakým způsobem byly vedeny výsledky podezřelých a později obžalovaných osob a zda přiznání těchto osob nebyla získána násilím či nějakým jiným nepřijatelným způsobem. Informace o průběhu výslechů ve vyšetřovací fázi však z pochopitelných důvodů nebyly nikdy zveřejněny a nic nenasvědčuje tomu, že by v blízké budoucnosti být zveřejněny měly. Bez těchto informací tak nezbyvá než konstatovat, že charkovský proces byl pozoruhodným soudním řízením, které mělo své kladné i stinné stránky a které do značné míry ovlivnilo podobu všech následných poválečných procesů s nacistickými zločinci.

Reakce na proces

Sovětský svaz měl, jak již bylo naznačeno výše, enormní zájem využít charkovský proces pro své válečné zájmy a zároveň mu dodat mezinárodní publicitu. Kromě výše zmíněné veřejnosti řízení a přizvání zahraničních pozorovatelů, vydal Sovětský svaz na vlastní

³¹ BAZYLER – TUERKHEIMER, *op. cit.*, s. 37–40.

³² EXELER, F. Nazi Atrocities, International Criminal Law, and Soviet War Crimes Trials: The Soviet Union and the Global Moment of Post-Second World War Justice. In: TALLGREN, I. – SKOUTERIS, T. (eds.). *The New Histories of International Criminal Law: Retrials*. Oxford: Oxford University Press, 2019, s. 200–201.

³³ BAZYLER – TUERKHEIMER, *op. cit.*, s. 37.

náklady publikaci, která obsahovala přepis obžaloby a rozsudku a stenografické záznamy částí hlavního líčení.³⁴ Dalším nástrojem, který měl přispět k rozšíření povědomí o procesu v Sovětském svazu i ve světě, byl dokumentární snímek *Soud probíhá (Sud Idyot)*, který kombinoval záběry natočené během odkrývání masových hrobů na území osvobozené charkovské oblasti, záběry získané během procesu při výsleších obžalovaných a čtení obžaloby a rozsudku při hlavním líčení a záběry zachycující veřejnou popravu odsouzených na charkovském náměstí a doplňoval je komentářem vypravěče, který odsuzoval nacistické zločiny a volal po nejpřísnějším potrestání jejich pachatelů.³⁵ Podobně jako v případě publikace o procesu, byl i film upraven pro zahraniční publikum – snímek byl doplněn titulky v mnoha světových jazycích a rovněž projevy vypravěče byly do těchto jazyků předabovány.³⁶ Dle představ Sovětů měl být film promítán jak v kinech v Sovětském svazu, k čemuž došlo již v lednu 1944, jak vyplývá ze zprávy amerického velvyslance v Sovětském svazu Williama Averella Harrimana,³⁷ tak i v kinosálech v jiných státech, což však narazilo na určité obtíže.³⁸ Z výše uvedeného je poměrně jasně vidět, že Sovětský svaz učinil maximum pro to, aby procesu zajistil co největší mediální pokrytí a aby vlastnímu obyvatelstvu i celému světu ukázal smysl takových procesů a zároveň demonstroval vysokou úroveň a rozvinutost sovětského trestního práva. Proces skutečně již během II. světové války získal celosvětovou proslulost a sovětské obyvatelstvo přijalo zprávy o něm s nadšením, což vedlo k posílení morálky. Z vnitrostátního hlediska tedy sovětské orgány dosáhly svých cílů, nicméně mezinárodní reakce již tak jednoznačná nebyla.

Americké velvyslanectví v Moskvě hodnotilo proces poměrně pozitivně. Velvyslanec W. A. Harriman a američtí korespondenti, kteří se procesu přímo účastnili, byli toho názoru, že i přes určitou přehnanou pompéznost a teatrálnost vedly sovětské orgány proces pečlivě a přesvědčivě, přičemž i z chování odsouzených po vynesení rozsudku a před popravou nelze vyvozovat, že by obžalovaní byli ovlivněni klamným příslibem nižšího trestu v případě spolupráce s vyšetřovateli a vojenskými prokurátory.³⁹ W. A. Harriman vyzdvihl, že se Sovětům podařilo obrátit pozornost celého světa ke zločinům spáchaným

³⁴ Původně ruskojazyčná publikace byla již během II. světové války přeložena jak do němčiny (*Gerichtsprozess über die bestialitäten der faschistischen deutschen Okkupanten in Stadt und Gebiet Charkow während ihrer vorübergehenden Besetzung*, Verlag für Fremdsprachige Literatur, 1944), tak do angličtiny (anglická publikace nepojednávala pouze o charkovském procesu, ale i o krasnodarském procesu a byla vydána pod souhrnným názvem *The People's Verdict* (viz výše)). Viz: EXELER, *op. cit.*, s. 202.

³⁵ Ke srovnání: *Sud Idyot*, 1943. Režie KOPALIN, I. Dostupné také na: <https://www.youtube.com/watch?v=04GpBIE8M7c>.

³⁶ Ke srovnání například španělská verze snímku publikovaná pod názvem *Krok vstříc spravedlnosti! (Paso a la Justicia!)*. Viz: *Paso a la Justicia!*, 1943. Režie KOPALIN, I. Dostupné také na: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn639214>.

³⁷ Dokument 1092 – Telegram od velvyslance Spojených států amerických v Sovětském svazu ministrovi zahraničních věcí ze dne 22. ledna 1944. In: PERKINS, R. E. a kol. (eds.). *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1944, Europe, Volume IV*. Washington D.C.: United States Government Printing Office, 1966, s. 1203–1204. Dostupné také na: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944v04/d1092>.

³⁸ Například ve Spojených státech nebyl snímek zpřístupněn veřejnosti kvůli explicitnímu zobrazení nacistických zvěrstev, ale i kvůli zdlouhavým popravám odsouzených a některým výrazům, které ve filmu zazněly. Viz: EXELER, *op. cit.*, s. 202.

³⁹ Dokument 703 – Telegram od velvyslance Spojených států amerických v Sovětském svazu ministrovi zahraničních věcí ze dne 24. prosince 1943. In: PERKINS, R. E. a kol. (eds.). *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1943, Europe, Volume III*. Washington D.C.: United States Government Printing Office, 1963, s. 851–852. Dostupné také na: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943v03/d703>.

ve východní Evropě, které byly do té doby spíše přehlíženy, i to, že vojenská prokuratura jasně ukázala, že hlavní odpovědnost za tyto zločiny leží především na německé vládě a vrchním velení.⁴⁰ Na vlastním území Spojených států a ve Velké Británii byl však proces přijat spíše zdrženlivě a s určitou obezřetností. Zpochybňovány však nebyly konkrétní aspekty procesu, ale spíše proces jako takový, respektive jeho načasování. Rychlost, se kterou Sovětský svaz proces připravil a zahájil, jakož i vehemence, s jakou ho spojoval s Moskevskou deklarací, jeho západní spojení poměrně zaskočila. Britská a americká politická reprezentace se najednou ocitla před poměrně zásadním problémem, totiž jaké stanovisko k charkovskému procesu by měly obě země zaujmout. Jeden názorový proud prosazoval, aby se západní mocnosti k procesu jasně přihlásily a deklarovaly, že nepřátelský vojenský a paravojenský personál musí být postaven před soud pro jím spáchané zločiny.⁴¹ Další politici a diplomaté však varovali před takovouto eskalací z obavy před možnou německou odvetou na zajatých Britech a Američanech.⁴²

Tyto obavy pak přizívovalo samo nacistické Německo, které reagovalo na charkovský proces a následný výkon rozsudku takřka okamžitě. Prostřednictvím rádiového vysílání v okupované Francii oznámilo Říšské ministerstvo zahraničních věcí, že na základě charkovského procesu se nacistické Německo cítí být oprávněno postavit před vlastní soud britské a americké zajatce, kteří se podíleli na bombardování německých měst, což německá strana považovala za válečný zločin, zejména s přihlédnutím k tomu, že dle propagandistického narativu měly britské a americké bombardéry útočit na civilní objekty zakázanými fosforovými bombami.⁴³ Tuto reakci nacistického Německa lze celkem jednoznačně vnímat jako snahu rozeštvát Spojené státy, Velkou Británii a Sovětský svaz. Tento pokus lze vnímat jako zvláště cynický zejména s přihlédnutím k tomu, že zajatí američtí a britští letci byli, jak vyšlo po válce jednoznačně najevo, bez ohledu na charkovský proces a jeho případné schvalování či neschvalování Spojenými státy a Velkou Británií stejně podrobování mimořádně krutému zacházení ze strany nacistů, které se přičilo ženevskému právu, přičemž v některých případech nacistické orgány svévolně umožnily lynčování takovýchto zajatců ze strany civilního obyvatelstva.⁴⁴

Díky německé hrozbě se však představitelé Velké Británie a Spojených států ocitli v ošemetné diplomatické situaci. Na jedné straně si nemohli být jisti tím, zda jsou němec-

⁴⁰ Dokument 702 – Telegram od velvyslance Spojených států amerických v Sovětském svazu ministrovi zahraničních věcí ze dne 23. prosince 1943. In: PERKINS, *op. cit.*, 1963, s. 850–851. Dostupné také na: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943v03/d702>.

⁴¹ Dokument 701 – Telegram od ministra zahraničních věcí USA velvyslanci Spojených států amerických ve Velké Británii ze dne 23. prosince 1943. In: PERKINS, *op. cit.*, 1963, s. 849–850. Dostupné také na: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943v03/d701>.

⁴² KOCHAVI, A. J. The Moscow Declaration, the Kharkov Trial, and the Question of a Policy on Major War Criminals in the Second World War. *History*, 1991, vol. 76, č. 248, s. 407.

⁴³ AUTOR NEZNÁMÝ. Reprisal against Allied Pilots. *The Sydney Morning Herald*, 25. 12. 1943, s. 7. Dostupné také na: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/17872630>.

⁴⁴ Ke srovnání například: *Záznam řízení ve věci Velká Británie vs. Erich Heyer et al. ze dne 18. prosince 1945*. 1949. Dostupné také na: https://archive.org/details/EssenLynchingTrial/ICWC1470Heyereretal01_06/. *Záznam řízení ve věci Velká Británie vs. Max Wielen et al. ze dnů 17. července až 3. září 1947*. In: KOMISE SPOJENÝCH NÁRODŮ PRO VYŠETŘOVÁNÍ VÁLEČNÝCH ZLOČINŮ. *Law Reports of Trials of War Criminals, volume XI*. Londýn: His Majesty's Stationery Office, 1949, s. 31–52. Dostupné také na: https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/lmlp/Law-Reports_Vol-11/Law-Reports_Vol-11.pdf.

ké výhrůžky pouze trikem, jak narušit křehké partnerství se Sovětským svazem, na druhé straně museli čelit domácímu tlaku požadujícímu zajištění bezpečnosti zajatcům a zároveň se od charkovského procesu nemohli zcela distancovat, aniž by ohrozili vztahy se SSSR a zároveň zcela devalvovali několik měsíců starou Moskevskou deklaraci. Reakce Velké Británie a Spojených států tak ve výsledku byla značně rozporná a vedena snahou co nejméně projevit jasný názor. Pro ilustraci lze uvést, že americké Ministerstvo zahraničních věcí ve spolupráci s britskými kolegy postupovalo tak, že v rozmezí několika dnů jednak nařídilo, aby jakékoliv informace o procesu a záběry z něj byly publikovány nejlépe bez vlastního komentáře, případně s komentářem přísně věcným, a nikoliv hodnotovým, zároveň však pro sovětskou agenturu TASS dementovalo informace obsažené v americkém tisku o tom, že vlády Velké Británie a USA vyzývají Sovětský svaz, aby se zdržel všech procesů s válečnými zločinci do doby, než bude uzavřeno příměří, a v neposlední řadě neformální cestou prostřednictvím švýcarských prostředníků ujistilo německou vládu, že Američané na rozdíl od Sovětů nehodlají během trvání bojů podnikat žádné kroky proti německým válečným zajatcům.⁴⁵ Jak plyne z telegramu zasláného 31. prosince 1943 americkému velvyslanci ve Velké Británii, politika zvolená Ministerstvem zahraničních věcí se nakonec omezila na to, aby byl charkovský proces oficiálně komentován co nejméně a aby se jednotliví diplomaté vyvarovali posuzování toho, zda proces byl, či nebyl veden v mezích stanovených Moskevskou deklarací.⁴⁶

Z výše uvedeného plyne, že ohlas procesu ve Velké Británii a ve Spojených státech nebyl zdaleka takový, jak by si představitelé Sovětského svazu přáli. Nicméně reakci na proces nelze omezovat pouze na dva výše zmíněné státy, jelikož řízení upoutalo pozornost takřka celého světa. Proces zaujal mimo jiné i již zmiňovaného generála justiční služby B. Ečera, který již v roce 1944 napsal krátkou, anglicky psanou stať nazvanou *The Lessons of the Kharkov Trial*, přičemž tématu charkovského procesu se později věnoval i v dalších svých dílech. B. Ečer považoval charkovský proces za významný zdroj inspirace pro poválečné procesy, přičemž za největší přínosy považoval propojení národního a mezinárodního práva v otázce postihování nacistických zločinů, snahu o propojení jednotlivých konkrétních zločinů s obecnou politikou a jednáním německé vlády a vrchního vojenského velení, ale i rychlost, se kterou řízení realizovalo závazky obsažené v Moskevské deklaraci, což dával do protikladu k liknavosti a zdlouhavosti, která podle něj odsoudila procesy po I. světové válce k neúspěchu.⁴⁷ Ečerovo obdivné vnímání charkovského procesu pomohlo k šíření jeho věhlasu a procesní filosofie. Je třeba zmínit, že výše zmíněná stať *The Lessons of the Kharkov Trial* byla ve Velké Británii vydána v poměrně velkém nákladu 100 000 kusů, které, jak sám B. Ečer později píše, byly téměř okamžitě rozebrány zájemci a generálův pozitivní náhled na proces tak byl zprostředkován mnoha čtenářům.⁴⁸

⁴⁵ Dokument 701 – Telegram od ministra zahraničních věcí USA velvyslanci Spojených států amerických ve Velké Británii ze dne 23. prosince 1943. In: PERKINS, *op. cit.*, 1963, s. 849–850. Dokument 707 – Telegram od ministra zahraničních věcí USA velvyslanci Spojených států amerických v Sovětském svazu ze dne 31. prosince 1943. In: PERKINS, *op. cit.*, 1963, s. 854. Dostupné také na: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943v03/d707>. KOCHAVI, *op. cit.*, s. 408.

⁴⁶ Dokument 706 – Telegram od ministra zahraničních věcí USA velvyslanci Spojených států amerických ve Velké Británii ze dne 31. prosince 1943. In: PERKINS, *op. cit.*, 1963, s. 853–854. Dostupné také na: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943v03/d706>.

⁴⁷ EČER, B. *Jak jsem je stíhal*. Praha: Naše vojsko, 1946, s. 155–161.

⁴⁸ Tamtéž, s. 155.

Zároveň však rovněž nelze opomíjet vliv, který generál B. Ečer měl z pozice své autority a na základě svého členství v Komisi Spojených národů pro vyšetřování válečných zločinů, díky kterému byl schopen alespoň částečně ovlivňovat plány na výslednou podobu mezinárodního procesu se špičkami nacistického režimu, ale například i podobu českého a slovenského retribučního programu. Na Ečerově příkladu tak lze demonstrovat, že i přes určitou vlažnou reakci ze strany Velké Británie a Spojených států získal charkovský proces alespoň částečně kýžený mezinárodní význam a věhlas díky tomu, že zaujal některé přední odborníky na válečné zločiny a jejich trestání z jiných, menších států postižených nacistickou agresí.

Závěr

Charkovský proces, i přes svůj nezpochybnitelný význam a turbulentní události, které probíhaly během i po procesu, zůstával po dlouhou dobu ve stínu proslulého řízení před Mezinárodním vojenským soudním dvorem známého především jako norimberský proces. Opětovný zájem o jeden z prvních procesů s nacistickým zločinci se vzedmul až na přelomu tisíciletí a alespoň částečně trvá dodnes.⁴⁹ Zločiny, které se v charkovské oblasti i na celé Ukrajině odehrály, jsou dodnes připomínány prostřednictvím památníků a dalších pietních míst.⁵⁰

I přes určité výše naznačené problematické momenty, které se s procesem pojily, se domnívám, že je důležité ho i v dnešní době připomínat pro jeho pozitivní přínos, který spočíval ve veřejném prokázání stěží představitelných hrůzných nacistických zločinů a v potvrzení odhodlání protinacistických sil spravedlivě potrestat pachatele těchto zločinů bez ohledu na jejich postavení a vliv, dobu, která od spáchání zločinů uběhla, a momentální příhodnost takového procesu. Takovému zobecněnému poselství se pak nedá omezovat pouze na události II. světové války, ale mělo by sloužit jako obecné pravidlo pro všechny státy demokratického světa a zároveň jako varování pro všechny, kteří by plánovali spáchat některý ze zločinů dle mezinárodního práva trestního.

⁴⁹ K popularizaci tématu i mezi širší veřejností přispěla například i publikace amerického novináře a spisovatele Grega Dawsona *Judgment before Nuremberg*, která kombinuje informace o charkovském procesu s biografickými záznamy o autorově cestě na Ukrajinu a pátrání po výše zmíněných událostech II. světové války. Ke srovnání: DAWSON, G. *Judgment before Nuremberg: The Holocaust in the Ukraine and the First Nazi War Crime Trial*. Winnipeg: Pegasus Publications, 2012.

⁵⁰ Jako smutnou a tragickou ironii osudu pak lze označit skutečnost, že právě památník obětí masakru v roklině Drobickij Jar, který byl slavnostně otevřen v roce 2002, byl v březnu 2022 poškozen během bombardování charkovské oblasti ze strany ruských invazních vojsk. Viz: AUTOR NEZNÁMÝ. Russia bombs Drobitsky Yar Holocaust memorial in Ukraine. *The Jerusalem Post*, 2022. [online]. Dostupné na: <https://www.jpost.com/international/article-702380>. [cit. 11. 06. 2022].

Počátky hnutí za získání ženského volebního práva ve Velké Británii v druhé polovině 60. let 19. století

Eva Bažantová

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta

Kontaktní e-mail: dlazE@seznam.cz

The Beginnings of the Movement for Gaining Women's Suffrage in Great Britain in the Second Half of the 1860s

Abstract:

The paper focuses on the first phase of women's efforts to gain the right to vote. There had been discussion over the preparation of the Second Reform Act about widening the franchise. In 1866, a group of women gathered in the Kensington Society came up with an idea to create a petition which called for right for women householders to gain right to vote on the same basis as men did, without the distinction of sex. The petition of 1866 reached an unexpected number of signatures and MP John Stuart Mill presented the question of women's suffrage in the House of Commons. The paper follows the arguments for and against the women's suffrage in the 1860s. The 1866 petition was an important step in the women's emancipation movement as it started a broader movement to gain the suffrage.

Keywords: suffrage; the Kensington Society; John Stuart Mill; women's rights

Klíčová slova: volební právo; Kensingtonská společnost; John Stuart Mill; práva žen

DOI: 10.14712/2464689X.2022.42

V českém prostředí, kromě přehledových knih zmiňujících se obecně o Velké Británii, není téma počátků organizovaného hnutí žen za volební právo v tomto ostrovním státě hlouběji zpracované. Většina studií se zaměřuje na radikální období od roku 1903 a na vývoj po první světové válce a první etapu emancipačních snah datovanou do 60. let 19. století opomíjí. Článek se věnuje této málo prozkoumané etapě prvních organizovaných snah o získání volebního práva a jejich charakteristickým rysům a postupům. Pro odbornou veřejnost bude z článku zajímavé zjistit, že počátky organizovaného hnutí se liší od pozdější etapy počátku 20. století. Článek nejprve analyzuje, jak se ze všeobecných emancipačních požadavků vykrytalizoval požadavek na aktivní volební právo pro ženy. Základním stavebním kamenem k získání volebního práva žen v 60. letech 19. století byla

petice Kensingtonské společnosti a na ni navazující aktivity a další právní postupy, které aktivistické ženy zkusily uplatnit, aby mohly jít volit. Článek také zdůrazňuje dobovou úlohu Johna Stuarta Milla, poslance a uznávaného filozofa a ekonoma, který jako jeden z prvních veřejně a seriózně otevřel téma volebního práva žen a který byl známý a populární i v tehdejší českém prostředí.

Počátky emancipačních snah britských žen

Britská společnost poloviny 19. století již měla určitou zkušenost s veřejným aktivismem. Mezi největší hnutí patřila účast mužů i žen ze středních i nižších vrstev na kampaních za zrušení obilních zákonů, činnost v chartistickém hnutí a v hnutí za zrušení otroctví.¹ Zapojením středostavovských žen do zákulisí příprav výše uvedených aktivit a kampaní ženy „vstoupily“ do veřejného života. Skrze původně filantropické aktivity získaly některé ženy organizační a rétorické schopnosti a odvahu oslovovat poslance, účastnit se veřejných debat, vystupovat na veřejnosti a mluvit otevřeně, i když se stále jednalo o pár desítek žen,² které se angažovaly v různých spolcích a aktivitách.

Významným feministickým periodikem byl *The English Woman's Journal*, vycházející v letech 1858 až 1864. Založily ho Barbara Smith Leigh Bodichon, Bessie Rayner Parkes a Matilda Hays.³ *The English Woman's Journal* byl spojený s aktivitami ženského spolku *Langham Place Group* a spolku *Society for Promoting the Employment of Women*. Ženám poskytoval časopis prostor na vyjádření svých názorů a argumentů pro emancipaci žen v různých oblastech. Jedním z hlavních témat článků a statí byla zaměstnanost žen a problematika vzdělání. Cílem článků bylo rozšířit veřejné povědomí o situaci žen. Díky časopisu se mohly čtenářky vzdělávat, byla zde i rubrika, která informovala o soudobých událostech týkajících se žen, či rubrika recenzí knih souvisejících s emancipačním hnutím.⁴ Čtenářky *The English Woman's Journal* fakticky vytvořily síť obdobně smýšlejících žen z celé země, což bylo důležité pro šíření myšlenek hnutí.⁵ V roce 1859 založila Emily Faithfull tiskárnu *Victoria Press* se sídlem na Hanover Square v Londýně, která tiskla i *The English Woman's Journal*. Jako první v Anglii v ní byly zaměstnané ženy.⁶

V roce 1867 začal vycházet další ženský časopis, *The Victoria Magazine*.⁷ V něm vycházely taktéž články o ženské zaměstnanosti, vzdělání, právech žen, ale také například básně, či články o literatuře a divadlu. *The Victoria Magazine* vycházel na viktoriánskou dobu nezvykle dlouho, v letech 1863–1880, ovšem nikdy neměl velké množství čtenářů a čtenářek.⁸ Význam ženských časopisů spočíval v tom, že ženy získaly prostor, kde mohly veřejně prezentovat a šířit své názory, vzdělávat a informovat své čtenářky a pomáhat navazovat kontakty.

¹ HANNAM, J. Women and politics. In: PURVIS, J. (ed.). *Women's History: Britain 1850–1945*. London – New York: Routledge, 2006, s. 185.

² HANNAM, *op. cit.*, s. 186, s. 188.

³ NESTOR, P. A New Departure in Women's Publishing: "The English Woman's Journal" and "The Victoria Magazine". *Victorian Periodicals Review*, 1982, Vol. 15, No. 3, s. 95.

⁴ NESTOR, *op. cit.*, s. 98.

⁵ HERSTEIN, S. The Langham Place Circle and Feminist Periodicals of the 1860s. *Victorian Periodicals Review*, 1993, Vol. 26, No. 1, s. 24.

⁶ NESTOR, *op. cit.*, s. 97.

⁷ Tamtéž.

⁸ Tamtéž.

Jedním ze spolků, ve kterém se v 60. letech 19. století středostavovské ženy scházely, byl *The Kensington Society*. Spolek byl prvním britským ženským debatním klubem, byl založen 23. března 1865 a schůzky se odehrávaly každé čtvrtletí v domě Charlotty Manning (1803–1871) v londýnské čtvrti Kensington, od čehož byl odvozen i název spolku. The Kensington Society (dále jen „Kensingtonská společnost“) vznikla jako platforma, v rámci které vzdělané středostavovské ženy debatovaly o tématech jako veřejné vzdělávání pro ženy, možnosti zaměstnání, majetková práva a v neposlední řadě i o volebním právu žen.⁹

Kensingtonská společnost obsahově a částečně personálně navazovala na vydávání *The English Woman's Journal*, kdy některé členky Kensingtonské společnosti jako Emily Davies, B. Leigh Smith Bodichon nebo Isa Craig byly již činné v tomto časopise.

Prostřednictvím debat a rozsáhlé korespondence si ženy tříbily své názory a argumenty, vytvářely síť kontaktů a přátelství, takže i v následných aktivistických kampaních se objevují stejné skupiny žen. Diskuse s obdobně intelektuálně nadanými ženami byly do určité míry i náhradou za univerzitní debatní kluby, kam ženy neměly přístup. Celkový počet členek Kensingtonské společnosti byl 67.¹⁰ Díky svému středostavovskému a dobrému socio-ekonomickému postavení měly prostředky k nákupu literatury, financování svých aktivit, jako bylo vydávání svých různých publikací, cestování a aktivismus.¹¹

Členky Kensingtonské společnosti viděly jako nejlepší cestu k získání volebního práva pro ženy uplatňování postupných nenásilných kroků, přičemž prvním krokem bylo umožnit ženám přístup ke vzdělání,¹² a to jak k základnímu vzdělání, tak k vyššímu vzdělání. Podotkneme, že povinnou základní školní docházku pro děti ve věku 5–10 let (chlapce i dívky) zavedl až v roce 1880 *Elementary Education Act*. Členky Kensingtonské společnosti proto oprávněně ve vzdělání spatřovaly základní kámen emancipace, jelikož podle nich si ženy díky vzdělání mohou uvědomit svůj nerovnoprávný status a dokázat, že žena je stejně „rozumná bytost“ jako muž.¹³

Nezůstaly jen u proklamací a řečí: B. Leigh Smith Bodichon a E. Davies založily roku 1869 *Girton College*, první ženskou kolej na Cambridgské univerzitě a C. Manning se stala její první děkankou; Dorothea Beale, vicepresidentka Kensingtonské společnosti, byla spojená s dívčí školou *Cheltenham Ladies' College* a založila oxfordskou ženskou kolej svatě Hildy (1893).

Začátek legislativních snah o zisk ženského volebního práva

Hlavními tématy pro ženy angažované v Kensingtonské společnosti bylo sice vzdělání a zaměstnanost žen, přesto členky hrály významnou roli při organizování petice v roce 1866, určené poslancům Dolní sněmovny, volající po získání volebního práva za stejných podmínek jako měli muži. Zákon o zastoupení lidu, který byl fakticky volebním zákonem

⁹ VAN WINGERDEN, S. *The Women's Suffrage Movement in Britain, 1866–1928*. Basingstoke – New York: PALGRAVE MACMILLAN, 1999, s. 3.

¹⁰ ROSEN, A. Emily Davies and the Women's Movement 1862–1867. *The Journal of British Studies*, 1979, Vol. 19, No. 1, s. 107.

¹¹ CURRER FAIRGARY, R. J. *Dissent, Discussion and Dissemination: The Strategies of The Kensington Society in the Mid-Victorian Women's Movement*. PhD. Thesis. The University of Melbourne, 2020, s. 23.

¹² CURRER FAIRGARY, *op. cit.*, s. 7.

¹³ KORNBERG, J. Feminism and the Liberal Dialect: John Stuart Mill on Women's Rights. *Historical Papers/Communications historiques*, 1974, Vol. 9, No. 1, s. 40.

(*the Reform Act* nebo taktéž *The Representation of the People Act* či *Great Reform Act*)¹⁴ z roku 1832, totiž explicitně vyloučil z užívání volebního práva ženy tím, že definoval oprávněného voliče jako „plnoletou osobu mužského pohlaví“.¹⁵

Na schůzce Kensingtonské společnosti v listopadu 1865 byla jako téma diskuse zvolena otázka, zda by ženy měly usilovat o získání volebního práva do Dolní komory parlamentu. Jak bylo v Kensingtonské společnosti zvykem, některé členky připravily své argumenty v písemné podobě, v tomto případě to byly B. Leigh Smith Bodichon a Helen Taylor.¹⁶

V roce 1865 byl zároveň ve volbách do Dolní sněmovny britského parlamentu zvolen poslancem ekonom a filozof John Stuart Mill (1806–1873), který se ve své volební kampani zavázal k podpoře rozšíření volebního práva pro všechny gramotné dospělé bez ohledu na pohlaví, tedy i na ženy. Dále však ve své kampani o ženském volebním právu nemluvil.¹⁷ Na jaře 1866 začala Dolní sněmovna britského parlamentu projednávat Gladstoneův návrh nového volebního zákona, který počítal se snížením majetkového volebního cenzu, a tudíž s rozšířením aktivního volebního práva pro více mužů. To vedlo k tomu, že se v Kensingtonské společnosti, s ohledem na předchozí diskusi členek o ženském volebním právu, zrodil nápad vytvořit petici volající po volebním právu pro ženy. Bylo obvyklé, že do parlamentu přicházely při projednávání důležitých zákonů petice s různými požadavky,¹⁸ tak proč by mezi nimi nemohla být také petice za ženské volební právo?

V květnu 1866 oslovila B. Leigh Smith Bodichon kolegyni z Kensingtonské společnosti H. Taylor, jestli by ona a její nevlastní otec, poslanec Dolní sněmovny J. S. Mill, podpořili myšlenku volebního práva žen a zda by J. S. Mill jejich petici představil v Dolní sněmovně. J. S. Mill souhlasil s tím, že pokud petice získá alespoň 100 podpisů, přednese její požadavky jako poslanec v parlamentu. Následně B. Leigh Smith Bodichon (1827–1891), H. Taylor (1831–1907), Elizabeth Garrett (1836–1917), E. Davies (1830–1921) a Bessie Ryner Parkes (1829–1925) vytvořily text petice,¹⁹ která později dostala oficiální název *Elective Franchise – For Extension to All Householders without Distinction of Sex* (dále jen „Petice“). V rámci samotného ženského hnutí nebyla zpočátku shoda, zda by měla Petice požadovat volební právo pro svobodné i provdané ženy.²⁰ Svobodné ženy a vdovy (tzv. *femme sole*) mohly vlastnit majetek a nakládat s ním. Vdané ženy právně spadaly pod svého manžela (tzv. *femme couverte*) a zákon viděl muže a jeho manželku jako jednu osobu. Žena vstupem do manželství ztrácela práva, která měla jako svobodná, a její původní

¹⁴ SELTENREICH, R. – KUKLÍK, J. *Dějiny angloamerického práva*. Druhé vydání. Praha: Leges 2011, s. 148–149.

¹⁵ V originále „Male Person of Full Age“, viz An Act to Amend the Representaton of the People in England and Wales, 7th June 1832. In: *The statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland*. 2 & 3 William IV. London, 1832, s. 159.

¹⁶ ROSEN, *op. cit.*, s. 109.

¹⁷ PUGH, E. John Stuart Mill and the Women's Question in Parliament, 1865–1868. *The Historian*, 1980, Vol. 42, No. 3, s. 399–401. Přesto byl J. S. Mill již od 50. let známý jako zastánce zrovnoprávnění žen, jak vyplývá mimo jiné z článku pojednávajícím o americkém *National Women's Rights Convention* (1851) a především z jeho děl *Considerations on Representative Government* (1861) a *The Subjection of Women* (dokončeno 1861, vydáno 1869).

¹⁸ ROSEN, *op. cit.*, s. 110.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž, s. 112.

majetek se přičlenil k majetku jejího manžela.²¹ V 60. letech 19. století ale neměla volební právo ani jedna skupina žen.

Podle H. Taylor a J. S. Milla byl nanejvýše vhodný čas začít mluvit o ženském volebním právu, protože vzhledem k parlamentní i společenské diskusi o rozšíření volebního práva připravovaným novým volebním zákonem (*Second Reform Act 1867*) přicházely do parlamentu petice volající po širším zastoupení mužů snížením volebního cenzu, a „ženy, které si přejí získat volební právo, by to měly říci“, a pokud to tak nyní neučiní „bude to v budoucnu použito proti nim a oddálí to dobu zisku jejich volebního práva“.²² H. Taylor i J. S. Mill sice nepředpokládali, že tato snaha bude ihned úspěšná, ale pokládali za důležité vznést požadavek a začít tak boj žen za volební právo.²³

Členky Kensingtonské společnosti plánovaly, že kampaň bude veřejná, výtisky Petice budou rozdávány poslancům a poskytnuty novinám. Některé ženy se ale obávaly, jaký dopad by jejich podpis takového veřejného dokumentu v době, kdy byla otázka ženského volebního práva ještě příliš kontroverzní, měl na jejich rodiny.²⁴ Podle H. Taylor za každou ženou, která má odvalu a možnost podpisem Petice veřejně vystoupit na podporu získání aktivního volebního práva pro ženy, stojí alespoň 10 dalších žen, kterým „rodinné překážky nebo bojácnost ze zvyku zabraňují vyjádřit svůj názor“.²⁵ I přesto se za necelý měsíc podařilo organizátorkám sebrat 1499 podpisů žen, což byl velký úspěch.

Akce Kensingtonské společnosti rezonovala i v dalších částech Spojeného království, nejen v Londýně. Petici podepsaly ženy jak z Anglie, tak ze Skotska, Irska a Walesu.²⁶ Podpisy byly sebrány na 119 místech, nejvíce z nich v Londýně (414), Manchesteru (176) a v Leedsu (106), 50 podpisů přišlo z Edinburghu. V dané lokalitě často sběr podpisů začala žena, která měla kontakt přímo s některou z členek Kensingtonské společnosti. Většina podpisů byla získána ženami v rámci svých blízkých čtvrtí a sousedství.²⁷

Petice členek Kensingtonské společnosti a dalších signatárek požadovala, aby Dolní sněmovna „zvážíla poskytnutí [volebního] zastoupení všem vlastníkům nemovitosti bez ohledu na pohlaví pro ty, kteří dosahují majetkového volebního cenzu, který Dolní komora určí“. V Petici se signatářky odvolávaly na to, že bylo přímo určeno, že právo volit zástupce do parlamentu bylo vázáno na vlastnictví majetku, a že i přes dodržení této podmínky nemá část národa přístup k výkonu tohoto práva.²⁸ Tím, že vlastnictví majetku bylo spojeno s určitými hodnotami, právy a povinnostmi, a mimo jiné vlastnictví majetku

²¹ LEIGH SMITH BODICHON, B. *A Brief Summary in Plain Language of the Most Important Laws Concerning Women; Together with a Few Observations Thereon*. London: John Chapman, 1854, s. 3, 6.

²² Helen Taylor to Barbara Bodichon, May 9, 1866, cit. dle ROSEN, *op. cit.*, s. 110.

²³ Tamtéž.

²⁴ DINGS DALE, A. „*Generous and Lofty Sympathies*“: *the Kensington Society, the 1866 Women's Suffrage Petition and the Development of Mid-Victorian Feminism*. Ph.D. thesis. University of Greenwich, 1995, s. 40.

²⁵ [TAYLOR, H.]. The Ladies' Petition: Petition presented to the House of Commons by Mr. J. Stuart Mill. *The Westminster Review*, 1868, vol. 31, s. 64.

²⁶ Seznam všech dochovaných podpisů je dostupný na stránkách Britského parlamentu, viz <https://www.parliament.uk/globalassets/documents/parliamentary-archives/1866SuffragePetitionNamesWebFeb18.pdf>.

²⁷ DINGS DALE, *op. cit.*, s. 123, 127.

²⁸ *Reports of the Select Committee of the House of Commons on Public Petitions*. Session 1866. London, 1866, s. 305.

bylo určující pro právo volit, vyloučení z tohoto práva pro vlastníky-ženy bylo právní anomálií. Ženy Petici žádaly parlament o nápravu tohoto stavu.²⁹

V červnu 1866 donesly E. Davies a Elizabeth Garrett petiční archy do parlamentu a J. S. Mill na zasedání Dolní komory parlamentu v červenci 1866 Petici představil poslancům. Ve své řeči při tom zmínil, že Petice popírá argument, že samy ženy o volební právo nestojí. Tím, že ji samy připravily, dokázaly opak. Pro J. S. Milla překvapivě úspěšný sběr podpisů pod Petici ukázal, že dozrál čas zvážit zavedení volebního práva i pro majetkově se kvalifikující ženy. Neviděl důvod, proč by neměli jako zákonodárci umožnit nápravu křivdy, která byla učiněna. Záměrem nebylo narušení rozdělení politické moci mezi různé společenské třídy.³⁰

Obecně, debaty o druhé volební reformě se z největší části týkaly ustanovení, jakou majetkovou hranici pro volební právo určit a případně, jak upravit volební obvody. Objevovaly se různé argumenty a obdobné návrhy proti volebním machinacím, které byly ve veřejné diskusi již u první volební reformy (*1832 Reform Act* a *1835 Municipal Act*). Taktéž konkrétní argumenty žen byly vedeny ve stejné linii stanovení majetkové hranice s právními a finančními a praktickými dopady na hospodářské postavení žen. Na to, jaké problémy praktického rázu přináší ženám nemožnost volit, upozornila B. Leigh Smith Bodichon ve své řeči pronesené na podzim 1866 v Manchesteru. Nejen ženy ve městech, ale i na venkově jsou omezovány a citovala z dopisu od neprovdané ženy – farmářky M. B. Edwards ze Suffolku. Podle ní pronajímatelé často nechťejí uzavřít se ženami nájemní smlouvy, ale nikoliv proto, že by proti ženám něco měli, ale protože chtějí mít za svou půdu zastoupení v parlamentu, což jim nájemce-žena nemůže poskytnout, protože nemá volební právo.³¹ Upírání aktivního volebního práva ženám mělo i morální podtext. Ve výše uvedeném dopisu M. B. Edwards, mimochodem taktéž signatářky Petice, se poukazovalo na to, že vdova, která sama vede farmu, která vydělává, zaměstnává několik lidí, je velmi schopná, nemá volební právo oproti „majiteli pivnice nízké úrovně, pajzlu poblíž, který demoralizuje pracující muže, a je stěží schopný se podepsat, ale může vykonávat toto [volební] právo, které je jí odepřeno“.³²

Millův návrh změny volebního zákona

Debaty ohledně volební reformy pokračovaly dál a 20. května 1867 J. S. Mill, v návaznosti na Petici, navrhl dodatek k čtvrtému článku navrhovaného volebního zákona *Second Reform Act 1867* (plným názvem *The Representation of the People Act 1867*) spočívající ve změně slova muž (*man*) za slovo člověk (*person*),³³ čímž by se zrušila klauzule, že voliči musí být pouze mužského³⁴ pohlaví. Ve svém projevu poukázal na to, že i když se majetkový volební cenzus nastaví vysoko, je šance, že na něj i nejchudší muž může někdy

²⁹ [TAYLOR, H.], *op. cit.*, s. 63.

³⁰ *House of Commons Debate*, 17 July 1866, Vol. 184, cc. 996–997.

³¹ LEIGH SMITH BODICHON, B. *Reasons for the Enfranchisement of Women: Read at the Meeting of the National Association for the Promotion of Social Science at Manchester*, October 6, 1866. London: Social Science Association, 1866, s. 4–5.

³² Tamtéž.

³³ *House of Commons Debate*, 20 May 1867, Vol. 187, c. 829.

³⁴ Výčet podmínek explicitně v zákoně stanovoval, že „každý muž, v a po roce 1868, má právo být registrován jako volič [...]“.³⁴ In: *The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland*. 30 & 31 Victoria. London: George E. Eyre and William Spottiswoode, 1867, s. 527.

dosáhnout, u žen je vyloučení na základě jejich pohlaví trvalé a nemohou to změnit bohatstvím, zásluhami, intelektem ani něčím jiným, což nemá v anglickém legislativním systému obdoby. Princip spravedlnosti podle něj vyžaduje, „abychom z rozmaru a bez příčiny neodpírali jednomu to, co druhému umožňujeme“. J. S. Mill položil rétorickou otázku, zda ženy, které spravují majetky, podnikají a platí daně, učitelky, které učí více, než umí většina mužského elektorátu, snad nejsou schopny toho, čeho jsou schopni mužští vlastníci nemovitostí? Vyloučení žen podle něj porušuje zavedený zákonný princip, že zdanění a zastoupení má jít ruku v ruce, a pokud ženy platí úplně stejné daně jako muži, mají mít úplně stejnou možnost volit.³⁵ Umožněním, aby ženy volily, by došlo k „odstranění nehodného stigma z celého pohlaví. Zákon by je [ženy] přestal prohlašovat za neschopné vážných věcí, přestal by prohlašovat, že na jejich názory a přání se nemá brát ohled v záležitostech, které se jich týkají stejně jako mužů, a často i mnohem více než jich. Ženy by už nadále nebyly zařazovány mezi děti, idioty a šílence [tj. mezi neplnoprávné občany], už by na ně nadále nebylo nahlíženo jako na neschopné se postarat samy o sebe či o druhé, [a jako na ty] za které se musí vše dělat, a to bez jejich souhlasu.“³⁶

Po Millově projevu ale nenásledovala konstruktivní parlamentní diskuse. Poslanci, kteří jeho návrh kritizovali, se soustředili hlavně na otázku volebního práva vdaných žen, o kterém ale návrh nebyl. Například poslanec Samuel Laing prohlásil, že „ve všem, co vyžaduje [...] účinnou sílu, pevnost charakteru, intelekt, byl muž nadřazený, zatímco ženy vynikaly v jemnosti, mírnosti povahy a přívětivosti“ a nehodí se tak na výkon politické moci.³⁷ Při projednávání byla v sále posměšná atmosféra³⁸ a následné hlasování o tom, zda součástí článku 4 navrhovaného nového volebního zákona má zůstat označení „muž“ místo J. S. Millem navrženého slova „člověk“, dopadlo poměrem 196 hlasů pro ponechání slova „muž“ ku 73 hlasům pro označení „člověk“, a ke změně v návrhu nového volebního zákona tak nedošlo.³⁹ J. S. Mill však byl vysokou mírou poslanecké podpory příjemně překvapen a chtěl pokračovat v agitaci, jelikož tomu byla podle něj doba nakloněna díky stále probíhající parlamentní diskusi o volebním právu a majetkovém cenzu. Nejrozumnější cesta, jak opět přenést otázku na parlamentní půdu, byla podle něj další petice.⁴⁰

Tyto Millovy myšlenky – jako muže i jako poslance – byly v dané době revoluční, jelikož otázka aktivního volebního práva pro ženy se netýkala pouze možnosti vykonávat volební právo, ale celkového nahlížení společnosti na ženy jako právně i schopnostně méněcenné oproti mužům. Pokud by došlo k udělení volebního práva vdaným ženám, musely by se změnit i zákony ohledně nakládání žen s majetkem, k čemuž v roce 1870 částečně došlo zákonem (*Married Women's Property Act 1870*), ale ještě v roce 1867 bylo pro mnohé nemyslitelné měnit zaběhlé pořádky. K narušení právně-společenského systému, ve kterém nebyla žena samostatným subjektem práva, došlo až v roce 1882 druhým zákonem o majetku vdaných žen (*Married Women's Property Act 1882*), který mimo jiné umožňoval vdaným ženám vlastnit a kontrolovat svůj majetek a který donutil soudy uznat manžela a manželku jako dvě samostatné osoby.

³⁵ *House of Commons Debate*, 20 May 1867, Vol. 187, cc. 817–818.

³⁶ Tamtéž, c. 824.

³⁷ Tamtéž, cc. 839–840.

³⁸ PUGH, *op. cit.*, s. 410.

³⁹ *House of Commons Debate*, 20 May 1867, Vol. 187, c. 845.

⁴⁰ PUGH, *op. cit.*, s. 411.

Po schválení *Second Reform Act* v roce 1867 se zvýšil počet oprávněných mužských voličů v Anglii a Walesu z 1 057 000 na 1 995 000. Většina nových voličů ve městech pocházela z pracující třídy, na venkově ze střední třídy.⁴¹

Nelze nezmínit, že Millovy názory na volební reformu a volební právo žen byly aktuálně sledovány i u nás. V roce 1866 v časopisu *Právník* bylo při rozboru Millových názorů několikrát zdůrazněno, že J. S. Mill „žádá, aby i ženské měly a vykonávaly právo hlasovací“ a „mimo jiné tvrdí také, že pokud se týče duševního nadání, ženské úplně rovnají se mužským, a že jest veliká nespravedlnost, odepře-li se jim rovnost u vykonávání politických práv, jakož i ve společnosti a v státě“.⁴² J. S. Millem byl později ovlivněn i T. G. Masaryk a jeho žena Charlotte, která v roce 1890 spolu s M. Blažkovou přeložila Millovo dílo *The Subjection of Women* pod názvem Poddanství žen.

Další pokusy o získání volebního práva

V Manchesteru se, zřejmě nedopatřením, dostala na seznam voličů při doplňovacích volbách roku 1867 Lily Maxwell. Této skutečnosti si všimli Lydia Becker (1827–1890), která ve stejném roce založila v Manchesteru *National Society for Women's Suffrage*, a právník a budoucí poslanec Jacob Bright (1821–1899) a rozhodli se L. Maxwell povzbudit, aby k volbám šla a demonstrativně odvolila, což se i stalo.⁴³

V roce 1850 byl schválen zákon o zkracování jazyka používaného v textu parlamentních zákonů (*An Act for Shortening the Language Used in Acts of Parliament*), více známý jako *Lord Brougham's Act*, který mimo jiné stanovil, že pokud je ve znění zákona použit mužský rod, má se brát, že daný zákon platí automaticky i pro ženy.⁴⁴ Tím, že v *Second Reform Act 1867* bylo na rozdíl od *Reform Act 1832* použito slovo „muž“ (*man*), a ne termín „osoba mužského pohlaví“ (*male person*), bylo podle některých právníků možné aplikovat zásadu v *Lord Brougham's Act* a pod slovo *man* zahrnout i ženy, a tím jim, pokud dosahovaly volebního cenzu, umožnit volit v parlamentních volbách.⁴⁵ Podle této právní konstrukce vyzvala L. Becker ženy, které splňovaly volební majetkový cenzus, aby se registrovaly k parlamentním volbám.

V parlamentních volbách, které byly vyhlášeny na 17. listopadu až 7. prosince 1868 a měly být provedeny podle nového volebního zákona *Second Reform Act 1867*, se 5 346 žen vlastnicích nemovitost ve volebních obvodech v Manchesteru, 1341 v Salfordu, 239 v Edinburghu a několik stovek dalších v ostatních částech země zapsalo na volební seznamy s úmyslem jít volit.⁴⁶ *Revising barristers*, advokáti, kteří měli na starosti revizi voličských seznamů, ale odmítli ženy na voličských seznamech ponechat, proti čemuž se chtěly manchesterské ženy bránit soudní cestou. Vybraly 4 případy, které podaly k vrchnímu civilnímu soudu (*Court of Common Pleas*). Případy projednával v listopadu 1868 nejvyšší soudce (*Lord Chief-Justice*) William Bovill s dalšími třemi přísedícími soudci.

⁴¹ WOODWARD, L. *The Age of Reform 1815–1870*. 2. vydání. Oxford University Press, 1987, s. 187.

⁴² JIČINSKÝ, K. John Stuart Mill a jeho volební systém. *Právník*, 1866, roč. V, s. 111.

⁴³ STRACHEY, R. *The Cause: A Short History of the Women's Movement in Great Britain*. 2. vydání. London: Virago, 1978, s. 114.

⁴⁴ *The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland*. 13 & 14 Victoria. London, 1850, s. 67.

⁴⁵ FAWCETT GARRETT, M. *Women's Suffrage: A Short history of Great Movement*. London: T. C. & E. C. Jack – Edinburgh, New York: The Dodge Publishing co., 1912, s. 9.

⁴⁶ Tamtéž, s. 10.

Prvním z nich byl případ *Chorlton v. Lings*, který spočíval v tom, že 5 346 žen-vlastníků nemovitostí, které v obvodu Manchester požádaly o zapsání do voličských seznamů k parlamentním volbám, se dožadovalo ponechání na seznamech.⁴⁷ V dalším případě se žena dožadovala zapsání na voličský seznam pro jihovýchodní Lancashire na základě zákona Jindřicha IV., který vládl v letech 1399–1413. Tento zákon zajišťoval právo volit členy dolní komory parlamentu (tehdy označované jako *Knight of the Shire*) všem, kteří v daném obvodu trvale bydleli a kteří měli ve svém soukromém vlastnictví půdu s výnosem alespoň 40 šilinků ročně.⁴⁸ Ve třetím případě šlo o otázku pravomocí, kdy 1431 žen ze Salfordu zapsali na voličské seznamy obecní úředníci (*overseers*), ale *revising barristers* je následně vyškrtli.⁴⁹ V posledním případě se 857 žen z Broughtonu a Pendeltonu domáhalo, aby byly zapsány na voličské seznamy v Salfordu poblíž Manchesteru.⁵⁰ V prvních dvou soudních procesech zastupovali ženy právníci John Coleridge, 1. baron Coleridge (1820–1894), který se měsíc poté stal generálním prokurátorem pro Anglii a v roce 1874 nahradil W. Bovilla na pozici nejvyššího soudce vrchního civilního soudu, a Richard Pankhurst⁵¹ (1834–1898), který se později stal manželem Emmeline Pankhurst (1858–1928), jedné z nejvýznamnějších sufražetek počátku 20. století.⁵² Náklady na soudní řízení třetího a čtvrtého případu, které se geograficky týkaly Salfordu, zaplatil jeho starosta Henry David Pochin s manželkou Agnes, která byla také aktivní v ženském hnutí v Manchesteru.⁵³

Vrchní soud dne 9. listopadu 1868 ve všech případech rozhodl, že vyškrtnutí žen z volebních seznamů, resp. ve druhém případě nezapsání na seznam, bylo oprávněné. Ohledně třetího případu soud prohlásil, že pokud by šlo o muže zapsané úředníky do voličských seznamů, *revising barristers* by neměli pravomoc je vyškrtnout, ale pokud šlo o kohokoliv jiného než o muže, tuto pravomoc měli.⁵⁴

Také ve Skotsku se ženy soudní cestou pokusily zůstat zapsané na seznamech opravňujících k účasti v parlamentních volbách, ale nebylo rozhodnuto v jejich prospěch.⁵⁵

Na základě těchto soudních neúspěchů se uzavřela možnost získat volební právo pro ženy na základě soudních precedentů a zbývala tak už pouze standardní, tj. dlouhá a nejistá cesta přijetí parlamentní legislativy. I přes nedosažení svého cíle se ale aktivistky nepřestaly snažit. Ihned po rozhodnutí soudu začala L. Becker obesílat kandidáty na poslance parlamentu z Anglie a Walesu, Anna Isabella Robertson irské kandidáty a Priscilla Bright McLaren kandidáty ze skotských obvodů, aby, pokud se nyní stanou poslanci, podpořili zákon umožňující ženám volit za stejných podmínek jako mužům.⁵⁶ Nově zvolená Dolní sněmovna parlamentu však aktivní volební právo žen nezavedla, ačkoli v roce 1871 byla

⁴⁷ BLACKBURN, H. *Women's Suffrage: a Record of the Women's Suffrage Movement in the British Isles*. London: Williams & Norgate, 1902, s. 83–84.

⁴⁸ BLACKBURN, *op. cit.*, s. 84.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² V ženském hnutí se později angažovaly i jejich dcery Christabel, Sylvia a Adela.

⁵³ BLACKBURN, *op. cit.*, s. 85.

⁵⁴ Jeden ze soudců přirovnal to, že se zapsaly ženy, za stejný případ, jakoby chtěli jít k volbám psi nebo koně. BLACKBURN, *op. cit.*, s. 85.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Tamtéž, s. 86.

tato otázka znovu otevřena stejně tak jako při diskusi o zavedení třetí volební reformy schválené v roce 1884.

Snahy žen získat volební právo nebyly ve Velké Británii na přelomu 60. a 70. let 19. století úspěšné. Pokud se podíváme do dalších zemí, vývoj i výsledky snah o zavedení volebního práva zde byly obdobné. Ve Spojených státech amerických započalo hnutí za získání volebního práva pro ženy v přibližně stejnou dobu jako ve Velké Británii. První konference svolaná za účelem diskuse o volebním právu pro ženy se konala v roce 1848 ve městě Seneca Falls ve státě New York. V roce 1869 vznikla *National Women Suffrage Association*, která se snažila získat podporu pro získání volebního práva. Podobně jako ve Velké Británii se ženy snažily uspět soudní cestou (v roce 1875 spor *Minor v. Happersett*), ale také neúspěšně.⁵⁷ V Evropě začaly v polovině 19. století v různých zemích Evropy vznikat ženské spolky, které se ale soustředily na otázky vzdělanosti a zaměstnanosti žen a zastávaly názor, že se ženy nejdříve musí osamostatnit v ostatních oblastech, a pak se teprve zabývat politickými aktivitami.⁵⁸ V německém prostoru byl od roku 1865 aktivní Všeobecný německý ženský spolek (*Allgemeiner Deutscher Frauenverein*), po vzoru britské *Society for Promoting the Employment of Women* byl založen *Lette-Verein* v roce 1866. Ve Francii fungovala od roku 1870 Asociace za práva žen (*Association pour le droit des femmes*).⁵⁹

Ve Velké Británii malý emancipační pokrok přinesla 70. léta 19. století, kdy vdané ženy získaly určitou možnost nakládat se svým majetkem, ale ne s veškerým, a byly nadále právně nezpůsobilé. Teprve po první světové válce byl vydán volební zákon o zastoupení lidu (*The Representation of the People Act 1918*), podle kterého, mimo jiné, získaly volební právo ženy starší 30 let, které vlastnily či byly vdané za vlastníka či nájemce nemovitosti s ročním výnosem alespoň 5 liber šterlinků, nebo byly absolventkami jakékoli britské univerzity. Ve volbách v prosinci 1918 volilo zhruba 7 milionů britských žen.⁶⁰

Petice z roku 1866 započala organizovanou snahu o získání volebního práva pro ženy, která byla s úspěchem finálně zakončena až v roce 1928 zákonem o zastoupení lidu a rovném volebním právu pro ženy starší 21 let bez jakéhokoli dalšího majetkového či jiného omezení (*The Representation of the People /Equal Franchise/ Act*). Svého práva jít volit se z původních žen-aktivistek v roce 1928 dožila a využila jej jen Millicent Garrett Fawcett (1847–1929), jejíž manžel Henry Fawcett (1833–1884) jako poslanec Dolní sněmovny stál 20. května 1867 po boku J. S. Milla v jeho tehdejší snaze, byť neúspěšné, pomoci ženám získat aktivní volební právo.

Závěr

Ženy do veřejného politického života vstupovaly zhruba od poloviny 19. století, ale aktivní volební právo žen nebylo jejich prvořadým požadavkem. Na počátku 60. let 19. století se nejprve objevují emancipační snahy zaměřené na oblast vzdělávání a zaměstnanosti. Až v polovině 60. let se objevily požadavky na volební právo i pro ženy. Ústřední roli v první

⁵⁷ MCMILLEN, S. *Seneca Falls and the Origins of the Women's Rights Movement*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

⁵⁸ RUBIO-MARTÍN, R. The achievement of female suffrage in Europe: on women's citizenship. *International Journal of Constitutional Law*, 2014, Vol. 12, No. 1, s. 12.

⁵⁹ BOCKOVÁ, G. *Ženy v evropských dějinách: od středověku do současnosti*. Praha: Lidové noviny, 2007, s. 159.

⁶⁰ VAN WINGERDEN, *op. cit.*, s. 1.

fázi hnutí za získání volebního práva hrály středostavovské ženy, které požadovaly stejná práva a možnosti, jako měli muži. Život vdaných žen z velké míry ovlivňoval systém *coverture*, v rámci kterého neměla vdaná žena právo nakládat se svým majetkem, uzavírat smlouvy, soudit se, ani provádět další právní úkony. V dobovém myšlení byla zakotvena představa, že ženy jsou hloupější, méně schopné a není vhodné, aby se angažovaly ve veřejném životě. Tuto představu se snažily narušit ženy-aktivistky sdružené v Kensingtonské společnosti, ze které vzešel nápad napsat Petici požadující volební právo žen a získat pro ni podporu dalších žen a doručit ji do Dolní sněmovny. Rozumně využily situaci ve společnosti, protože se roku 1866 začala připravovat volební reforma měnící původní volební zákon z roku 1832. Petice měla nečekaný úspěch mezi ostatními ženami, a i když její požadavek předložený poslancem J. S. Millem nebyl poslanci Dolní sněmovny vyslyšen, přesto byla milníkem. Za prvé byla veřejným uvedením argumentů (ústí ctihodného muže) ve prospěch žen jako samostatných inteligentních bytostí, i uvedením argumentů spravedlnosti, kdy při debatách v parlamentu poukázal J. S. Mill na neférovost toho, že ani majetné ženy nemohou volit na rozdíl od mužů s úplně stejným majetkem jako ony. Za druhé Petice a akce s ní spojené poukázaly na to, že snahy o aktivní volební právo žen nebyly již v 60. letech předmětem zájmu pouze několika málo žen, ale pokud spočítáme např. podporovatelky Petice a ženy, které se zapisovaly na volební seznamy, vidíme, že šlo o několik tisíc žen ze střední a vyšší třídy, většinou dobře majetkově situovaných a vzdělaných, z nichž některé také měly podporu svých manželů.

Ženy kromě snah o legislativní změny v návrhu volebního zákona a přesvědčování poslanců zkoušely i jiné cesty, jak si otevřít cestu do volebních místností, a pokusily se zapisovat na volební seznamy. Další snaha byla pomocí jazykového výkladu aplikovat stávající zákony i na ženy či využít pozdně středověký volební předpis. V neposlední řadě neváhaly jít ženy se svými spory o zapsání na volební seznam k soudu. Všechny tyto činy byly aktivistické, vedené v duchu morálních a legálních pravidel a slovního a publicistického přesvědčování o spravedlnosti volebního práva pro ženy i výhodnosti pro celou společnost. Nebyly agresivní jako pozdější britské sufražetské hnutí počátku 20. století s násilnými akcemi, poškozováním a ničením majetku, občanskou neposlušností a s heslem „Skutky, nikoli slova“.

Prvý oddíl čtrnáctého dodatku Ústavy Spojených států: původní význam a výklad

Jaroslav Ženíšek

Univerzita Karlova, Právnická fakulta

Kontaktní e-mail: zenisek.jaroslav@email.cz

Section One of the Fourteenth Amendment to the United States Constitution: Original Meaning and Interpretation

Abstract:

The paper analyzes the first section of the Fourteenth Amendment to the United States Constitution and its four key clauses – the citizenship clause, the privileges or immunities clause, the due process clause and the equal protection clause. Special attention is paid to the debates of the members of the 39th Congress which offer an insight into the original understanding of terms and phrases used in the text of the Amendment and that make possible to understand the context of its origin. The paper tries to describe the most likely original meaning of the individual clauses of the first section and analyze their possible various interpretations that often stand in direct opposition. While it can be reasonably assumed that during the times of the passing and ratification of the Amendment its objective was fairly limited, reflecting the post-war political reality in the United States, during the decades following ratification the Amendment started to be applied to issues that until then had been completely in the hands of the legislatures and depending on the democratic discussion on both federal and state level. The authors quoted in this paper can not be assigned to just one method of interpretation and legal philosophy, to the contrary, the paper aims to confront different views on the Amendment and its original meaning and based on it reach a conclusion; therefore both the view seeing the meaning of the Amendment as limited, held for example by professors Charles Fairman and Raoul Berger, and the perspective that sees its objectives as broader, represented for example by professors Michael Kent Curtis and Randy Barnett, are mentioned.

Keywords: Fourteenth Amendment; United States Constitution; the Supreme Court of the United States; United States Congress

Klíčová slova: čtrnáctý dodatek; Ústava Spojených států; Nejvyšší soud Spojených států; Kongres Spojených států

DOI: 10.14712/2464689X.2022.43

Mezi doposud dvaceti sedmi ratifikovanými dodatky Ústavy Spojených států amerických patří čtrnáctý dodatek bezesporu k těm zcela nejvýznamnějším. Zejména díky svému prvému oddílu představuje čtrnáctý dodatek nejen významnou historickou změnu v období po americké občanské válce, ale zůstává dodnes klíčovou součástí Ústavy, zasahující do nejrůznějších celospolečenských otázek ve Spojených státech. Cílem příspěvku je rozbor čtyř klauzulí prvního oddílu dodatku – klauzule o občanství (*citizenship clause*), svobodách nebo výsadách (*privileges or immunities clause*), řádném procesu (*due process clause*) a stejné ochraně zákona (*equal protection clause*), které doznaly v průběhu času nejmarkantnějších změn v důsledku soudního výkladu. Značný prostor je dán konkrétně otázce inkorporace *Bill of Rights*, která patří k nejkompexnějšími dílčími tématům pojícím se s prvním oddílem čtrnáctého dodatku.

1. Čtrnáctý dodatek Ústavy USA

Poté, co 9. dubna 1865 oficiálně kapitulovala jižanská vojska generála Roberta E. Lee u Appomattoxu, bylo jasné, že čtyři roky trvající občanská válka mezi jižanskými státy Konfederace a severními státy Unie je definitivně u konce. S koncem války však neskončily také všechny problémy a konflikty. Boje na bitevních polích ustaly, započaly však nové boje politické. Spojené státy vstoupily do tzv. období rekonstrukce, které s sebou přineslo nejen klíčové společenské a politické změny, ale rovněž přelomové změny právní. Stále nevyřešenou otázkou zůstávalo postavení osvobozené černošské populace – označované jako „propuštěnci“ (*freedmen*) – v jednotlivých státech, která sice díky přijetí třináctého dodatku v roce 1865 získala oficiálně svobodu, avšak tuto úpravu jejího právního postavení šlo jen těžko považovat za dostatečnou.

Čtrnáctý dodatek představuje pomyslný právní vrchol období rekonstrukce – dodatek třináctý lze chápat jako určitý „odrazový můstek“, nezbytný základ pro další právní vývoj – ty nejpodstatnější společenské proměny od okamžiku zrušení otroctví však přicházejí s dodatkem čtrnáctým, konkrétně jeho již zmiňovaným prvním oddílem. Ještě před čtrnáctým dodatkem byl však o dva roky dříve přijat federální zákon o občanských právech. Šlo o vůbec první federální zákonnou úpravu chránící individuální svobody v amerických dějinách,¹ která byla zároveň určitým „předvojem“ čtrnáctého dodatku, se kterým sdílela řadu podobností a s nímž byla úzce provázána; až do jaké míry a zda dokonce nedochází ke vzájemnému překrývání zákonně a ústavní úpravy, je předmětem diskuzí a na odpovědi na tuto otázku nepadne konsenzus.² Zákon byl v každém případě důležitou úpravou, která s sebou nově přinesla hned několik právních garancí. Primárně jde o potvrzení občanství Spojených států pro „všechny osoby narozené na území Spojených států a nepodléhající cizí moci s výjimkou Indiánů neplaticích daně“, s nímž se pojí záruka rovnosti v právech, jejichž výčet je v zákoně obsažen a která náleží všem občanům bez ohledu na „rasu, barvu pleti a předchozí otroctví s výjimkou nucených prací coby trestu, uloženého po řádném soudním procesu“ a mezi něž patří kupříkladu právo uzavírat smlou-

¹ SELTENREICH, R. – KUKLÍK, Jan, *Dějiny angloamerického práva*. 2. vydání. Praha: Leges, 2011, s. 402.

² Názory na vzájemný vztah mezi zákonem o občanských právech a čtrnáctým dodatkem jsou velmi různorodé, jde jen o jeden z dílčích diskutovaných aspektů dodatku, související s interpretací jeho prvního oddílu. Existuje široká škála náhledů na tuto otázku, od názoru, že zákon a dodatek jsou prakticky zaměnitelné a jejich význam je identický, až po postoj kategoricky odmítající ztotožňování obsahu zákona s prvním oddílem dodatku.

vy, právo podávat žaloby, právo dědit, svědčit u soudu, nabývat a disponovat s majetkem, být podroben stejným trestům a pokutám a obecně právo „plně a rovně využívat všech zákonů a ustanovení, chránících osoby a jejich majetek tak, jak je dovoleno občanům bílé pleti“.³ Státy bývalé Konfederace si byly vědomy, že ve sporu o otroctví prohrály, nehodlaly se však smířit s pokračováním procesu zrovnoprávnění černošského obyvatelstva a jakékoli snahy o přiznávání další právní ochrany byly rezolutně odhodlány zastavit. K tomuto účelu sloužily zejména tzv. černé zákoníky (*black codes*).⁴ Tyto kodexy byly zaměřeny proti osvobozeným *freedmen* tak, aby se jejich postavení od stavu otroctví lišilo co možná nejméně a bývalé otrokářské státy si mohly zachovat široký prostor pro přijímání nejrůznějších omezujících opatření: např. stát Mississippi ve svém „černém zákoníku“ zakazoval uzavírání manželství mezi propuštěnci a bělochy, umožňoval komukoli zadržet propuštěnce, který bez pádného důvodu před uplynutím sjednané doby opustí své místo u zaměstnavatele, a přivést takového propuštěnce zaměstnavateli zpět,⁵ doplněny byly rovněž zákony o potulce tak, aby všichni propuštěnci bez zaměstnání nebo neplnění jiné povinnosti byli považováni za tuláky a jako takoví mohli být sankcionováni pokutou či dokonce uvězněním.⁶ Ač odlišné stát od státu, společným jmenovatelem těchto zákonů bylo odsunutí propuštěnců do role občanů druhé kategorie. Senátor Lyman Trumbull z Illinois, autor textu zákona a jeden z radikálních Republikánů, jenž byl zároveň spoluautorem třináctého dodatku, během debat v Kongresu uvedl, že účelem zákona je „zničení veškeré diskriminace“,⁷ kterou s sebou „černé zákoníky“ nesly.

Původní návrh zákona obsahoval oproti schválenému finálnímu znění navíc vedle termínu „obyvatel“, později nahrazeného slovem „občané“,⁸ jednu podstatnou formulaci: „Je zakázána veškerá diskriminace v občanských právech nebo výsadách.“⁹ Tato velmi obecně znějící věta byla nakonec z návrhu vypuštěna. Proč se nakonec zákonodárci rozhodli pro její odstranění? Kongresman James F. Wilson z Ioway, zastánce návrhu zákona, vysvětlil svým kolegům, jak chápe dotčené spojení on: „Co tyto pojmy [občanská práva a výsady] znamenají? Znamenají, že ve všech záležitostech občanských, společenských, politických si všichni občané bez ohledu na rasu či barvu pleti mají být rovni? V žádném případě je nelze takto chápat. [...] Chápu občanská práva jednoduše jako absolutní práva jednotlivců jako právo na osobní bezpečnost, osobní svobodu a právo nabývat a disponovat s majetkem.“¹⁰

³ Civil Rights Act (1866).

⁴ SELTENREICH – KUKLÍK, *op. cit.*, s. 402.

⁵ An Act to Confer Civil Rights on Freedmen, and for other Purposes (1865).

⁶ An Act to Amend the Vagrant Laws of the State (1865).

⁷ BERGER, R. *Government by Judiciary: The Transformation of the Fourteenth Amendment*. Second Edition. Carmel: Liberty Fund, 1997, s. 35.

⁸ LASH, K. T. *The Fourteenth Amendment and the Privileges and Immunities of American Citizenship*. New York: Cambridge University Press, 2014, s. 114.

⁹ BERGER, *Government by Judiciary*, s. 33.

¹⁰ BICKEL, A. M. The Original Understanding and the Segregation Decision. *Harvard Law Review*, 1955, Vol. 69, No. 1, s. 16 [online]. Dostupné na: https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/3972/. [cit. 05. 09. 2022].

John Bingham, kongresman z Ohia a autor textu čtrnáctého dodatku,¹¹ navrhl vypuštění pojmu „občanská práva a výsady“ (*civil rights and immunities*) z textu zákona s tím, že jde o „represivní a nespravedlivá ustanovení“,¹² neboť „péče o majetek, svobodu a životy občanů“ náleží jednotlivým státům, nikoli federální vládě.¹³ Podle J. Binghamu pojem „občanská práva“ znamenal **všechna** práva vyplývající z občanství a zákonný zákaz diskriminace v oblasti těchto práv by navíc znamenal porušení principu federalismu a práv jednotlivých států Unie, garantovaných desátým dodatkem Ústavy.¹⁴ Jinými slovy dle J. Binghamu bylo možné diskriminaci odstranit jen prostřednictvím nového ústavního dodatku, nikoli pouze zákonem. Kongresman Samuel Shellabarger z Ohia, jeden z „radikálů“, v reakci na obavy, že zákonný termín „občanská práva a výsady“ je příliš obecný a dává prostor k budoucí extenzivní interpretaci, že zahrnuje i politická práva jako právo volební a další práva v zákoně neuvedená, uvedl, že: „Účelem [zákona o občanských právech] není přiznat nebo regulovat práva, ale zajistit, aby jakékoli z práv v zákoně vyjmenovaných, v případě, že je státním právem přiznáno, bylo přiznáno všem občanům bez rozdílu neohledně na rasu, barvu pleti nebo předchozí otroctví.“¹⁵

K definitivnímu rozptýlení nejistoty ohledně rozsahu zákona byl nakonec přijat pozměňovací návrh J. Wilsona, který větu o „občanských právech a výsadách“ odstranil.¹⁶ Jak J. Wilson poznamenal: „[...] náš pozměňovací návrh vyškrtává všechny obecné pojmy a ponechává v zákoně pouze práva v něm specifikovaná“.¹⁷

Z výše uvedeného lze každopádně vyvodit, že ať už pravomoc zákon přijmout Kongresu náležela či nikoli, zákon o občanských právech neznamenal novou státní povinnost nediskriminace u politických či společenských práv, znamenal zákaz diskriminace jen vzhledem k těm základním právům, která byla v zákoně vyčtena (uzavírat smlouvy, dědit, svědčit u soudu apod.).¹⁸

Již v době, kdy byl zákon projednáván, se zároveň postupně rodila podoba čtrnáctého dodatku Ústavy. 39. Kongres, který přijal zákon o Úřadu pro uprchlíky, zákon o občanských právech a později schválil čtrnáctý dodatek, se poprvé sešel 4. prosince 1865. O devět dní později došlo z popudu kongresmana Thaddea Stevense k vytvoření Společného výboru pro rekonstrukci (*Joint Committee on Reconstruction*), v němž zasedlo patnáct zákonodárců z obou komor (9 kongresmanů a 6 senátorů). Spolupředsedy výboru byli za sněmovnu T. Stevens a za senát William Pitt Fessenden, vlivný umírněný Repub-

¹¹ Binghamovým stanoviskům a vystoupením v Kongresu je v tomto příspěvku věnována zvýšená pozornost. Coby dlouholetý abolicionista přesvědčený nejen o potřebě zrušení otroctví, ale zároveň také o potřebě ochrany práv propuštěnců, J. Bingham se po ustavení 39. Kongresu stal centrální postavou politicko-právního dění, kdy se jako jeden z členů parlamentního výboru, zabývajících se rekonstrukcí v jižních státech, podílel na výsledné podobě čtrnáctého dodatku, jehož text sám navrhl. Ač přesvědčením Republikán, J. Bingham byl zároveň i mužem Ústavy, ctícím ideu federalismu, o čemž vypovídá zejména jeho opozice vůči zákonu o občanských právech z roku 1866.

¹² LASH, *The Fourteenth Amendment and the Privileges and Immunities of American Citizenship*, s. 125.

¹³ Tamtéž, s. 127.

¹⁴ Tamtéž, s. 128.

¹⁵ CURTIS, M. K. *No State Shall Abridge: The Fourteenth Amendment and the Bill of Rights*. Durham: Duke University Press, 1986, s. 78.

¹⁶ BARNETT, R. E. – BERNICK, E. D. *The Original Meaning of the Fourteenth Amendment*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2021, s. 123.

¹⁷ LASH, *The Fourteenth Amendment and the Privileges and Immunities of American Citizenship*, s. 134.

¹⁸ BERGER, *Government by Judiciary*, s. 39.

likán z Maine, jeden z republikánských senátorů, kteří hlasovali proti zbavení prezidenta L. B. Johnsona úřadu. Výbor měl za úkol analyzovat podmínky v jednotlivých státech bývalé Konfederace a usnést se, zda jsou všechny nebo alespoň některé z nich způsobilé k tomu být zastoupeny v Kongresu. Právě v tomto patnáctičlenném výboru se zrodil nový – v pořadí čtrnáctý – ústavní dodatek.

2. Oddíl první: čtyři klíčové klauzule

2.1 Občanství

První z klauzulí úvodního oddílu čtrnáctého dodatku je klauzule garantující občanství, doplněná k textu z iniciativy senátorů: „Všechny osoby narozené nebo naturalizované ve Spojených státech a podléhající jejich jurisdikci jsou občany Spojených států a státu, jehož jsou obyvateli.“¹⁹

Podobnou formulaci obsahoval již zákon o občanských právech, který rovněž ve svém úvodním ustanovení přiznával občanství „všem osobám narozeným ve Spojených státech a nepodléhajícím cizí moci, s výjimkou Indiánů, neplatících daně“.²⁰ Původní Ústava se k občanství vyjadřuje pouze velmi stručně, a to v článku prvním, kde jako jednu z vyčtených pravomocí Kongresu uvádí pravomoc stanovit jednotnou úpravu naturalizace,²¹ nedefinuje však nijak tento pojem ani jeho obsah. Přelom v otázce občanství však přinesl rok 1857. Hlavním aktérem tehdy byl Nejvyšší soud, konkrétně jeho verdikt v dnes již nechvalně proslulé kauze Dreda Scotta. D. Scott byl otrokem, žijícím ve státě Missouri se svým pánem, armádním lékařem Johnem Emersonem. Missouri bylo přijato do Unie jako otrokářský stát v rámci tzv. missourského kompromisu (*Missouri Compromise*) z roku 1820. Kompromis řešil otázku územního rozšíření otroctví, předmět sporu mezi svobodnými a otrokářskými státy. Jeho výsledkem bylo přijetí Missouri jako státu otrokářského a zároveň Maine jako státu svobodného, přičemž byla zároveň stanovena geografická linie v území, získaném Spojenými státy v rámci louisianské koupě,²² severně od níž bylo otroctví zakázáno.²³ Poté, co vdova po J. Emersonovi odmítla Scottovu žádost o propuštění z otroctví, obrátil se D. Scott na soudy s tím, že v důsledku jeho několikaletého pobytu na svobodném území se z něho stal svobodný člověk. Případ dospěl až k Nejvyššímu soudu, jehož předsedou byl Roger Taney, který, stejně jako většina ostatních soudců na Nejvyšším soudu, byl nakloněn Jihu a případ viděl jako příležitost dokázat, že Ústava garantuje právo vlastnit otroky, čímž by mohl ukončit celonárodní spor o otroctví.²⁴ R. Taney sám sepsal většinové stanovisko, které se zapsalo nezapomenutelným způsobem do americké (nejen právní) historie.

Jako první otázku soud řešil, zdali je vůbec D. Scott aktivně legitimován k podání žaloby u soudu, či jak R. Taney otázku položil, zda se může „[...] černocho, jehož předkové byli

¹⁹ Čtrnáctý dodatek Ústavy Spojených států amerických, oddíl 1.

²⁰ Civil Rights Act (1866).

²¹ Ústava Spojených států amerických, článek I., oddíl 8.

²² V rámci louisianské koupě v roce 1803 získaly Spojené státy od Francie území dnes odpovídající 15 státům federace od Texasu až po Montanu a zároveň část dnešního kanadského území.

²³ SELTENREICH – KUKLÍK, *op. cit.*, s. 394.

²⁴ BORK, R. H. *The Tempting of America: The Political Seduction of the Law*. New York: Touchstone, 1991, s. 30.

do této země přivezení jako otroci, stát členem politické komunity, existující na základě Ústavy a jako takový mít nárok na všechna práva, svobody a výsady jí garantované občánům, jednou z nichž je i výsada podání žaloby u soudu Spojených států [...]?”²⁵

Pro R. Taneyho byla odpověď jednoznačná: „Žádný stát nemůže začlenit nového člena do politické komunity, vytvořené Ústavou Spojených států. Nemůže z něho učinit člena této komunity [USA] tím, že z něho učiní člena té svojí. A ze stejného důvodu nemůže začlenit osobu, která nebyla zamýšlena stát se součástí této nové politické rodiny, stvořené Ústavou, nýbrž která měla být vyloučena.“²⁶

Taney se ve svém odůvodnění odvolává na údajný původní záměr (*original intent*) tvůrců Ústavy, jeho stanovisko ale nepodporují historické důkazy. Ústava v žádné své části nezapovídá občanství bývalých otroků, v době přijetí Ústavy se v některých státech bývalí otroci účastnili procesu ratifikace, v pěti státech pak dokonce již disponovali volebním právem.²⁷ Jak poté oponuje jeden ze dvou disentujících, soudce Benjamin Curtis, již Články Konfederace a trvalé Unie (*The Articles of Confederation and Perpetual Union*) garantovaly všem svobodným obyvatelům v každém ze států stejné svobody a výsady, jakým se těší svobodní obyvatelé v ostatních státech a restriktivnější formulace, která by bývalé otroky vylučovala, byla „záměrně odmítnuta“.²⁸ R. Taney tak připisoval tvůrcům ústavního textu záměr, jehož existenci ale nelze doložit. Ačkoli výrokem o nemožnosti bývalých otroků nabýt občanství a s ním spojená práva R. Taney fakticky rozhodl o nedostatku žalobní legitimace na straně D. Scotta, čímž mohl případ skončit na procesním základě,²⁹ stanovisko pokračuje rozbořením ústavnosti samotného missourského kompromisu a s ním spojené otázky postavení D. Scotta v důsledku pobytu na svobodném území.

R. Taney postavil svůj argument na premise, že Kongres coby zákonodárný sbor může v teritoriích, která jsou součástí Spojených států, vykonávat pouze ty pravomoci, které jsou mu dány Ústavou a je vázán všemi omezeními, které Ústava ukládá; nemůže odepřít lidu právo držet zbraň, nutit k sebeobviňování v trestním řízení apod. Z tohoto důvodu také nemůže nikoho zbavit života, svobody nebo majetku bez řádného procesu, jak ukládá pátý dodatek. Toto představuje jádro Taneyho argumentace: pokud Kongres zakáže otroctví v teritoriích, nad kterými vykonává pravomoc, a „občan Spojených států je zbaven svobody nebo majetku pouze proto, že [...] tento majetek přivezl s sebou na konkrétní teritorium Spojených států a neporušil nijak zákony“, pak to „lze jen ztěžší označit za řádný proces“.³⁰

R. Taney ve svém stanovisku prakticky přetvořil procedurální ochranu pátého dodatku v **substantivní garanci**, chránící údajné právo, o němž však Ústava nehovoří a tou dobou již neplatný³¹ missourský kompromis *de facto* zpětně prohlásil za odporující Ústavě.

Předlohou formulace klauzule o občanství čtrnáctého dodatku „podléhající jejich [USA] jurisdikci“ bylo ustanovení zákona o občanských právech, hovořící o „nepodléhá-

²⁵ Dred Scott v. Sandford, 60 U.S. 393 (1856).

²⁶ Tamtéž.

²⁷ SUNSTEIN, C. R. Constitutional Myth-Making: Lessons from the Dred Scott Case. *Occasional Papers*, 1996, No. 37, s. 11. [online]. Dostupné na: <https://dash.harvard.edu/handle/1/12942329>. [cit. 16. 05. 2022].

²⁸ Dred Scott v. Sandford, 60 U.S. 393 (1856).

²⁹ SUNSTEIN, *op. cit.*, s. 8.

³⁰ Dred Scott v. Sandford, 60 U.S. 393 (1856).

³¹ Kompromis byl zrušen zákonem o Kansasu a Nebrasce z roku 1854, kterým Kongres umožnil, aby otázka otroctví byla v teritoriích ponechána na vůli lidu, který si sám zvolil, zda jeho stát bude otrokářským či svobodným.

ní cizí moci“ . Senátor L. Trumbull, předkladatel návrhu zákona, vnímal „nepodléhání cizí moci“ jako znamenající, že „všechny osoby narozené rodičům s bydlištěm ve Spojených státech, s výjimkou indiánů, neplatících daně, jsou občany Spojených států“.³² Klausule o občanství ve čtrnáctém dodatku hovoří jinými slovy, nicméně zákonodárci v Kongresu podle všeho chápali její znění jako upřesňující, nikoli obsahově pozměňující definici, obsaženou v zákoně o občanských právech.³³ Senátor J. Howard prezentoval klauzuli jako „řešící velkou otázku občanství a rozptyluje pochyby o tom, které osoby jsou občany Spojených států a které nikoli“³⁴ a pouze „deklaruje, co již je právem země“.³⁵

Úvodní klauzule prvního oddílu dokázala nadobro zvrátit neblahý precedent z případu D. Scotta a přiznat tak všem propuštěncům po občanské válce občanství na ústavní úrovni. Jak již bylo zmíněno, s občanstvím se zároveň pojí jistá práva, svobody a výsady. Jejich vymezení, rozsah a možné limity jsou však mimořádně obtížným tématem, jak ukazují již debaty zákonodárců 39. Kongresu o následující klauzuli dodatku o svobodách nebo výsadách, kterou lze označit za pravděpodobně nejkontroverznější a nejsložitější část textu čtrnáctého dodatku.

2.2 Svobody nebo výsady

Výbor dostal průběžně k posouzení hned několik návrhů nového dodatku, jedním z nich byl i návrh kongresmana J. Bingham. Ten představil svůj návrh výboru 3. února 1866, přičemž jeho znění bylo následovné: „Kongres má právo vydávat všechny zákony nutné k tomu, aby pro občany kteréhokoli státu byly zajištěny všechny svobody a výsady, kterým se těší občané ostatních států (Čl. 4, odd. 2) a všem osobám v jednotlivých státech stejná ochrana života, svobody a majetku (5. dodatek).“³⁶

Návrh prošel hlasováním ve výboru poměrem 9:4. Jak lze pozorovat, J. Bingham v původním návrhu odkazuje na dvě existující ústavní ustanovení, a sice klauzuli o řádném procesu pátého dodatku a také klauzuli o svobodách a výsadách, obsaženou ve čtvrtém článku, tzv. *comity clause*, případně též *privileges and immunities clause*. Tato klauzule je jednou z mála v původní Ústavě, směřující nikoli vůči federálním orgánům, nýbrž proti jednotlivým státům; doslova stanovuje, že: „Občané kteréhokoli státu mají nárok těžit se všem svobodám a výsadám, jako občané ostatních států.“³⁷

Otázka, která se pochopitelně nabízí, je, jaké jsou ony svobody a výsady, o nichž klauzule hovoří. Jednu z interpretací klauzule předložil v roce 1823 soudce Nejvyššího soudu Bushrod Washington v kauze *Corfield v. Coryell*, v níž byl pro rozpor s Ústavou napadán zákon státu New Jersey, zakazující mimo jiné všem osobám z jiných států sběr ústřic ve vodách New Jersey. Vedle rozporu s klauzulí prvního článku Ústavy o regulaci obchodu

³² SHAWHAN, M. The Significance of Domicile in Lyman Trumbull's Conception of Citizenship. *The Yale Law Journal*, 2010, Vol. 119, No. 6, s. 1353. [online]. Dostupné na: <https://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5211&context=yjlj>. [cit. 16. 05. 2022].

³³ Tamtéž.

³⁴ Congressional Globe, Senate, 1st Sess. 39th Cong. 2890. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llcg&fileName=073/llcg073.db&recNum=11>. [cit. 16. 05. 2022].

³⁵ Tamtéž.

³⁶ CURTIS, s. 57.

³⁷ Ústava Spojených států amerických, článek IV., oddíl 2.

(*commerce clause*)³⁸ byl namítán také rozpor s klauzulí o svobodách a výsadách čtvrtého článku. B. Washington, zasedající coby soudce obvodního federálního soudu,³⁹ shledal, že zákon New Jersey je ústavně konformní, neboť regulace rybníctví je pravomocí každého státu, která nebyla delegována na Kongres Spojených států. Tím nejpodstatnějším z Washingtonova stanoviska však dodnes zůstává *dictum* k oněm „svobodám a výsadám“ občanů států. Tyto mají svou povahou být „základní, patřící právem občanům všech svobodných států a kterým se vždy těšili občané států, tvořících tuto Unii od doby, kdy se tyto státy staly svobodnými, nezávislými a svrchovanými“.⁴⁰ Tato obecná charakteristika je následně konkretizována demonstračním výčtem těchto jednotlivých „svobod a výsad“, mezi něž dle B. Washingtona spadají: „Ochrana ze strany státu, užívání života a svobody s právem nabývat a vlastnit majetek jakéhokoli druhu a sledovat a dosahovat štěstí a bezpečí; tyto nicméně podléhají omezením ze strany státu, spravedlivě uloženým v zájmu obecného dobra celku. Právo občana jednoho státu projíždět či pobývat v jakémkoli jiném ze států za účelem obchodu, zemědělství, profesních nebo jiných cílů, právo domáhat se writu habeas corpus, podávat žaloby jakéhokoli druhu u státních soudů, získávat, držet a zbavovat se majetku, ať už nemovitého nebo movitého a vynětí z daní nebo poplatků vyšších, než jaké jsou placeny občany státu; tyto lze zmínit jako některé ze svobod a výsad občanů, jež jsou jednoznačně chápány jako základní a k nimž lze přiřadit i volební právo tak, jak je zakotveno a upraveno zákony či ústavou státu, v němž má být vykonáváno.“⁴¹

Washingtonův výklad klauzule si zachoval velký vliv na desetiletí dopředu a odkazováno na něj bylo i členy 39. Kongresu, projednávajícími návrh čtrnáctého dodatku kongresmana J. Binghamova. Jeho stanovisko nicméně stále umožňuje chápat klauzuli alternativními způsoby; je možné ji vidět jako garanci rovného zacházení, tedy nediskriminace mezi občany jednoho státu Unie a občany z ostatních států, kteří daný stát navštíví, ale také jako určitý národní či dokonce přirozenoprávní standard, tedy, že v jakémkoli státu Unie, který občan jednoho ze států navštíví, má určitý – státy přesahující – soubor práv, označený B. Washingtonem za „základní“ a následně demonstračně vyčtený.⁴² V pasáži následující výčet práv B. Washington explicitně dodává, že klauzule *neznamená*, že občané ostatních států mají „nárok užívat *všech* práv, patřících výlučně občanům daného státu jen proto, že jsou užívána těmito občany“.⁴³ To znamená, že vedle „základních“ práv existují i práva, vycházející ze státního občanství, která nebyla tradičně přiznána občanům z jiných států. Seznam práv či svobod a výsad z případu *Corfield* zahrnuje oprávnění nejrůznějšího dru-

³⁸ Tzv. *commerce clause* je obsažena v článku prvním, oddílu osmém Ústavy jakožto jedna z pravomocí Kongresu, který je na základě ní nadán pravomocí regulovat obchod s cizími národy, mezi státy federace navzájem a obchod s indiánskými kmeny.

³⁹ V době, kdy byl případ *Corfield* projednáván, existovaly v rámci soudní soustavy na federální úrovni obvodní soudy (*circuit courts*), které byly jednak první instancí v některých občanskoprávních a trestněprávních věcech a jednak odvolacími soudy nadřízenými federálním soudům okrskovým. Každý soudce Nejvyššího soudu měl přidělen obvod, který „objížděl“ (*circuit riding*) a ve kterém rozhodoval. Tato praxe trvala oficiálně až do roku 1911, kdy byly původní obvodní soudy zrušeny a jejich pravomoc přešla na okrskové a obvodní odvolací soudy.

⁴⁰ *Corfield v. Coryell*, 6 F.Cas. 546 (1823).

⁴¹ *Corfield v. Coryell*, 6 F.Cas. 546 (1823).

⁴² FAIRMAN, C. Does the Fourteenth Amendment incorporate the Bill of Rights? The Original Understanding. *Stanford Law Review*, 1949, Vol. 2, No. 1, s. 11. [online]. Dostupné na: https://www.jstor.org/stable/1226431?seq=9#metadata_info_tab_contents. [cit. 09. 05. 2022].

⁴³ *Corfield v. Coryell*, 6 F.Cas. 546 (1823).

hu, jde ovšem o práva, která historicky občanům státu garantovaly „vždy“, respektive od doby, kdy se tyto státy „staly svobodnými, nezávislými a svrchovanými“. Je proto možné učinit závěr, že tato práva dle B. Washingtona vycházejí z historické tradice a zkušenosti a pojí se s principem lidu coby suveréna.⁴⁴ Jeho výklad lze shrnout tak, že existuje soubor tradičních svobod a výsad/práv, jejichž příklady uvádí a která díky klauzuli náleží všem občanům bez rozdílu ve všech státech. Vedle těchto poté existují další práva, povahou nikoli základní a tradičně uznaná, na něž občan jednoho státu v jiném státu Unie automatický nárok nemá.⁴⁵

Výklad klauzule o svobodách a výsadách od soudce B. Washingtona nebyl jediným z předválečného období; Joseph Story, neopomenutelná postava amerických právních dějin a Washingtonův kolega na Nejvyšším soudu, analyzoval druhý oddíl čtvrtého článku jakožto klauzuli, jejímž účelem bylo udělit občanům státu „obecné občanství a zprostředkovat všechny svobody a výsady, na něž by občané týchž států měli nárok za obdobných okolností“.⁴⁶ Jinými slovy o klauzuli lze hovořit jako o limitovaném procedurálním ustanovení, zajišťujícím rovnou aplikaci v určitých situacích. Vedle Storyho výkladu je dále třeba zmínit další dvě soudní rozhodnutí z předválečného období. Tím prvním je *Campbell v. Morris*, v němž předseda Nejvyššího soudu státu Maryland a pozdější soudce Nejvyššího soudu Samuel Chase charakterizuje klauzuli jako nechránící „právo volit, právo zastávat úřad, právo být volen“, nýbrž sloužící jako ochrana „osobních práv“, zejména práva občanů jiných států Unie nabývat a disponovat v určitém státu s majetkem a nebýt podroben daním nebo jiným břemenům, kterým nejsou podrobena občane onoho státu.⁴⁷ Druhým případem je *Abbot v. Bayley*, řešený před Nejvyšším soudem státu Massachusetts. V něm se soud rovněž vyjádřil k významu klauzule o svobodách a výsadách, když shledal, že státy Unie jsou „suverény“ a dotčená klauzule je svým rozsahem „omezená“, neboť každý stát může pro občany ostatních států podmínit výkon práv, náležejících jeho občanům, splněním určitých požadavků.⁴⁸ Oba případy byly později společně s verdiktem v případě *Corfield* citovány během parlamentních debat o čtrnáctém dodatku. Oproti stanovisku soudce B. Washingtona je v nich však klauzule interpretována úžeji a odpovídá významu, jaký jí přiřkl J. Story; tedy že jde pouze o antidiskriminační ustanovení, zavazující státy „zprostředkovat všechny svobody a výsady, na něž by občané týchž států měli nárok za obdobných okolností“, nikoli o ustanovení, samo implicitně obsahující určitá práva.⁴⁹ Předkladatel zákona senátor L. Trumbull uvedl, že „základem“ zákona je jednak odstranění diskriminace v občanských právech na základě rasy a dále zajištění, aby obyvatelé každé rasy měli právo uzavírat smlouvy, žalovat, nabývat a disponovat s majetkem a právo na stejný prospěch ze všech zákonů na ochranu osoby a majetku.⁵⁰ K výčtu svobod a výsad v pojetí soudce B. Washingtona poté prohlásil, že zahrnutím volebního práva „zachází dále

⁴⁴ UPHAM, D. R. *Corfield v. Coryell and the Privileges and Immunities of American Citizenship*. *Texas Law Review*, 2005, Vol. 83, s. 1517. [online]. Dostupné na: <https://constitutionalawreporter.com/wp-content/uploads/2015/09/Corfield-v.-Coryell.pdf>. [cit. 10. 12. 2021].

⁴⁵ Tamtéž, s. 1525.

⁴⁶ STORY, J. *Commentaries on the Constitution of the United States*. Volume III. New York: Cossimo Classics, 2020, s. 674–675.

⁴⁷ *Campbell v. Morris*, 3 Md. 535 (1797).

⁴⁸ *Abbot v. Bayley*, 23 Mass. 89, 6 Pick. 89 (1827).

⁴⁹ FAIRMAN, *op. cit.*, s. 12.

⁵⁰ Tamtéž.

než tento návrh⁵¹. Jak lze tedy pozorovat, navzdory nezpochybnitelnému vlivu, který si odůvodnění v kauze *Corfield* získalo, nepanovala všeobecná shoda na tom, že jde o přesný výklad klauzule o svobodách a výsadách.

První návrh čtrnáctého dodatku J. Bingham, mající zajistit „všechny svobody a výsady“, kopíroval terminologii druhého oddílu čtvrtého článku Ústavy. J. Bingham sám ovšem **nikdy** během svých vystoupení v Kongresu při projednávání podoby čtrnáctého dodatku na stanovisko soudce B. Washingtona v *Corfield v. Corryell* neodkazoval.⁵² Radikální Republikáni v Kongresu spatřovali v jeho původním návrhu úpravu poskytující nově federální pravomoc vymezit a chránit „základní práva“, tj. ta, o nichž ve svém odůvodnění hovoří soudce B. Washington.⁵³ Naproti tomu umírnění členové Republikánské strany interpretovali Binghamův návrh jako umožňující Kongresu vynucovat rovný přístup k určitým státu vymezeným a uznaným právům.⁵⁴ J. Bingham sám ovšem sledoval jiný cíl; dle něho klauzule o svobodách a výsadách obsahovala „elipsu“, spočívající v tom, že – ač nevýslovně – spojením „svobody a výsady občanů v ostatních státech“⁵⁵ evidentně hovoří o svobodách a výsadách **občanů Spojených států**.⁵⁶ To pro J. Bingham znamenalo, že mezi svobody a výsady patří zároveň prvních osm dodatků federálního *Bill of Rights*.⁵⁷

V důsledku široké opozice nakonec J. Bingham svůj první návrh dodatku stáhl. Druhý návrh nového dodatku, skládající se z pěti oddílů, vzešel z debat Společného výboru pro rekonstrukci mezi 21.–28. dubnem, předkladatelem byl spolupředseda výboru T. Stevens. Původní podoba prvního oddílu druhého návrhu zněla: „Oddíl 1. Je zakázána jakákoli diskriminace v občanských právech ze strany jakéhokoli státu nebo Spojených států na základě rasy, barvy pleti nebo předchozího otroctví.“⁵⁸

Toto znění navrhl J. Bingham doplnit o další klauzuli: „rovněž nesmí žádný stát odeprít jakékoli osobě, podléhající jeho pravomoci, stejnou ochranu zákona, nebo odejmout soukromý majetek k veřejnému užívání bez spravedlivé náhrady“.⁵⁹

Tento pokus J. Binghamovi ve výboru nevyšel, předložil proto jiný doplňující návrh: „Žádný stát nesmí vydat nebo vynucovat zákon, který by omezoval svobody nebo výsady občanů Spojených států; žádný stát nesmí zbavit jakoukoli osobu života, svobody nebo majetku bez řádného soudního procesu; rovněž nesmí odeprít jakékoli osobě, podléhající jeho pravomoci, stejnou ochranu zákona.“⁶⁰

Poté, co bylo toto doplnění nejprve výborem schváleno, prosadil senátor George Williams z Oregonu, aby bylo z prvního oddílu připravovaného dodatku vyškrtáno; J. Bingham reagoval podnětem k tomu, aby byla dotčená část zařazena do dodatku jako samostatný oddíl, k čemuž nejprve ve výboru nezískal dostatečnou podporu, avšak 28. dubna předne-

⁵¹ BERGER, *Government by Judiciary*, s. 41.

⁵² LASH, *The Fourteenth Amendment and the Privileges and Immunities of American Citizenship*, s. 103.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ V původním znění „*Privileges and Immunities of Citizens in the several States*“.

⁵⁶ BARNETT – BERNICK, *op. cit.*, s. 130.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ FAIRMAN, *op. cit.*, s. 41.

⁵⁹ BARNETT – BERNICK, *op. cit.*, s. 137.

⁶⁰ Toto znění se nakonec stalo prvním oddílem čtrnáctého dodatku, přidána byla později ještě klauzule o občanství, co se však týče svobod a výsad, řádného procesu a stejné ochrany zákona, k dalším změnám již nedošlo.

sl výboru návrh, aby byl Stevensův koncept prvního oddílu zcela odstraněn a kompletně nahrazen právě jeho verzí – úspěšně.⁶¹ Po nejedné komplikaci tedy nakonec J. Bingham prosadil svůj návrh a budoucí první oddíl nového dodatku získal novou podobu. Zahrnoval klauzuli o svobodách *nebo* výsadách (*privileges or immunities clause*), klauzuli o řádném procesu (*due process clause*) a klauzuli o stejné ochraně zákona (*equal protection of the laws clause*). Finální návrh byl následně předložen oběma komorám Kongresu ke schválení.

Nejprve byl návrh projednáván ve sněmovně, kde jako první vystoupil spolupředseda výboru T. Stevens se svou obhajobou předkládané úpravy. Jak sdělil svým kolegům, pro T. Stevense návrh dodatku představoval prostředek, kterým by Kongres mohl „napravit nespravedlivou legislativu států“.⁶² Dodal, že je „částečně pravda“, že zákon o občanských právech zajišťoval to samé, nicméně „zákon je zrušitelný pouhou většinou“.⁶³ Názor kongresmanů na povahu předkládané úpravy se lišil; někteří považovali navržený dodatek za konstitucionalizovaný zákon o občanských právech, tedy že jeho obsah byl se zákonem identický, jiní v něm spatřovali určité *ex post* potvrzení či dodání pravomoci Kongresu zákon přijmout, další se domnívali, že Ústava ve své tehdejší podobě již obsahovala garance, které měl poskytovat nový dodatek.⁶⁴ J. Bingham vystoupil jako jeden z posledních řečníků v poslední den projednávání dodatku ve sněmovně. Jeho vystoupení se vedle popisu účelu úpravy věnovalo také obavám o zachování federalistické struktury: „Tento dodatek neodnímá žádnému státu žádné právo, které mu kdy náleželo. Žádný stát nikdy neměl právo, pod rouškou zákona, nebo jinak, omezovat svobody nebo výsady žádného občana republiky.“⁶⁵

V roce 1833 vydal Nejvyšší soud rozhodnutí v jedné z podstatných předválečných kauz *Barron v. Baltimore*. Město Baltimore zrealizovalo sérii stavebních úprav, v důsledku kterých došlo k proniknutí velkého množství odpadu a písku do městského přístavu. Barron byl jedním z vlastníků přístavních mol, kterému vznikla finanční újma z důvodu signifikantně snížené užitelnosti vody pro plavidla, rozhodl se proto město zažalovat pro odnětí majetku bez spravedlivé kompenzace v rozporu s pátým dodatkem Ústavy. Po několika odvoláních spor dospěl až k Nejvyššímu soudu. Předseda John Marshall sepsal jednomyslné stanovisko soudu, v němž rozhodl v neprospěch Barrona na základě neaplikovatelnosti *Bill of Rights* – a tedy i pátého dodatku – proti jednotlivým státům Unie. J. Marshall poukázal na fakt, že Ústava v některých svých částech obsahuje omezení pravomocí jednotlivých států, jako je např. zákaz států uzavírat mezinárodní úmluvy.⁶⁶ Nicméně: „Tento soud je toho názoru, že ustanovení pátého dodatku Ústavy deklarující, že soukromý majetek nesmí být odňat bez spravedlivé náhrady, je zamýšleno jako omezení pouze vůči vládě Spojených států a není aplikovatelné vůči vládám jednotlivých států.“⁶⁷

⁶¹ FAIRMAN, *op. cit.*, s. 42.

⁶² WALKER, Jr., F. H. Was it Intended That the Fourteenth Amendment Incorporate the Bill of Rights? *North Carolina Law Review*, 1964, Vol. 42, No. 4, s. 930. [online]. Dostupné na: <https://scholarship.law.unc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6079&context=nclr>. [cit. 09. 05. 2022].

⁶³ CURTIS, *op. cit.*, s. 86.

⁶⁴ Tamtéž, s. 86.

⁶⁵ BARNETT – BERNICK, *op. cit.*, s. 328.

⁶⁶ Ústava Spojených států amerických, článek I., oddíl 10.

⁶⁷ *Barron v. Mayor & City Council of Baltimore*, 32 U.S. 243 (1833).

Jak J. Marshall poukazuje, po přijetí Ústavy konventy jednotlivých států byly těmito shromážděními k zajištění svobody doporučeny dodatky zabráňující zneužití moci a tyto dodatky vyžadovaly „ochranu proti hrožícím zásahům federální vlády, nikoli vlád lokálních“ a neobsahují „nic, co by indikovalo záměr aplikovat je proti vládám států“.⁶⁸

Na základě precedentu z případu *Barron* se tedy ustálila doktrína neaplikovatelnosti *Bill of Rights* proti státům, které sice měly své ústavy s vlastními mechanismy ochrany práv a svobod, ale těmi, které obsahuje Ústava federální, nebyly vázány. Skutečnost, že ochrana práv a svobod byla historicky státní záležitostí, byla obecně uznávána i mezi tvůrci čtrnáctého dodatku.⁶⁹

Původní návrh prvního oddílu čtrnáctého dodatku kongresmana J. Binghamu měl občánům kteréhokoli státu zajistit „všechny svobody a výsady“ občanů ostatních států. Jeho druhý pokus, který již byl úspěšný a stal se po doplnění klauzule o občanství druhou klauzulí prvního oddílu čtrnáctého dodatku, obsahoval ustanovení, zakazující státům vydání nebo vynucování jakéhokoli zákona, který by omezoval „svobody nebo výsady občanů Spojených států“. Základní otázkou je, **jaký** byl rozdíl mezi Binghamovým prvním a druhým návrhem. Již bylo zmíněno, že J. Bingham zastával teorii jisté „elipsy“ o tom, že svobody a výsady nejsou tvořeny jen souborem „základních práv“, obsažených implicitně v klauzuli o svobodách a výsadách, ale také všemi právy a svobodami prvních osmi dodatků Ústavy; teorii nepochopenou jeho kolegy. Během obhajoby svého prvního návrhu J. Bingham kongresmany ujišťoval, že „Návrh předložený sněmovně je jednoduše návrh vyzbrojit Kongres pravomocí vynucovat bill of rights [sic] tak, jak je v Ústavě dnes. Má mít takovýto rozsah, nikoli širší.“⁷⁰

Toto Binghamovo vystoupení se jeví jako přesvědčivý důkaz o záměru aplikovat skrze dodatek *Bill of Rights* proti státům. Měl však J. Bingham skutečně na mysli prvních osm dodatků, když hovořil o „nesmrtelné bill of rights vtělené v Ústavě“?⁷¹ Fakt, že J. Bingham výslovně nehovořil o prvních osmi dodatcích, dává prostor k pochybám, zda pod termínem „bill of rights“ nechápal spíše literární frázi označující garance klauzule o svobodách a výsadách čtvrtého článku ve spojení s ochranou života, svobody a majetku podle pátého dodatku, jak se ve své vlivné eseji z roku 1949 domnívá profesor Charles Fairman.⁷² Mezi prvním a druhým Binghamovým návrhem existuje jedna evidentní odlišnost: zatímco v původním návrhu Bingham užívá spojení „svobody a výsady“ občanů ostatních států, kopírující druhý oddíl čtvrtého článku Ústavy, v druhém návrhu již užívá spojení „svobody nebo výsady **občanů Spojených států**“. Toto reflektuje Binghamovu „teorii elipsy“ o tom, že klauzule čtvrtého článku o svobodách a výsadách **sama** pojednává o svobodách a výsadách občanů Spojených států, ale nečiní tak výslovně.

J. Bingham dále ve svém vystoupení pokračoval slovy, adresovanými odpůrcům jeho původního návrhu: „Pánové uznávají sílu ustanovení bill of rights, že občané Spojených států mají nárok těšit se všem svobodám a výsadám jako občané ostatních států a že nikdo

⁶⁸ *Barron v. Mayor & City Council of Baltimore*, 32 U.S. 243 (1833).

⁶⁹ BERGER, *Government by Judiciary*, s. 156.

⁷⁰ FAIRMAN, *op. cit.*, s. 33.

⁷¹ Tamtéž, s. 36.

⁷² Tamtéž, s. 33–34.

nesmí být zbaven života, svobody nebo majetku bez řádného procesu, ale říkají ‚Jsme proti jejímu [bill of rights] vynucování zákony Kongresu na základě dodatku Ústavy tak, jak je navržen.‘ Proč jsou proti vynucování bill of rights, jak je navrženo?⁷³

Otázkou je, proč J. Bingham hovoří vedle svobod a výsad zvlášť o klauzuli o řádném procesu pátého dodatku, namísto toho, aby hovořil o *všech* prvních osmi dodatcích, jak učinil až v roce 1871, když pronesl: ‚Svobody a výsady občanů Spojených států, na rozdíl od svobod a výsad občanů státu, jsou primárně definovány prvními osmi dodatky Ústavy Spojených států.‘⁷⁴

J. Bingham si byl vědom konsekvencí rozhodnutí v *Barron v. Baltimore* a z jeho komentáře tři roky po ratifikaci dodatku je patrné, že dle něho čtrnáctý dodatek tento precedent fakticky zvrátil: ‚[...] tyto dodatky, vymezující a chránící práva lidí a občanů, limitovaly moc Kongresu, nikoli států [...] tato sněmovna může nyní bezpečně následovat příkladu tvůrců Ústavy a architektů této Republiky skrze přijetí zákonů, vynucujících všechny svobody a výsady občanů Spojených států tak, jak jsou garantovány doplněnou Ústavou a v ní výslovně vyčteny.‘⁷⁵

Označení svobod a výsad občanů Spojených států za ‚výslovně vyčtené‘ v Ústavě indikuje, že jeho cílem skutečně bylo prosazení prvních osmi dodatků *Bill of Rights* proti státům⁷⁶ a že Binghamův druhý návrh spíše než pozměňující obsah pouze specifikoval záměr, sledovaný již návrhem prvním. Jistotu poté přináší další z Binghamových výroků z března 1871: ‚Těchto osm článků [dodatků] nikdy nepředstavovalo omezení moci států, dokud toto nebylo změněno čtrnáctým dodatkem.‘⁷⁷

Je ale zapotřebí analyzovat rovněž náhledy ostatních zákonodárců na J. Binghamem vytvořenou úpravu; subjektivní záměr J. Binghamova je jednou věcí, jak text chápali jeho kolegové, kteří ho schvalovali a rozhodovali o jeho předložení státům k ratifikaci, je věcí druhou. T. Stevens na adresu navrženého dodatku pronesl, že ‚umožňuje Kongresu napravit nespravedlivou legislativu států‘, aby se ‚zákon, vztahující se na jednoho, vztahoval rovněž na všechny‘,⁷⁸ neboť ‚Ústava limituje pouze Kongres, nikoli státy‘ a ‚tento dodatek napравuje tento defekt‘.⁷⁹ Ve vztahu k zákonu o občanských právech dále uvedl, že ‚je částečně pravda‘, že dodatek zajišťuje to samé, ale rozdílem je, že ‚zákon je zrušitelný prostou většinou‘.⁸⁰ Kongresman William Higby, radikální Republikán z Kalifornie, okomentoval první Binghamův návrh ve sněmovně slovy, že je ‚již v Ústavě obsažen‘,

⁷³ BARNETT – BERNICK, *op. cit.*, s. 133.

⁷⁴ AYNES, R. L. On Misreading John Bingham and the Fourteenth Amendment. *The Yale Law Journal*, 1993, Vol. 103, s. 71. [online]. Dostupné na: <https://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=7516&context=yjl>. [cit. 09. 05. 2022].

⁷⁵ LASH, K. T. The Privileges or Immunities Clause and Unenumerated Rights. *Law & Liberty*, 21. 03. 2019. [online]. Dostupné na: <https://lawliberty.org/the-privileges-or-immunities-clause-and-unenumerated-rights/>. [cit. 09. 05. 2022].

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ AYNES, *op. cit.*, s. 74.

⁷⁸ CURTIS, *op. cit.*, s. 86.

⁷⁹ AMAR, A. The Bill of Rights and the Fourteenth Amendment. *The Yale Law Journal*, 1992, Vol. 101, s. 1236. [online]. Dostupné na: https://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2005&context=fss_papers. [cit. 09. 05. 2022].

⁸⁰ CURTIS, *op. cit.*, s. 87.

ale je natolik „roztříštěn po jejích různých částech, že nemá žádný život či energii“⁸¹ a to, co je jeho obsahem, zajistí „přesně“ to, co je již obsaženo v osmém oddílu prvního článku,⁸² druhém oddílu čtvrtého článku (klauzule o svobodách a výsadách) a pátém dodatku.⁸³

Binghamův návrh se obecně setkal s velmi chladným přijetím ze strany zákonodárců; kupříkladu celá delegace kongresmanů za stát New York navržený dodatek odmítala; kongresman Robert Hale, patřící do newyorské delegace, kriticky nazval návrh „extrémně neurčitým“.⁸⁴ Když poté v květnu sněmovna poprvé rokovala o Binghamově druhém návrhu, který se nakonec stal – po senátním doplnění klauzule o občanství – prvním oddílem čtrnáctého dodatku tak, jak je dnes znám, mezi prvními řečníky byl i tehdy ještě kongresman James Garfield (pozdější dvacátý prezident Spojených států). J. Garfield hovořil o navrženém dodatku s uspokojením, neboť dle něho nedlouho předtím přijatý zákon o občanských právech „byl nyní součástí práva země“, ale přestalo by tomu tak být, pokud by se k moci dostala Demokratická strana a právě z toho důvodu podporoval „pozvednutí tohoto velkého a dobrého zákona mimo dosah politických svárů“ a jeho „ukotvení v klidném nebi Ústavy“.⁸⁵

A zatímco J. Bingham v roce 1871 v Kongresu hovořil o dodatku, který inkorporoval dodatky *Bill of Rights* v souladu s jeho záměrem, J. Garfield ve stejnou dobu popisuje dodatek jako diametrálně odlišný: „V následné dlouhé debatě byl tento oddíl [první oddíl čtrnáctého dodatku] považován za ekvivalentní prvnímu oddílu zákona o občanských právech, s tou výjimkou, že byla přidána nová pravomoc [klauzule o stejné ochraně zákona]. V průběhu debaty o něm bylo takřka bez výjimky hovořeno jako o omezení moci států přijímat legislativu, chránící nerovně život a majetek.“⁸⁶

V senátu vystoupil v rozpravě o druhém návrhu dodatku jako první senátor Jacob Howard za stát Michigan coby člen Společného výboru pro rekonstrukci, který oznámil kolegům záměr „velmi stručně“ představit „postoje a motivy, jenž ovlivnily výbor“ a „cíle, kterých se [dodatek] snaží dosáhnout“.⁸⁷ J. Howard nejprve citoval pasáž z *Corfield v. Coryell* ve snaze osvětlit význam klauzule o svobodách nebo výsadách, načež uvedl, že tyto svobody a výsady, o nichž hovoří druhý oddíl čtvrtého článku „nelze přesně a úplně vymezit“ a k těmto by dále „měla být přidána osobní práva, garantována prvními osmi

⁸¹ Congressional Globe, House of Representatives, 1st Sess. 39th Cong. 1054. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llcg&fileName=073/llcg073.db&recNum=11>. [cit. 09. 05. 2022].

⁸² Osmý oddíl prvního článku Ústavy upravuje pravomoci Kongresu, je uvozen větou „Kongres má právo“ (*Congress shall have power*), následovanou taxativním výčtem, stejně uvození měl i první Binghamův návrh čtrnáctého dodatku.

⁸³ Congressional Globe, House of Representatives, 1st Sess. 39th Cong. 1054. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llcg&fileName=073/llcg073.db&recNum=11>. [cit. 09. 05. 2022].

⁸⁴ FAIRMAN, *op. cit.*, s. 29.

⁸⁵ Congressional Globe, House of Representatives, 1st Sess. 39th Cong. 2462. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llcg&fileName=073/llcg073.db&recNum=11>. [cit. 09. 05. 2022].

⁸⁶ BERGER, R. Incorporation of the Bill of Rights in the Fourteenth Amendment: A Nine-Lived Cat. *Ohio State Law Journal*, 1981, Vol. 42, s. 464. [online]. Dostupné na: <https://kb.osu.edu/handle/1811/65145>. [cit. 09. 05. 2022].

⁸⁷ LASH, *The Fourteenth Amendment and the Privileges and Immunities of American Citizenship*, s. 155.

dotatky Ústavy“ (J. Howard následně vyjmenoval jednotlivá práva a svobody jako svoboda projevu a tisku, právo držet zbraň, atd.).⁸⁸ Howardova definice svobod a výsad občanů Spojených států zahrnovala jak ochranu rovnosti u státy přiznaných práv v souladu s klauzulí o svobodách a výsadách čtvrtého článku, **tak prvních osm dodatků** federálního *Bill of Rights*.⁸⁹ Na Howardovo vystoupení reagoval republikánský senátor Luke P. Poland z Vermontu, dle kterého však dodatek nezabezpečoval „nic mimo to, co bylo zamýšleno původním ustanovením v Ústavě [druhým oddílem čtvrtého článku]“.⁹⁰ Další řečník, senátor James R. Doolittle z Wisconsinu, vyjádřil přesvědčení, že „předchůdcem tohoto dodatku byl zákon o občanských právech“ a dodatek byl předložen proto, aby „mu dodal validitu“.⁹¹ Tomuto náhledu oponoval spolupředseda výboru W. P. Fessenden za stát Maine, který se po nemoci vrátil do senátu: „Ať už byly motivy pana Binghamu jakékoli, navrhl [dodatek] předtím, než byl zákon o občanských právech vůbec projednáván [...] během diskuze ve výboru jsem nikdy neslyšel, že by cokoli bylo o zákonu o občanských právech řečeno v souvislosti s tím [s návrhem dodatku]. Byl [dodatek] položen na zcela odlišných základech.“⁹²

W. P. Fessenden ale k prvnímu oddílu navrženého dodatku rovněž uvedl, že klauzule o svobodách nebo výsadách je „nepotřebná, neboť tentýž princip je již obsažen ve čtvrtém článku“ a že „jeho skutečným a jediným cílem je dát černochům občanství, podepřít zákon o občanských právech a dát jim přesvědčivější, ne-li opodstatněný, nárok na jeho ustanovení.“⁹³

Demokratický senátor Thomas A. Hendricks z Indiany na závěr debaty shrnul, že „neslyšel žádného ze senátorů přesně definovat, co jsou svobody a výsady občanství“; senátor Reverdy Johnson z Marylandu byl ohledně klauzule o svobodách nebo výsadách v obdobné nejistotě a navrhl dokonce její vypuštění se slovy: „[...] dle mého je dosti nevhodné, aby [první oddíl dodatku] stanovoval, že ‚žádný stát nesmí vydat nebo vynucovat zákon, který by omezoval svobody nebo výsady občanů Spojených států‘ jednoduše proto, že nejsem srozuměn s tím, jaký by toto mělo dopad.“⁹⁴

Jak lze shrnout, otázka původního významu klauzule o svobodách nebo výsadách je mimořádně komplexní a lze nalézt racionální argumenty jak pro restriktivnější pojetí klauzule, tak pro teorii o inkorporaci *Bill of Rights* na státní úroveň. Vedle samostatného rozboru klauzule je nicméně potřeba nahlédnout na ni i v kontextu zbývajících částí prvního oddílu, kterými jsou klauzule o řádném procesu a stejné ochraně zákona.

⁸⁸ FAIRMAN, *op. cit.*, s. 57.

⁸⁹ LASH, *The Fourteenth Amendment and the Privileges and Immunities of American Citizenship*, s. 158.

⁹⁰ BERGER, *Incorporation of the Bill of Rights in the Fourteenth Amendment*, s. 457.

⁹¹ BERGER, *Government by Judiciary*, s. 168.

⁹² Congressional Globe, Senate, 1st Sess. 39th Cong. 2896. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llcg&fileName=073/llcg073.db&recNum=11>. [cit. 09. 05. 2022].

⁹³ BERGER, *Incorporation of the Bill of Rights in the Fourteenth Amendment*, s. 457.

⁹⁴ Congressional Globe, Senate, 1st Sess. 39th Cong. 3041. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llcg&fileName=073/llcg073.db&recNum=11>. [cit. 09. 05. 2022].

2.3 Řádný proces

Stejně jako v případě klauzule o svobodách nebo výsadách i v případě třetí klauzule prvního oddílu o řádném procesu – tzv. *due process clause* – nalezneme v Ústavě velmi podobně znějící ustanovení; v tomto případě konkrétně v pátém dodatku, připojeném k původní Ústavě v roce 1791 jako součást prvních deseti dodatků *Bill of Rights*. Pátý dodatek vedle zajištění spravedlivé náhrady při odnětí majetku, zákazu nucení k sebeobviňování či zásady *ne bis in idem* v trestním řízení stanovuje, že: „Nikdo [...] nesmí být zbaven života, svobody nebo majetku bez řádného procesu.“⁹⁵

Klauzule o řádném procesu čtrnáctého dodatku je pak takřka totožná: „žádný stát nesmí zbavit kohokoli života, svobody nebo majetku bez řádného procesu.“⁹⁶

Když v roce 1787 vystoupil Alexander Hamilton před newyorským shromážděním, vymezil pojem „řádného procesu“ následovně: „Slova ‚řádný proces‘ mají přesný technický význam a jsou aplikovatelná pouze na proces a postup soudů, nelze je vztahovat na akty zákonodárního sboru.“⁹⁷

Jak vypovídá již samotné spojení „řádný proces“, jde o procedurální ustanovení, zaručující řádný **soudní** proces v souladu se zákonem a jako takové bylo před rokem 1866, kdy text čtrnáctého dodatku vznikl, chápáno, s čímž byli zákonodárci 39. Kongresu obeznámeni.⁹⁸ Ještě na konci roku 1865 předložil J. Bingham návrh na doplnění Ústavy tak, aby Kongres mohl nově vydávat „všechny zákony nutné k tomu, aby zabezpečil všem osobám v každém státu Unie rovnou ochranu v jejich právech na život, svobodu a majetek“.⁹⁹ Na toto J. Bingham navázal nedlouho poté svým prvním návrhem čtrnáctého dodatku: „Kongres má právo vydávat všechny zákony nutné k tomu, aby pro občany kteréhokoli státu byly zajištěny všechny svobody a výsady, kterým se těší občané ostatních států (Čl. 4, odd. 2) a všem osobám v jednotlivých státech stejná ochrana života, svobody a majetku (5. dodatek).“¹⁰⁰

Návrh popsal J. Bingham tak, že „každé slovo navrhovaného dodatku je dnes v Ústavě naší země, s výjimkou slov poskytujících výslovně pravomoc Kongresu Spojených států“.¹⁰¹ Spojení „rovná ochrana“ ovšem původní Ústava neobsahuje,¹⁰² J. Bingham, jak později vysvětlil, se domníval, že některá z jejích existujících částí odpovídá obsahově tomuto navrženému spojení; a tou byl konkrétně pátý dodatek.¹⁰³ Co se týče vymezení obsahu klauzule o řádném procesu pátého dodatku, pro J. Binghamu byl její význam jasný; tuto otázku „soudy již dávno vyřešily“, což znamená, že autor prvního oddílu spoléhal na

⁹⁵ Pátý dodatek Ústavy Spojených států amerických.

⁹⁶ Čtrnáctý dodatek Ústavy Spojených států amerických, oddíl 1.

⁹⁷ New York Assembly. Remarks on an Act for Regulating Elections, [6 February 1787]. In: National Archives. [online]. Dostupné na: <https://founders.archives.gov/documents/Hamilton/01-04-02-0017>. [cit. 16. 05. 2022].

⁹⁸ BERGER, *Government by Judiciary*, s. 227.

⁹⁹ LASH, K. T. Enforcing the Rights of Due Process: The Original Relationship between the Fourteenth Amendment and the 1866 Civil Rights Act. *The Georgetown Law Journal*, 2018, Vol. 106, s. 1410. [online]. Dostupné na: <https://scholarship.richmond.edu/law-faculty-publications/1490/>. [cit. 16. 05. 2022].

¹⁰⁰ CURTIS, *op. cit.*, s. 57

¹⁰¹ LASH, *Enforcing the Rights of Due Process*, s. 1428–1429.

¹⁰² BERGER, *Government by Judiciary*, s. 160.

¹⁰³ LASH, *Enforcing the Rights of Due Process*, s. 1429.

ustálenou dosavadní judikaturu,¹⁰⁴ která jednoznačně chápala „řádný proces“ jako procedurální ochranu. Primárním rozdílem mezi klauzulí o řádném procesu čtrnáctého dodatku a její předlohou v dodatku pátém je **vůči komu** směřuje. Zatímco pátý dodatek, jak potvrdil precedent *Barron v. Baltimore*, byl aplikovatelný pouze na federální úrovni, čtrnáctý dodatek explicitně uvádí, že zbavit života, svobody nebo majetku bez řádného procesu nesmí „žádný stát“. Na tomto místě vyvstává otázka s ohledem na předcházející klauzuli o svobodách nebo výsadách; totiž, že pokud tato inkorporovala *Bill of Rights* a s ní tedy i pátý dodatek, nečiní to klauzuli o řádném procesu ve čtrnáctém dodatku redundantní? Jak upozorňuje ve svém projevu senátor J. Howard, podstatná odlišnost mezi klauzulí o svobodách nebo výsadách a klauzulí o řádném procesu spočívá v tom, že zatímco první chrání svobody a výsady „občanů Spojených států“, druhá se vztahuje na **všechny osoby** („nikdo nesmí být zbaven života, svobody nebo majetku bez řádného procesu“).¹⁰⁵ Toto nutně implikuje, že pokud svobody a výsady zahrnují *Bill of Rights* včetně pátého dodatku, vztahují se pouze na **občany**, zatímco klauzule o řádném procesu, jako jedna specifická garance pátého dodatku, byla do textu zvláště přidána proto, aby chránila všechny osoby.¹⁰⁶

J. Bingham věřil, že život, svoboda a majetek jsou přirozená práva, náležející všem, nikoli pouze občanům; samotná klauzule o řádném procesu pátého dodatku hovoří ve stejných termínech. Přes Binghamovu konzistentní obhajobu těchto „vrozených práv každé osoby“,¹⁰⁷ jeho kolegové nadále v souvislosti s dodatkem užívali užšího pojmu „občané“; kongresman Ephraim Eckley podporoval dodatek z důvodu jeho zabezpečení „života, svobody a majetku všem občanům“,¹⁰⁸ kongresman Martin R. Thayer pak kvitoval návrh dodatku s tím, že dodatek inkorporuje ochranu zákona o občanských právech, poskytovanou „základním právům občanství“. ¹⁰⁹ Znění klauzule o řádném procesu je však zřejmé: zapovídá zbavení života, svobody nebo majetku bez řádného procesu „kohokoli“. Jak uvádí J. Garfield v roce 1871, čtrnáctý dodatek byl co do klauzule o řádném procesu „okopírován z pátého“ a tato klauzule představuje „nestranný soud dle zákonů země“. ¹¹⁰ Při pohledu na klauzule o svobodách nebo výsadách a řádném procesu nelze přehlédnout výslovnou garanci druhé zmíněné všem osobám bez ohledu na občanství. Lze se tak domnívat, že účelem klauzule o řádném procesu byla ochrana základních práv – života, svobody a majetku¹¹¹ – a vzhledem k užšímu významu klauzule o svobodách nebo výsadách, vztahující se čistě na občany Spojených států, bylo zapotřebí jejím prostřednictvím rozšířit její garance – shrnuté pod trojici „život, svoboda, majetek“ – na všechny osoby, přičemž dodatečnou ochranu měla poskytovat poslední z klauzulí prvního oddílu; klauzule o stejné ochraně zákona.

¹⁰⁴ *Murray's Lessee v. Hoboken Land & Improvement Co.*, 59 U.S. 272 (1856).

¹⁰⁵ Congressional Globe, Senate, 1st Sess, 39th Cong. 2766. The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llcg&fileName=072/llcg072.db&recNum=847>. [cit. 16. 05. 2022].

¹⁰⁶ AMAR, *op. cit.*, s. 1225.

¹⁰⁷ BERGER, *Government by Judiciary*, s. 243.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ BERGER, R. Paul Dimond Fails to “Meet Raoul Berger on Interpretivist Grounds”. *Ohio State Law Journal*, 1982, Vol. 43, No. 2, s. 301. [online]. Dostupné na: https://kb.osu.edu/bitstream/handle/1811/65189/OSLJ_V43N2_0285.pdf. [cit. 16. 05. 2022].

¹¹¹ BERGER, *Government by Judiciary*, s. 243.

2.4 Stejná ochrana zákona

Na rozdíl od předcházejících dvou klauzulí nemá původní Ústava v případě klauzule o stejné ochraně zákona (*equal protection of the laws clause* či *equal protection clause*) obdobně znějící ustanovení.¹¹² Zákon o občanských právech, přijatý v reakci na jižanské „černé zákoníky“, garantoval právo „plně a rovně využívat všech zákonů a ustanovení, chránících osoby a jejich majetek tak, jak je dovoleno občanům bílé pleti“,¹¹³ a zároveň zajišťoval, že propuštěnci budou „podrobeni stejným trestům, sankcím a pokutám a žádným jiným“, bez ohledu na to, co stanovovaly existující státní zákony. Jak vidíme, zákon obsahoval podobnou formulaci jako později čtrnáctý dodatek, na rozdíl od dodatku však více konkrétní. Kongresman S. Shellabarger komentoval zákon tak, že: „Jeho celý dopad je takový, že vyžaduje, aby jakékoli z těchto vyčtených občanských (nikoli politických) práv, které státy přiznají občanům jedné rasy nebo barvy pleti, bylo rovně přiznáno všem rasám.“¹¹⁴

Co se diskriminace týče, dle S. Shellabargerova zákon: „[...] nezakazuje [státům] diskriminovat mezi občany jedné rasy nebo různých ras ohledně toho, jaká mají jejich práva svědčit, dědit, atd. být. Ale pokud diskriminujete, nesmí se tak dít na základě rasy, barvy pleti nebo předchozího otroctví. To je vše. Pokud dovolíte bílému muži, který je bezvěrec, svědčit, musíte to povolit i bezvěrcům jiné barvy pleti. [...] Zabezpečuje [první oddíl zákona] – nikoli všem občanům, ale všem rasám, všem, které jsou občany – rovnost v ochraně těch vyčtených práv, která státy uznají za vhodné přiznat jakékoli rase.“¹¹⁵

První návrh čtrnáctého dodatku od J. Binghamu zaručoval „všem osobám v jednotlivých státech stejnou ochranu života, svobody a majetku“.¹¹⁶ To, jak jej J. Bingham vylíčil svým kolegům ve sněmovně, znamenalo „[...] poskytnutí pravomoci Kongresu dohlížet na to, aby ochrana, poskytnutá zákony států, byla stejná s ohledem na život, svobodu a majetek všech osob. [...] Toto zahrnují slova ‚stejná ochrana‘, nic více.“¹¹⁷

Ke klauzuli o stejné ochraně ve finálním návrhu J. Bingham poté poznamenal, že dodatkem byl „konečně vyřešen jeden velký problém“, a to „rovnost všech před zákonem“, ačkoli „stejná a přesná spravedlnost pro všechny“, jak Bingham dodal, „nemůže být dosažena za den“.¹¹⁸

S ohledem na klauzuli o stejné ochraně zákona se tak jeví, že jejím cílem bylo zajištění těch práv, která zákon o občanských právech obsahoval (uzavírat smlouvy, svědčit, dědit apod.) pro všechny bez ohledu na rasu, **pokud** jsou státy některé z ras přiznány.¹¹⁹ Někteří autoři nicméně považují rozsah klauzule o stejné ochraně zákona za mnohem širší a domnívají se, že text klauzule nelimituje rozsah „zákona“, kterého se má stejná ochrana

¹¹² BARNETT – BERNICK, *op. cit.*, s. 130.

¹¹³ V původním znění: “full and equal benefit of all laws and proceedings for the security of person and property, as is enjoyed by white citizens”.

¹¹⁴ Congressional Globe, House of Representatives, 1st Sess, 39th Cong. 1293. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage>. [cit. 16. 05. 2022].

¹¹⁵ Congressional Globe, House of Representatives, 1st Sess, 39th Cong. 1293. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage>. [cit. 16. 05. 2022].

¹¹⁶ CURTIS, *op. cit.*, s. 57.

¹¹⁷ Congressional Globe, House of Representatives, 1st Sess, 39th Cong. 1094. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage>. [cit. 16. 05. 2022].

¹¹⁸ Congressional Globe, House of Representatives, 1st Sess, 39th Cong. 3979. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage>. [cit. 16. 05. 2022].

¹¹⁹ BERGER, *Government by Judiciary*, s. 207.

týkat a chrání – stejně jako klauzule o řádném procesu – všechny osoby, zatímco klauzule o „svobodách nebo výsadách“ hovoří jen o „občanech“.¹²⁰ I ti, kdo obecně nahlízejí na klauzule čtrnáctého dodatku z perspektivy extenzivnějšího výkladu, však uznávají, že určité formy diskriminace – jakkoli nežádoucí – přesto nebyly zahrnuty do požadavku stejné ochrany v rámci čtrnáctého dodatku.¹²¹ Otázkou tedy je, jaký byl rozsah klauzule o stejné ochraně zákona ve vztahu k nerovnému zacházení a jaká práva zůstala mimo její dosah. Nutně se zde nabízejí práva politická; zahrnovalo chápání klauzule o stejné ochraně zákona v době přijetí dodatku i povinnost rovnosti v politických právech?

Někteří z Republikánů prosazovali udělení volebního práva propuštěncům; senátor Charles Sumner hovořil o volebním právu jako o „jediné dostatečné garanci“,¹²² podobně smýšleli i kupříkladu senátor Samuel C. Pomeroy či kongresman J. Garfield.¹²³ V roce 1866 bylo však v Unii pouze pět států, které umožňovaly černošskému obyvatelstvu participovat na volebním procesu: Maine, Massachusetts, New Hampshire, Rhode Island a Vermont, přičemž tyto byly obývány zhruba 6 % černošské populace v severních státech.¹²⁴ Zákonnodárci napříč spektrem až na výjimky vyjadřovali přinejmenším skepsi k přiznání volebního práva propuštěncům, v horším případě se otevřeně stavěli proti; během projednávání zákona o občanských právech vystoupil kongresman James W. Patterson s projevem, v němž uvedl, že „údajni přátelé, prosazující politickou a společenskou rovnost“ jsou dle něho „nejhorší nepřátelé barevné rasy“.¹²⁵ Autor zákona, senátor L. Trumbull, vysvětlil obsah zákona velmi jasně: „Návrh ve vztahuje výlučně na občanská práva. Není jím navrhována regulace politických práv jednotlivců: nemá nic společného s volebním právem nebo s jakýmkoli jiným politickým právem [...]“.¹²⁶

Koncept stejné ochrany zákona měl své kořeny v zákonu o občanských právech, jeho rozsah byl však velmi limitovaný. Toto dokládají i zmíněná slova J. Binghamy; šlo o rovnost v ochraně „života, svobody a majetku“, „nic více“. T. Stevens o stejné ochraně v podání čtrnáctého dodatku pronesl následující: „[dodatek] umožňuje Kongresu napravit nespravedlivou legislativu států tak, aby zákon, dopadající na jednoho, dopadal rovně na všechny. Jakýkoli zákon, trestající bílého za zločin, bude trestat černého stejným způsobem a do stejné míry. Jakýkoli zákon, chránící bílého, bude poskytovat ‚stejnou‘ ochranu i černému. Jakékoli prostředky nápravy, které jsou poskytovány jednomu, budou poskytovány všem.“¹²⁷

¹²⁰ DIMOND, Paul R. Strict Construction and Judicial Review of Racial Discrimination Under the Equal Protection Clause: Meeting Raoul Berger on Interpretivist Grounds. *Michigan Law Review*, 1981, Vol. 80, s. 467. [online]. Dostupné na: <https://repository.law.umich.edu/mlr/vol80/iss3/3/>. [cit. 16. 05. 2022].

¹²¹ BAER, J. A. *Equality under the Constitution: Reclaiming the Fourteenth Amendment*. Ithaca: Cornell University Press, 1983, s. 89.

¹²² BERGER, *Government by Judiciary*, s. 72.

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ VAN ALSTYNE, W. W. *The Fourteenth Amendment, the "Right" to Vote, and the Understanding of the Thirty-Ninth Congress*. Faculty Publications, William & Mary Law School, 1965, s. 70. [online]. Dostupné na: <https://scholarship.law.wm.edu/facpubs/779/>. [cit. 16. 05. 2022].

¹²⁵ Congressional Globe, House of Representatives, 1st Sess, 39th Cong. 2699. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage>. [cit. 16. 05. 2022].

¹²⁶ Congressional Globe, House of Representatives, 1st Sess, 39th Cong. 599. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage>. [cit. 16. 05. 2022].

¹²⁷ BAER, *op. cit.*, s. 89.

Senátor W. P. Fessenden rovněž potvrzoval, že volební právo zůstalo mimo dosah dodatku, neboť „každý od dob založení [Spojených států] do dnešního dne uznává, že pravomoc upravovat kvalifikaci voličů zůstává u států“.¹²⁸

Kongresu byla dobře známa situace s ohledem na problematiku volebního práva v jednotlivých státech; realita poválečných let byla taková, že vůle prosadit rovné volební právo bez ohledu na rasu či barvu pleti nebyla dostatečná a bylo třeba pragmaticky přijmout kompromis, pokud mělo dojít alespoň k započetí procesu zrovnoprávnění. J. Garfield glosoval tuto skutečnost stručně: „Ale jsem ochoten, jak jsem zde řekl již dříve, když nemohu dostat vše, co si přeji, přijmout alespoň to, co mohu dostat.“¹²⁹

Dalším problémem byl neblahý fenomén segregace, zejména segregovaných veřejných škol. Dotýkal se dodatek i této otázky? Někteří z Republikánů podporovali ideu desegregace a snažili se ji realizovat legislativní cestou; senátor Ch. Sumner navrhl v roce 1871 zákaz rasové diskriminace ve výběru porot, veřejných zařízeních, jako byly obchody nebo ubytovací zařízení, a rovněž ve veřejných školách, argumentující protiústavností segregace v rámci čtrnáctého dodatku.¹³⁰ Jeho snaha se ovšem setkala s ráznou opozicí; zejména senátor L. Trumbull vystupoval proti Sumnerovu návrhu s tím, že vzdělání, veřejná zařízení a poroty nejsou „občanskými právy“, chráněnými čtrnáctým dodatkem a Kongres nemá pravomoc podobnou změnu legislativně prosadit.¹³¹

Jacobus TenBroek, jeden z vlivných autorů, vycházejících z abolicionistické ústavněprávní teorie, uvádí, že klauzule o stejné ochraně zákona „měla takřka exkluzivně substantivní obsah“.¹³² Požadavek „žádný stát nesmí odepřít [stejnou ochranu zákona]“ se pro J. TenBroeka rovná imperativu „každý stát musí poskytnout“, tedy určité aktivní povinnosti konat k zajištění základních přirozených práv.¹³³ Této koncepci klauzule odporují zastánci restriktivního pojetí, kteří klauzuli vidí jako nikoli poskytující „neomezenou ochranu, úplnou ochranu, jaké jsou všechny zákony schopny“, nýbrž pouze *stejnou* ochranu v podobě nestranného charakteru přijatých zákonů.¹³⁴ Rozdíl mezi těmito dvěma pojetími lze shrnout tak, že zatímco první z nich chápe klauzuli samu o sobě jako ustanovení se substantivním obsahem, druhá ji vidí úžeji jako ustanovení určité akcesorické povahy, které se „aktivuje“ jen za předpokladu, že určitý zákon poskytuje ochranu; v případě, že je ochrana poskytnuta, musí být pro všechny, pokud není poskytnuta nikomu, klauzule nemá sílu vynucovat její poskytnutí;¹³⁵ tedy, jak uváděl kongresman S. Shellabarger, týká se práv, jež státy „uznají za vhodné přiznat“.¹³⁶ „Jedna rasa nebude zvýhodňována oproti druhé [...] Takový je duch a rozsah tohoto zákona a nejde ani o krok dále.“¹³⁷

¹²⁸ BERGER, *Government by Judiciary*, s. 79.

¹²⁹ VAN ALSTYNE, *op. cit.*, s. 72.

¹³⁰ BAER, *op. cit.*, s. 96.

¹³¹ Tamtéž.

¹³² TENBROEK, J. *Equal Under Law*. New York: Collier Books, 1965, s. 237.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ BERGER, *Government by Judiciary*, s. 207.

¹³⁵ BERGER, *Government by Judiciary*, s. 208.

¹³⁶ Congressional Globe, House of Representatives, 1st Sess, 39th Cong. 1293. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage>. [cit. 16. 05. 2022]. TENBROEK, *op. cit.*, s. 205.

¹³⁷ Congressional Globe, House of Representatives, 1st Sess, 39th Cong. 1117. In: The Library of Congress. [online]. Dostupné na: <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage>. [cit. 16. 05. 2022].

Ve světle významu, jaký klauzuli přisuzovali její tvůrci a ti, kdo ji schvalovali, se proto jeví jako přesvědčivější varianta, že klauzule měla **úzký**, nikoli otevřený a extenzivní význam, který by spočíval v určitém substantivním obsahu.

Závěr

Historický kontext přijetí čtrnáctého dodatku a podrobné diskuze zákonodárců 39. Kongresu indikují, že rozsah dodatku byl limitovaný. Dodatek byl výsledkem politického kompromisu, na nějž museli zastánci rychlého procesu zrovnoprávnění přistoupit v zájmu prosazení alespoň určitých základních změn, na něž by s postupem času, společenským pokrokem a vývojem veřejného mínění bylo možné dále navázat. Jak se však ukázalo, tuto úlohu zastal Nejvyšší soud. Vývoj jeho výkladu ve vztahu ke čtrnáctému dodatku reflektuje vývoj dosahu a vlivu dodatku samotného, který zaznamenal oproti původnímu obecnému porozumění enormní transformaci, s níž se pojilo rozšíření jeho dosahu na otázky, které nade vše pochybnost nebyly při tvorbě, schvalování a ratifikaci vůbec zvažovány; některé z nich se dokonce staly tématem až o mnoho desetiletí později.

Anteroom to the Forint: Monetary Law Aspects of the Temporary Period of Issuing Money in Hungary under the Supervision of the Temporary National Government (1944–1945)

Milán Töreki

University of Public Service, Budapest, Hungary

Contact e-mail: torekimilan@gmail.com

Abstract:

This study presents the destruction of the Hungarian currency caused by the Second World War. The devastation caused by Nazi collaboration and the Soviet Red Army had an impact on the Hungarian “pengő”. The occupying Soviets tried to take advantage of all this and interfered with the circulation of money to increase their own political influence. They printed their own banknotes, which were later used to pay by the Hungarian National Bank. The Provisional Government tried to stop inflation after the war and then tried to resist Soviet pressure and to restore cash flow in Hungary, as well.

Keywords: Second World War; Red Army; Hungarian currencies; pengő; monetary law; Arrow Cross Party; issuance of money; legal currencies

DOI: 10.14712/2464689X.2022.44

Hungary and the Status of its Currency at the End of WW2

The most chaotic and versatile period of Hungarian monetary history in the 20th century is the period from the end of 1944 to August 1, 1946. The main reason is that the Hungarian Kingdom fought on the side of the Germans in the war, therefore could not avoid war destruction. From 1944, bombings became constant, the country turned into a battlefield, foreign armies marched through the country and one of the bloodiest and longest city fights in the war was fought for the capital, Budapest. The severe economic situation following the end of WW2 was constantly accompanied by a muddled financial situation. Public administration, public supplies, and the restart of the economy had to be done in a completely destroyed and plundered country. A basic condition for these was having an appropriate cash in circulation, which would be value certain for everyone and can fulfil its ancient function to mediate between the seller and the buyer, while also providing for revenues and taxes for the state.

Hungary had been occupied by the Soviet Army at the end of WW2, subsequently the country belonged to the occupation zone of the Soviet Union, which from that time controlled all political processes in the country. The Allied Control Commission established by the winning powers for each country was practically controlled by Soviets in Hungary, and they achieved that the allied forces only had a consulting role in the commission. Therefore, Moscow could intervene into Hungarian internal affairs and economic policies through the ACC, as well. The Stalinist leadership (on the pressure of the Western powers) allowed the initiation of a multiparty democratic system, however they also started to support the Hungarian Communist Party, which had a low support among the public to obtain power, by uniting it with the left-wing social democrats under the name of Hungarian Workers' Party (HWP), and through this, to introduce a Stalinist-type single-party dictatorship, which rounded off within a few years, by 1949.

From October 1944 there were parts of the country with several currencies in circulation at the same time (Hungarian pengő, the war pengő issued by the Red Army, the Soviet rouble, local city currencies), and in this article I would like to introduce these one by one, and the legal basis why there were considered lawful currencies at the time.

In principle, in the whole area of the country, the single, *de jure* currency was the pengő, based on the Act XXXV/1925. Act V of 1924 on the establishment of the Hungarian Central Bank and its patent declares that the exclusive right of issuing banknotes is transferred to the Hungarian Central Bank from the state. As a result of the Romanian change of sides the Soviet troops entered the borders of Hungary already in September 1944. By December the same year, they were able to control the complete Eastern part of the country until the line of the Danube. On October 16, 1944, as a result of a coup a government collaborating with the Germans led by Ferenc Szálasi¹ was established, which also used their right to issue banknotes to finance the war, for instance on November 4, 1944, they issued a new, 1000 pengő banknote. However, it was not an acceptable currency on the area of the country controlled by the Soviets. Thus, from the autumn of 1944 the Hungarian pengő was not a uniformed convertible currency of the country anymore.

Dissolution of the Monetary Unity: the Red Army's Currency Issuance in Hungary

The treaties of The Hague in 1899 and 1907 also dealt with the money supply of armies and occupied territories as well. The allied forces proceeded according to these during the time of WW2. These treaties were adopted by the Hungarian legislation via Act XLIII/1913: "The occupying army must pay for in-kind services, as far as it is possible, by cash, and if it is not, by giving a receipt, and the payment of the debt must be performed within the shortest possible time." Paying by cash can occur in the currency of the occupied state (pengő obtained as loot), the money of the occupying country (in this case, Soviet roubles), or a currency issued specifically for this purpose, the so-called "occupation currency". In the first two cases cash payment is only possible when the occupying power has looted

¹ The extreme-right government of Hungary collaborating with the Germans, which grabbed power through a coup with the help of the Germans on October 16, 1944. Its initial center was Budapest. However, they transferred their seat to Transdanubia in December 1944. Officially it was dissolved on March 28, 1944, their members left the territory of Hungary on March 29. The head of the government and the state was Ferenc Szálasi (1897–1946), who called himself "leader of the nation", similarly to the Nazis.

a significant amount of public money in the occupied territories, as the army which keeps a certain territory occupied is entitled to confiscate the cash, etc. owned by the state. (Article 53 of Act XLIII/1913: “The army, which occupies a territory, can only confiscate the cash and values owned by the state, (...) as well as movable assets, which can be used for military operations.”) The occupying power uses its own, home currency as rarely as possible, as it is not their interest to increase their home payment turnover (already drained by war) superficially by taking it to territories occupied by them. There is the third case then, issuing and using an occupation currency. The currency of the occupied territory and the occupation currency issued as a lawful currency with an equivalent value did not have to be exchanged into any other value, as any kind of debt could be paid for with it, without any restriction.²

The Red Army issued such military banknotes during WW2 in Czechoslovakia, Poland, Hungary, Romania, Manchuria and North Korea. It is interesting though, that due to Hungarian hostile and losing role, and meanwhile demonstrating it, unlike military currencies in Czechoslovakia and Poland, in Romania and Hungary the name of the country was not indicated. In the case of these currencies only the language and the currency name referred to their residence. These notes are called banknotes by mistake, it is a lot more exact if we call them a bill, as they were issued by the Red Army Command, and not by a central bank having the right of banknote printing. As they were not issued by the Hungarian Central Bank, as a central banknote issuing bank, they are practically emergency currencies. However, due to the obligation to accept these (which was coerced by the presence of the Red Army), they are a transition between the two categories. These bills were probably prepared in advance in the Soviet Union, however, there are several urban legends and stories that they were printed in the printing houses of certain bigger Hungarian cities (e.g., the 5 pengő note in Szeged³) with the plates brought from the Soviet Union between 1945 and 1946. The war pengő was equivalent to the Hungarian pengő and had the following denomination: 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 and 1000 pengő. There was practically no collateral behind these bills, which increased the inflation of the Hungarian pengő even further. Based on the data from the Allied Control Commission (ACC), 4.8 billion pengő worth of war pengő was put into circulation until January 1946. It was typical that the Soviet command obliged the local city management or the Temporary National Government to “exchange” the 1000 war pengő notes. This “exchange” actually meant a denomination change or exchange, as the Soviets always requested smaller denomination pengő notes in exchange. For instance, at the February 22, 1945, session of the ministerial council of the Temporary National Council finance minister István Vásáry⁴ announced that “he would make available 10 000 000 pengő to exchange the Russian 1000 pengő notes.”⁵

² KUPA, M. Felszabadulásunk pénzei [Currencies of our liberation] (1944–1945). *Honismeret*, 1985, XIII. évfolyam, 2, pp. 9–10.

³ HUSZKA, L. – NAGY, Á. Pénzforgalom Szegeden [Money in circulation in Szeged] 1944–1945-ben. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1987, 1, p. 357.

⁴ Smallholder party politician, deputy mayor of Debrecen from 1925, and mayor from 1928 to 1935. Minister of Finance of the Temporary National Government between December 21, 1944 and July 2, 1945.

⁵ Minutes of the Ministerial Council session on February 22, 1945: In: SZÚCS, L. *Dálnoki Miklós Béla Kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsának jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15.* [Minutes of the Ministerial Council of the Government of Béla Miklós Dálnoki (Tempora-

As a result of the events at the front and wartime destruction, many settlements were isolated, resulting in supply problems, which also had an adverse effect on cash turnover. In the case of Kiskunhalas, the local Soviet command required the exchange of the 1000 war pengő notes. The city council, which had cash flow problems, especially smaller denomination problems, with its decision on January 12, 1945, decided that in the value of the 100 pcs of 1000 pengő banknotes they would issue emergency currency with smaller denomination in a manner that they would print 1000 pcs of 100 pengő notes.⁶ The issue of the emergency currency actually took place in January, 1945: each bill was provided with a unique serial number, a city seal and signature by hand. However, the emergency currency of Kiskunhalas did not live long, as following its issue the heads of the city were reprimanded for the issue of the bill, and its immediate withdrawal was ordered. Of the 1000 bills 993 were destroyed, from the remaining 7 bills 3 are owned by the Thorma János Museum in Kiskunhalas, while we know nothing about the whereabouts of the remaining 4.

During this period, emergency currencies or instruments replacing money were used at the following settlements to overcome the shortage of smaller denominations: Budapest, Debrecen, Gödöllő, Kalocsa, Kaposvár, Mezőtúr, Mohács, Pécs.⁷ However, it was not the interest of neither the Soviet occupants nor the Temporary Government that local governments issue various emergency currencies or coupons, as it would have decreased the influence of the war pengő issued by the Soviets, and a basic condition of the revenues and taxation of the Temporary Government was that citizens only pay with bills issued and managed by them. An article was published in one of the communist dailies at the time, *Néplap*, where the author argues against the various emergency currencies. Through historical examples (assignatas from France, the Kossuth bills, the emergency currencies after WW1) he explains that these currencies have serious inflating effect, which deteriorate trust in the pengő. The author himself showed a surprising expertise and objectivity, as he acknowledges in a communist political paper that the war pengő issued by the Red Army only adversely increased banknote turnover, and unlike the press of the age, uses specialist vocabulary.⁸ As of the local emergency currencies, the one issued in Mohács is an exception, as the heads of the city managed to obtain permission to issue it from the local Soviet military authorities.

On the territories controlled by them, the Soviets informed the Hungarian residents on leaflets and posters about the command that: “1) In the territory of Hungary, besides the Hungarian pengő, the pengő issued by the Soviet Military Command is also in circulation. The exchange rate of the aforementioned currencies is the following: a war pengő is equivalent of one Hungarian pengő. 2) Each citizen, each authority, industrial and trade venture

ry National Government), December 23, 1944 – November 15, 1945]. A. kötet. Budapest: MOL, 1997, p. 219.

⁶ RÁDÓCZY, G. Egy eddig ismeretlen szükségpénz [A so far unknown emergency currency]. *Numizmatikai Közlöny*, 1968, LXVI–LXVII. évfolyam, pp. 99–100.

⁷ About the emergency currencies in more detail: ADAMOVSZKY, I. *Magyar szükségpénz katalógus, 1723–1959* [A catalogue of Hungarian emergency currencies 1723–1959]. Budapest: Adamo-ker Bt., 2008.

⁸ HALPERN, R. Szükségpénzt? [Emergency currency?]. *Néplap*, 1944, I. évfolyam, 16. Szám, december 13, szerda, p. 3. It is worth mentioning about the history of the article that István Vásáry after the liberation of Debrecen proposed that the city should issue a local emergency currency, which was opposed by the communists. I. Vásáry belonged to the right wing of the Smallholders, and he was expelled from the Smallholders' Party on the pressure of the Hungarian Communist Party on March 12, 1946.

is obliged to accept these currencies, keeping the prices which were valid at the time when the troops of the Red Army entered the territory of Hungary.”⁹ Refusing this command and the falsification of the bills was deemed to be an offence subject to martial law by the occupying power everywhere anytime, which was also indicated on the bills. According to data from the Allied Control Commission (ACC), until January 1946 4.8 billion pengő worth of bills were printed, the withdrawal of which was first proposed at the Ministerial Council session of the Temporary Government on September 4, 1945. The proposal of financial minister Imre Oltványi¹⁰ was approved by the Ministerial Council, in which it was provisioned that the pengő bills issued by the Red Army Command would be withdrawn from circulation from September 16, 1945. According to the plans, until November 15, 1945, a significant majority of the taxes could be paid with such bills. The exchange would have been executed by the Hungarian Central Bank and its branch institutions. Annex 49/a of the proposal of the Ministerial Council contained the request which was written on the subject to the ACC. In this, the finance minister requested the ACC to approve the exchange and withdrawal of the 4.8 billion worth nominal value war pengő put into circulation could be executed as soon as possible. The Temporary Government declared that they would cover the occurring freight costs. In addition, they requested the ACC to disregard the takeout of the further instalments of the exchange value of the 1000 pengő notes with 2 billion 300 million nominal value (issued by the F. Szálasi government) deposited by them, so that the Hungarian Central Bank could have the necessary banknote amount to exchange the war pengő bills. However, the Ministerial Council approved the proposal in vain, as the ACC only envisaged the approval of the exchange, which then took place months later, in February 1946 in the form of a finance ministerial bulletin, in February 23, 1946 as an issue of the Hungarian Official Gazette.¹¹ The obligation of the Hungarian Central Bank was confirmed by the Armistice Treaty of January 20, 1945: “During the period and under the conditions stipulated by the Hungarian government and the Allied (Soviet) General Command each currency found in the territory of Hungary issued by the Allied (Soviet) General Command shall purchase and exchange, and the currency thus withdrawn shall be submitted to the Allied (Soviet) General Command without delay.”¹²

Based on the same principle, the Soviet rouble had to be exchanged as well, the acceptance of which was obligatory for the public. Its exchange rate was set at 2.5 pengős at the Ministerial Council session on February 3, 1945. In this respect, at the Ministerial Council session on May 4, 1945, foreign minister János Gyöngyösi¹³ briefed about the execution of the armistice obligations on January 20, and as a part of this, he also mentioned the problem of the rouble. The exchange rate of the rouble was not uniformed between the liberated countries, therefore in Rusinsko (Rusin land / Kárpátalja) and Romania rouble could be bought cheaper than in Hungary, therefore, it was smuggled into the country

⁹ HUSZKA – NAGY, *op. cit.*, p. 372.

¹⁰ Smallholder Party politician, finance minister of Hungary between July, 21, and November, 12, 1945, the director of the Museum of Fine Arts between 1949–1952.

¹¹ Minutes of the Ministerial Council session on September 4, 1945: In: SZŰCS, *op. cit.*, B. kötet, pp. 185–187.

¹² Agreement about the armistice treaty concluded between the Alliance of Soviet Socialist Republics, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the United States of America and Hungary, January 20, 1945.

¹³ Smallholder Party politician, foreign minister of Hungary between December 22, 1944, and May 31, 1947.

in huge quantities (mostly through Northern Transylvania), and it became a subject of speculation. Therefore, he requested the rouble to be withdrawn on a fixed rate as soon as possible, thus eliminating its role as a currency.¹⁴ Eventually, the finance ministry communicated with its announcement nr. 65555/1945 IV that using rouble in Hungary as a currency is forbidden from July 15, 1945; exchanging it into Hungarian pengő at a rate of 1:2.5 was possible in any financial institution until August 15.¹⁵ Until that day, less than 2 million pengő worth of roubles were exchanged, therefore it can be seen that it was not significant regarding cash turnover in Hungary. The reasons for this were the following: on one hand, it was not in the interest of the Soviets to distribute their own currency on the territory of a foreign country, as it would have increased inflation in the mother country, and it was also difficult for the Hungarian public to manage the currency due to language problems and the complexity of the rouble monetary system. For instance, banknotes with the denominations 10, 30, 50 and 100 roubles introduced in 1937 were in circulation as 1, 3, 5, 10 “chervoniec”. One chervoniec was the equivalent of 10 roubles. For the external user it could seem as if two currencies were in circulation at the same time in the Soviet Union. At the time of WW2, mostly roubles dated from 1938 (1, 3, 5 roubles) and the 1937 chervoniec notes (1, 3, 5, 10 chervoniec) could be in circulation in Hungary. The 1938 roubles depicted soldiers (the 1 rouble note a miner, the 3 rouble note infantry soldiers, the 5 rouble note a pilot), while the chervoniec notes had simpler ornamental motifs and the portrait of Lenin.

We have to note that there were exceptions between the obligatory acceptance of the currencies of the occupying armies in the case of Hungary, as well. Hungary was occupied by Hitlerian Germany on March 19, 1944, however there was no effective legislation which would have allowed the occupying German army to issue banknotes or coerce the currency of the mother country on the public or merchants. There were even cases when payment in other currency than the pengő was forbidden. An excellent example is the case of the city of Miskolc, where the German command stationing there requested the mayor of the city to issue a notice in which they call the attention of the public and merchants not to accept foreign currency, only pengő from German soldiers: “(...) and in case of any purchase by the members of the German defense forces staying in or passing the city they are not allowed to accept a currency from a foreign state, or a bill proving the fact of purchasing on credit. Members of the German defense forces are only allowed to use Hungarian currency (pengő, fillér), and only Hungarian currency can be accepted from them. Anybody who accepts payment from members of the German defense forces or anybody else in foreign currency commits a punishable offence and shall bear any resulting legal consequences and material damage.”¹⁶ Similar to the allied forces, the Germans also issued occupation currencies, mostly on the Eastern front, for instance on the territory of the Ukraine they issued bills called karbowanez.

¹⁴ Minutes of the Ministerial Council session on May 4, 1945: In: SZŰCS, *op. cit.*, A. kötet, pp. 179, 400–401.

¹⁵ Minutes of the Ministerial Council session on February 3, 1945: In: SZŰCS, *op. cit.*, A. kötet, p. 171.

¹⁶ Members of the German defense forces passing or staying in Miskolc can only use Hungarian currency for purchases. *Magyar Jövő*, 1944, XXVI. évfolyam, 70. szám, március 28., p. 5.

Issuance of money by the Hungarian Temporary Government

At the fifth Ministerial Council session of the Temporary National Government on January 18, 1945, finance minister I. Vásáry briefed that the government has scarce revenue sources, and a majority of them comes from the alcohol and tobacco trade. The finance minister explained that taxation among the present circumstances is impossible. One form of getting revenues might be by the so-called coerced credit, which is possible via stamping banknotes or exchanging money. However, this would not solve the issue of sums fleeing abroad and then seeping back, therefore the only way to solve the problem was to issue new money.

By sums taken abroad they meant the 1000 pengő banknotes dated from February 24, 1943, which were not put into circulation officially, but taken abroad by the Arrow Cross, of which almost 8 billion pengő worth of banknotes were printed, however only one and a half billion nominal value worth of 1000 pengő notes could be put into circulation in Hungary officially. The rest were taken abroad by the F. Szálasi government, therefore putting it into circulation in any manner was illegal, thus the Hungarian government could not be obliged to change it back, which was confirmed by the Prime Minister's Decree nr. 4260/1945 based on the Prime Minister's Decree 4500/1931 on the control and regulation of payments with foreign countries: "Banknotes issued by the Hungarian Central Bank, and coins of pengő, including banknotes and coins withdrawn from circulation, can be imported to Hungary only with the approval of the Hungarian Central Bank. Regarding the application of the present decree, import means any form of taking the money through the borders into the country." Based on these it can be declared that in the case of the 1000 pengő notes we can talk about banknotes not put into circulation, but simple bills, and to exchange them could not be the obligation of the Hungarian government. However, seeping back was significant, therefore the only solution seen by the minister was to print new banknotes. According to the minutes of the session, the drawing of the banknotes had been ordered, the banknote paper was available, and even the printing houses were mapped in the neighbourhood. It is interesting that the finance minister still took the printing house in Nagyvárad (Oradea) into consideration.¹⁷ Primarily, they wished to print 100 pengő banknotes, however they also planned to print new 10, 20 and 50 pengő notes. They needed approximately 6–7 billion pengős, and they estimated the time necessary to print them to be 3.5–5 months. The Prime Minister, Béla Miklós¹⁸ proposed that as the process would take 5 months, it would be useful to print the necessary cash abroad. Imre Nagy¹⁹ agreed with the Prime Minister saying the only way to get money was coerced loan and to issue new banknotes, he suggested they should turn to the Soviet Government with their request.²⁰ At the end of the session it was decided that the finance minister and the

¹⁷ The city became part of Romania following the Trianon Treaty in 1920. The Second Vienna Award returned the city to Hungary in 1940, and the city remained under Hungarian rule until the end of 1944. As a consequence of the armistice Hungary had to give up its territories taken back after 1937, therefore the minutes are interesting that they still consider the printing house there.

¹⁸ Hungarian military official, politician, the 37th Prime Minister of Hungary between December 22, 1944, and November 15, 1945.

¹⁹ Communist politician, economic politician, university professor, ordinary member of the Hungarian Academy of Sciences. Between 1953 and 1955 and during the 1956 revolution he was the head of the Ministerial Council, and the minister of agriculture in Hungary between December 21, 1944, and November 15, 1945.

²⁰ Minutes of the Ministerial Council session on January 18, 1945: In: SZÚCS, *op. cit.*, A. kötet, pp. 121–122.

Prime Minister would write a letter to the Soviet government, which they would hand to General Ivan Susaikov.

On the Pest side, the siege was over, and the reorganization of public administration began. The Budapest National Committee was established, and its operative organ consisting of five members (representatives of four democratic parties and the trade unions) appointed smallholder party politician I. Oltványi (earlier the managing director of the Hungarian Mortgage Credit Bank) as chair of the Hungarian Central Bank. The Temporary National Government discussed the appointment of I. Oltványi on various occasions, as according to Article 26 of Act V of 1924 on the establishment of the Hungarian Central Bank and its patent: “The chair is appointed by the head of the state on the proposal of the finance minister.” Eventually, based on the proposal of the Ministerial Council on March 12, the National Main Council performing temporary head of state duties appointed I. Oltványi as chair of the Hungarian Central Bank officially on April 17, 1945.²¹ At the February 3, 1945, session finance minister I. Vásáry announced that according to information received so far the banknote printing house of the Hungarian Central Bank in Pest is almost intact: plates, paper, ink were all available so that the National Government can print own money. Therefore, he read out a transcript intended to be sent to the Soviet command, in which they announce their request for the banknote printing house, and thank, and also cancel the planned printing of the banknotes from the Soviets, as well as request them to give back the 400 million pengős taken from Hungary. Communist politicians Imre Nagy and József Gábor opposed the transcript saying if they could not print banknotes on their own, there might be a risk that the Soviets would not help in producing banknotes for a second attempt. After the debate they agreed that they would not cancel the order of the banknotes from the Soviets, however they request them to free the Hungarian Central Bank urgently so that banknote printing could be started in Hungary as soon as possible.²² The Soviets hindered the planned production of the range of pengő banknotes until March several times, which was noted by finance minister I. Vásáry at the Ministerial Council sessions, however the new, temporary range of pengő banknotes could not be realized. Literature knows only one piece of this range, the 100 pengő, of which only one specimen survived, on the front of the banknote there is the statue of Saint George by the Kolozsvári brothers, while on the back there is the portrait of Ferenc Rákóczi II.²³

The banknote printing house was ready to produce again by March 1945, their first task was to print banknotes as soon as possible, to which, as an emergency solution they used already existing plates. This is how the 50 and 100 pengő banknotes dated on April 5, 1945, based on the plates of the 50 and 100 pengő notes of 1926, were printed, which mainly differed from its predecessor in 1926 in its color shade. There was an idea that the Banknote Printing House would stamp over the 50 fillér and 5 pengő notes already produced, but not put into circulation, found on stock and put into circulation as 20 and 100 pengő notes. However, except for a few sample prints, this did not materialize. The 5 pengő note with the 1939 date withdrawn earlier was put into circulation again without over stamping or

²¹ BOTOS J. *A Magyar Nemzeti Bank története II. Az önálló jegybank 1924–1948* [History of the Hungarian Central Bank II. The independent central bank 1924–1948]. Budapest: Presscon Kiadó, 1999, pp. 301–302.

²² Minutes of the Ministerial Council session on February 3, 1945: In: SZÚCS, *op. cit.*, A. kötet, pp. 170–171.

²³ RÁDÓCZY, G. *A legújabb kori magyar pénzek (1892–1981)* [Hungarian currencies in contemporary history (1892–1981)]. Budapest: Corvina Kiadó, 1984, p. 103.

any other distinctive sign.²⁴ The announcement about the issue of the new 100 pengő was approved on the May 4, 1945, session of the Ministerial Council, and it was communicated in the May 9 issue of the Hungarian Gazette. Finance minister I. Vásáry at the May 18 session of the Ministerial Council requested approval to the issue of a total 15 billion pengő banknotes, based on the proposal of the Ministry of Finance nr. 65 064/1945 IV, in the following denomination distribution: 500 pengő notes for 5 billion, 100 pengő notes for 7 billion, 50, 20 and 10 pengő notes for 1 billion each. The 500 pengő note was put into circulation with the May 31 announcement, the 50 pengő note was put into circulation with the June 5 announcement in the Hungarian Gazette. Due to the acceleration of the inflation, the 20 and 10 pengő notes were not issued.²⁵ For the 500 pengő notes, earlier printing plates were used. The designer, Ferenc Helbing worked with his 1 million crown plates, made in 1923, brought from Vienna. When the Arrow Cross 1000 pengő banknotes were deposited and to exchange them, the 1000 pengő banknote with the new design appeared on July 16, 1945, which was also made based on a plate produced before 1925. From July 21, 1945, the post of the finance minister was taken over from I. Vásáry by his peer in the party, the head of the Hungarian Central Bank, I. Oltványi. At the September 4 session of the Ministerial Council, I. Oltványi in his talk before the agenda forecast the withdrawal and exchange of the war pengő banknotes issued by the Soviets in the autumn of 1945, which had been approved by the Ministerial Council, however, due to the delay of the approval of the ACC, it only took place in February 1946. With respect to that, the finance minister announced on September 4 that it would be necessary to issue new 5000 and 10 000 pengő banknotes. However, we have no information about even designs regarding the 5000 pengő banknotes, while the ACC only approved the 10 000 pengő banknote on October 12, thus it was put into circulation with the announcement in the Hungarian Gazette on October 17, 1945.²⁶ Similarly to the previous banknotes, the 10 000 pengő banknote was also a redesigned version of a 1925 plate, and this was the last currency issue of the Temporary National Government.

It is worth mentioning the coins of this disturbed period, by which we can present a financial phenomenon which generally characterizes temporary bad economy and political instability, the so-called Gresham's law. Already Copern's work about financial reforms, *Monetae cudendae ratio* finds that in a system where there are two currencies in use, the worse currency always pushes out the good one, and this became the basis of the later Gresham's law. Market stakeholders who own both currencies will spend the worse one as they want to get rid of it, and put aside the better as reserve. Thus, the worse currency will circulate in the economy, pushing out the better one, which will accumulate as a reserve out of circulation at the stakeholders of the economy. The phenomenon creates a ripple effect as the circulation speed of the bad currency increases, while that of the good currency decreases, and this will cause further money excess and accordingly, depreciation, while in the case of the latter it will cause further need for money and resulting appre-

²⁴ KUSCSIK, P. *Magyarország papírpénzei 1900–1946* [Banknotes of Hungary 1900–1946]. Pozsony: Detail Kiadó, 2017, p. 122.

²⁵ Minutes of the Ministerial Council session on May 4 and May 18, 1945: In: SZÜCS, *op. cit.*, A. kötet, pp. 395, 395, 428.

²⁶ Minutes of the Ministerial Council session on September 4 and October 12, 1945: In: SZÜCS, *op. cit.*, B. kötet, pp. 179–180, 343.

ciation. This rule is also proven by the fact that when there is a war conflict, the population tries to accumulate coins with metal content (see WW1 and WW2), and tries to spend the banknotes issued to replace them. The merchants were not willing to accept, or accept on a worse exchange rate (if they accepted at all) the banknotes born out of emergency. This occurred several times during the 20th century in Hungary, first in the weeks and months after the breakout of WW1 in 1914. The government tried to coerce the acceptance of the worse quality banknotes and coins via central decrees, however it was less efficient at the time, and distrust was general towards money not containing precious metals.

However, in 1944–45 the presence of the Soviet Red Army was sufficient to coerce the acceptance of the war pengő.²⁷ Yet during this period only the Soviet occupation currency had smaller denominations in cash circulation, 1, 2 and 5 pengő notes, and the aluminium 1, 2 and 5 pengő coins issued during the war were in circulation, as their predecessors containing silver were used as precious metals in exchange trade and on the black market, as their silver content was worth more than their nominal value. For this reason, they were popular in barter, as their accumulation meant a certain value security.

Effects of the Deterioration of Money: the Disappearance of Coins

The Temporary National Government also tried to issue their own pengő coins, moreover as on the 5 pengő coins in circulation there was the portrait of governor Miklós Horthy.²⁸ At the Ministerial Council sessions, the issue of the coins was first mentioned on April 27, 1945. Here finance minister I. Vásáry requested and was given approval to produce new 5 pengő coins. The works have been delayed. As next it was mentioned on the June 8, 1945 session, where I. Vásáry presented that new aluminium 5 and 2 pengő coins will be issued, and it is announced in the Prime Minister's decrees 3020/1945 and 3030/1945 published on June 9, in which instead of the previously decided 360 million pengő altogether 510 million pengő should be issued on nominal value. It was at the same time decided that the 5 and 2 pengő coins made of aluminium and the 5 pengő made of silver must be gradually withdrawn from circulation, and instead of the 5 and 2 pengő aluminium coins to be withdrawn in accordance with paragraph 1 of the present decree, new 5 and 2 pengő aluminium coins must be produced. The amount to be minted from the various denomination was regulated by ministerial decree, taking proportions into consideration.²⁹ However, due to the rate of inflation only the new aluminium 5 pengő coin was put into circulation, while the building of the Hungarian Parliament was depicted with the inscription "Hungarian state change" on the back instead of governor M. Horthy. An interesting feature is that the inscription is not "Hungarian royal change", although the Hungarian Kingdom was dissolved officially only half a year later, on January 31, 1946, as on this day the

²⁷ This reminds me to a story, which I was told by my grandmother when I was a child. Her brother went to the nearby market to sell eggs and other produce. The city dwellers wanted to pay him with "Russian" pengő, and her brother did not want to take it. After that, they called the "comissar", who hit him in the stomach with the stock of his rifle, gave him the "Russian pengő", and then chased him away from the market.

²⁸ He was the commandant in chief of the National Army in the revolution against the proletariat dictatorship following the Hungarian Republic proclaimed following WW1. Following the restoration of the kingdom, he consolidated state power, and he was the governor of the Hungarian Kingdom from March 1, 1920, to October 16, 1944.

²⁹ *Magyarországi rendeletek tára 1945. 1946. 79. évfolyam, I–VI. füzet* [Catalogue of Hungarian decrees 1945. 1946, year 79, issues I–VI]. Budapest: Szikra irodalmi és lapkiadó vállalat, 1946, p. 172.

national assembly approved Act I of 1946, which was announced immediately and became effective. On the next day, on February 1, the national assembly elected Zoltán Tildy as President of the Hungarian Republic. The 5 pengő coins were in circulation between September and December 31, 1945. The 2 pengő coin only had a few sample mints, they were never put into circulation. Regarding its design it is a lot more sophisticated than the 5 pengő coin, although the same artist, István Iván designed both coins. On the front there is also the inscription “Hungarian state change”, and there is a man facing us, with a scythe and a wheatgrass, on the back a Hungarian coat of arms with the crown, below a dove of peace flying left, with an oil branch in its beak. The planchets were made of the axles of wrecked tanks.³⁰

Following the occupation of the country by the Soviets in 1945, communists who had been underground before, with the support of the Soviet military command quickly took over positions in law enforcement, the police. The first democratic national assembly elections in Hungary after WW2 were held on November 4, 1945. The Independent Smallholders’ Party won with a great majority (57%), before the three left-wing parties (Social Democrats 17%, Communists 17%, Farmers’ Party 7%). However, the Soviets coerced that a coalition government was formed, and the ministries were not distributed in proportion of the elections, but the interior ministry went to the communist party, and they maintained control over armed law enforcement which they had taken over from 1945. The finance ministry was filled by the Smallholders’ Party. The Temporary National Government moved to the “liberated” Budapest in spring 1945, and then prepared and organized the national assembly elections. Its mandate terminated on November 15, 1945, when following the election of the new National Assembly, the new government was established led by Smallholders’ Party politician Z. Tildy. All things considered it can be said that no matter how they tried by taking emergency measures and issuing money, the Temporary Government could not curb inflation. Although in principle the country had a currency with a set exchange rate, practically the US dollar and gold became the only currencies.

Following the lost war in 1945, the general shortage of goods and accelerated inflation led to the dominance of barter trade. In November 1945, the value of money in banknotes was approximately 4–5 million dollars in average. Meanwhile, according to the estimation of the Hungarian Central Bank, the value of gold and dollar in circulation reached approximately 1 million dollars! That the dollar was increasingly significant not only in wholesale, was shown in retail trade by the fact that the exchange rate of the small 1 dollar denominations due to the increased demand exceeded the exchange rate of the bigger dollar denominations by 10 per cent in average, which was just the opposite before the war. The appreciation of the dollar is well illustrated by the following figure: while in 1939 a bicycle could be purchased for 18.5 dollars, in the beginning of 1946 it cost only 4 dollars.³¹ The population tried to save their remaining assets in such banknotes, therefore, they were hidden and guarded as treasure, and such banknotes are discovered still in many places even today. Besides the dollar, the black market price of gold and scrap gold also skyrocketed. This, and “speculation” with various currencies caused further tension and

³⁰ RÁDÓCZY, *A legújabb kori magyar pénzek (1892–1981)*, pp. 125–126, 131.

³¹ AUSCH, S. *Az 1945–1946. évi infláció és stabilitás* [Inflation and stability in 1945–1946.]. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1958, p. 113.

increased social and urban-rural hostilities. One of the most precious gold types of the age were the so-called Napoleon gold coins, these meant the 10 and 20 franc coins, more rarely 50 and 100 franc coins issued by Emperor Napoleon III. Of course, the 10 and 20 crown coins minted in the earlier Austro-Hungarian period were also popular.

Conclusion

The analysis above is a good example why I call the period between the autumn of 1944 to December 1945 the most chaotic period of Hungarian monetary law history. Due to military operations in Hungary, several jurisdictions deemed themselves legitimate. This of course affected the status of the Hungarian pengő, by which at the same time even four different currencies were in circulation, which rendered the already muddled financial situation even more chaotic. When we consider Europe, the neighboring states had similar problems at the time. In Czechoslovakia, which had its territory restored, even in the summer of 1945 there were four different currencies in circulation: the German imperial mark, the Slovakian crown, the protectorate crown and the Hungarian pengő, and of course war crowns issued by the Soviets were also introduced. In the case of Yugoslavia, the currencies of three occupying states were in circulation in parallel with the currency of the partisans of Josip Tito: German imperial mark, Italian lira, Hungarian pengő, the bills of the Croatian and Serbian puppet states sustained by the Germans were still in use. Therefore, the Hungarian situation is not unique at all, however what makes it special in the region is the extreme depreciation and inflation, however, this is a different topic.

Vývoj právní úpravy dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr

Jan Machala

Právnická fakulta, Univerzita Karlova

Kontaktní e-mail: machala44@seznam.cz

Development of the Legal Regulation of Agreements on Work Performed out of Employment Relationship

Abstract:

The article analyses the development of agreements on work performed outside employment relationship in the Czechoslovak and Czech legal system on the background of the contemporary context. Agreements on work performed outside employment relationship are a traditional institution of Czech and Slovak labour law, which is not found anywhere else in the world. The reason for their creation is related to the economic needs of Czechoslovakia in the socialist era. The article discusses the contemporary context of the creation of such agreements, their original legal regulation in the previous Labour Code (Act No. 65/1965 Sb.), important amendments and the reasons that led to them, and the legal regulation of agreements in the new Labour Code (Act No. 262/2006 Sb.). The knowledge gained from the study of agreements on work performed outside employment relationship is used to present *de lege ferenda* considerations.

Keywords: development of agreements on work performed outside employment relationship; agreement to complete a job; agreement to perform work; Labour Code; dependent work

Klíčová slova: vývoj dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr; dohoda o provedení práce; dohoda o pracovní činnosti; zákoník práce; závislá práce

DOI: 10.14712/2464689X.2022.45

Právní vztahy založené dohodami o pracích konaných mimo pracovní poměr patří spolu s pracovním poměrem k základním pracovněprávním vztahům. Závislou práci, která není upravena speciálními právními předpisy, lze vykonávat výlučně v rámci těchto vztahů. Zatímco pracovní poměr založený pracovní smlouvou je typickým a nejčastějším pracovněprávním vztahem, právní vztahy založené dohodami o pracích konaných mimo pra-

covní poměr jsou považovány za atypické, mající pouze doplňkový charakter.¹ Dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr jsou dvoustranná právní jednání, kterými se zakládá pracovněprávní vztah mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem. Uzavírány mají být zpravidla v případech, kdy je pro zaměstnavatele neúčelné zajišťovat výkon požadované práce zaměstnanci v pracovním poměru, např. proto, že jde o práce menšího rozsahu, práce specifické povahy, práce vykonávané nepravidelně atd. Právní úprava dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr se vyznačuje poměrně velkou smluvní volností, pokud jde o práva a povinnosti jejich účastníků. Zaměstnanci, kteří pracují na základě dohod, jsou však právní úpravou chráněni výrazně méně než zaměstnanci pracující v pracovním poměru. Proto bývají právní vztahy založené dohodami označovány jako překerní zaměstnání. Dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr jsou tradičním institutem českého a slovenského pracovního práva, který se jinde ve světě nevyskytuje.² Příčina jejich vzniku souvisí s ekonomickými potřebami Československa v éře socialismu. Autor práce na pozadí dobových souvislostí analyzuje právní vývoj, kterým dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr v československém a českém právním řádu prošly.

Dobový kontext vzniku dohod

Na zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa, konaném ve dnech 7. a 8. prosince 1960, bylo přijato usnesení o dalším upevňování socialistické zákonnosti a zlidovění soudnictví.³ Toto usnesení jako jeden z hlavních úkolů stanovilo kodifikaci pracovního práva. Ústřední výbor strany v něm pověřil přípravou návrhu zákoníku práce Ústřední radu odborů,⁴ která byla centrálním orgánem odborů, sjednocených do Revolučního odborového hnutí. Cílem bylo vytvořit souhrnnou a ucelenou právní úpravu pracovního práva, modernizovanou v duchu tzv. socialistické zákonnosti. Pracovněprávní materie byla totiž roztržena do množství předpisů, z nichž ty nejstarší měly původ v 19. století, a některé z nich se v českých krajích a na Slovensku lišily.⁵ Národní shromáždění schválilo zákoník práce dne 16. června 1965 jako zákon č. 65/1965 Sb. s účinností od 1. ledna 1966. Dohody byly začleněny do samostatné čtvrté části zákona, zatímco pracovní poměr byl zařazen do druhé části. Ze systematiky zákoníku práce je tedy patrný úmysl odlišovat od sebe tyto pracovněprávní vztahy a nepodřizovat je stejným právním normám.⁶

Kodifikace pracovního práva probíhala v období, pro které byla příznačná extenzivní metoda hospodaření, jejímž průvodním jevem byl nedostatek pracovních sil.⁷ Příčiny bezprostředně souvisely s vývojem po únoru 1948, kdy v Československu proběhla

¹ MATĚJKA ŘEHOŘOVÁ, L. Dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr. In: PICHRT, J. (ed.). *Pracovní právo*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2021, s. 505.

² ŠTANG, M. *Základní pracovněprávní vztahy a jejich vývojové tendence*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2020, s. 139–141.

³ REDAKCE. Budujeme vyspělou socialistickou společnost. *Práce – list Revolučního odborového hnutí*, 1960, roč. 16, č. 300, ze dne 13. 12. 1960, s. 1.

⁴ REDAKCE. Z usnesení ÚV KSČ k dalšímu upevňování socialistické zákonnosti a zlidovění soudnictví. *Práce – list Revolučního odborového hnutí*, 1960, roč. 16, č. 300, ze dne 13. 12. 1960, s. 3.

⁵ KALENSKÁ, M. *Pracovní právo v nové soustavě řízení*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965, s. 14–15.

⁶ PAVLÁTOVÁ, J. Dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr. *Socialistická zákonnost*, 1968, roč. 16, č. 3–4, s. 215.

⁷ PÍCHOVÁ, I. *Dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr*. Brno: Masarykova univerzita, 1996, s. 3.

sovětizace země a s ní spojené strukturální změny hospodářství. Systém centrálně dirigované ekonomiky selhával v plnění pětiletých plánů rozvoje národního hospodářství, tzv. pětiletetek. Plnění plánu první pětiletky⁸ bylo oproti původní verzi radikálně navyšováno, což způsobilo krom jiného enormní nedostatek pracovníků v preferovaných odvětvích, následně administrativní přesuny „pracovních sil“ a tlak na vyšší výkonnost.⁹ Preferování těžkého průmyslu se dělo na úkor jiných odvětví, jako byla výroba spotřebního zboží nebo poskytování služeb. Československá ekonomika se ocitla v žalostném stavu a hledaly se způsoby, jak ji ozdravit. Koncem 50. let byl učiněn první pokus o ekonomickou reformu. Spočívala v reorganizaci plánování a řízení hospodářství¹⁰ a byla úzce spjata s předsedou tehdejšího Státního úřadu plánovacího Kurtem Rozsypalem.¹¹ Navzdory provedené reorganizaci se následná, ambiciózně pojatá, 3. pětiletka¹² zcela zhroutila již ve druhém roce. Od roku 1963 se připravovala koncepce další ekonomické reformy. Vznikala pod vedením ředitele Ekonomického ústavu Čs. akademie věd Oty Šika,¹³ čelné osobnosti pozdějšího liberalizačního procesu. Příčinu zrodu dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr je třeba chápat v kontextu uvedených opatření, jež měla přispět ke zlepšení stavu československého hospodářství a hospodářské činnosti.

Původní právní úprava dohod v zákoníku práce

Zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce, stanovil v § 232 odst. 1 základní předpoklady, po jejichž splnění bylo možné dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr uzavírat. Jednalo se o situace, kdy to bylo nevyhnutelné v zájmu lepšího plnění úkolů organizace (dobová terminologie pro označení zaměstnavatele),¹⁴ kdy to pro obyvatelstvo mělo přínos v podobě zkvalitnění služeb nebo to umožnilo zapojit do pracovního procesu širší okruh občanů, kteří pro svůj zdravotní stav, pokročilý věk nebo úkoly při výchově dětí nemohli konat práci v pracovním poměru.

Pracovněprávní vztahy založené dohodami o pracích konaných mimo pracovní poměr usnadňovaly organizacím překonávat potíže s chronickým nedostatkem pracovních sil. Prostřednictvím dohod mohly organizace snadněji oslovit občany, kteří do té doby nebyli výdělečně činní. Zpravidla se jednalo o důchodce, studenty či matky s dětmi, kteří z důvodu věku nebo péče o domácnost nemohli či nechtěli konat práci za striktních a omezujících podmínek pracovního poměru (např. pokud šlo o dodržování stanovené pracovní doby, o pravidelný výkon práce, či o povinnost pracovat přesčas). Dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr zároveň organizacím umožňovaly získat pracovníky, kteří již sice byli v pracovním poměru u jiné nebo u vlastní socialistické organizace, avšak projevíli

⁸ Zákon č. 241/1948 Sb., o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje Československé republiky.

⁹ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Vývoj soukromého práva na území českých zemí 2. díl*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 886.

¹⁰ ŠIK, O. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990, s. 62.

¹¹ JANČÍK, D. Od jedné ekonomické reformy v Československu na práh reformy druhé aneb Od krize ke krizi. In: PETRÁŠ, J. – SVOBODA, L. (eds.). *Československo v letech 1954–1962*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2015, s. 237.

¹² Zákon č. 165/1960 Sb., o třetím pětiletém plánu rozvoje národního hospodářství Československé socialistické republiky.

¹³ ŠIK, *op. cit.*, s. 112–113.

¹⁴ Dříve běžně používaný pojem „zaměstnavatel“ byl v zákoníku práce a dalších právních předpisech nahrazen výrazem „socialistická organizace“ či pouze „organizace“.

ochotu se nad rámec svého povolání, ve volném čase, věnovat další práci. Pokud byl pracovník v pracovním poměru u těžké organizace, se kterou uzavřel i některou z dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr, došlo ke vzniku tzv. vedlejší činnosti, kterou vykonával mimo pracovní dobu stanovenou pro pracovní poměr. Vedlejší činnost musela být jiného druhu, než práce sjednaná na základě pracovní smlouvy. V opačném případě by uzavřená dohoda byla neplatná a práce vykonaná v rámci této dohody by byla považovaná za přesčasovou práci podle pracovní smlouvy.¹⁵ Občané, kteří se rozhodli dohodu uzavřít, přestože již v pracovním poměru byli, nezřídka vynikali specifickými znalostmi či mimořádnými schopnostmi (např. jazykovými nebo uměleckými), jichž však v rámci svého povolání nemohli v dostatečné míře využít.¹⁶

Uzavírání dohod rovněž pomáhalo organizacím docílit vyšší efektivity při plnění vlastních úkolů. S ohledem na rozsah požadované práce či specifických provozních podmínek totiž mohlo být pro organizaci nepřiměřeně náročné, nákladné a neúčelné, kdyby prováděla přímé řízení prací a průběžné kontroly jejich výsledků postupem běžným při pracích vykonávaných v pracovním poměru.¹⁷ Uzavření dohody umožnilo organizaci přenést odpovědnost za pracovní postup a výsledek práce zcela na občana.¹⁸

Dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr byly zpravidla uzavírány mezi socialistickými organizacemi na straně jedné a pracovníky na straně druhé. Socialistickou organizaci definoval § 18 občanského zákoníku.¹⁹ Jednalo se o organizace státní, jako byla ministerstva či národní podniky, organizace družstevní, mezi něž se řadila třeba jednotná zemědělská družstva nebo Družstvo tělesně vadných (DRUTĚVA), organizace společenské, kam spadalo například Revoluční odborové hnutí či Československý svaz žen, jakož i další organizace, „jejichž činnost přispívá k rozvoji socialistických vztahů“.²⁰ Dohody uzavíraly také jiné než socialistické organizace, což byly různé spolky, církve, zájmové organizace a organizace cizozemské.²¹ Okruh subjektů pracovníprávních vztahů založených dohodami o pracích konaných mimo pracovní poměr byl vymezen úžeji, než tomu bylo v případě pracovního poměru. Pracovní poměr totiž mohl být zcela výjimečně sjednán i mezi dvěma občany, a to pouze při výkonu služeb osobního charakteru. Avšak v případě, že občan pro jiného občana na jeho žádost provedl určitou práci nebo mu jinak vypomohl, šlo o tzv. občanskou výpomoc upravenou občanským zákoníkem.²²

Způsobilost pracovníka uzavřít dohodu o pracích konaných mimo pracovní poměr vznikla v kalendářním roce, v němž dovršil patnáct let věku, nejdříve však po skončení povinné školní docházky, navíc za podmínky, že tím nebyl ohrožen jeho zdravý vývoj nebo výchova k povolání. Na rozdíl od pracovního poměru nebyl bezpodmínečně vyžadován osobní výkon práce, protože pracovník mohl vykonávat práci sjednanou v dohodě i s pomocí rodinných příslušníků, pokud byli v uzavřené dohodě uvedeni. Utrpěl-li tento

¹⁵ BERNARD, F. K problematice dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr. *Právní obzor*, 1972, roč. 55, č. 9, s. 870–873.

¹⁶ KALENSKÁ, M. *Československé pracovní právo*. 2. vydání. Praha: Panorama, 1988, s. 257–258.

¹⁷ BERNARD, *op. cit.*, s. 870–871.

¹⁸ OLÁH, G. Právne-ekonomické aspekty novej úpravy dohod o prácach vykonávaných mimo pracovného pomeru. *Práce a mzda*, 1976, roč. 24, č. 6, s. 302.

¹⁹ Zákon č. 40/1964, Sb., občanský zákoník.

²⁰ TEJKAL, J. (ed.). *Zákoník práce v otázkách a odpovědích*. Praha: Práce, 1968, s. 12.

²¹ NAVRÁTIL, O. *Dohody o pracích mimo pracovní poměr*. Praha: Práce, 1981, s. 7–8.

²² KALENSKÁ, *Československé pracovní právo*, s. 257.

rodinný příslušník při výkonu sjednané práce úraz, odpovídala mu organizace za vzniklou újmu na zdraví jen podle občanského zákoníku, zatímco když utrpěl úraz pracovník, odpovídala organizace za vzniklou škodu na základě zákoníku práce, a to ve stejné míře, jako pracovníkům, kteří byli v pracovním poměru.²³

V porovnání s pracovním poměrem bylo obsaženo v úpravě právních vztahů založených dohodami o pracích konaných mimo pracovní poměr minimum kogentních ustanovení. Dohody poskytovaly smluvním stranám větší volnost ve sjednávání vzájemných práv a povinností, a bylo jimi tak možné řešit i různé atypické situace, vyskytující se na straně organizace či na straně pracovníka.²⁴ Na právní vztahy založené dohodami o pracích konaných mimo pracovní poměr se vztahovala všeobecná ustanovení v části první zákoníku práce, a dále jen ta ustanovení, o nichž to zákoník práce stanovil výslovně.²⁵ Ze zákona tak nevznikaly některé nároky, které plynuly z pracovního poměru. Týkalo se to například nároku na dovolenou na zotavenou, náhrady mzdy za dovolenou nebo poskytnutí pracovního volna s náhradou mzdy u překážek v práci, a to překážek na straně pracovníka i organizace.²⁶ Pokud tedy organizace nepřidělovala pracovníkovi práci, nebyla povinna poskytnout mu odměnu ani její náhradu.²⁷ V rámci smluvní volnosti bylo možné i v dohodách o pracích konaných mimo pracovní poměr výše uvedené sjednat, ovšem nikoli výhodněji než pro pracovníky v pracovním poměru.²⁸

Zákoník práce upravoval dva typy dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr – dohodu o pracovní činnosti a dohodu o provedení práce.

Uzavírání **dohod o pracovní činnosti** připouštěl zákoník práce za předpokladu, že typický pracovní poměr byl pro organizaci či pracovníka v rozporu s principy účelné organizace práce, ekonomického řízení a hospodárnosti.²⁹ Dohody o pracovní činnosti byly konstruovány tak, aby je bylo možno uzavírat na déletrvajících, opakujících se práce druhově určené. Byly vhodné hlavně pro služby a drobné, pravidelně i nepravidelně vykonávané práce. Často se jednalo o zajištění prodeje tisku, roznášku mléka, vyučování v odborných a jazykových kurzech, spolupráci s rozhlasem, televizí a filmem, sběr surovin, prodej památečných předmětů a služby turistického průvodce.³⁰ Dále byly dohody o pracovní činnosti typicky uzavírány na práci, kterou organizace vykonávala nárazově a její rozsah bylo obtížné dopředu odhadnout. Organizace pracovníky zavolala, pokud je potřebovala. Ti však nebyli povinni se v každém konkrétním případě dostavit,³¹ záleželo především na pracovníkovi a jeho časových možnostech, zda se rozhodl sjednanou činnost vykonat.³²

Dohoda o pracovní činnosti musela být uzavřena písemně, jinak byla neplatná. V textu dohody musel být uveden alespoň způsob odměňování a podmínky, které byly sjednány pro řádný a bezpečný výkon práce. Jak postupovat v situaci, kdy některá z podstatných

²³ TEJKAL, *op. cit.*, s. 79–80.

²⁴ PAVLÁTOVÁ, *op. cit.*, s. 216.

²⁵ Rozsudek Nejvyššího soudu ČSSR ze dne 23. 02. 1970, sp. zn. 7 Cz 8/70.

²⁶ NAVRÁTIL, *op. cit.*, s. 19–20, 25.

²⁷ Zpráva Nejvyššího soudu ČSR ze dne 17. 06. 1980, sp. zn. Cpj 160/79.

²⁸ NAVRÁTIL, *op. cit.*, s. 20.

²⁹ REŽNÝ, H. – TÝC, J. *Dohody o pracích vykonávaných mimo pracovního pomeru*. Bratislava: Práca, 1974, s. 12.

³⁰ LUHAN, J. Hodnocení působení zákoníku práce. *Socialistická zákonnost*, 1973, roč. 21, č. 7, s. 403.

³¹ PAVLÁTOVÁ, *op. cit.*, s. 218–219.

³² REŽNÝ – TÝC, *op. cit.*, s. 12.

náležitostí dohody chyběla, však zákon neupravoval. Podle rozsudku Nejvyššího soudu ČSR také nedostatečná konkretizace způsobu odměňování měla za následek neplatnost dohody. Přestože byla taková dohoda neplatná, vznikl mezi organizací a pracovníkem vztah pracovněprávní, nikoliv občanskoprávní, a to za předpokladu, že pracovník pro organizaci vykonával práci, a ta jej za ni odměňovala. Pokud byl sjednán druh práce, místo výkonu práce a den nástupu do práce, bylo zároveň podle soudu nutné posoudit, zda neplatnou dohodou nedošlo ke vzniku pracovního poměru.³³ Dohodu o pracovní činnosti bylo možné uzavřít na dobu určitou nebo neurčitou. Způsob zrušení dohody si mohli účastníci ujednat, výpovědní lhůta však musela být pro obě strany stejná. Dohoda o pracovní činnosti mohla být zrušena buď dohodou, výpovědí, nebo okamžitým zrušením v případech, v nichž se připouštělo okamžitě zrušit pracovní poměr. Nebyl-li způsob zrušení sjednán, bylo možné dohodu o pracovní činnosti zrušit jen výpovědí, a to z jakéhokoli důvodu, s výpovědní lhůtou jednoho měsíce.³⁴ Platnosti výpovědi dohody o pracovní činnosti nebránilo, že nebyla učiněna písemně a že nebyl uvedený důvod výpovědi.³⁵

Zákoník práce stanovil v § 237 odst. 3 podmínku, že pokud pracovník chtěl uzavřít dohodu o pracovní činnosti s jinou organizací, než u které byl zaměstnán v pracovním poměru, musel své rozhodnutí mateřské organizaci předem oznámit. Jestliže však kvůli uzavřené dohodě řádně neplnil povinnosti vyplývající z pracovního poměru nebo dohoda byla na újmu jeho zdraví, mohla mu mateřská organizace uložit, aby tuto dohodu zrušil. V takovém případě musela organizace, která dohodu uzavřela, pracovníkově žádosti o zrušení vyhovět.

Dohoda o provedení práce, jejímž předmětem byl výsledek práce a jeho směna, nikoli práce sama, odpovídala tradičnímu občanskoprávnímu institutu, známému jako smlouva o dílo.³⁶ Smlouva o dílo, zakotvená již ve Všeobecném zákoníku občanském (ABGB), zůstala součástí československého právního řádu do nabytí účinnosti občanského zákoníku z roku 1964, kdy z něj byla vypuštěna. Dohodu o provedení práce a smlouvu o dílo však nelze ztotožňovat. V porovnání s pojetím občanskoprávní smlouvy o dílo se právní úprava dohod výrazně přiblížila klasické pracovněprávní koncepci. Dokládají to např. ustanovení týkající se zákazu některých prací pro ženy a mladistvé, bezpečnosti práce a odpovědnosti za pracovní úraz či horních limitů při odpovědnosti pracovníka za škodu způsobenou z nedbalosti.³⁷

Dohody o provedení práce bylo možné uzavírat za účelem provedení ojedinelého určitého pracovního úkolu, jehož splnění organizace nemohla zajistit svými pracovníky v rámci povinností plynoucích z jejich pracovního poměru, nebo vyžádala-li si to povaha úkolu. Dohody o provedení práce byly uzavírány například na menší řemeslnické práce, překlady, expertízy, oponentury nebo přednesení přednášky.³⁸ Pracovník v rámci sjednaných podmínek plnil pracovní úkol samostatně a nesl odpovědnost za jeho výsledek.³⁹

³³ Rozsudek Nejvyššího soudu ČSR ze dne 28. 03. 1975, sp. zn. 5 Cz 6/75.

³⁴ TEJKAL, *op. cit.*, s. 81.

³⁵ Rozsudek Nejvyššího soudu SSR ze dne 23. 06. 1972, sp. zn. 4 Cz 15/72.

³⁶ KOSTEČKA, J. Zpřesnění úpravy dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr. *Socialistická zákonost*, 1975, roč. 23, č. 6, s. 336.

³⁷ PAVLÁTOVÁ, *op. cit.*, s. 216.

³⁸ LUHAN, *op. cit.*, s. 403.

³⁹ PAVLÁTOVÁ, *op. cit.*, s. 217–218.

Podle § 238 zákoníku práce mohli účastníci dohodu o provedení práce uzavřít písemně i ústně. Pracovní úkol musel být proveden v dohodnuté lhůtě, v opačném případě mohla organizace od dohody odstoupit. Totéž mohl učinit i pracovník, jestliže mu organizace nevytvořila sjednané pracovní podmínky a tím mu bylo znemožněno úkol provést.⁴⁰ Odměna za provedení pracovního úkolu byla splatná po dokončení a odevzdání práce. Na základě vzájemného ujednání mohla být část odměny splatná již po provedení části pracovního úkolu. Pokud provedená práce neodpovídala sjednaným podmínkám, mohla být odměna za ni přiměřeně snížena. Dohody o provedení práce zanikaly splněním úkolu a vyplacením odměny. Jednostranné skončení dohody výpovědí nebo okamžitým zrušením nebylo přípustné.⁴¹

Novela zákoníku práce z roku 1975

Dříve, než se začneme zabývat samotnou novelou zákoníku práce z roku 1975, je důležité stručně upozornit, že uzavírání **dohod o pracovní činnosti** bylo novelizováno již zákonem č. 153/1969 Sb.⁴² Podle znění zákona mohla organizace uzavřít dohodu o pracovní činnosti s pracovníkem, který byl v pracovním poměru k jiné organizaci, jen s jejím předchozím písemným souhlasem. Vzhledem k tomu, že práce vykonávané v této formě zůstaly nadále intenzivně poptávány, počet uzavíraných dohod nebyl tímto administrativním opatřením výrazněji ovlivněn. Ve výsledku se pouze zvýšil počet dohod připadajících na jednoho pracovníka v těch organizacích, které byly při udělování souhlasu shovívavé, oproti těm, které vůči svým pracovníkům postupovaly přísněji.⁴³ Důvodová zpráva uvádí, že tato novelizace zákoníku práce se zaměřila zvláště na to, „aby se zákoník práce stal účinnějším nástrojem k upevňování pracovní kázně a státní disciplíny na všech stupních řízení a k dalšímu posilování autority vedoucích“.⁴⁴ Dohoda o pracovní činnosti uzavřená bez souhlasu mateřské organizace byla neplatná. Zákon č. 153/1969 Sb. byl však významný především proto, že jeho přijetí mělo umožnit propouštění osob z politických důvodů po invazi spojeneckých armád zemí Varšavské smlouvy v srpnu 1968.⁴⁵

Právní úprava byla vždy velmi ovlivněna ekonomickou a zejména politickou situací. Novelu zákonů tak odrážejí dobu, v níž byly připravovány a přijaty. Novela zákoníku práce z roku 1975 byla přijata v době tzv. normalizace, kdy se mj. řešily důsledky, které nastaly v oblasti zaměstnanosti poté, co republiku z politických důvodů opustila řada kvalifikovaných pracovníků. Jednalo se o období, pro které bylo příznačné, že život lidí byl pod dohledem více, než v nedávné minulosti. Dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr byly však institutem, který v rámci pracovního práva představoval větší formu svobody. Pro potřeby praxe se umožňovalo, aby dohody byly uzavírány za méně striktních

⁴⁰ Zpráva Nejvyššího soudu ČSR ze dne 17. 06. 1980, sp. zn. Cpj 160/79.

⁴¹ KALENSKÁ, *Československé pracovní právo*, s. 265.

⁴² Zákon č. 153/1969 Sb., kterým se mění a doplňuje zákoník práce.

⁴³ BERNARD, *op. cit.*, s. 871.

⁴⁴ *Důvodová zpráva, obecná část*. Tisk č. 16, Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1969–1971. [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1969fs/tisky/t0016_03.htm. [cit. 21. 06. 2022].

⁴⁵ KALENSKÁ, M. Vývoj pracovního zákonodárství v našich zemích po roce 1918. In: BĚLINA, M. (ed.). *Pracovní právo*. 3. vydání. Praha: Všehrd, 1994, s. 30.

podmínek než pracovní poměr. Avšak právě proto na ně začal normalizační režim nahlížet s větší nedůvěrou.

Roku 1975 se uskutečnila velká novela zákoníku práce, v jejímž rámci byla podstatně pozměněna také čtvrtá část zákoníku práce, týkající se dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr. Motivem pro novou právní úpravu dohod byla praxe některých organizací, které nepřistupovaly k dohodám jako k doplňkové formě pracovněprávních vztahů, zákoník práce obcházely, či dokonce postupovaly proti jeho duchu. Například se stávalo, že organizace dohodami zkreslovaly rozsah práce přesčas. Odhalovány byly i případy, kdy účastníci dohod porušili ustanovení trestního zákona o nedovoleném podnikání a o zkrácení daně.⁴⁶ Dále se ukázalo, že zákoník práce obsahoval místy nepřesné nebo příliš obecné formulace, které dostatečně nerozlišovaly jednotlivé smluvní typy, jimiž se pracovněprávní vztah zakládal.⁴⁷ Značná podobnost byla především mezi dohodou o pracovní činnosti a pracovní smlouvou, takže mohlo docházet k zastírání faktického pracovního poměru, vzniklého na základě takové dohody.⁴⁸ Na tyto i další jevy, které byly považovány za nežádoucí, reagoval zákon č. 20/1975 Sb.,⁴⁹ jenž zpřesnil a omezil podmínky, za jakých bylo možné dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr uzavírat.

Změnou prošel výše zmíněný § 232 odst. 1 zákoníku práce. Byla z něj vypuštěna kritéria, dle kterých mohly organizace s občany uzavírat dohody, jestliže to bylo nezbytné ke zkvalitnění služeb obyvatelstvu nebo k umožnění pracovního zapojení těch občanů, kteří z důvodů zákonem předvídaných nemohli pracovat v pracovním poměru. Nová právní úprava více podtrhla, že dohody mají být jen výjimečnou formou účasti občanů na společné práci, uzavíranou za předpokladu, že to vyžadují ekonomické podmínky organizace k zabezpečování jejich potřeb nebo úkolů.⁵⁰ Zákon na tomto místě současně akcentoval povinnost organizací zajišťovat plnění jejich úkolů především pracovníky v pracovním poměru. Tato novela byla odůvodněna potřebou zabránit až příliš častému sjednávání dohod, které měly za následek obcházení všeobecného ustanovení § 24 odst. 1 zákoníku práce, podle něhož měli českoslovenští občané uskutečňovat své právo na práci především v pracovním poměru. Pro ilustraci dokládající četnost dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr citujeme výsledky průzkumů z let 1970 a 1971, provedených ve vybraných hospodářských a rozpočtových organizacích, podle kterých pracovalo na dohodu 4,8 % pracovníků.⁵¹

Významnou změnou čtvrté části zákoníku práce bylo zavedení maximální časové hranice pro skutečný výkon práce provedené prostřednictvím **dohody o pracovní činnosti**. Průměrná doba skutečného výkonu práce nesměla nově přesáhnout polovinu týdenní pracovní doby, s výjimkou tzv. sezónních prací, u nichž nesměl skutečný výkon práce překročit týdenní pracovní dobu. Zákoník práce stanovil v § 83, že pracovní doba činí

⁴⁶ OLÁH, *op. cit.*, s. 299.

⁴⁷ *Důvodová zpráva, zvláštní část*. Tisk č. 78, Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1971–1976. [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1971fs/tisky/t0078_05.htm. [cit. 27. 07. 2022].

⁴⁸ KOSTEČKA, Zpřesnění úpravy dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr, s. 337.

⁴⁹ Zákon č. 20/1975 Sb., kterým se mění a doplňují některá další ustanovení zákoníku práce.

⁵⁰ BENEŠ, J. – PUDÍK, V. K některým otázkám novelizovaného zákoníku práce. *Práce a mzda*, 1976, roč. 24, č. 1, s. 50.

⁵¹ KOSTEČKA, Zpřesnění úpravy dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr, s. 336–338.

nejvýše 46 hodin týdně. V případě nerovnoměrného rozvržení pracovní doby bylo možné poloviční rozsah určené týdenní pracovní doby posuzovat i za delší období než týden, nejdéle však za období jednoho roku. Bylo však obcházením zákona, pokud po delší dobu probíhal soustavný výkon práce nad rozsah poloviční týdenní pracovní doby, a před nebo po tomto období už pracovník dohodnutou činnost nevykonával vůbec, čímž se rozsah celkové činnosti v průměru formálně zredukoval na rozsah stanovený zákonem.⁵²

Zpřesněny byly požadavky pro uzavírání **dohod o provedení práce**. Pracovní úkol musel být nově vždy vymezen výsledkem práce. V dohodě o provedení práce tak bylo zapotřebí specifikovat, že se jednalo například o překlad určitého konkrétního textu či o oponenturu určité konkrétní práce. Dále bylo organizaci umožněno uzavřít dohodu pouze pod podmínkou, že nemohla zajistit splnění úkolu vlastními pracovníky. Nejčastěji se jednalo o situace, kdy úkolem byla činnost pro organizaci netypická, takže potřebnými pracovníky ani nedisponovala.⁵³

Novela rovněž umožnila organizacím ovlivňovat uzavírání dohod o provedení práce svých pracovníků s jinými organizacemi. Organizace byly oprávněny ve svých pracovních řádech samy stanovit, zda od nich jejich pracovníci potřebovali předchozí souhlas k uzavření dohody o provedení práce s jinou organizací. Za předpokladu, že pracovní řád tuto povinnost ukládal a pracovník přesto uzavřel dohodu o provedení práce s jinou organizací bez předchozího souhlasu mateřské organizace, dohoda byla i tak platná. Organizace, která dohodu uzavírala, nebyla povinná zjišťovat, zda pracovník tento souhlas, který navíc mohl být i ústní, skutečně získal.⁵⁴ Mateřská organizace však měla možnost vyvodit proti pracovníkovi veškeré důsledky pro porušení pracovní kázně. Cílem této nové úpravy bylo nejen zamezit tomu, aby byl pracovník neúměrně vytižen a práci sjednanou v dohodě vykonával na úkor pracovních úkolů vyplývajících z uzavřené pracovní smlouvy. Důvodem bylo také zabránění zneužívání provozních zařízení mateřské organizace, jejího materiálu nebo poznatků, které od ní měl pracovník k využití pro výkon práce v pracovním poměru.⁵⁵

Novelou zákoníku práce z roku 1975 se podstatně změnilo také zmocňovací ustanovení v § 239 zákoníku práce, které do té doby jednotlivým resortům ponechávalo úpravu odměňování i stanovení konkrétnějších podmínek pro uzavírání dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr. Důsledkem byla nepřehlednost právního stavu, protože tentýž právní institut upravovalo množství předpisů. Nově byly tyto kompetence svěřeny československé vládě. Resortům byla ponechána možnost, aby pouze tam, kde se jednalo o zcela specifické práce, mohly i ony na základě zásad federální vlády upravovat odměňování prací konaných mimo pracovní poměr.⁵⁶

⁵² OLÁH, *op. cit.*, s. 300–301.

⁵³ KOSTEČKA, Zpřesnění úpravy dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr, s. 341.

⁵⁴ ŠUSTA, V. Dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr a předchozí souhlas mateřské organizace. *Práce a mzda*, 1976, roč. 24, č. 1, s. 54.

⁵⁵ BERNARD, F. – BOGUSZAKOVÁ, A. Zákon č. 20/1975 Sb., kterým se mění a doplňují některá další ustanovení zákoníku práce, s vysvětlivkami. *Práce a mzda*, 1975, roč. 23, č. 4–5, s. 223–224.

⁵⁶ KOSTEČKA, Zpřesnění úpravy dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr, s. 337, 343.

Novela zákoníku práce z roku 1988

Novela zákoníku práce, jež se uskutečnila koncem roku 1988, byla rozsahem bezprecedentní, neboť novelizovala 207 položek dosavadního znění zákona. Tato novela byla součástí právních nástrojů nezbytných pro zavedení politiky tzv. přestavby v odvětví pracovního práva.⁵⁷ Když v roce 1985 stanul v čele Sovětského svazu Michail S. Gorbačov, byl to právě on, kdo jako první začal s realizací *perestrojky*, česky přestavby. Ta představovala „přeměnu vnitřních klíčových struktur v ekonomice, v politice a v sociální oblasti“.⁵⁸

Podnět k zahájení přestavby v Československu vzešel z vládních kruhů. Hlavním iniciátorem byl dlouholetý předseda federální vlády Lubomír Štrougal, který se snažil včas zachytit reformní naladění sovětských komunistů a získat si tak jejich přízeň. Opatření směřující k provedení přestavby v Československu byla z velké části koncentrována na zlepšení ekonomické situace v zemi. Mělo dojít k hospodářské decentralizaci a posílení tržních principů. Většinu nejvýznamnějších právních úprav spojených s československou přestavbou zpracovával Vládní výbor pro plánovité řízení národního hospodářství. Kromě novely zákoníku práce se jednalo o zákon o státním podniku, zákon o zemědělském družstevnictví, zákon o bytovém, spotřebním a výrobním družstevnictví nebo zákon o národohospodářském plánování. Nutno podotknout, že L. Štrougal jako ministerský předseda měl v tehdejší mocenskému systému relativně omezený vliv na politické rozhodování. Reformní návrhy předkládané uvedeným vládním výborem narážely na odpor konzervativního ústředí stranického aparátu. L. Štrougal, který podporu Moskvy nezískal, nedokázal tento odpor prolomit a své návrhy v plné šíři prosadit. Sovětské vedení upřednostňovalo Miloše Jakeše, do něhož vkládalo naději, že bude schopen zavést důsledné reformy, aniž by tím vyvolal pnutí ve straně a společnosti. Skutečnost, že toto očekávání bylo mylné, vyšla najevo poté, co v prosinci 1987 M. Jakeš nahradil Gustáva Husáka ve funkci generálního tajemníka KSČ. Na československé přestavbě se odrazilo, že Jakešovi lidé zásadní změny odmítali,⁵⁹ což znamenalo mj. podobu novelizovaného zákoníku práce.

Novelu zákoníku práce, publikovanou jako zákon č. 188/1988 Sb.,⁶⁰ schválilo Federální shromáždění dne 14. prosince 1988 s účinností od 1. ledna 1989. Velmi krátká legisvakantní doba byla odůvodněna nutností dodržet harmonogram uskutečnění přestavby. S plánem přestavby hospodářského mechanismu však novelizovaná pracovněprávní kodifikace plně nekorespondovala. V pracovněprávních vztazích nadále zůstalo centrální řízení vykonávané podrobnými, kogentními normami příkazujícího nebo zakazujícího rázu, jimiž byly organizace svazovány.⁶¹ Celkové změny nebyly dostačující, byť k určitému progresivnímu posunu došlo, jak o tom svědčí např. nová právní úprava dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr.

Na pracovníky vykonávající činnost na základě dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr i na pracovníky v dalších tzv. vedlejších zaměstnáních⁶² se tradičně zaměřovala pozornost kontrolních orgánů jak uvnitř organizací, tak zvenčí. Důvodem byly obavy

⁵⁷ KOSTEČKA, J. K novelizaci zákoníku práce. *Socialistická zákonost*, 1989, roč. 37, č. 3, s. 128.

⁵⁸ PULLMANN, M. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011, s. 62.

⁵⁹ Tamtéž, s. 58, 63–73.

⁶⁰ Zákon č. 188/1988 Sb., kterým se mění a doplňuje zákoník práce.

⁶¹ KOSTEČKA, J. K novelizaci zákoníku práce, s. 128, 134.

⁶² Např. vedlejší pracovní poměr nebo pracovní činnost v družstvu na základě členského poměru.

z neoprávněného obohacování. Postupně přibývala omezení a byrokracie. Novela zákoníku práce tak především odstranila některé administrativní překážky. Dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr si ale nadále zachovaly doplňkový charakter.⁶³ Organizace mohly uzavírat dohody jen výjimečně k plnění svých úkolů a zabezpečování svých potřeb, jednalo-li se o práci, jejíž pravidelný výkon organizace nemohla zabezpečit předem stanoveným rozvržením pracovní doby a rozvrhem pracovních směn tak, aby řízení práce, sledování jejího provádění a kontrola dodržování pracovní doby bylo účelné a hospodárné, případně, pokud bylo z jiných důvodů neúčelné a nevhodné, aby danou činnost vykonávali pracovníci v pracovním poměru.

Nově bylo připuštěno sjednávání dohod mezi občany navzájem, nikoli pouze mezi občanem a organizací. Zaměstnávající občan však mohl poskytované služby nabízet pouze v případě, že získal povolení příslušného orgánu státní správy. Zákoník práce naopak vyloučil možnost uzavírat dohody na činnosti podle autorského zákona, kde výsledkem byla duševní tvůrčí činnost autora, jako je tomu u děl slovesných, divadelních, výtvarných, filmových, fotografických či kartografických. Nebylo možné sjednat dohody na překlady děl do jiných jazyků apod.⁶⁴

Dohody o pracovní činnosti bylo stále možné uzavírat za předpokladu, že průměrná doba skutečného výkonu práce nepřesáhla polovinu týdenní pracovní doby. Podle nového znění § 83 zákoníku práce činila pracovní doba nejvýše 43 hodin týdně. Dodržování sjednaného a nejvýše přípustného polovičního pracovního úvazku se posuzovalo po celou dobu, na kterou byla dohoda sjednána, nejdéle však za období 12 měsíců. Dohodu o pracovní činnosti bylo možné uzavřít pouze písemně. Musela obsahovat sjednanou práci, odměnu za její vykonání, rozsah pracovní doby a dobu, na kterou se uzavírala. Organizace byla povinna předat pracovníkovi jedno její vyhotovení. Pracovník, který musel uzavření dohody bezodkladně oznámit mateřské organizaci, mohl tuto oznamovací povinnost splnit prostým předáním kopie dohody, bez další administrativní zátěže.⁶⁵ Mateřské organizaci zůstalo zachováno oprávnění dát pracovníkovi příkaz, aby dohodu zrušil. Organizace tak musela učinit písemně. Zároveň však zákoník práce stanovil, že pracovník mohl ve lhůtě 15 dnů od doručení příkazu podat návrh soudu na určení, že tento příkaz byl vydán bezdůvodně.

Pro možnost operativnějšího rozvázání dohody byla výpovědní doba zkrácena z jednoho měsíce na 15 dní.⁶⁶ Výjimka umožňující sjednat dohodu o pracovní činnosti až do rozsahu stanovené týdenní pracovní doby se týkala např. výpomocí občanů při zvelebování měst a obcí, které zabezpečoval národní výbor v rámci realizace volebních programů Národní fronty.⁶⁷

⁶³ KALENSKÁ, M. Novela zákoníku práce a vedlejší zaměstnání. *Socialistická zákonnost*, 1989, roč. 37, č. 4, s. 186.

⁶⁴ Tamtéž, s. 186–190.

⁶⁵ KOTTNAUER, A. – SOUČKOVÁ, M. Novela zákoníku práce a prováděcí předpisy. *Práce a mzda*, 1989, roč. 37, č. 1–2, s. 6–7.

⁶⁶ *Důvodová zpráva, obecná část*. Tisk č. 100, Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1986–1990. [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0100_09.htm. [cit. 26. 07. 2022].

⁶⁷ KALENSKÁ, Novela zákoníku práce a vedlejší zaměstnání, s. 191–192.

Dohody o provedení práce byly nadále uzavírány jen k výkonu ojedinelého pracovního úkolu, jenž vždy musel být vymezen výsledkem práce. Po nabytí účinnosti novely bylo možné dohody o provedení práce uzavřít jen do předpokládaného rozsahu 100 hodin v kalendářním roce. Časové omezení bylo stanoveno proto, že pouhé kvalitativní rozlišení dohody o provedení práce a dohody o pracovní činnosti nebylo dostatečně přesné. V praxi se totiž stávalo, že některé organizace a pracovníci obcházeli omezující ustanovení dohod o pracovní činnosti, když opětovně vykonávanou činnost rozdělili na předstírané ojedinelé úkoly, na které pak uzavírali dohody o provedení práce. Do limitu 100 hodin se započítávaly další dohody o provedení práce vykonané během daného kalendářního roku jedním pracovníkem u téže organizace. Tím se mělo zamezit formálnímu rozporcování jedné velké dohody, rozsahem převyšujícím 100 hodin, na řadu malých dohod.⁶⁸

Dohoda o provedení práce musela obsahovat vymezený pracovní úkol, sjednanou odměnu za jeho splnění a obvykle také sjednanou dobu, v níž měl být pracovní úkol proveden. Byla-li dohoda uzavřena v písemné formě, měla organizace uvést předpokládaný rozsah práce. Možnost písemného i ústního uzavření dohody zůstala beze změny. Pracovník, který uzavřel dohodu o provedení práce s jinou organizací, nemusel plnit žádnou oznamovací povinnost a organizace ji ani nemohla stanovit ve svém pracovním řádu. Výjimku povolující překročit stanovený rozsah 100 hodin v kalendářním roce měl např. komparz a občasná manuální práce pro Čs. film, Čs. rozhlas, Čs. televizi a Slovenský film.⁶⁹

Právní úprava dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr v letech 1990–2006

Období transformace národního hospodářství po roce 1989 se vyznačovalo pozvolným uvolňováním kogentních ustanovení zákoníku práce. Vedle toho byla pro pracovní zákonodárství typická normotvorba, která umožňovala fyzickým osobám zaměstnávat občany pro účely soukromého podnikání. Přelomové změny československého hospodářství nastaly přijetím zákona č. 105/1990 Sb., o soukromém podnikání občanů, na jehož základě mohl podnikatel nabývat majetek v neomezené výši a zaměstnávat libovolný počet pracovníků, a dále přijetím zákona č. 103/1990 Sb., kterým se mění hospodářský zákoník, jenž fyzickým osobám umožnil podnikat prostřednictvím obchodních společností. Z dalších významných předpisů tohoto období lze zmínit např. zákon č. 1/1991 Sb., o zaměstnanosti, který zrušil systém administrativní regulace zaměstnanosti a vytvořil podmínky nezbytné pro vznik trhu práce, nebo zákon č. 2/1991 Sb., o kolektivním vyjednávání, jenž upravil proces uzavírání kolektivních smluv a vytvořil tak předpoklady pro smluvní vyjednávání odborů se zaměstnavateli.⁷⁰

První novela zákoníku práce po listopadu 1989 byla uskutečněna zákonem č. 3/1991 Sb.⁷¹ Jednalo se o rozsáhlou novelu, která mj. zohlednila, že některá ustanovení zákoníku práce byla poplatná době svého vzniku nebo přestala být slučitelná s povahou nového politického systému. Touto novelou, ani novelami pozdějšími se však postavení

⁶⁸ KOTTNAUER – SOUČKOVÁ, *op. cit.*, s. 6.

⁶⁹ KALENSKÁ, Novela zákoníku práce a vedlejší zaměstnání, s. 193–194.

⁷⁰ PICHRT, J. – KALENSKÁ, M. Vývoj pracovního zákonodárství v našich zemích po roce 1918. In: BĚLI-NA, M. (ed.). *Pracovní právo*. 3. vydání. Praha: Všeohr, 1994, s. 30–33.

⁷¹ Zákon č. 3/1991 Sb., kterým se mění a doplňuje zákoník práce.

dohod v československém, resp. českém pracovním právu nezměnilo. Vztahy uzavírané na jejich základě nadále zůstaly doplňkovým pracovněprávním vztahem.

Zákon č. 3/1991 Sb. přinesl pouze jednu větší změnu čtvrté části zákoníku práce, a to v souvislosti s **dohodou o pracovní činnosti**. Zákoník práce již neukládal pracovníkovi povinnost oznámit organizaci, u níž byl zaměstnán v pracovním poměru na plný pracovní úvazek, uzavření této dohody. Nová právní úprava vycházela z toho, že oznamovací povinnost ztratila své opodstatnění, protože občané mohli kromě svého hlavního zaměstnání také třeba soukromě podnikat, aniž by o tom museli organizaci informovat. Organizace zároveň pozbyla jakékoliv možnosti dát pracovníkovi příkaz, aby dohodu zrušil. Mohla však vyvodit příslušné důsledky, jestliže pracovník řádně neplnil své pracovní úkoly v pracovním poměru.⁷² Paradoxně však stanovilo jinou povinnost znění § 75 zákoníku práce, novelizované zákonem č. 231/1992 Sb.,⁷³ podle něhož pracovník mohl vedle svého zaměstnání vykonávat výdělečnou činnost shodnou s předmětem činnosti organizace, v níž byl zaměstnán v pracovněprávním vztahu, jen s předchozím písemným souhlasem této organizace.⁷⁴

Nová terminologie zákoníku práce, která nahradila pojmy „pracovník“, „organizace“ a „občan“ termíny „zaměstnanec“, „zaměstnavatel“ a „fyzická osoba“, byla přijata novelou zákoníku práce, publikovanou jako zákon č. 74/1994 Sb.⁷⁵ s účinností od 1. června 1994.

Další změna dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr souvisela s úpravou pracovněprávní legislativy podle požadavků Evropských společenství. Z důvodu příprav na přistoupení České republiky do Evropské unie byla zákonem č. 155/2000 Sb.⁷⁶ provedena tzv. harmonizační novela zákoníku práce. Tato novela do zákoníku práce implementovala celkem 28 směrnic týkajících se mj. rovného zacházení a zákazu diskriminace. S účinností od 1. ledna 2001 byl § 1 zákoníku práce doplněn o odstavce 3 a 4, které upravily princip rovného zacházení zaměstnavatelů se všemi zaměstnanci a zakázaly diskriminaci zaměstnanců z taxativně jmenovaných důvodů.⁷⁷ Právní úprava dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr na tato nová ustanovení výslovně odkazovala.

Právní úprava dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr v novém zákoníku práce

Zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce byl účinný od 1. ledna 1966 a jeho celková koncepce tedy odpovídala direktivně řízené ekonomice. Po změně společenského systému se zákoník práce nevypořádal s ústavním principem liberalizace.⁷⁸ Účastníci pracovněprávních vztahů mohli konat jen to, co jim zákon dovoľoval, přesněji řečeno byli převážně povinni

⁷² PŘENOSILOVÁ, V. – SOUČKOVÁ, M. Výklad novely zákoníku práce a prováděcích předpisů k němu. *Práce a mzda*, 1991, roč. 39, č. 2–3, s. 55–56.

⁷³ Zákon č. 231/1992 Sb., kterým se mění a doplňuje zákoník práce a zákon o zaměstnanosti.

⁷⁴ KALENSKÁ, M. Doplňkové pracovněprávní vztahy. In: BĚLINA, M. (ed.). *Pracovní právo*. 3. vydání. Praha: Všehrd, 1994, s. 269.

⁷⁵ Zákon č. 74/1994 Sb., kterým se mění a doplňuje zákoník práce č. 65/1965 Sb., ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony.

⁷⁶ Zákon č. 155/2000 Sb., kterým se mění zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony.

⁷⁷ ŠTANGOVÁ, V. *Rovné zacházení a zákaz diskriminace v pracovním právu*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 152–153.

⁷⁸ JAKUBKA, J. Co má řešit návrh novely zákoníku práce? *Práce a mzda*, 2000, roč. 48, č. 1–2, s. 3.

plnit, co zákon ukládal.⁷⁹ Již na samém počátku 90. let bylo zřejmé, že zákoník práce koncepčně nevyhovuje novým společensko-ekonomickým podmínkám a byla věnována pozornost přípravě jeho rekonstrukce.⁸⁰

Nový zákoník práce byl Poslaneckou sněmovnou schválen až 21. dubna 2006 jako zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, s účinností od 1. ledna 2007. Na rozdíl od předchozí právní úpravy vychází ze zásady „co není zakázáno, je dovoleno“, která je charakteristická pro soukromé právo. Posílení smluvní volnosti bylo všeobecně pozitivně přijato. Z mnoha důvodů byl však zákoník práce také kritizován. Zaznívaly i názory, že ve skutečnosti neproběhla rekonstrukce, nýbrž ve své podstatě spíše novela, jelikož do nového zákoníku práce byly převzaty rozsáhlé pasáže ze zákoníku starého.⁸¹ To však nebyl případ dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr, které byly v novém znění zařazeny do samostatné třetí části zákoníku práce.

Nová právní úprava dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr je stručnější a jejich účastníkům poskytuje větší prostor pro smluvní svobodu, než tomu bylo v předchozím zákoníku práce. Bylo zrušeno ustanovení, uvádějící výjimečné případy, za jakých se mohly dohody uzavírat. Místo něj je v § 74 odst. 1 zákoníku práce formulace deklaratorní povahy, podle které má zaměstnavatel zajišťovat plnění svých úkolů především pracovníky v pracovním poměru. V protikladu s předchozí úpravou se na dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr aplikují veškerá ustanovení o pracovním poměru, pokud to zákoník práce explicitně nevyloučí.⁸² Nový zákoník práce již nezná odchylky, které by umožnily překročit dovolený rozsah práce.⁸³ Nový zákoník práce také upustil od požadavku, aby zaměstnanec, který vedle pracovního poměru uzavřel u téhož zaměstnavatele další pracovní vztah, musel tuto další práci vykonávat mimo pracovní dobu původního pracovního poměru, jako tomu bylo v případě tzv. vedlejší činnosti podle předchozího zákoníku práce. Stále však trvá omezení spočívající v podmínce jiného druhu těchto prací.⁸⁴

Dohody o provedení práce bylo možné podle § 75 zákoníku práce uzavírat na předpokládaný rozsah práce nepřevyšující 150 hodin v kalendářním roce. Oproti předešlé právní úpravě byl tento limit navýšen o 50 hodin. Beze změny zůstalo, že do celkového rozsahu práce se započítává také jiná dohoda o provedení práce vykonávaná zaměstnancem u téhož zaměstnavatele v daném kalendářním roce. Dohody o provedení práce již nemusejí být uzavírány jen k výkonu ojedinelého pracovního úkolu, umožnilo se jejich sjednání i na druhově vymezené práce.⁸⁵ Tímto ovšem zmizel kvalitativní rozdíl mezi dohodou o provedení práce a dohodou o pracovní činnosti.

V **dohodách o pracovní činnosti** zůstal nadále zachován rozsah práce nepřekračující polovinu stanovené týdenní pracovní doby. Dodržování sjednaného a nejvýše přípustného

⁷⁹ HŮRKA, P. Využití zásady „Co není zakázáno, je dovoleno“ v pracovním právu. *Právní rozhledy*, 2007, roč. 15, č. 24, s. 884.

⁸⁰ BĚLINA, M. Pracovní právo na rozcestí? *Právník*, 1997, roč. 136, č. 12, s. 1035–1036.

⁸¹ BĚLINA, M. Nový zákoník práce. *Právní rozhledy*, 2006, roč. 14, č. 9, s. II.

⁸² HAVLÍK, A. Dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr v novém zákoníku práce. *Práce a mzda*, 2007, roč. 55, č. 6, s. 6–7.

⁸³ BUKOVJAN, P. – CHLÁDKOVÁ, A. Některé změny v souvislosti s novým zákoníkem práce. *Práce a mzda*, 2006, roč. 54, č. 7–8, s. 6.

⁸⁴ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 11. 06. 2013, sp. zn. 21 Cdo 1573/2012, též MATĚJKA ŘEHOŘOVÁ, *op. cit.*, s. 509.

⁸⁵ HAVLÍK, *op. cit.*, s. 7.

rozsahu poloviny pracovního úvazku je posuzováno za celou dobu, na niž byla dohoda uzavřena, avšak nejdéle za období 52 týdnů. Předchozí úprava přitom stanovila toto období na 12 měsíců.⁸⁶ Nezměnil se požadavek na písemné uzavření dohody, která by jinak byla neplatná. Také zůstala zachována povinnost zaměstnavatele předat jedno vyhotovení dohody zaměstnanci. Takto uzavřená dohoda musí obsahovat sjednanou práci, sjednaný rozsah pracovní doby a dobu, na kterou se uzavírá, a podle § 138 zákoníku práce rovněž odměnu. Není-li sjednán způsob skončení dohody o pracovní činnosti, je možné ji zrušit dohodou, výpovědí z jakéhokoli důvodu nebo bez udání s výpovědní dobou 15 dnů, nebo okamžitým zrušením, pokud tak bylo sjednáno pro případy, ve kterých lze okamžitě zrušit pracovní poměr.

Zákoník práce v § 77 odst. 1 výslovně určil, že právní úprava pro výkon práce v pracovním poměru se nevztahuje na dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr, pokud jde o odstupné podle § 67 a 68 zákoníku práce, pracovní dobu a dobu odpočinku, překážky v práci na straně zaměstnance, skončení pracovního poměru a odměnu z dohody. V § 77 odst. 2 stanovil, že pouze v dohodě o pracovní činnosti je možné sjednat, případně vnitřním předpisem stanovit právo zaměstnance na jiné důležité osobní překážky v práci a na dovolenou, při splnění podmínek daných zákoníkem práce pro pracovní poměr.

Za vlády premiéra Petra Nečase vstoupil v platnost zákon č. 347/2010 Sb.⁸⁷ ze dne 12. listopadu 2010, známý jako „Nečasův úsporný balíček“. Obsáhlý zákon, účinný od 1. ledna 2011, se soustředil především na změny nemocenského pojištění, státní sociální podpory a politiky zaměstnanosti. Na několika místech novelizoval také zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, včetně jeho třetí části, týkající se dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr. Zaměstnavateli byla nově dána povinnost uzavřít **dohodu o provedení práce** v písemné formě, a to pod sankcí neplatnosti dohody. Do té doby nebylo možné kontrolami nelegálního zaměstnávání ověřit, podle jakého právního titulu byla práce vykonávána.⁸⁸ Uvedeným opatřením se tedy mělo předcházet praxi některých subjektů, které uzavřením dohody ústní formou dodatečně zakryly nelegální práci.⁸⁹ Zaměstnavateli zároveň přibyla povinnost vydat jedno vyhotovení dohody zaměstnanci. Na návrh skupiny poslanců však Ústavní soud nálezem⁹⁰ zákon zrušil ke dni 31. prosince 2011. Důvodem bylo neústavní užití institutu legislativní nouze.

Vzhledem k tomu, že Ústavní soud shora popsany „Nečasův úsporný balíček“ zrušil z důvodu vadného legislativního procesu, byl obsahově obdobný zákon schválen znovu jako zákon č. 364/2011 Sb.⁹¹ Spolu s ním byla přijata rozsáhlá a dlouho připravovaná novela zákoníku práce, provedená zákonem č. 365/2011 Sb.⁹² Oba právní předpisy nabýly účinnosti dne 1. ledna 2012.

⁸⁶ BUKOVJAN – CHLÁDKOVÁ, *op. cit.*, s. 6.

⁸⁷ Zákon č. 347/2010 Sb., kterým se mění některé zákony v souvislosti s úspornými opatřeními v působnosti Ministerstva práce a sociálních věcí.

⁸⁸ *Důvodová zpráva, obecná část*. Tisk č. 155, Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky 2010–2013. [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=66183&pdf=1>. [cit. 30. 07. 2022].

⁸⁹ CHLÁDKOVÁ, A. Dohoda o provedení práce od 1. 1. 2011. *Práce a mzda*, 2011, roč. 59, č. 1, s. 23.

⁹⁰ Nález Ústavního soudu ze dne 01. 03. 2011, sp. zn. Pl. ÚS 55/10.

⁹¹ Zákon č. 364/2011 Sb., kterým se mění některé zákony v souvislosti s úspornými opatřeními v působnosti Ministerstva práce a sociálních věcí.

⁹² Zákon č. 365/2011 Sb., kterým se mění zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.

Zákonem č. 365/2011 Sb. byla značně pozměněna právní úprava **dohody o provedení práce**. Maximální možný rozsah práce vykonávané zaměstnancem na základě dohody o provedení práce u jednoho zaměstnavatele v témže kalendářním roce byl zdvojnásoben na 300 hodin. Dále přibyla podmínka, podle které musí dohoda o provedení práce obsahovat dobu, na kterou je uzavírána. Za určitých okolností a po splnění zákonem požadovaných podmínek⁹³ (zejména byl-li zaměstnanec zúčtován započitatelný příjem v částce vyšší než 10 000 korun) mohou být od 1. ledna 2012 účastníkem v nemocenském, eventuálně i důchodovém pojištění také zaměstnanci pracující na základě dohody o provedení práce. S ohledem na jejich účast na nemocenském pojištění se rozšířil okruh zaměstnanců, kteří mají právo na jiné důležité osobní překážky v práci a na dovolenou při splnění podmínek daných zákoníkem práce pro pracovní poměr. Zároveň platí, že při dočasné pracovní neschopnosti či karanténě je zaměstnavatel povinen poskytovat účastníkům nemocenského pojištění náhradu odměny.⁹⁴ Novela také určila, že právní úprava pro výkon práce v pracovním poměru se nevztahuje na dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr, ani pokud jde o převedení na jinou práci, dočasné přidělení, dovolenou a cestovní náhrady.

Roku 2012 byla schválena rekodifikace soukromého práva v České republice. Základem nové úpravy soukromého práva je zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, dále zákon č. 90/2012 Sb., o obchodních společnostech a družstvech, a zákon č. 91/2012 Sb., o mezinárodním právu soukromém. V souvislosti s rekodifikací došlo k vydání zákona č. 303/2013 Sb.,⁹⁵ účinného od 1. ledna 2014, který novelizoval 74 zákonů, včetně zákoníku práce.⁹⁶ Cílem bylo uvést tyto zákony do souladu s nově přijatými soukromoprávními předpisy. Novelizace zákoníku práce se týkala mj. dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr, konkrétně společných ustanovení v § 77 zákoníku práce, který byl rozšířen o tři odstavce. V novém znění se výslovně stanovilo, že dohody mohou být vypovězeny nebo okamžitě zrušeny pouze písemnou formou, jinak se k jejich rozvázání nepřihlíží. V dalších odstavcích navázala právní úprava zákoníku práce na tehdy platný § 35 odst. 2 nového občanského zákoníku. Zákoník práce určil, že s přivolením soudu mohl zákonný zástupce nezletilého zaměstnance (tedy občana staršího patnácti let), jenž nedosáhl věku šestnácti let, okamžitě zrušit dohodu o provedení práce nebo dohodu o pracovní činnosti, pokud to bylo nutné v zájmu vzdělání, vývoje či zdraví nezletilého zaměstnance. Tentýž postup bylo možné aplikovat podle § 56a zákoníku práce také u nezletilého zaměstnance v pracovním poměru.⁹⁷

Novela zákoníku práce, provedená zákonem č. 205/2015 Sb.,⁹⁸ s účinností od 1. října 2015 sjednotila právní úpravu skončení vztahu založeného dohodou o pracovní činnosti a dohodou o provedení práce. Do té doby zákoník práce explicitně upravoval jen způsoby zrušení vztahu založeného dohodou o pracovní činnosti.⁹⁹ Novelou byla tato právní úpra-

⁹³ Srov. § 7a zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění.

⁹⁴ CHLÁDKOVÁ, A. – ZTRATIL, M. Dohoda o provedení práce po novele zákoníku práce a změny předpisů nemocenského pojištění. *Práce a mzda*, 2011, roč. 59, č. 12, s. 23–25.

⁹⁵ Zákon č. 303/2013, kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím rekodifikace soukromého práva.

⁹⁶ DANDOVÁ, E. Novela zákoníku práce. *Právo pro podnikání a zaměstnání*, 2013, roč. 21, č. 4, s. 17.

⁹⁷ ŠUBRT, B. Co přináší novela zákoníku práce od 1. 1. 2014. *Práce a mzda*, 2013, roč. 61, č. 12, s. 17.

⁹⁸ Zákon č. 205/2015 Sb., kterým se mění zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů, zrušuje zákon č. 266/2006 Sb., o úrazovém pojištění zaměstnanců, a zrušují nebo mění některé další zákony.

⁹⁹ CHLÁDKOVÁ, A. Zaměstnávání brigádníků. *Práce a mzda*, 2015, roč. 63, č. 7–8, s. 11.

va dohody o pracovní činnosti převzata a vložena do společných ustanovení obou typů dohod v § 77 zákoníku práce.

Dne 28. února 2017 nabyl účinnosti zákon č. 460/2016 Sb.,¹⁰⁰ kterým byl z občanského zákoníku vypuštěn výše zmíněný druhý odstavec § 35. Zároveň také došlo k odstranění shora popsané právní úpravy v zákoníku práce, která byla s § 35 odst. 2 občanského zákoníku analogická. Ustanovení § 35 odst. 2 občanského zákoníku, jehož existenci zákonodárce odůvodnil posílením rodičovské odpovědnosti, bylo od počátku částí odborné veřejnosti kritizováno jako zbytečné i potenciálně škodlivé pro vzájemnou důvěru mezi dítětem a rodičem.¹⁰¹

Závěr

Dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr jsou specifickým institutem českého a slovenského pracovního práva, jehož vznik souvisí s ekonomickými potřebami Československa v éře socialismu. Do československého pracovního práva se zavedly v období, pro které byla příznačná extenzivní metoda hospodaření, jejímž průvodním jevem byl nedostatek pracovních sil. Dohoda o pracovní činnosti a dohoda o provedení práce byly upraveny v předchozím zákoníku práce, zákoně č. 65/1965 Sb., od počátku jeho účinnosti. Ve srovnání s pracovním poměrem představovaly méně regulovaný, doplňkový pracovníprávní vztah, který poskytoval organizaci a pracovníkovi větší smluvní volnost. Prostřednictvím dohod mohly organizace snadněji oslovit občany, kteří do té doby nebyli výdělečně činní. Zpravidla se jednalo o důchodce, studenty či matky s dětmi, kteří z důvodu věku nebo péče o domácnost nemohli či nechtěli konat práci za striktních a omezujících podmínek pracovního poměru. V období tzv. normalizace se však menší regulovanost dohod stala zdrojem obav z výskytu různých nežádoucích jevů. Praxe rovněž ukázala, že zákoník práce v původním znění obsahoval místy nepřesné nebo příliš obecné formulace, které od sebe dostatečně nerozlišovaly obě dohody a pracovní smlouvu. Proto byly novelou zákoníku v roce 1975 zpřesněny a zároveň omezeny podmínky, za jakých bylo možné dohody o pracích konaných mimo pracovní poměr uzavírat. Přibyla také byrokracie. Větší uvolnění právního režimu dohod přinesla teprve novela zákoníku práce z roku 1988 a poté novela z roku 1991. Právní úprava dohod v novém zákoníku práce, zákoně č. 262/2006 Sb., poskytuje ještě větší prostor pro smluvní svobodu. S novou úpravou se zároveň zmenšil rozdíl mezi oběma typy dohod. Základní odlišnost nyní spočívá v časové dotaci pro rozsah práce.

Pracovníprávní vztahy založené dohodami o pracích konaných mimo pracovní poměr jsou efektivním nástrojem pro výkon závislé práce. Jedná se o zaměstnání, které bývá označováno jako prekérní, což je dáno tím, že poskytuje menší právní ochranu než pracovní poměr založený pracovní smlouvou. Na druhé straně jsou právní vztahy založené dohodami mnohem flexibilnější, a proto je oceňuje řada zaměstnavatelů i zaměstnanců. Dohody představují tradiční pracovníprávní institut, který se přizpůsobil i podmínkám tržní ekonomiky a v českém prostředí se vžil. V praxi jsou dohody stále velmi často uzavírány a je pravděpodobné, že ještě dlouho přetrvají. V důsledku implementace směrnice Evrop-

¹⁰⁰ Zákon č. 460/2016 Sb., kterým se mění zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, a další související zákony.

¹⁰¹ ŠUBRT, B. První novela občanského zákoníku, související novela zákoníku práce a novela zákona o obchodních korporacích. *Práce a mzda*, 2017, roč. 65, č. 3, s. 9–10.

ského parlamentu a Rady (EU) 2019/1152 o transparentních a předvídatelných pracovních podmínkách v Evropské unii však bude nutné i pro dohody zavést povinnost rozvrhovat pracovní dobu, čímž se stanou méně flexibilními.

Zajímavé je srovnání se slovenskou úpravou dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr. Za dobu téměř třiceti let samostatné existence obou států se totiž dříve společný institut dohod vyvinul do dvou poměrně odlišných podob. Slovenský zákoník práce byl Národní radou Slovenské republiky přijat roku 2001 jako zákon č. 311/2001 Z. z., zákoník práce. Slovenský zákoník práce rozlišuje tři smluvní typy dohod. Jsou jimi *dohoda o vykonaní práce* (dohoda o provedení práce), *dohoda o pracovnej činnosti* (dohoda o pracovní činnosti) a *dohoda o brigádnickej práci študentov* (dohoda o brigádnické práci studentů). Domnívám se, že český právní řád by se *de lege ferenda* mohl inspirovat v tom, že na Slovensku je právní úprava dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr více zpřesňující. Právní úprava slovenských dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr obsahuje podrobnější úpravu práv a povinností zaměstnavatele a zaměstnance. Z dikce slovenského zákoníku práce navíc jasně plyne, že dohody může zaměstnavatel uzavírat jen **výjimečně**, a to k plnění svých úkolů nebo zabezpečování svých potřeb, pokud se jedná o práci, která je vymezena výsledkem nebo jde-li o příležitostnou činnost vymezenou druhově.

BERÁNEK, J. *Procesy s nacistickými zločinci v okupačních zónách Německa a jejich vliv na československou retribuci.*
Praha: Leges, 2022, 340 s.

Zřídka kdy se přihodí, že disertační práce je v době svého vydání ještě aktuálnější než v době, kdy byla sepsána a obhájena. V roce 2022 však vyšla v nakladatelství Leges monografie Mgr. Jana Beránka, Ph.D., s názvem *Procesy s nacistickými zločinci v okupačních zónách Německa a jejich vliv na československou retribuci*, vycházející ze stejnojmenné disertace obhájené na katedře právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy na podzim 2021. Tato kniha je v době, kdy se orgány Evropské unie i jejich členských států, jakož i dalších vyspělých zemí světa, připravují na procesy s pachateli válečných zločinů spojených s agresí Ruské federace vůči Ukrajině, právně, politicky a vůbec společensky vysoce významná. Publikace o 340 stranách se člení na úvod, sedm dalších kapitol, závěr, seznam zkratk, seznam použitých pramenů a resumé v češtině i angličtině.

Předmětem práce jsou tzv. německé zónové procesy, tj. procesy s představiteli nacistického režimu v jednotlivých okupačních zónách rozděleného Německa odehrávající se převážně ve druhé polovině 40. let ve výlučné, samostatné jurisdikci okupačních mocností před soudními orgány zřízenými těmito mocnostmi a obsazenými jejich státními příslušníky. Autor se tudíž nezabývá „procesy před německými soudními orgány zmocněnými okupačními mocnostmi ani pozdějšími procesy, které se odehrály v německé režii ve Spolkové republice Německo a Německé demokratické republice“ (s. 9). Rovněž proces před Mezinárodním vojenským soudním dvorem – tzv. Norimberský proces – je v práci zmíněn spíše okrajově.

Ve druhé kapitole J. Beránek popisuje historii trestání válečných zločinců, teoretická východiska a příslušnou právní úpravu, a to i se zřetelem k více či méně zdařilým pokusům potrestat válečné zločince v období před druhou světovou válkou. Zdůvodňuje, proč se okupační mocnosti po procesu USA et al. vs Hermann Wilhelm Göring et al. rozhodly zaměřit na trestání válečných zločinců ve své výlučné jurisdikci a nepokračovat v mezinárodním soudnictví (s. 34). Konečně v této kapitole podrobně analyzuje zákon Spojenecké kontrolní rady pro Německo č. 10, který byl klíčovým právním předpisem upravujícím problematiku trestání nacistických válečných zločinců.

Následující čtyři kapitoly J. Beránek věnuje rozboru procesních programů jednotlivých okupačních mocností. Právě v této části práce, která tvoří její jádro, autor prokazuje své heuristické mistrovství, když se mu podařilo shromáždit a vynikajícím způsobem využít ohromné množství těžko dostupných a nanejvýš různorodých informací v několika jazycích, které dokázal přetavit v kompaktní výklad. Právě jednotný přístup k popisu zónových

procesů v jednotlivých okupačních zónách umožňuje procesní programy srovnávat navzájem i s retribuicí v poválečném Československu.

Třetí kapitolu své monografie věnuje J. Beránek procesům v britské okupační zóně Německa. Na první pohled zaujme neambicióznost tohoto programu spočívající ve výběru obžalovaných, z něhož číší necht' pohnat před soud vysoké představitele nacistického režimu. Nadto britská politická reprezentace prosadila vydání vlastního zónového předpisu, který byl na rozdíl od zákona č. 10 značně restriktivní a v jehož důsledku se britská vojenská justice zaměřila především na trestání válečných zločinů v užším slova smyslu a rezignovala na postihování zločinů proti lidskosti, zločinů proti míru či členství ve zločinecké organizaci, kteréžto skutkové podstaty znal zákon č. 10. Britský procesní program je dále charakteristický strohým vojenským přístupem a menšími nároky na argumentaci vojenské prokuratury a zdůvodnění jednotlivých rozhodnutí.

Zcela nepochopitelná byla náklonnost britské společnosti k podezřelým z řad profesí, které byly ve Spojeném království tradičně respektovány (vojáci, diplomaté, průmyslníci, bankéři atp.), u nichž veřejnost „automaticky presumovala čestnost a slušnost“ a – na rozdíl od zločinců z řad SS a gestapa – „vyzývala ke shovívavosti bez ohledu na skutečný rozsah jejich viny“ (s. 75). Autor se v této kapitole podrobněji zabývá procesy s personálem koncentračních táborů a věznic, procesy s osobami zodpovědnými za válečné zločiny spáchané během bojů a ostatními procesy, z nichž se vymyká proces s Erichem von Mansteinem, v němž se plně projevila „slabost“ Britů pro vysloužilé vojáky: „britská veřejnost byla spíše na straně obžalovaného a celý proces vnímala jako nedůstojnou, negentlemanickou a zcela nebritskou záležitost“ (s. 302). Britský procesní program hodnotí J. Beránek navzdory nedostatkům v celkovém pojetí a koncepci kladně.

Ve čtvrté kapitole své knihy se autor věnuje procesům ve francouzské okupační zóně Německa, přičemž francouzský procesní program – otevřeně subjektivně – hodnotí jako nejzdařilejší (s. 306). Francouzům se totiž podařilo ve své okupační zóně vytvořit vysoce sofistikovanou víceúrovňovou soustavu soudních orgánů a propracovanou procesní úpravu, která na rozdíl od ostatních zónových procesních programů obžalovaným umožňovala např. brojit proti rozhodnutím řádnými i mimořádnými opravnými prostředky. Ambiciózní francouzští žalobci byli připraveni postavit před soud jakoukoliv osobu, u níž bylo důvodné podezření, že se mohla provinit zločiny podle zákona č. 10. Možná právě proto byl počet obžalovaných ve francouzské okupační zóně značně vyšší než v ostatních okupačních zónách západních spojenců.

Autor podrobně popisuje procesy s personálem koncentračních táborů a věznic. Ani francouzskému procesnímu programu se však nevyhnuly skandály a kontroverze. Ty se projevily zejména při procesu s Heinrichem Tillessenem, jenž spáchal atentát na bývalého výmarského říšského ministra financí Matthiase Erzbergera a jeho zástupce Karla Dieze v srpnu 1921 (!). Francouzské okupační soudní orgány, které do procesu vstoupily jako orgány revizní, subsumovaly Tillessenovo jednání pod skutkovou podstatu zločinu podle lidskosti podle zákona č. 10 (s. 105–106). V dalším analyzovaném procesu, tentokrát proti představitelům koncernu Röchling, který byl v okupovaném Sársku průmyslovým hegemonek, se asertivita žalobců dokonce obrátila proti francouzským zájmům. Zásahy Francouzů vyvolaly nevoli německého obyvatelstva a v konečném důsledku vedly k tomu, že obyvatelé Sársk v referendu místo pro připojení k Francii odhlasovali začlenění do Západního Německa (s. 114). J. Beránek vysoce vyzdvihuje snahu Francouzů „o co mož-

ná nejspravedlivější soudní řízení, odmítnutí principu kolektivní viny, a naopak zajištění individualizovaného přístupu k jednotlivým obžalovaným, a to i v procesech s větším množstvím obžalovaných“ (s. 115).

Nejrozsáhlejší kapitole věnuje autor procesům v americké okupační zóně Německa, hned v jejím úvodu však upozorňuje na jejich dvoukolejnost. Proto se věnuje odděleně dachauské větvi amerického procesního programu a následným norimberským procesům. Cituje přitom Bena Ferencze, jednoho z amerických prokurátorů, kteří se podíleli na následných norimberských procesech, podle něhož „srovnávat tyto procesy by nebylo srovnáváním jablek s hruškami, ale jablek s nákladřáky“ (s. 117). Procesy v Dachau se nesly v přísném duchu vojenské justice, avšak provázely je značné kontroverze spojené se skandálem kolem týrání obžalovaných v procesu se strýjci malmédského masakru. V očích americké veřejnosti byla proto pověst procesů v Dachau nevratně poškozena, mimo jiné díky plamenným a medializovaným projevům senátora Josepha McCarthyho (s. 114).

V podkapitole věnované následným norimberským procesům, které byly podle J. Beránka „jedíným skutečným nástupcem procesu před Mezinárodním vojenským soudním dvorem a které se vyznačovaly vysokou procesní úrovní a vybroušenou argumentací všech procesních stran a tribunálů“ (s. 303), se autor věnuje podrobnému rozboru dvanácti procesů, které cílily na postih válečných zločinců dopustivších se zvrstev při „lékařských“ pokusech, průmyslníků, strýjců nacistické rasové politiky, představitelů armády, justice a říšských ministerstev a jiných skupin zločinců. Navzdory vysoké právní úrovni lze však jako určitou slabinu těchto procesů „vnímat netransparentnost při revizi jednotlivých řízení a neodůvodněné následné zmírňování udělených trestů“ (s. 209).

Sovětský procesní program, jemuž se J. Beránek věnuje v šesté kapitole, popisuje „jako ten nejvíce živelný a chaotický ze všech programů“ (s. 305). Počet obžalovaných a odsouzených v procesech vedených Sověty několikanásobně převyšoval součet odsouzených v procesech vedených třemi zbývajícími okupačními mocnostmi. Hmotněprávní i procesněprávní základ těchto procesů byl poněkud zamlžený, jelikož sovětsí soudci aplikovali paralelně hned několik právních předpisů s neurčitou působností. Jednotlivé procesy lze rekonstruovat pouze na základě kusých informací, jelikož příslušné spisy nebyly dosud archivní správou Ruské federace zveřejněny. I z těchto zpráv lze však bezpečně usuzovat na to, že „hlavním těžištěm sovětských zónových procesů byla vyšetřovací fáze, během které se většina obžalovaných doznala v plném rozsahu ke všemu, z čeho byla viněna, a hlavní líčení před vojenským tribunálem pak bylo spíše formalitou, kdy se prokuratura a soudci v zásadě ani příliš neobtěžovali argumentací a dokazováním a omezovali se na pouhé konstatování viny, které potvrdili obžalovaní i jejich obhájci“ (s. 305).

Tyto rysy sovětského procesního programu se plně projevíly v procesu s personálem koncentračního tábora Sachsenhausen, jemuž se J. Beránek podrobně věnuje. Západní veřejnost vnímala nacvičená doznání obžalovaných s rozpaky, zejména když poslední velitel tábora Anton Kaindl ve své závěrečné řeči vyjádřil přesvědčení, že nacistické zločiny byly „zapříčiněny chamtivostí velkých průmyslových konglomerátů a koncernů a apatičností, kterou v lidech probouzel kapitalismus“ (s. 228). Další obžalovaní příslušníci SS vyjádřili vděčnost sovětské justici za spravedlivý proces. Za zmínku stojí, že „pokroková a humánní“ sovětská justice v tehdejší době neznala trest smrti a nacističtí zločinci tak byli odsouzeni k doživotním nebo dlouholetým trestům odnětí svobody spojeným s nucenou prací. J. Beránek k tomu poznamenává, že snaha sovětské justice prezentovat se v nej-

lepším světle se minula účinkem, protože ukládané tresty „se již v době vydání rozsudku nejevily ani jako pokrokové, ani jako humánní“ (s. 229).

V sedmé kapitole věnované komparaci procesních programů v jednotlivých okupačních zónách autor programy pečlivě srovnává podle sedmi různých ukazatelů a dochází k přesvědčivému závěru, že „by nebylo vhodné pokoušet se jednotlivé procesní programy řadit podle jejich úspěšnosti“ (s. 264).

V osmé kapitole se věnuje srovnání československé retribuční zónové procesy v okupačních zónách Německa a zkoumá, do jaké míry tyto procesy ovlivnily československý přístup k trestání nacistických zločinců, případně naopak. Na příkladu procesů vedených proti členům gestapa odpovědným za správu věznic v Malé pevnosti Terezín, proti Kurtu Blaschtowitschkovi a příslušníkům kladenského gestapa dokládá, že není možné říci, „že by byl český a slovenský retribuční program jednostranně a zcela ovlivněn procesní filosofií některé z vítězných mocností“ (s. 299). Navzdory určitým dílčím podobnostem si československý program zachoval svou svébytnost, přičemž autor s uznáním dodává, že závěry soudních orgánů jednotlivých mocností i Československa „byly univerzálně platné bez ohledu na to, který národ v dané věci rozhodoval“ (s. 300).

Beránkovu vynikající monografii zakončuje přehledná vše shrnující závěrečná kapitola. Recenzovaná kniha se vyznačuje pietou k obětem nacistického běsnění a jednoznačným odsouzením válečných zločinců. Podle autora nelze popřít to, „že procesní programy, které se v okupačních zónách rozděleného Německa odehrály, představovaly jeden z nejambicióznějších projektů tehdejší doby a zároveň, i přes různá úskalí, výjimky a dílčí problémy a kontroverze, ono pomyslné vítězství spravedlnosti a práva nad prostou mstou a odplatou, ale i nad nezměrným zlem a zvráceností nacistické ideologie“ (s. 307–308).

Disertační práce J. Beránka představuje závažné právněhistorické pojednání o zřejmě nejsložitější vývojové etapě mezinárodního práva trestního a nepochybně zůstane dílem trvalé vědecké hodnoty, k němuž se budou vracet právníci, historici i jiní odborníci následujících generací.

Adam Csukás

doi: 10.14712/2464689X.2022.46

GREGOR, M. *Historiografia rímskeho práva na Slovensku.*

Praha: Leges, 2021, 363 s.

Nakladatelství Leges v roce 2021 vydalo monografii JUDr. Martina Gregora, PhD., z katedry římského, kanonického a církevního práva Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, s názvem *Historiografia rímskeho práva na Slovensku* a podtitulem *Príbeh štyroch profesorov*. Kniha čítající celkem 363 stran je přehledně členěna na seznam zkratk, předmluvu, úvod, čtyři kapitoly dělené do podkapitol, z nichž každá pojednává o jednom z profesorů, závěr, seznam archivních pramenů, seznam použité literatury, anglické shrnutí, klíčová slova, autorův stručný životopis, pět příloh a jmenný rejstřík. Na obálce knihy nalezneme portrétní fotografie čtyř profesorů římského práva, o jejichž životě a díle autor pojednává. Jsou jimi Otakar Sommer (1885–1940), Miroslav Boháček (1899–1982), Karol Rebro (1912–2000) a Peter Blaho (1939–2018).

V úvodu své monografie autor zdůvodňuje, proč se rozhodl zabývat právě jmenovanými profesory, když v Bratislavě působili i další učitelé, kteří se věnovali římskému právu. Vysvětlení je jednoduché: podle M. Gregora jejich dílo působí jako uzavřený celek (s. 23), protože se rozhodl pominout zajisté neméně zajímavé životaběhy Jana Vážného (1890–1942), Václava Budila (1894–1982) a Martina Vietora (1906–1976). Popisuje též postavení římského práva jakožto předmětu vyučovaného na právnických fakultách v habsburském mocnářství po porážce revoluce 1848/1849, resp. po reformě ministra kultu a vyučování hraběte Leopolda Lva Thun-Hohensteina.

V následujících kapitolách, které tvoří jádro práce, autor chronologicky líčí soukromý život, vědeckou dráhu i dílo čtyř romanistů, kteří zásadním způsobem ovlivnili vědu římského práva na Slovensku. Čerpá přitom z ohromného bohatství literatury a archivních pramenů, které shromáždil během svého studia v České republice a na Slovensku. Stěží bychom v seznamu použité literatury a studovaných archivních fondů našli pomyslnou mezeru – M. Gregorovi neunikla ani soukromá korespondence nebo články publikované v denním tisku pod redakčními zkratkami, které přesvědčivě dešifruje. Poznámkový aparát čítající 1 154 poznámek pod čarou vypovídá o svědomité práci s prameny, díky níž se autorovi podařilo složit množství informací do čtyř souvislých a čtivých příběhů.

V životopisech jednotlivých profesorů římského práva se nevyhýbá kapitolám, za jejichž vypsání by zřejmě jejich protagonisté rádi nebyli; M. Gregor se jim však věnuje programově: „Život a dielo jednotlivých profesorov sa usilujem podrobiť čo najobjektívnejšej historickej analýze, pričom často poukazujem aj na niektoré aspekty, ktoré nevyznievajú v ich prospech“ (s. 16). Tímto statečným přístupem se autorovi podařilo zachytit životní příběhy romanistů v neobvyklé komplexnosti, která v určitých případech

dokonce může vést k přehodnocení jejich historického významu. Hodnotícími soudy šetří a zasazení zvratů v životech bratislavských romanistů do kontextu československých dějin ponechává jednotlivým čtenářům (srov. např. s. 231).

Proto se spíše, než o převyprávění jednotlivých kapitol, pokusím tento autorův záměr uskutečnit a zaznamenat několik postřehů, k nimž jsem dospěl během četby faktů, které nám M. Gregor pečlivě předestírá. Na příkladu Otakara Sommera lze ukázat, jakým nesnáším čelila zakladatelská generace bratislavské právnické fakulty: zápasila s nepřejícností prostředí, bytovou nouzí, která vyústila v jejich letité trmácení na trase Praha–Bratislava i se zvláštním steskem za svou *alma mater*, již byla v naprosté většině prvních učitelů Právnické fakulty Univerzity Komenského pražská právnická fakulta.

O. Sommer díky své srdečné a upřímné povaze kolem sebe shromáždil široký okruh přátel, kolegů, studentů, které pravidelně a rád hostil v jídelním voze bratislavského rychlíku, v romanistickém semináři v Bratislavě nebo ve svém pražském bytě, obklopen knihami, které tak miloval. Zejména po svém návratu na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy však kvůli své otevřenosti narazil a nechal se – možná zbytečně – zatáhnout do polemiky kolem profesury Theodora Saturníka. M. Gregor na pozadí této aféry přináší přesvědčivé důkazy o *akademickém inbreedingu*, který na pražské právnické fakultě vedl nejpozději ve druhé polovině 20. let 20. století k vytvoření nezdravého, uzavřeného prostředí, natolik odlišného od tehdejšího ovzduší bratislavského.

Miroslav Boháček byl jedním z prvních studentů, kteří již během svého – dnes bychom řekli magisterského – studia strávil semestr v zahraničí, a to na Sicílii. Po svém návratu úspěšně dostudoval právnickou fakultu v Praze a záhy se habilitoval pro obor římského práva. M. Boháček mohl v Bratislavě dobře navázat na činnost svého učitele O. Sommera, a během svého působení na Právnické fakultě Univerzity Komenského nadchl pro studium právní romanistiky mnoho studentů, z nichž časem vyrostli jeho nástupci.

Jedním z nich byl Karol Rebro, kterého vypjatý slovenský nacionalismus vedl v roce 1939 k výpadům protižidovským i protičeským (s. 157–160). Habilitoval se v roce 1941, mimořádnou profesuru získal v roce 1944. Téhož roku přestupuje z Hlinkovy slovenské lidové strany do Komunistické strany Slovenska, přidává se k povstalcům a stává se blízkým spolupracovníkem Gustava Husáka. Řádným profesorem byl jmenován v roce 1946, v akademickém roce 1949/1950 působí jako rektor Slovenské univerzity. Pád agilního straníka nastává v roce 1951, kdy byl vyloučen z KSS a propuštěn z univerzity. Pět měsíců je bez zaměstnání, od října 1951 pracuje v Univerzitní knihovně v Bratislavě, od roku 1954 působí jako vědecký pracovník v (pozdějším) Ústavu státu a práva Slovenské akademie věd. Za své postoje během Pražského jara je K. Rebro postižen vyloučením ze strany (do níž byl předtím opětovně přijat), kterýžto „trest“ je později zmírněn na napomenutí s výstrahou (s. 199).

V 70. a 80. letech hvězda K. Rebra neustále stoupá, jezdí po zahraničních konferencích, sbírá nejrůznější ocenění, soukromou dovolenou tráví ve Francii nebo Řecku (s. 200). Podle dochovaných svědectví se zasloužil o zachování římského práva na právnických fakultách v Československu, nepochybně byl vynikajícím romanistou. V roce 1993 byl jmenován čestným doktorem bratislavské univerzity. Nemohu souhlasit s tvrzením M. Gregora, že „[v] období komunistické diktatury to Karol Rebro objektivně nemal ľahké“ (s. 232). Naopak: podle toho, co autor ve své monografii uvádí, na mě K. Rebro působí dojmem dobře situovaného člověka, který díky svým klientelistickým vazbám dokáže bez

větších problémů úspěšně působit za fašismu, socialismu i mečiarismu. Věřím, že recenzovaná monografie přispěje k přehodnocení odkazu K. Rebra, který je např. na slovenské Wikipedii prezentován až příliš růžově.¹⁰²

Velice odlišným dojmem na mě působí život a dílo Petera Blaha, jenž po udělení titulu promováného právníka pracoval jako podnikový právník v Západoslovenských mlékárnách a později jako právní čekatel na Okresním soudu Bratislava-město. Z inzerátu se dozvěděl o konkurzu na místo učitele Právnické fakulty Univerzity Komenského, v němž uspěl a koncem roku 1967 nastoupil na katedru dějin státu a práva jako asistent. V roce 1981 byl jmenován docentem a jako nestraník tím narazil na pomyslný skleněný strop. Teprve po změně poměrů byl v roce 1991 jmenován profesorem, téhož roku byl zvolen děkanem bratislavské právnické fakulty. M. Gregor důkladně dokumentuje jeho vědecké, pedagogické i organizační úspěchy na poli slovenské i evropské právní vědy. Byl skutečným rytířem, což v roce 2001 potvrdil i papež Jan Pavel II., když mu udělil Řád sv. Řehoře Velikého v hodnosti rytíře-komandéra.

Knize M. Gregora lze stěžít co vytknout. Jedinou drobnou metodologickou připomínku bych chtěl vznést k rozhovorům, které vedl s několika respondenty. Vzorně je cituje vč. uvedení přesného data, domnívám se však, že by bylo lepší, kdyby z těchto rozhovorů pořídil záznamy v souladu se zavedenou metodologií orální historie a uložil je jako ucelenou sbírku do univerzitního archivu, příp. fakultní knihovny, aby byly podobně jako literatura nebo archiválie dostupné i pro další badatele.¹⁰³

Nezbývá než dodat, že recenzovaná monografie je důstojnou připomínkou 100. výročí založení Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě (1921–2021), významným příspěvkem k dějinám československé a slovenské právní vědy ve 20. století a vzorem pro další životopisce našich velkých právníků.

Adam Csukás

doi: 10.14712/2464689X.2022.47

¹⁰² Viz <https://perma.cc/V6M3-Z57G>. [cit. 23. 07. 2022].

¹⁰³ K tomu srov. VANĚK, M. – MŮCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie. 2.*, přepracované a doplněné vydání. Praha: Karolinum, 2015.

Právnické vzdělávání za socialismu. Kolokvium s pamětníky přibližující fungování Právnické fakulty UJEP v Brně v období socialismu

V úterý dne 19. dubna 2022 se v zasedací místnosti Právnické fakulty Masarykovy univerzity konala poněkud netradiční akce uskutečněná u příležitosti připomenutí dosažení životního jubilea sedmdesáti let tří významných moravských právních historiků prof. JUDr. Ladislava Vojáčka, CSc., doc. JUDr. Karla Schelleho, CSc. a doc. JUDr. Jiřího Libora Bílého, Ph.D., Eq.M. Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity ve spolupráci s Evropskou společností pro právní dějiny, z. s., zorganizovala kolokvium, jehož tématem bylo právnické vzdělání v období socialismu, které přítomným přiblížili pamětníci spojení s brněnskou právnickou fakultou. Vedle jubilantů se kolokvia s příspěvky zúčastnili i emeritní děkan prof. JUDr. Eduard Vlček, CSc., prof. Ing. Ivan Vágner, CSc., MBA, doc. JUDr. Josef Kuchta, CSc. a Věra Ištvanová. Do následné diskuze se dále zapojili také členové brněnské Katedry dějin státu a práva a další hosté z právněhistorických kateder z Plzně, Olomouce, Bratislavy a Trnavy. Toto kolokvium tak pomyslně zakončilo sérii videí s pamětníky mapující historii brněnské právnické fakulty v sedmdesátých a osmdesátých letech, která jsou dostupná na YouTube kanálu Právnické fakulty MU a které pro širokou veřejnou připravila právě tamější katedra dějin.

Úvodem celého kolokvia přivítal všechny přítomné vedoucí Katedry dějin státu a práva doc. JUDr. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M., který následně celé kolokvium moderoval ve volně vymezených blocích. K tématům jednotlivých bloků pak probíhala neformální diskuse přítomných pamětníků, kteří ji obohacovali svými osobními, a nutno poznamenat často také humornými vzpomínkami.

Spojení „humornými vzpomínkami“ v předchozím odstavci není použito pejorativně, nýbrž jako zestručňující vyjádření podmínek, se kterými se tehdejší obnovená brněnská právnická fakulta sídlící na někdejší náměstí 25. února (dnešním Zelném trhu) musela potýkat, resp. se kterými se museli potýkat tehdejší učitelé a studenti. Jednalo se především o přednášky v prostorech brněnských kin a divadel, které byly pro výuku naprosto nevhodné. Současník naslouchá těmto vzpomínkám poněkud nevěřičně, neboť takové podmínky jsou z dnešního pohledu, stručně řečeno, nepředstavitelné. Nakonec i emeritní děkan E. Vlček tyto prostory označil za „ironii na vysokoškolské přednášení“.

Co se samotné výuky práva týče, z příspěvků pamětníků vyplynulo, že se v obecném měřítku odlišovala celkem diametrálně. Ačkoliv se stejně jako dnes vyučovalo na základě schváleného studijního programu, byly v rámci tehdejšího výukového plánu zařazeny i čtyři marxistické disciplíny, což je samozřejmě dobové specifikum. Odlišné oproti dnešku

bylo i rozdělení studentů, kteří spolu studovali v rámci homogenních skupin prakticky po celou dobu svého studia, a proto se také navzájem dobře znali.

Jak bylo naznačeno v předchozím odstavci, projevovala se dobová ideologická specifika nejen ve výuce samotné, ale i v dalších aktivitách, jako byla například účast na chmelových brigádách. Zahraniční pobyty bylo možné absolvovat i v období socialismu, na což pamětníci zavzpomínali a připojili své zážitky ze socialistického Polska či Sovětského svazu.

Celkově z vystoupení jednotlivých pamětníků shodně vyplývala jakási nostalgie po tehdejší atmosféře mezi pedagogy a studenty, a to nikoliv po atmosféře ve smyslu ideologicky protknutého vyučování, nýbrž po atmosféře neanonymní, více lidské, přátelštější, přesto se vzájemnou úctou a respektem jednotlivců mezi sebou. V tomto ohledu by jistě nebylo od věci se takovouto výukou inspirovat, totiž nebýt tolik anonymní a formální. Na druhou stranu je otázkou, zda je to v kontextu dnešní podoby studia vůbec realizovatelné.

Lze uvést, že je v zásadě velmi přínosné, že se takovéto akce pořádají k zvěčnění vzpomínek těch, kteří se podíleli na vzniku a vývoji znovuobnovené brněnské právnické fakulty, byť byla součástí jiné univerzity a v jiné době. Nakonec tato fakulta odchovala mnoho stávajících výborných pedagogů současné právnické fakulty sídlící na Veveří, nepočítaje mnohé další odborníky teorie i praxe. Setkání podněcuje k uvědomění si toho, jakým způsobem se výuka na brněnských právech posunula. Na úplný závěr nezbývá než popřát jubilantům hodně štěstí, pevné zdraví, a ještě mnoho publikačních počínů do dalších let.

Jan Kabát

doi: 10.14712/2464689X.2022.48

Římskoprávní Moot Court 2022

V pátek dne 29. dubna 2022 se na půdě Právnické fakulty Masarykovy univerzity konalo mezinárodní kolo tradičního a každoročně pořádaného římskoprávního moot courtu, simulovaného soudního jednání z římského práva. Mezinárodní kola se zúčastnilo pět tříčlenných týmů studentů a studentek prvních ročníků českých právnických fakult a trnavské právnické fakulty (Slovensko). Po předcházejících místních kolech moot courtu, která se konala v rámci jednotlivých fakult, vyslaly tyto fakulty své nejlepší týmy, aby je mohly reprezentovat právě v Brně. Celou akci zorganizovaly společně studentské sdružení ELSA Brno působící při zdejší fakultě a Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity.

Mezinárodní kolo římskoprávního moot courtu bylo koncipováno celkem na dvě části, a to na část písemnou, která proběhla dopoledne, a část ústní, která na ni navazovala. V rámci písemné části bylo úkolem jednotlivých týmů popasovat se se zadaným dobovým skutkovým stavem a k němu položenými otázkami. Ve druhé části se pak jednotlivé týmy musely se zadáním vypořádat rovněž ústně, a to před odbornou komisí složenou z romanistů jednotlivých českých právnických fakult. Brněnskou fakultu zastupovali doc. JUDr. Pavel Salák, Ph.D. a JUDr. Mgr. Radek Černochoch, Ph.D. et Ph.D., pražskou a plzeňskou JUDr. Jan Šejdl, Ph.D., a olomouckou PhDr. Mgr. Jakub Razim, Ph.D. et Ph.D.

Moot Court oficiálně zahájil za pořádající instituci P. Salák, který uvítal přítomné. Úvodem vyzval k uctění památky nedávno zesnulého prof. JUDr. Ignáce Antonína Hrdiny, DrSc., O. Praem., významného českého právníka a specialisty na kanonické právo, římské právo a právní dějiny, symbolickou minutou ticha. Za organizační tým poté vystoupil R. Černochoch, který účastníky seznámil s průběhem odpolední části moot courtu.

Odborná porota se u výstupů jednotlivých týmů zaměřila nejen na jejich písemný výkon, ale rovněž na ústní projev. Zde byl kladen zejména důraz na argumentační schopnosti členů týmů, obzvláště na skutečnost, zdali si dokážou obhájit svá psaná podání a nenechají se při tom zmást otázkami, které jim byly kladeny odbornou porotou.

Celý římskoprávní moot court se v rámci obou kol (lokálního i mezinárodního) stal vhodnou a pro mnohé účastníky také první příležitostí vyzkoušet si simulované soudní jednání z římského práva. V jeho rámci si mohli studenti otestovat práci s právními normami dostupnými v dobových římskoprávních pramenech, za pomoci těchto pramenů vyřešit zadaný dobový případ, kvalifikovat právní jednání, a na jeho řešení si zároveň procvičit nejen své římskoprávní znalosti, ale i v mezích ústní části umění právní argumentace, coby schopnosti, kterou by měl každý dobrý právník disponovat zejména před soudem.

Odborná porota pečlivě vyhodnotila výstupy všech týmů, přičemž na prvním místě se umístili studenti vyslaní Právnickou fakultou Trnavské Univerzity v Trnavě, kteří hned v úvodu soutěže předvedli velmi kvalitní výkon, čímž nastavili laťku, kterou se ostatním překonat již nepodařilo. Na místě druhém se umístil domácí tým z Právnické fakulty Masarykovy univerzity a na třetím místě reprezentanti z Právnické fakulty Univerzity Karlovy. První tři místa byla ohodnocena cenou v podobě odstupňovaných finančních obnosů. Závěrem lze označit za pozitivní, že se mezi studenty prvních ročníků právnických fakult nachází mnoho nadšenců pro římské právo, z jehož poznatků mohou tito bohatě čerpat jak v rámci svého dalšího studia, tak také v praxi. V kombinaci teoretických znalostí s rétorickým cvičením prostřednictvím simulovaného soudního sporu lze od všech účastníků v budoucnu očekávat, že se stanou ve všech ohledech kvalitními právníky. Římskoprávní moot court je nepochybně vhodnou platformou, na jejímž základě mohou studenti předvést své vědomosti a dále rozvíjet své schopnosti argumentace.

Jan Kabát

doi: 10.14712/2464689X.2022.49